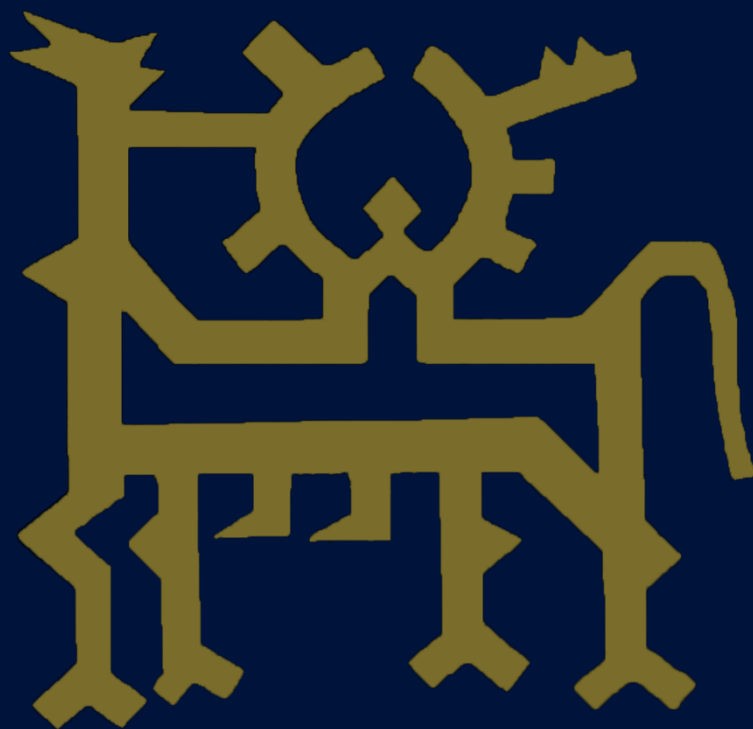

Tanulmányok
az ember és állat kapcsolat
értelmezéséhez I.

Antrozoológiai könyvek I.

Szerkesztő: Lovas Kiss Antal

A könyvborítón látható kép:
Világügyelő Férfi lovas alakja egy manysi áldozati terítőről
(Rugyenko nyomán)

Debrecen
2023

Tanulmányok az ember és állat kapcsolat értelmezéséhez I.

Szerkesztette:
Lovas Kiss Antal

Lektorálta:
Nemes László
Lovas Kiss Antal

Kiadó:
Debreceni Egyetem, Antrozoológiai Kutatócsoport

Bibliográfia:
Lovas Kiss Antal (szerk.) (2023) Tanulmányok az ember és állat kapcsolat értelmezéséhez I.
Antrozoológia könyvek. Debreceni Egyetem, Antrozoológiai Kutatócsoport. Debrecen
ISBN 978-963-490-526-4

Tartalom

Előszó	4
Az állat–ember viszony eszmetörténeti vonatkozásai	6
Nemes László: Az élet értelméről: az állati narratívák etikája	6
Torma Anita: A filozófusok és az állatok. Heidegger antropocentrizmusa és a poszthumán fordulat	17
Csonka Liberta: Az antrozoológia előzményei, nívuma és következményei gondolkodásunkban	31
Az ember–állat kapcsolat szociokulturális sajátosságai	40
Kántor Barbara: Az ember–állat kapcsolat meghatározó törésvonala: A húsfogyasztás kulturális magyarázatai	40
Nagy Zoltán: Medvék és emberek szibériai perspektívában	58
Barna Orsolya: Az isztambuli kóbor kutya mint útitárs – A társállatiság alternatívái török kulturális kontextusban	72
Kubinyi Enikő – Varga György: Társállattartás Magyarországon 2022-es reprezentatív felmérés alapján	88
Varga György: Kutyás térhasználat Budapesten: szabályozási kérdések és megoldások a 19. századtól napjainkig	101
Lovas Kiss Antal: A társállatként tartott kutyák a fogyasztói társadalomban	116
Bartók Zoltán: Állati örület és okosság egy pécsi kutyaemenhelyen	128
László Borbála: Kutyák a hollywoodi filmes konstrukciók küszöbén	144
Az állatasszisztált tevékenységek etológiai és pszichológiai vonatkozásai	161
Inántsy-Pap Judit: A kutya-társ választásának pszichológiai lehetőségei egy projektív teszt kísérleti kialakításával	161
Molnár Marcell – Iváncsik Réka – Suba-Bokodi Éva: A handling hatása az állatasszisztált foglalkozások során a törpenyulak bizalmasságára	174
Suba-Bokodi Éva – Iváncsik Réka – Molnár Marcell: Az ideális törpenyúl kiválasztása látássérültek számára, társállatként való tartásra	183
Iváncsik Réka – Molnárné Bajzik Melinda – Suba-Bokodi Éva – Molnár Marcell: A törpenyulakkal végzett fejlesztés hatása az elsősztályos gyerekek évkedési szorongására	194
Mező Katalin: A naturalista (természeti) területen kiemelkedő képességű személyek fejlesztése az állatasszisztációs foglalkozások által	207
Mező Ferenc: Terápiás célok az állatoktól való félelem kezelése aspektusából	220
Társállatok szerepe a rekreációban	233
Pálinkás Réka – Molnár Anikó – Lovas-Kiss Antal – Müller Anetta: A kutyák szerepe a szabadidős tevékenységekben és a fizikai aktivitás ösztönzésében kutatások tapasztalatai alapján	233
Baba Erika – Kozma Tímea: A kutyák szerepe a rekreációs sportban	243
A kötet szerzői	256

Előszó

Az antrozoológia a nyolcvanas évek óta világviszonylatban jól ismert – de Magyarországon még alig alkalmazott – tudományterület, amely az etnobiológia részterületeként interdiszciplináris módon fogja össze az emberek és állatok közötti interakciók kvalitatív és kvantitatív vizsgálatát. Magába foglalja az élőlények emberi percepcióját és a velük kapcsolatos tudást, valamint az állatok emberi társadalomban betöltött szerepét nemcsak haszonelvű, hanem kulturális, vallási, művészeti és filozófiai értelemben is vizsgálja. Az antrozoológiai megközelítés közös platformot teremt, amely lehetőséget kínál olyan új összefüggések feltárására, amelyek az egyes diszciplínák számára külön-külön rejtve maradnának. Az antrozoológia, illetve az állat-tanulmányok (animal studies) mára jelentős szakirodalommal rendelkező vizsgálandó területté vált.

De miért is lett ilyen fontos napjainkban az ember-állat viszony, mi indított arra kutatókat a nyolcvanas években, hogy az ember és állat kapcsolatot előtérbe helyezték? Elsősorban a kutatott világhoz való kapcsolódás módja változott meg és ez magával hozta az interdiszciplinaritás, a diszjunktív viszonyú gondolkodás előtérbe kerülését. (Mamzer 2019)¹ Ezt a gondolkodás-változást Harriet Ritvo, amerikai történész 2007-ben a bölcsészet-, és a társadalomtudományok területén bekövetkezett állati fordulatnak nevezte, amely betagozódott a nyelvi és a képi fordulat sorába.² A fordulatok sora ezzel nem ért véget, az ökológiai válság felé sodródó világunkban egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy mentális fordulatra is szükségünk van. Újra kell gondolnunk a környezetünkhöz való viszonyunkat és meg kell haladnunk gondolkodásunk emberközpontúságát. (Lányi 2020)³ Létfontosságú kérdés, hogy a gyakorlatban hogyan tudjuk újraértékelni a szerepünket, mit kell tennünk ahhoz, hogy egyre kevésbé használjunk ki más élőlényeket? Ebben segít a 20. század második felében megjelenő poszthumán fordulat, amely igyekszik dekonstruálni a humanista hagyománytól öröklött emberfogalmat, és azt feltételezi, hogy az ember nem a létezők csúcsa, hanem sokkal inkább egy a gombafonalakhoz hasonlatos, nagyon sok csomóponttal kapcsolódó hálózat része. (Horváth – Lovász – Nemes Z. 2019) Ezért meg kell tanulnunk partnerként gondolni a nem emberi létezőkre, szükség van a kollaborációkra, a „rokonulásra” (kinship) más, nem emberi életformákkal is. (Haraway 2016)⁴ Szükségessé vált, hogy a megismerés fókusza az individuumból a kapcsolatra helyeződjön, ez azonban azt is feltételezte, hogy a gondolkodás logikája az analízisről a szintézis felé mozdul el. Újra kellett definiálni a kapcsolatot ember és természet között és ez adja az állati fordulat lényegét. (Mamzer 2019)⁵ Az „állati fordulat” a 2010-es évek tudományos irányváltása, amely az előtérbe emelte az antrozoológiát, az ember-állat tanulmányok diszciplináját.

Az ember és állat közötti demarkációs vonal nem biológiai fajhoz tartozás mentén húzódik, a határokat a kultúra jelöli ki. Az animalitás meghatározása sohasem volt konzisztens, mindig különválasztjuk az állati életet az emberitől, csak különböző módokon és az angolszász keresztény kultúrában mindig megpróbáljuk az állati létet az emberi alá besorolni, dominálni és kontrollálni. Voltaképpen amikor poszthumanizmusról beszélünk, akkor is az angolszász kultúrában megfogalmazódó elképzelésekhez kötődünk. Amikor úgy érezzük, hogy ledöntöttük az állat és ember közötti határokat vagy átjárót találtunk akkor az „antropológia gépezete” újra teremt azokat.

¹ Mamzer, Hanna (2019): Animal Turn as a Meta-turn? *Society Register*, 3. Vol. (3): 7-17. URL: <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/sr/article/view/20638?fbclid=IwARozDgerD28ePBQgBRMwLvvUtUvOQDWul7V7ey5ZZIHOqXqPhn5pJ6pwVA4> (2023. 07.05.)

² Ritvo, Harriet (2007): On the Animal Turn. *Daedalus* 136 évf. (4) :118-122.

³ Lányi András (2020) *Bevezetés az ökofilozófiába – Kezdő halódóknak*. Budapest: L Harmattan Kiadó–Könyvpont Kiadó.

⁴ A kinship olyan kölcsönös kapcsolatfelvétel, amely nem akarja a saját képére formálni a másikat, mint ahogyan ezt a kedvtelésből tartott állatokkal tesszük.

⁵ Mamzer, Hanna (2019): Animal Turn as a Meta-turn? *Society Register*, 3. Vol. (3): 7-17. URL: <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/sr/article/view/20638?fbclid=IwARozDgerD28ePBQgBRMwLvvUtUvOQDWul7V7ey5ZZIHOqXqPhn5pJ6pwVA4> (2023. 07.05.)

A homo sapiens nem egy faj, hanem az „a gépezet, amely az ember meghatározásának kritériumait előállítja” – mondja Giorgio Agamben.⁶ Ugyanakkor az állati fordulat egyik fontos eredménye, hogy felismeri a nyugati gondolkodás korlátait és arra hívja fel a figyelmet, hogy a világban számos olyan kultúra van, amelyekben az állat–ember viszony egészen más alapokon nyugszik. Margo DeMello úgy gondolja, hogy az ember–állat kapcsolat fontos része az a sokféle világlátás, ahogyan a különböző kultúrákban élők az állatokhoz viszonyulnak. (DeMello,2021)⁷ Az állatok fizikai, biológiai meghatározottsága sokkal kevésbé befolyásolja a státuszukat és a velük való bánásmódot, mint szimbolikus és társadalmi szerepük. Az állat–ember viszonyt gyakran az nyugati műveltség örökségét hordozó globális kultúra igyekszik egyfajta humanitásból örökölt szemlélet felé terelni, mert fenyegetőnek tűnhet az ember és állat közötti antropológiai differencia destabilizációja, amely az emberi és nem emberi hálózatok újra strukturálására kényszerít. A poszthumán fordulatot a klasszikus emberfogalom tagadása és az azon való túllépés fémjelzi. E nézetrendszer szerint nem az emberi perspektíva az alapvető és meghatározó, mert csak egy képzelt hierarchia mentén látjuk magunkat különbnek a többi létezőhöz képest és ez nem csak az állatokra, hanem a növényvilágra, vagy az ökoszisztémákra is vonatkoztatható. A poszthumanizmus úgy kritizálja kultúránk emberközpontúságát, hogy az ember fogalma helyébe nem helyez új központi fogalmat, hanem azokat az elemeket igyekszik a gondolkodás terébe helyezni, amelyeket a klasszikus emberfogalom kizárt magából. (Kiss 2018)⁸ Azaz a poszthumán gondolkodás egy olyan empirikus filozófiát képvisel, mely a létezés legszélesebb körben megtalálható módozatai felé fordul. Ezzel együtt demisztifikálja az ontológiai polarizációt, mely csak bináris oppozíciókon belül képes mozogni (mint állat-ember, nő-férfi, jó-rossz...). A kritikai poszthumanizmus az embert hálózatok, viszonyok összefüggésében látja együtt és összefonódva az élet minden formájával, sőt a gépekkel együtt az ember állat differenciát elhagyva. A technikai fejlettség következtében a hagyományos emberfogalom már nem tartható az ember határai már nem annyira szilárdak, ahogyan gondolkodunk róla. (állatok és gépek egészíthetik ki az emberi működést) (Haraway 1985)⁹

Bár a kötetben szereplő tanulmányok, csak néhány területét érintik az antrozoológia érdeklődési tartományának, de képet nyújtanak arról, hogy mi jellemzi a magyar kutatók állat-ember kapcsolat iránti tudományos érdeklődését napjainkban. Különösen alkalmas ez a könyv arra, hogy a különböző diszciplínák keretei között az állat–ember kapcsolattal foglalkozó hazai szakemberek bepillantást nyerjenek más területek vizsgálati irányába és kutatási eredményeibe, és ezáltal új inspirációkat szerezzenek. Bízunk benne, hogy ez a kötet is hozzájárulhat a tudományos műhelyek és iskolák közötti kapcsolatfelvételhez és a termékeny párbeszéd kialakulásához is.

A szerkesztő

⁶ Agamben, Giorgio. (2003). *The Open: Man and Animal*. Ford: Kevin Attell, Stanford University Press.

⁷ DeMello, Margo (2021): *Animals and society: An introduction to human-animal studies*. New York: Columbia University Press.

⁸ Kiss Kata (2018) A gondolkodás képének átformálása. Poszthumán praxis a 21. századi feminizmusban. *Helikon* - 64. évf. 4. sz. 452–465.

⁹ Haraway, Donna J. (1985) A Manifesto for Cyborgs: Science, Technology, and Socialist Feminism in the 1980s. In *Socialist Review* 80. 65–108.

Nemes László

Az élet értelméről: az állati narratívák etikája

Absztrakt

Az elmúlt évtizedek során a narrativitás fogalmai, kerete, módszerei számos területen kerültek a figyelem középpontjába, így a pszichológiában, orvoslásban, oktatásban, filozófiában, etikában, vagy akár az etológiában. A narratív filozófia és etika erős tézise szerint a narrativitás és történetmondás nem csupán a kommunikáció eszköze, hanem az identitásunk, énünk alapvető meghatározója: énünk egy folytonosan konstruálódó, összefüggő narratív egész, ebben rejlik identitásunk és életünk értelmének alapja. Újabban a narratív etika megközelítésével a nem-emberi állatok vonatkozásában is találkozunk, például egyre több olyan elbeszélés lát napvilágot, amely a társállatok életét és hozzánk fűződő viszonyait mutatja be. Tanulmányomban a narratív etika, valamint az élet értelme kérdésköreinek filozófiai alapjait mutatom be röviden, majd azt a kérdést vizsgálom, hogy a narratív megközelítés milyen módon járulhat hozzá a társállatok (elsősorban kutyák) életének értelmességéhez, illetve az ember-társállat viszony etikai vonatkozásainak tisztázásához. Elemzésem középpontjában Beregi Tamás *Egyszer egy kutya* című regénye (2021) áll. Állításom szerint a narratív megközelítés az állatok viszonylatában is ígéretes alternatív etikai felfogást képvisel.

Kulcsszavak: narrativitás, narratív etika, etológia, antrozoológia, ember-állat viszony, Beregi Tamás: *Egyszer egy kutya*

Abstract

Over the past decades, the concepts, framework, and methods of narrativity have become the focus of attention in many fields, such as psychology, medicine, education, philosophy, ethics, or even ethology. According to the strong thesis of narrative philosophy and ethics, narrativity and storytelling are not only a means of communication, but also a fundamental determinant of our identity, our self: our self is a continuously constructed, connected narrative whole, in this lies the basis of our identity and the very meaning of our lives. More recently, we also encounter the approach of narrative ethics in relation to non-human

animals, for example, more and more narratives are being published that present the lives of companion animals and their relationships with us. In my paper, I briefly present the philosophical foundations of narrative ethics and the questions of the meaning of life, and then examine the question of how the narrative approach can contribute to clarifying the meaningfulness of the lives of companion animals (primarily dogs) and the ethical aspects of the human-companion animal relationship. My analysis focuses on Tamás Beregi's novel *Egyszer egy kutya* [*Once a Dog*] (2021). According to my claim, the narrative approach represents a promising alternative ethical approach in relation to animals.

Keywords: narrativity, narrative ethics, ethology, anthrozoology, human-animal relationship, Tamás Beregi: *Egyszer egy kutya* (*Once a Dog*)

A *Grizzly Man* című film (2005) egy emlékezetes pontján a narrátor, Werner Herzog, a rendező maga, lakonikusan megjegyzi, hogy ő bizony semmi egyebet, csak a mély ürességet látja a film főhőse, Timothy Treadwell által istenített vad grizzlik ábrázatán. Treadwell talán félreértett valamit, túl erősen képzelte, akarta hinni, hogy a medvék olyanok, mint mi vagyunk, megérthetjük egymást, békében együtt élhetünk. Megérthetjük-e más fajok tagjait, egyáltalán, van-e mit megérteni, emberi mércénk alapján? Az állatok belső világát, gondolatait, érzéseit, vágyait és félelmeit, azt, ahogy egymáshoz, környezetükhöz és hozzánk viszonyulnak. Kerülhetünk-e velük valódi kommunikációs és érzelmi kapcsolatba? Wittgenstein gondolatát gyakran idézik, miszerint ha egy oroszán beszélni tudna, nem értenénk meg, amit mond. Elkerüli a figyelmünket, hogy Wittgenstein a nyelvhasználatot a közös életmód alapján határozta meg, tehát ha kiderülne, hogy az ember és az oroszán életmódjában sok közös elem van, akkor éppenséggel nem lenne akadálya a kölcsönös megértésnek. Wittgenstein bizonyára úgy gondolta, hogy az oroszán egészen más világban él, mint mi, emberek. Ami nem feltétlenül van így.

Az utóbbi évtizedekben az állatok, valamint az ember-állat viszony soha korábban nem tapasztalt mértékben került be a filozófiai és egyéb bölcsész tudományi diskurzusokba. Ezzel együtt a huszadik század nem eléggé felismert tudományos áttörései közé tartozik a vadon élő és domesztikált állatok viselkedésének, kognitív és affektív képességeik kutatása. A klasszikus etológia, a főemlőskutatás, a kognitív és affektív etológia, az összehasonlító pszichológia szinte a semmiből emelte a jelentős tudományos területek közé az állatok világának megértését. Az etikában, azon belül a *bioetikában*, különösen az 1970-es évektől szintén előtérbe került az állatok erkölcsi megítélésének, státuszának kérdése. Olyan meghatározó filozófusok, bioetikusok révén, mint Peter Singer, Richard Ryder, Tom Regan, Gary Francione, David DeGrazia, hogy csak pár nevet említsek. E szerzők munkáiban a mai gyakorlati filozófiában megjelenő normatív elméleti koncepciók alkalmazását találjuk, mint

az utilitarizmus vagy a deontológia, az érdekek, az érzőkéesség és jóllét, illetve a jogok nyelvezete.

Az állatokkal kapcsolatos etikai érdeklődés éppúgy kiterjedt a vadon élő állatokra, a veszélyeztetett fajokra és ökoszisztémákra, mint a nagyüzemi körülmények között, gazdasági célból tartott állatokra, sertésekre, szarvasmarhákra, csirkékre, pulykákra, előmozdítva az erkölcsi alapú vegetárius/vegán életmódot, mint a tudományos kísérletekben használt, valamint az állatkertekben, cirkuszokban tartott állatokra. Különös módon a társállatokkal, a velünk élő kutyákkal és macskákkal kapcsolatos etikai kérdések sokáig a háttérben maradtak, paradox módon talán pont azért, mert túl közel voltak hozzánk, így nehezebb volt észrevenni, filozófiai módon értelmezni az őket érintő szempontokat. Az utóbbi években azonban ez a fordulat is bekövetkezett, egyre több tanulmány jelenik meg a társállatok etikai viszonyairól, problémáiról. A társállatok tartása maga, mint ami egyfajta birtokosi, tulajdoni szemléletet tükröz, vagy specifikus kérdések, mint például a helyes tartásmód, táplálás, az ivartalanítás vagy az életvégi döntések etikája egyaránt előtérbe kerültek. Az állati viselkedés és kogníció kutatásában szintén hangsúlyosan jelentek meg a környezetünkben élő, társként megjelenő fajok: kutyák, macskák, papagájok és más állatok.

Jóllehet ezen a területen is az alkalmazott vagy gyakorlati etikában megszokott elméletek uralkodnak, így az említett utilitárius és állatjogi megközelítés, valamint a kognitív etológiában elterjedt tudományos módszerek, egyre gyakrabban és erősebben jelennek meg alternatív elképzelések, amelyek egyrészt szorosabb kapcsolatot feltételeznek a tudományos és erkölcsi szempontok között, másrészt tágabb kulturális összefüggéseiben vizsgálják az állatokhoz való viszonyunkat. Így alakultak ki olyan területek, mint az *ember-állat tanulmányok* (DeMello 2021), a *többfajúság tanulmányok* (van Dooren – Kirksey – Münster 2016), vagy az *antrozoológia* (Bradshaw 2017). E területeken nem csupán az egyedi állatok morális státusza kerül előtérbe, hanem az a komplex kulturális hagyomány, hiedelemrendszer és gyakorlat, amely az állatokkal való kapcsolatunkat meghatározza. Az állatok, társállatok és mások, például a környezetünkben élő vadállatok, haszonállatok nem választhatók el az ember jelenlététől és a vele kialakított kapcsolatuktól. Az *antropocén* korszakról szóló bölcséleti diskurzus arra hívja fel a figyelmet, hogy az ember jelenléte és hatása nem hagyható ki az állatok helyzetének értelmezéséből.

Az etikában is sorra jelentek meg alternatív megközelítések, amelyek az állatokhoz fűződő kapcsolatunkat új színben mutatták meg. Ezek sorában jelenik meg az *erényetika*, egy régi, leginkább Arisztotelész erkölcsfilozófiai munkáihoz köthető felfogás, amely az 1980-as évektől újra megjelenik az etikai gondolkodásban. Az erényetika nem az állatokról magukról szól, az ő tulajdonságaikról és morális státuszukról, hanem azokról az emberi erkölcsi kvalitásokról, amelyekkel az állatokhoz viszonyulunk. Az alternatívák közé sorolható Cora Diamond (1978) elmélete is, miszerint az állatokkal kapcsolatos etikai viszonyunk nem elvek, köteleességek vagy jogok formájában értelmezendő, hanem abban a közvetlen viszonyban, ahogy megosztjuk velük az életünket. Diamond etikája arra összpontosít, hogy a közösen megélt élettapasztalatok milyen etikai viszonyt alakítanak ki egymástól különböző lények

között. Fenomenológiai megközelítések szintén előtérbe kerültek az ember-állat viszony értelmezésében (Tønnessen – Armstrong Oma – Rattasepp 2016). Az utóbbi évtizedekben egy másik elképzelés is nagy szerepet kapott az erkölcsi gondolkodásunkban – a *narratív etika* gyakorlata. A következőkben erre a megközelítésre összpontosítok, azt vizsgálom, hogy a narratív eszméje, amely számos területen, így a filozófiában, pszichológiában, etikában, orvoslásban, oktatásban, tudományban, így az etológiában is a figyelem középpontjába került, miként alkalmazható az ember-állat viszony etikai és tudományos megértésében, illetve e két szempont összefüggéseiben.

A narratíva, narrativitás nem könnyen meghatározható fogalmak. Amit biztosra vehetünk, hogy nem általános, logikai *elvek* megfogalmazásai, hanem bizonyos *történetek* formáját ölti. A történet nem egyszerűen események egymás utáni bekövetkezését jelenti, de nem is *okági* kapcsolatokat. Például egy kémiai láncreakció folyamata, a lemeztektonika változásai, még egyszerűbb példát említve az, ahogy egy esőzés átalakítja a környezetet, bár időben zajló események, mégsem alkotnak narratívát. A narrativitás egyfajta *értelmezést* jelent, azaz az egymással összefüggő események bizonyos fajta összefüggéseit tárja fel, nem természeti, hanem mentális tényezők alapján. Az angolszász filozófiában elterjedt megkülönböztetés szerint nem az *okok* (*causes*), hanem az *indokok* (*reasons*) képezik a narratíva alapját. Ezt a megkülönböztetést az elmefilozófiában a fizikai és mentális jelenségek, ezzel együtt a test és elme elkülönítésével kapcsolatban fogalmazták meg. A narratív értelmezés egyfajta értelemadási aktus, ami akkor következik be, amikor egymástól elkülönült, időbeli események között valami értelemre alapuló összefüggést tárunk fel, vagy éppen alkotunk meg. Az így felfogott narratíva utalhat életünk bizonyos eseményeire, epizódjaira, például egy párkapcsolati helyzetre, a szakmai pályafutásunk áttekintésére, egy betegség vagy veszteség által meghatározott kritikus periódusra, de utalhatunk – ez egy erősebb tézis – az *élet egészének* átfogó értelmezésére.

Az *élet értelme* újabban ismét előkerült a filozófiában és a pszichológiában, mint alapvető emberi szempont. Sok ember szembesül azzal, szenved attól, hogy az életében nem talál valódi értelmet. A filozófiában létezik egy megkülönböztetés az *értelem az életben* (*meaning in life*) és az *élet (mint egész) értelme* (*meaning of life*) között. Az első egyes helyzetek, időszakok értelmességére utal, például a gyermeknevelésre, a munkára és egyéb tevékenységekre, míg a második az életünk, létünk egészének egzisztenciális alapjára, azaz hogy volt-e értelme megszületnünk és leélnünk az életünket. Ez utóbbira tipikus helyzet, hogy az ominózus halálos ágyunkon, visszatekintve egész életünkre, értelmesnek tartjuk-e majd földi jelenlétünket, életünk egészét. A narratív megközelítés erős verziója szerint nem csupán arról van szó, hogy a narratív összefüggéseket használjuk az életünkben, saját magunk és mások meghatározásában, hanem hogy *énünk*, *mint olyan*, alapvetően narratív szerkezetű, illetve mint a narratívák általában, folytonosan változik, mindig annak függvényében, hogy milyen perspektívából értelmezzük az egyes elemeket. Az, hogy az életünk összességében értelmes-e vagy nem, attól függ, hogy milyen irányból, értelmezési szempontok alapján fűzöm egybe az egyes részeit összefüggő egészé. A narratív megközelítést ezért *konstruktivista* felfogásnak tekintik, kiegészítve azzal, hogy nem

kizárólag az egyes elme alkotása, hanem közös, interaktív folyamat. A narratív etika személyközi etikai viszonyokon alapul, azaz mindkét fél szempontjait bevonja, egymástól elkülöníthetetlen módon (Nemes 2015). Az értelmező, maga is értelmezett és az értelmezett, maga is értelmező, nem választható el élesen egymástól.

A narrativitás nem a másik fél erkölcsi státuszára, sem a saját erkölcsi erényeinkre összpontosít, hanem a *kapcsolatra*. Ezáltal lesz egyszerre a megismerés és az etikai gyakorlat forrása. A modern tudomány fő kritériuma az *objektivitás*, ami azt is jelenti, hogy a tudós kutató mereven elkülönül vizsgálati tárgyától, se személyes, kulturális vagy etikai részrehajlások nem befolyásolhatják a megismerési folyamatát. Ez az elvárás még az emberi viszonyok feltérképezésében, például a pszichológiában is meghatározó vált. Sőt, az etikában is, amikor a személyes kapcsolatokat inkább a háttérbe szorítjuk az erkölcsi státusz és a helyes döntések megítélése során. Az emberi elme elementáris igénye bizonyos mintázatok: alakok, alakzatok, fogalmak, kategóriák, elméletek vagy éppen történetek felismerése. Folyamatosan összefüggő, tartalommal, értelemmel rendelkező egészként igyekszünk értelmezni a tapasztalatainkat, a környező világot és önmagunkat. Más dolog felismerni egy tárgyat, egy arcot, megalkotni a periódusos rendszert vagy felállítani egy tudományos elméletet, mint értelmezni egy bonyolult regényt vagy filmet. A másik ember narratív megértése, ahogy saját magunké is, ahhoz hasonlít, ahogy egy regényt megértünk: egy emberi *személy* belső világát összefüggő történetté alakítjuk. A narratív etika az értelmezés, a megértés etikája, a megértés lehetőségeit és korlátait mérlegelő erkölcsi gyakorlat.

Mi a helyzet az állatokkal? Egy vad farkassal, elefánttal, egy háziasított lóval, macskával vagy egy velünk szoros kapcsolatban élő kutyával? Lehet-e nekik bármiféle történetük, narratívájuk? Van-e értelem az életükben, van-e értelme az egész létüknek? (Purves – Delon 2018). Abban az értelemben mindenképp, hogy valahogy találkoztunk velük, hozzánk kerültek, felneveltük őket és sok minden történt velük együtt az életünk során. Ez azonban inkább a *mi* történetünk, a mi értelmezésünk a dolgokról, semmint maguké az állatoké. Másik lehetőség, hogy az állatok „szájába” adunk emberi értelmezési lehetőségeket, ami viszont magára vonja az *antropomorfizálás* vádját. Fekete István halhatatlan állattörténetei jó példái ennek. E művek tudatosan antropomorf jellegűek, voltaképpen emberi történetek, emberi gondolatokkal, érzésekkel és erényekkel, mert ezzel tudnak megszólítani minket, így szórakoztatnak, tanítanak, nevelnek. A gyermeki képzeletben még kevésbé különül el a saját világ és a mások világa, a valóság és a fikció, az emberek és az állatok felfogása, ezért ők jobban szeretik az efféle történeteket, nagyobb hatást gyakorolnak rájuk.

Graham Swift angol író *Lápvidek* című regényében (1994) ezt a gondolatot találjuk:

„Gyermekeim, csak az állatok élnek teljességgel az Itt és Most-ban. Csak a természet nem ismeri sem az emlékezetet, sem a történelmet. De az ember – hadd kínáljak egy meghatározást – történetmesélő állat. Bárhova megy is, nem zűrzavaros nyomdokvizet akar maga mögött hagyni, sem üres teret, hanem a történetek vigasztaló hajóútbóllyáit és turistajelzéseit. Folyvást történeteket kell mondania. Folyvást ki kell találnia őket. Amíg

van történet, semmi hiba. Még utolsó pillanataiban is, állítólag, egy végzetes zuhanás másodpernyi töredéke alatt is – vagy amikor már-már vízbe fullad – lepereg gyorsan előtte egész élete története.” (78-79.)

Együtt érezni egy állattal „könnyű”. Az állatoknak, egy kutyának például, vannak érzései, érzelmei, hozzánk hasonló módon, ebben legtöbbször egyetértünk. Az érzések azonban inkább az Itt és Most világában léteznek. A milyen lehet kutyának lenni kérdés fogósabb részét az érzések és más tapasztalatok egységes énné szerveződése jelenti. Az ember és a kutya közötti különbség inkább fokozati. A kutya is emlékezik, tanul, összefüggéseiben él meg dolgokat, van időérzéke. Másrészt mi sem vagyunk kizárólag racionális történetek rabjai. Így aztán nem teljesen reménytelen az ember és az állat közötti narratív kapcsolat. Egy másik író, Amitav Ghosh a következő lehetőséggel játszik el *A puszkakereskedő legendája* című regényében (2020):

„Nem szabad alábecsülnöd a történetek erejét. Van bennük valami elemi és felfoghatatlan. Sose hallottad még, hogy bennünket a történetmondás képessége tesz emberré, és választ el az állatoktól? (...) És mi van, ha az igazság még furcsább? Mi van, ha épp ellenkezően áll a dolog? Mi van, ha a történetmondás képessége nem kifejezetten emberi vonás, hanem inkább az állati énünk utolsó maradványa? Emlék, ami a nyelv előtti időkből maradt, amikor úgy kommunikáltunk, ahogy más élőlények teszik? Mi más lenne az oka, hogy az állatok csakis a történetekben szólalnak meg?” (175.)

Az elmúlt években megélné a megélné az érdeklődés az állati narrativitás iránt (McHugh 2011; Krebber – Roscher 2018; McCormack 2019). A korábbi klasszikusok mellett sorra jelennek meg olyan szépirodalmi művek, amelyek az ember-állat kapcsolatot állítják a középpontba. Néhány régebbi és újabb művet említve, Gawin Maxwell *Csillogó vízgyűrűk*, Helen Macdonald *H, mint héja*, Sigrid Nunez *A barát*, vagy a filozófus Mark Rowlands *The philosopher and the wolf (A filozófus és a farkas)* című könyvei lehetnek jó kiindulópontok. Ezek csak kiragadott példák, sok más hasonló narratív értelmezést is találhatunk. Emellett az etológiában is jelentős szemléletváltás megy végbe, itt is megjelent a *narratív etológia* felfogása (Lestel 2021). Az állati viselkedés kutatásában, főleg Amerikában a *behaviorizmus* módszertana játszott meghatározó szerepet. Ez a hagyomány egyszerre képviselt elutasító viszonyt a klasszikus etológia, elsősorban Konrad Lorenz felfogásával, illetve a későbbi gyakorlatokkal, például Jane Goodall módszereivel és felfogásával szemben. A gyakran említett kritika szerint az egyedi esetek csupán anekdotikus példák, tudományosan nem igazolhatók, a tudósok túl közeli kapcsolata a vizsgált állatokkal pedig megkérdőjelezi a természettudományokban, mint a fizika vagy a kémia, elvárt hitelességet. Újabban az etológia kiszabadulni látszik ezekből a módszertani béklyókból, és sokkal nyitottabb az állatokhoz való árnyaltabb hozzáállásra (Bussolini 2013). Ennek részét képezi az etológusok saját szerepének felülvizsgálata, például Vinciane Despret felvetésében, amely az „etológusok etológiáját” is bevonná az elméleti reflexióba (van Dooren – Kirksey – Münster 2016).

Kutyákról szóló emlékezetes könyveket könnyen találunk a világirodalomban, kiemelkedő szerzőktől, mint Cervantes, Thomas Mann, Jack London, Bulgakov vagy Paul Auster, a magyarok közül Déry Tibor és Márai Sándor. Ahogy a társállatok egyre nagyobb szerepet játszanak az életünkben, a regényekben és filmekben való megjelenésük is gyakoribbá válik. Ezek sorában kiemelkedik egy új magyar könyv, Beregi Tamás 2021-ben, a Helikon Kiadónál megjelent regénye, az *Egyszer egy kutya*. A továbbiakban ezt a regényt mutatom be, abból a megközelítésből, ahogy egy kutya és egy ember viszonya narratív értelmezést kaphat.

Az író saját életének eseményeit felidézve egy kutya, Lulu és egy ember, Bertram közös történetét mutatja be Lulu haláláig, illetve Bertram ezt követő gyászáig. A regény ívét a három nagy fejezet címe is kijelöli: I: *Végtelen még az időnk*; II: *Fekete lett hirtelen minden*; III: *Az örök megújulásba*. A történet bemutatja Bertram útját a Luluval való találkozásig, a kutyával töltött boldog éveket, megismerkedését Soyával, a kutya megbetegedését, a gyógyítására tett kísérleteket, a kutya fájdalmas halálát, Bertram gyászát, illetve az annak feldolgozására tett erőfeszítések folyamatát.

Bertramról a regény elején megtudjuk, hogy *„[g]yerekként élt-halt az állatokért, és kirándulásairól minden útjába kerülő négy- és hatlábú, szárnyas és lábatlan lényt begyűjtött”* (47.), sőt kutyája is volt, a Samu nevű óriás schnauzer. Ez a szenvedélye vezette arra, hogy később az egyetemen biológia szakra jelentkezzen, ami azonban csalódással töltötte el: *„Az egyetem megint csak pofon volt, csupa anatómia, biokémia, fiziológia, genetika, csupa latin név. Kínkeservvel, de végül mégiscsak lediplomáztam.”* (57-58.). Nem sokkal később *„Bertram belátta: ez nem az ő világa, és munkahelyéről [egy növényvédelmi kutatóintézetből] kilépve, a természettudományokból kiábrándulva merész váltással a művészetek és a bölcsészettudományok felé fordult. (...) [E]zért a bölcsészkarra jelentkezett. Az egyetemen irodalomelméletet, művészettörténetet, filozófiát, antropológiát, esztétikát tanult”* (58-59.), majd e területeken doktori képzésben folytatta tanulmányait, külföldi ösztöndíjakat kapott, írói pályába kezdett.

Történetünk kezdetén, amikor Bertram a harmincas éveiben jár, lelkesedése alábbhagyott. Otthonossá vált a budapesti éjszakai világban, életét a gondtalan bohémélet, az intellektuális ernyedtség és a megfáradt kiábrándultság különös vegyülete határozta meg. Az ifjúkor felelősséget hárító kitolásának időszaka ez számára: könnyű kapcsolatok, alkalmi barátságok, valódi cél nélküli élet jellemzik. Ebben az állapotban találkozik Luluval, a mentett kutyával, akinek gazdit keresnek. Lulu *„fajtatisztának ugyan nem mondható, de mindenképpen arisztokratikus és különleges kutya (...) Úgy sejtik, a kopóvér beagle- vagy tacskóvérrel keveredett benne, erre utalnak a lábán és a mellkasán lévő fehér foltok, valamint a két barna folt a szeme fölött, és kicsit heves vérmérséklete is. Lehet benne egy kis agárvér is, azért ilyen karcsú, légies. Kék szeme miatt pedig még az is elképzelhető, hogy valamelyik felmenője husky volt.”* (27.) Ez az elragadó kutya alaposan megváltoztatja Bertram életét, egyelőre nem is sejtett mértékben:

„Évek múltán végül Bertramban is tudatosult, hogy Lulu hatására megváltozott. Kilábalta a kóros depresszióból. A világot már egyáltalán nem látta sötéten. Szóba elegyedett az

utcákon mindig lefelé baktató nyugdíjasokkal, a babakocsit toló kismamákkal a türbénél, sőt még a gyerekekhez is volt egy-egy jó szava. Élete nem vett ugyan gyökeres fordulatot, de kibillent a mélypontról. Nem szorongott többé, ha egyedül feküdt be az ágyába, mert hallotta a szomszéd szobában Lulu megnyugtató szuszogását. Volt miért felkelni, kimenni az utcára, és volt miért hazajönni este. Életének lett ritmusa. Lulu tengelyt adott Bertram létének, mely tengelyre ráfűződhetett sok minden, az emberekhez való viszonytól kezdve a munkáig. Ha szüleinél vendégeskedett, nem kellett már feltétlenül füllentenie arról, hogy mit csinált a héten.” (113.)

Az együtt töltött gondtalan éveket követően, amelyek során Bertram és Lulu kettőse egy harmadik taggal, Soyával, Bertram barátnőjével egészül ki, hirtelen minden rosszra fordul, amikor Lulu egyre betegbb lesz, kiderül, hogy rákos beteg és nem sok esély mutatkozik a gyógyulására. Innentől Bertram és Soya élete erre a problémára összpontosul, kutyájukat különféle kezelések sorozatának vetik alá, több állatorvos tanácsát kérve: *„Elvesztették minden kapcsolatukat a valósággal. Bertram számára már csak a betegség létezett. A halál, amit mindenáron le kell győzni. Az nem lehet, hogy ne győzze le. Nem lehet.” (287.)*

Vajon miről és kiről szól az *Egyszer egy kutya?* Bertramról (Beregiről), Luluról (Loláról, Beregi kutyájáról), a kettejük kapcsolatáról? Életről és halálról? Bizonyára mindegyikről. Illetve még egy fontos dologról, ami folyamatosan áthatja a regényt: a fajok közötti kapcsolat ábrázolásának írói, narratív lehetőségeiről. A könyv egy pontján Bertram beszámol arról, hogy kiadója arra próbálja rávenni, hogy komoly témák helyett írjon inkább népszerű állattörténeteket: *„Ha rá hallgat Bertram, ha sikeres akar lenni, inkább ír gyorsan egy kutyás vagy macskás regényt. Az 'én így látom a gazdimat' típusú cuki könyvek most nagyon mennek. Nyugodtan illusztrálhatná is, hiszen legalább olyan kitűnő a rajztehetsége, mint az írói. Még egy aranyhőrcsögös sztorinak is örülne, most fognak például lefordítani és kiadni egy külföldi sikerregényt, amely egy házasított mosómedve szemével meséli el egy család széthullásának tragikus történetét.” (71.)* A gondolkodó és beszélő „cuki” állatok történeteinek ironikus említése jelöli ki a regény irodalmi horizontját: hogyan szólaltatható meg az élő és haldokló állat úgy, hogy elkerüljük az olcsó antropomorfizmus csapdáit?

Hogyan tárhatók fel a *megértés* határai? Mi egy állat, milyen kapcsolat létezhet állat (kutya) és ember között? Megérthetjük-e egymást, áthidalható-e a világok radikális mássága? Megérthetjük-e a haldokló másik ember belső világát? Minden igyekezetünk és jószándékunk mellett időnként el kell fogadnunk a megértés lehetetlenségét is. A regényben rendre visszatérő motívum a megértés kérdése. A beteg, egyre romló állapotú, haldokló kutya értelmezési problémát jelent a hozzá közel álló ember számára:

„- Mi játszódhat le a kis lelkedben? – faggatta a kutyát egyre csak a fiú. Ha csak egy mondatot, ha egyetlen szót válthatott volna vele, ha csak egy pillanatra beleláthatott volna a fejébe, ha megkérdezhetne volna tőle, mit tegyen! Dobja ki végre az összes gyógyszert, bízva a természetre, hogy végezze, befejezze dolgát?” (287.)

A megértésre tett kísérlet mindvégig a lehetséges és a lehetetlen határán imbolyog. A narrativitás paradoxona ez, amennyiben az értelmezés emberi kényszere éppen a határhoz érve válik transzparenssé és válik megkérdőjelezhetővé:

„Lulu maga is érezte, hogy lassan feladja. Tudata még friss volt, érzékszervei tökéletesen működtek. De teste napról napra gyengült, elhagyta minden ereje. Pedig olyan sokat jelentett most az együttlét Bertrammal és Soyával. Sosem voltak még ilyen közel egymáshoz. (...) Bertram volt az ő gazdája, és most már Soya is az lett. Velük szeretett volna maradni. // Búcsúzott a világtól. Az elmúlt hónapokban megszokta már, hogy néha rosszabbul van, néha jobban. Hozzászokott az injekciókhoz. Már szinte fel sem tűntek. De ez most más volt. Napok óta nem gyötörte már az éhség. Csak szomjúság tört rá néha-néha. Aztán az is csitult, végigszaladt a testén valami ismeretlen eredetű hullám, remegés, ami ijesztő volt, mégis elmosott minden félelmet. Nem értette a gazdit, miért nem hagyja őt, hiszen tudja, nem érnek semmit a tabletták. De nem volt képes haragudni rá. Sosem tudott. Láttá, hogy kétségbe van esve. Hogy fél: sokkal jobban, mint ő. // Odament volna hozzá, megvigasztalta volna, hogy ne félj. Még mindig nem értette, mi történik vele. Miért szállt ki belőle minden erő, energia. Ezért azt sem tudta pontosan, hogyan vigasztalhatná meg Bertramot. Talán elég lett volna az ölébe fektetni a fejét, ránézni minden szeretetével.” (289.)

A regény harmadik részében, Lulu halála után, miután egy erdőben eltemették, Bertram „belezuhan a gyász éjsötét kútjába” (303.). Bertram a kutya megszállottjává válik, Lulu a képzeletében szinte eposzi magaslatokba emelkedik. Gondolatait teljesen áthatja a kutyája után maradt űr, felhagy az ambícióival, megromlik a kapcsolata szerelmével, Soyával, mély egzisztenciális válságba kerül:

„És kijárt, egyre csak kijárt az erdőbe, Lulu sírjához. Egész nyáron kijárt, egész ősszel. Lefeküdt a kövek mellé, rájuk fektette tenyerét, lehunyta a szemét. Érezte a földet a kövek alatt, a mélyben, az avarszagú levegőt maga körül, a fákat a magasban, igen, itt vagy velem, suttogta, itt vagy a virágokban, amerre bebarangoltuk az erdőt, a bogarakban, amelyek felszállnak a virágokról a madarak közé, a szélben, amely meghajtja a madárrajokat, a felhőben, amelybe beszállnak a madarak, az esőben, amely lehull az égből a fejemre, tudom, suttogta, hogy itt vagy mindenütt, majd a hátára feküdt, és az ágakat figyelte, ahogy össze-összekocognak a néma csendben.” (310.)

A történet végén gondolatait és érzelmeit tisztázandó, Bertram északi zarándokútra (talán Izlandra és Grönlandra) megy egy alkotói ösztöndíj keretében. Elvonul a világtól és teljesen átadja magát a végesség feldolgozásának:

„Zarándoklat volt ez az út. Vezeklés. Bertram úgy érezte, el kell jutnia a világ legvégére, azon is túlra, és azt is tudta, hogy mindezt Luluért teszi. Mintha már nem is a gyász elől menekülne, mintha a látható és a tapasztalható határainak átlépésével, az idő és a tér legvégső pontjának megkeresésével már magát a végességet, a halált akarná megismerni, kihívni, legyőzni, dacosan, csak azért is, itt, északon, bosszút állva, amiért elvitte a kutyáját.” (328.)

Beregi Tamás könyvében sajátos módon fonódnak össze az ember és kutya viszonyának tudományos, tapasztalati és etikai szempontjai. A biológia tudományából, a „csupa anatómia, biokémia, fiziológia, genetika, csupa latin név” dermesztő közegéből kiábrándult író végül megtalálja a kulcsot az állati lélekhez, ha nem is diadalmas felfedezés formájában, inkább megélt örömként és tragédiaként. Nem úgy, hogy kedves állattörténetként igyekszik megfejtetni az állati elmét, hanem épp a megértés nehézségeit, határait felismerve. Ezzel együtt azt az elementáris emberi vágyat és szükségszerűséget is megjelenítve, hogy értelmet adjunk a másik lénynek, összefüggő történetként fogjuk fel gondolatait és életét. Az állatok azonban nem csupán más világban élnek, mint mi, hanem máshogy értelmezik azt és önmagukat. Ez pedig nyugtalanító módon teszi kérdésessé a megértésüket.

Zárásként, Herzog filmjére visszatérve, a kérdés az, hogy vajon a szkeptikus rendező vagy a szerencsétlen sorsú Treadwell, akit végül halálra marcangolt egy medve, járt-e közelebb a helyes értelmezéshez? Anélkül, hogy ezt a kérdést egyértelműen el szeretném dönteni, arra hívom fel a figyelmet, hogy az állatok mindig velünk együtt értelmeződnek, az állatok értelmezése nem csupán az állatokról, nem is csak az értelmező emberről, hanem megkerülhetetlen *kapcsolatukról* szól. A narrativitás a *kapcsolat* episztemológiája és etikája, mindig arra emlékeztet, hogy a világ nem rajtunk *kívül* létezik és működik, hanem velünk együtt, amit a tudományunkban éppúgy fel kell ismernünk, mint erkölcsi gyakorlatainkban.

Források

Beregi Tamás (2021): *Egyszer egy kutya*. Budapest: Helikon Kiadó

Bradshaw, John (2017): *The Animals Among Us: The New Science of Anthrozoology*. London: Allen Lane

Bussolini, Jeffrey (2013): Recent French, Belgian and Italian work in the cognitive science of animals: Dominique Lestel, Vinciane Despret, Roberto Marchesini and Giorgio Celli. *Social Science Information* 52 (2): 187–209.

DeMello, Margo (2021): *Animals and Society: An Introduction to Human-Animal Studies* (2nd ed.). New York: Columbia University Press

Diamond, Cora (1978): Eating meat and eating people. *Philosophy* 53 (206): 465-479.

Ghosh, Amitav (2020): *A puskakereskedő legendája* (Fordította: Csuhai István). Budapest: Európa Könyvkiadó

Krebber, André – Roscher, Mieke (eds.) (2018): *Animal Biography: Re-framing Animal Lives*. Cham: Palgrave Macmillan

Lestel, Dominique (2021): Ethology: The narrative turn. URL: <https://oxfordre.com/literature/display/10.1093/acrefore/9780190201098.001.0001/acrefore-9780190201098-e-1122>

McCormack, Brian (2019): Narrative, meaning and multispecies ethical ontologies. *Humanimalia* 11 (1) <https://humanimalia.org/article/view/9478>

McHugh, Susan (2011): *Animal Stories: Narrating Across Species Lines*. Minneapolis, London: University of Minnesota Press

Tønnessen, Morten – Armstrong Oma, Kristin – Rattasepp, Silver (eds.) (2016): *Thinking about Animals in the Age of the Anthropocene*. London: Lexington Books

Nemes László (2015): Narratív medicina és bioetika. *Századvég*, 74: 43-67.

Purves, Duncan – Delon, Nicolas (2018): Meaning in the lives of humans and other animals. *Philosophical Studies* 175, 317–338.

Swift, Graham (1994): *Lápvilág* (Fordította: Szász Imre). Budapest: Európa Könyvkiadó

Van Dooren, Thom – Kirksey, Eben – Münster, Ursula (2016) Multispecies Studies: Cultivating arts of attentiveness. *Environmental Humanities* 8 (1): 1–23.

Torma Anita

A filozófusok és az állatok. Heidegger antropocentrizmusa és a poszthumán fordulat

Absztrakt

A tanulmány szerzője amellet érvel, hogy a heideggeriánus megközelítés jelentős volt az ember-állat kapcsolat vizsgálatának tekintetében, hiszen valószínűleg annak a fordulatnak a kiindulópontját jelentette, amely az állatkérdés (animal question) etikai vonatkozásait bevezette a kontinentális filozófiába azáltal, hogy lebontotta az ember és az állat között felállított konceptuális különbséget. A racionális állat (animal rationale) fogalmának eszmetörténeti kontextualizációját követően a szerző Heidegger állatkérdésről való szemléletének kritikai olvasatát mutatja be, megvizsgálva az olyan problematikus pontokat, mint a filozófus metafizikai antropocentrizmusa és annak belső ellentmondásai. A tanulmány utolsó része már Derrida későbbi kritikáját veszi górcső alá, amely az állatkérdést boncolgató késő 20. századi kritikai elméletek alapját képezte. Végezetül a szerző Giorgio Agamben "antropológiai gépezet"-fogalmának tükrében vizsgálja Heidegger antropocentrizmusának etikai/politikai vonatkozásait.

Kulcsszavak: racionális állat; antropocentrizmus Heidegger; Derrida; Agamben; poszthumanizmus

Abstract:

The paper's main argument is that the Heideggerian approach was significant and probably the starting point of a turn that brought the ethical implications of the animal question into continental philosophy by deconstructing the human-animal distinction. After contextualizing the concept of animal rationale in intellectual history, the author critiques Heidegger's approach to the animal question by examining its problematic points, such as his metaphysical anthropocentrism and its internal contradictions. The last part of the essay focuses on Derrida's ideas on the animal question, which were foundational for critical theories that emerged in the late 20th century. Finally, it examines the ethical/political implications of Heidegger's anthropocentrism using Giorgio Agamben's concept of the "anthropological machine" as a framework.

Keywords: animal rationale; anthropocentrism; Heidegger; Derrida; Agamben posthumanism

A cím J. M Coetzee *The Lives of Animals* című könyvének első fejezetére utal, amelyben a fiktív író, Elisabeth Costello meghívott előadóként fejt ki nézeteit az állat kérdéséről egy képzelte egyetemen. Coetzee posztmodern gesztussal mindezt egy előadássorozat részeként 1997-ben Princetonban adja elő, az írónővel, mint önmaga alteregójával azonosulva, de gondolataitól távolságot tartva. Costello provokatív bevezetővel nyitja előadását, amelyben az emberi elaljasulás közös gyökereit látja a harmadik birodalom haláltáborait és a vágóhidakat, laboratóriumokat működtető gyakorlatokban.¹⁰ Ezek önmagukat egy olyan differenciára visszavezetve igyekeztek és igyekeznek igazolni, amelynek mértékét az embernek tulajdonított tulajdonságok mindig változó kombinációja adja. A megkülönböztetés elsődleges motívuma mindenkor az volt, hogy megnyugtassa a rossz lelkiismeretet, az emberrel szembeállított nem-emberi másokkal - „azokkal” - szemben mentesítsen az együttérzés terhe alól, s ezt csak megerősítette az emberi értelem és a világmindenség egylényegűségének a filozófiai dogmája (Scheler 1995: 9), ahol „az állatok részei ugyan a világmindenségnek, de nem részei a világmindenség létének: vagyis az ember istenszerű, az állat meg csak olyan, mint egy dolog.” (Coetzee 2016: 109)

Ez az ismeretelméleti előfeltevés, a filozófiai hagyományt legalább Arisztotelész óta meghatározó dogma¹¹ az isteni vagy kozmikus létrend és az emberi értelem „egyezéséről” elsősorban etikai-politikai gyakorlatainkat hivatott igazolni. Ennek az egyezésnek a metafizikai azonosítása a megértéssel mindenféle más - nem emberi - értelmet hiányosként tüntet fel, antropocentrizmus. Az arra irányuló kérdés pedig, hogy ki ember és ki (mi) nem, (illetve ember és állat fogalma) olyan, politikai jellegű, kizáró gyakorlatra utal, amely az ember elsőbbségét a „mi” és „ők” viszonyában elrendezve a „mi” elsőségét garantálja. (Balogh 2018: 216-7) Ez az „antropológiai differencia” filozófiailag leggyakrabban az „animal rationale” évszázadokig meghatározó eszméjében ölt testet – egy huszadik századi fordulatig. Heidegger elutasítja azt a gondolatot, hogy az ember lényegét adó „nyitottság”, „létmegértés” levezethető lenne egy evolúciós folyamatból, s ez a tézis új tradíciót teremt. Heidegger gondolkodásmódja azonban - erényei ellenére - az antropocentrizmus metafizikai előítéletének foglya marad, s önmagával is ellentmondásba kerül. Az ember-állat distinkció radikális elmélyítése ezért egy olyan fordulat kiindulópontjává válik, amely Derrida Heidegger-kritikájával kezdődően, hosszú távon az antropocentrizmus filozófiai dekonstrukciójának nagyszabású programjához vezet. Ebből indul ki a tanulmányomat vezérlő kérdés is: Hogyan válik az antropológiai differencia belső feszültségekkel terhes radikalizálása a kontinentális filozófiai hagyományon belül az ember-állat distinkció filozófiai kérdését érintő fordulóponttá.

Tézisem szerint a heideggeri megközelítés nem csupán kiemelkedő jelentőségű, hanem következményeit tekintve kiindulópontja volt annak a fordulatnak, amely az ember-állat distinkció dekonstrukciójával az állat kérdésének etikai vonatkozásait a kontinentális filozófiába beemelte. Munkámban az animal rationale fogalmának eszmetörténeti

¹⁰ Ennek irodalmi és filozófiai előzményeihez ld. Derrida 2002:394. és Patterson 2002.

¹¹ A dogma természetesen nem maradt reflektálatlanul, ezt tette kérdésessé minden szkeptikus kétely és ennek igazolására irányult Descartes minden igyekezete.

kontextusba helyezését követően térek rá annak heideggeri kritikájára. Ezt követően megvizsgáljuk, hogy milyen értelemben kapcsolódik az állat kérdése a heideggeri tézisekhez és melyek azok a problematikus pontok, amelyek Heidegger metafizikai antropocentrizmusára és az elméletnek ebből fakadó belső ellentmondásaira utalnak. Ezeket először Derrida vette célba, akinek – különösen a késői, az állat kérdését tárgyaló – előadásai megalapozó jelentőségűek voltak a huszadik század végére kibontakozó kritikai elméletek számára (human-animal studies, critical animal studies, anthrozoology, posthumanism). Az értekezés második felében ezért jelentős részben az ő gondolataihoz kapcsolódunk. Végül, a heideggeri antropológia a priori kizáró narratívájából kiindulva egy másik kulcsfontosságú szerző, Giorgio Agamben „antropológiai gépezetének” gondolata alapján közelítjük meg Heidegger antropocentrizmusának etikai/politikai vetületét.

1. Ember és állat éles, bináris megkülönböztetése, illetve egy ehhez kapcsolódó értékhierarchia többnyire az értelem vagy beszéd képességéhez kapcsolódóan, az ókori görögségtől egyre dominánsabbá váló filozófiai tradíció.¹² Platón ugyan még több művében kész arra, hogy egyes állatoknak az emberéhez hasonló értelmet tulajdonítson, (*Timaios* 42 B-D, 91 D-92 C, *Phaidon* 81 D-82 B, *Az államférfi* 263 D *Állam* 376 B) a reflexiót és azt a képességet, amely révén a dolgokat létükre tekintettel ragadjuk meg, definíciószerűen az embernek tulajdonítja. (*Kratülosz* 399 C, *Theaitetosz* 186 B-C) Az Államban kifejtett mérlegelő lélek rész is határozottan emberi. Általában Arisztotelészre vezetik vissza az ember eszes állatként (animal rationale) való meghatározását.¹³ Görögül eredetileg zoón logon ekhon, mindazonáltal a filozófiai közhelynek megfelelő definíciót nem találjuk Arisztotelész írásaiban. A Politikában olvashatjuk az ehhez legközelebb eső megjegyzést: „beszédre egyedül az ember képes az élőlények közt” λόγον δὲ μόνον ἄνθρωπος ἔχει τῶν ζῶων” (*Politika* 1253a) és az ehhez kapcsolódó hagyomány szerint az ember lényegét egy az állathoz járó „többlet” – egy kizárólagosan emberi, intellektuális jellegű képesség (értelem, nyelv, történetiség, önismeret.) – alkotja.¹⁴

¹² Richard Sorabji *Animal Minds, Human Morals* című könyvében részletesen tárgyalja az állati kognícióval összefüggésben tárgyalt etikai álláspontok történetét az antikvitás korában.

¹³ Arisztotelész elmarasztalja Homéroszt és preszókratikus elődeit, amiért azok nem tettek különbséget a lélek eszes és értelem nélküli részei között, ugyanazon értelmet tulajdonítva az állatoknak, mint az embernek. Példájában Anaxagoraszt szerint „az ész valamennyi élőlényben, nagyokban és kicsinyekben, nemesekben és hitványokban egyaránt megtalálható.” Az ész azonban, folytatja Arisztotelész, „ha az értelmet értjük rajta, nemhogy minden élőlényben, de még minden emberben sincs meg egyformán.” (*De Anima* 404b) Az (aktív) ész (nous) a lélek külön neve (*De Anima* 413b), a lélek azon kivételes része, amely a valódi megismerés, tudás és megértés efficiens oka. A nous poieticos nem teljesültsége semmilyen testnek, halhatatlan, (*De Anima* 414a; 415a-427a, b. 429a-432a) s az embert istenhez teszi hasonlóvá, megkülönböztetve őt a többi állattól. (*De partibus animalium* 686a 27)

¹⁴ Fontos megjegyezni, hogy az értelem Arisztotelésznél nem egy, az állati lélekhez járó rész, hanem funkció, s a bármely élőlény életelvéül szolgáló lélek egység és minden fajnál eltérő. Az állati jelleget a pusztán vegetatív lélekkel rendelkező növényekhez képest az érzékelés (fájdalom, gyönyör) képessége adja, a törekvéssel és képzelettel együtt. (*De Anima* 413 b) s egy bizonyos öntudat (Nem a reflexív tudat, hanem az, amit ma fenomenális tudatnak nevezünk.) Platónnál és Arisztotelésznél is hozzátartozik az érző-vágyakozó állati lélekhez.

Arisztotelészt követően a létezők sokaságát a filozófusok többsége egy hierarchikusan felépülő láncolat tagjaiként felfogva,¹⁵ három etikailag is releváns határvonallal osztotta fel: élettelen és élő, pusztán élő és érző/gondolkodó, illetve ember és állat között. Ezeknek a határvonalaknak a jelentősége azonban gondolkodónként eltérő, sokszor egyetlen iskolán belül. A testhez kapcsolódó passzív és a halhatatlan, aktív lélek tekintetében például Arisztotelészhez hasonlóan vélekedik Plótinosz, míg Porphüriosz a növényekre is érvényes ételvetet vagy nutritív lelket különbözteti meg élesebben a halhatatlannak tekintett animális lélektől.

Azok, akik az élet minden jelenségét a lélekre vezetik vissza, s így ezt az élet elvével azonosítják, a lélek egyik, legmagasabbrendű funkcióját kizárólagosan az embernek (és isteni lényeknek) tulajdonítják. Ez vagy az intellektus, vagy annak egy speciális formája, a „nous”, az általánosságok megragadásának képessége, illetve a nyelv. Az említett hierarchikus fokozatossághoz egy kritikus ponton mindkét esetben egy minőségi különbség is hozzáadódik: az embert az állattól elválasztó határvonalon, és többnyire az aktív halhatatlan lélek és az isteni logoszhoz való hozzáférés formájában.¹⁶

A kereszténység megjelenésével az állatokhoz való testi és funkcionális hasonlóság a testiséghez kapcsolódó legyőzendő állatiassággal kapcsolódik össze. (*Confessions* 13. XXII.) Ágoston vagy Aquinói Tamás számára magától értetődő, hogy csupán az ember teremtett Isten hasonlatosságára, a növényeket és az „oktalan állatokat” Isten a fölébük rendelt ember táplálására, öltöztetésére és egyéb céljaira adta. (*De Civitate Dei* I. 20) Az aktív intellektus híján a lélek nem ura és irányítója önmagának, így „az oktalan állatok az értelmes lélettől megfosztva nem képesek magukat mozgásba hozni”. Mozgásukat „mintha egy másik, külső természeti impulzus” okozná, ami „annak a jele, hogy természetes módon mások használatára szolgálnak és ahhoz illeszkednek.” (*Summa Theologica* 2.64.1.) Az ösztönimpulzusok tana együtt fejlődik ezzel a hagyománnyal, s a testi vágyaknak ahhoz a felfogásához kapcsolódik, amely szerint az ember azt (aktív, isteni természetű értelmével) uralni hivatott, s legyőzheti önmagában.¹⁷

Az ókori hagyományt folytatja az újkori filozófiai antropológia is, amely - kiindulási pontként - az ember lényegét jellemzően az állatokhoz való viszonyában, azoktól való különbségében közelíti meg. (Scheler 1995: 10; Anzenbacher 1993: 253) Ez az „általában vett

¹⁵ Latinul „scala naturae”, a „létezők nagy láncolata”, a létezőket, és különösen az élőlényeket egy hierarchikus sorozatban helyezve el. A létra legmagasabb fokán az Istenhez legközelebb eső létezők foglalnak helyet.

¹⁶ Ezzel a gondolkodásmóddal szemben már az antikvitásban megszólalnak ezzel ellentétes nézetet képviselő hangok. Platón és Arisztotelész kortársa, Szinopéi Diogenész például meggyőződéssel vallja, hogy az állatok az embereknél különbek. Sorabji a domináns tradícióval szemben álló négy antik szerzőt ítélt kiemelkedő fontosságúnak, Alexandriai Philónt, Plutarchoszt, a szkeptikus Sextus Empiricust és az újplatonista Porphürioszt. (Sorabji 1995: 79) A következő évszázadokban is sokáig csupán néhány szélesebb körben ismertebb gondolkodó fordul szembe azzal a többé-kevésbé uralkodó nézettel, mely szerint ember és állat között hierarchikus és áthidalhatatlan különbség húzódik. (pl. Montaigne, Gassendi, Hume)

¹⁷ Stanislaw Lem megfogalmazásában ez egy olyan elmélet, „amely szerint mindannyiunkban ott ficáncol a régi állat, hátán az új értelemmel”. (Lem 1980: 8) Vajda ugyanerről a gondolatról így ír: „[...] hajlamosak vagyunk ugyanis ilyeneket gondolni. Olyanokat, hogy hogy attól vagyunk emberek, hogy használjuk az eszünket, nem engedünk természetadta ösztöneinknek, legyőzzük önmagunkat. (Amivel persze megrágalmazzuk szegény állatot. Mintha ő lenne bennünk a rossz. [„,I])” (Vajda 2005: 364)

állat”, kvázi-biológiai kategóriaként, kifejezetten arra a célra szolgál, hogy az embert ezzel kontrasztba állítva határozzák meg. Erre az egyik legvilágosabb példa Max Scheler filozófiai antropológiája. Mivel az „ember” szó annyira „kettős értelmű” - Scheler szerint ennek „olyan dolgok összességét is jelölnie kell, amelyet a legélesebben szembeállítunk az 'általában vett állat' fogalmával, tehát minden gerinces és emlősállattal is; és ez utóbbiakkal ugyanolyan mértékben, mint mondjuk az infusorium stentorral” (Scheler 1995:11)

Az ember különleges helyét” Scheler szerint nem az intelligencia adja, mivel annak egy praktikus formája a magasabbrendű állatokban is jelen van, hanem egy új, magasabb elv, a „szellem” tiszta aktualitása, amely az élet minden értelmének és céljának forrása, meghaladva az anyagi világot. Scheler szerint a szellemi lét elsősorban egy olyan látásmódot jelent, amely számára az értékek, „jóság, szeretet, megbánás, tisztelet” fenomenjei nyilvánulhatnak meg, s így az pusztán organikusból való egzisztenciális eloldódás képességét előfeltételezi. A környezettől való szabadságot ugyanis az teszi lehetővé, hogy az ember a tárgyakat tárgyként, épp-így-létükben képes megragadni, s így tőlük távolságot teremteni. A szellemmel bíró lény „lerázza magáról környezete zsarnokságát”, mivel viselkedését „egy tárggyá emelt szemléleti vagy képzetkomplexum pusztán épp-így-léte” motiválja, (Scheler 1995: 47) s képes ösztönimpulzusait gátlás alá helyezni.

Scheler felfogásában az embert a tárgyiasító distancia emeli ki más élőlények közül. Ez a korábbi természeti környezetet világgá teszi, az ember létét pedig „világra való nyitottsággá”. Ez a „nyitottság” az ember-állat differencia diskurzus egyik központi fogalmává válik.

2. Heidegger, noha Scheler kérdésfeltevését lényegi módon kiemelkedőnek tartja, azt a tézisét, hogy „materiális létező, az élet és a szellem egymásra épülő fokozatai” az emberi lényben - egy természeti-történelmi folyamat végén - egyesülnek, s egy filozófiai antropológiában egységesen tárgyalhatók, alapvető tévedésnek tekinti. A scheleri fokozatiság, és általában a biológiai kontinuitás eszméjének elutasítása az ontológiai differencia heideggeri téziséből következik. „A természet nem hozhat létre nem természetet” - magyarázza Vajda Mihály *Heidegger és az állat kísértete* című esszéjében Heidegger anti-darwinianus álláspontját. - „Az, aminek az eredményeként az ember ember, az »alaptörténelés« (...) nem magyarázható meg kauzálisan, valójában semmiképpen sem magyarázható meg” (Vajda 2005: 364) Az ember nem létezőként, hanem létmódjában kitüntetett. Nem lehet animal rationale, mivel – mint ember – az a létező, amelyben a létezők mint létezők feltárulnak, s nem pusztán egy osztálya azoknak a létezőknek, amelyek a világban útjába kerülnek. „A homo humanus humanitását mindig a természet, a történelem, a világ, a létalap, azaz az egészében vett létező egy már rögzített értelmezésére tekintettel határozzák meg” - írja Heidegger a humanizmus-levélben. (Heidegger 2003: 300.) A humanizmussal szükségképpen összekapcsolódó metafizika nem gondolja el a létet s így az ember lényegét véti el. (Heidegger 2003: 307.)

A létmódok ilyen heideggeri felosztását követően az állat kérdését illetően Heideggernek -ha kiindulópontjához hű akar maradni - valójában csak két választása van. Azt

vagy az utunkba kerülő tárgyi létezők közé, vagy a jelenvalólétszerű létezők közé sorolja, minden más köztes megoldás az átmenet lehetőségét sugallja a kétféle létező között. A fent idézett, 1946-ban írott humanizmus levélben az ember „a lét világló tisztása”, azaz a lét feltárulása önmagának, míg ezzel szemben az „élőlények” csak „úgy vannak, ahogy vannak, anélkül, hogy létükből, mint olyanból a lét igazságában állnának, és az ilyen állásban a létükben időzőt őriznék.

Ha nem lennének nem emberi élőlények, és különösen állatok, a létezők felosztása viszonylag egyszerű lenne. Lennék egyfelől „mi”, az ember, amelynek világa van, másfelől lenne minden egyéb, ami a világban tárgyként van: kövek, felhők, házak, és így tovább. Azonban, ha az emberi létmegértés a tulajdonképpeni viszonyulás a léthez, a nem emberi „élő-lény” [Lebe-Wesen] a legnehezebben elgondolható. (Heidegger 2003: 303) „Egyrészt bizonyos módon a legközvetlenebbül rokon velünk, másrészt mégis szakadék választja el ek-szisztens lényegünktől.” -írja a 1946-ban. (Heidegger 2003: 303.) Ekkor már másfél évtized telt el az 1929/30-as freiburgi előadássorozat óta, amelyben az állatot valahol a jelenvalólétszerű létezők és a pusztá, élettelen tárgyak között kísérelte meg elhelyezni. A sokat idézett felosztás szerint ugyanis a kő világ nélküli, az állat „világban szegény”, az ember pedig világgépző. Az állat kérdését tehát a „világ” értelmén keresztül kell megközelítenünk.

Míg mi tapasztaljuk a világot, addig a kő számára mindaz, ami körülveszi, nem hozzáférhető. A kő „van – de létéhez hozzátartozik az azokhoz a létezőkhöz való hozzáférés hiánya, amelyek között létmódjának (meglét) megfelelően van.” (Heidegger 2004: 253) A hozzáférés hiánya olyan létezőkre vonatkozik, „[amelyek] között e létmód vonatkozó létezője előfordul”, a kő ugyanis csak számunkra van. Azok a létezők, amelyek a térben körülveszik, a mi világunk elemei, dolgok, amelyekbe belebotlunk. A világ nem meglévő dolgok összessége, hanem hozzáférhetőség abban az értelemben, hogy benne a dolgokhoz dolgokként, a létezőkhöz létezőkként férünk hozzá.

A kő tehát világ nélküli, egyszerűen előfordul abban a világban, amelyhez mi férünk hozzá, a gyík azonban aktívan keresi aktívan a követ a napozáshoz. A *metafizika alapfogalmaiban* az állatnak ugyan van valamilyen viszonya környezetéhez, azonban ahhoz nem képes világgént viszonyulni. (Heidegger 2004: 253) Heidegger számára csak az ember az a létező, aki jelenvalólétként van, saját létéhez, illetve a létezőhöz, mint létezőhöz viszonyul. Ez a viszonyulás olyan szerkezetet mutat, amely magától értetődően emberi: az ember világgépző. Az állat ezzel szemben nem képes megragadni az ontológiai differenciát, más létezőket, mint olyanokat, s így világa sem lehet, hiszen a világ lényegéhez ez a „mint-struktúra” elválaszthatatlanul hozzátartozik. A megfogalmazás sok hasonlóságot mutat a scheleri modellel, s mindkettőnek az a legfontosabb konklúziója, hogy az állat ki van zárva a létező megnyílásából. A humanizmus-levélben ugyanakkor ezt a tézist úgy fejt ki, hogy egyben hangsúlyozottan elhatárolja azt a biológiai kontinuitás és az animal rationale kontextusában való értelmezésétől.

„A nyelv lényege szerint nem egy organizmus megnyilatkozása, s nem is egy élőlény kifejezőképessége.” (Heidegger 2003: 303) „ugyan a növények és az állatok környezetfüggők, de nincsenek soha szabadon odaállítva a lét világló tisztásába – és csak

ez a »világ« -, ezért nincs nyelvük. De nem azért függenek világvesztetten környezetüktől, mert megtagadtattott tőlük a nyelv.” (Heidegger 2003: 303) Heidegger nem azt mondja, hogy a növények és állatok azért nincsenek szabadon odaállítva lét világló tisztásába, mert nincs nyelvük, hanem pont fordítva. *„Az ember [ugyanis] nem csupán élőlény, amely egyéb képességek mellett még nyelvvel is rendelkezik. Ellenkezőleg, a nyelv a lét háza, benne lakozva ek-szisztál az ember, azáltal, hogy azt óvón a lét igazságához tartozik.”*309. *A nyelv magának a létnek a világló-rejtező eljövetele.”* (Heidegger 2003: 303)

Heidegger téziséből következik, hogy mindaz, amit magunkkal kapcsolatban állítunk, ugyanabban az értelemben nem alkalmazható nem-emberi lényekre. De akkor “hogyan viszonyul az állat valamihez, amiben ő benne van [a világhoz], de ami ugyanakkor csak nekünk van?” - fogalmazza meg a Heideggeri dilemmát Vajda. (Vajda 2005: 368)

3. Heidegger felteszi a kérdést, hogy képesek vagyunk-e belehelyezkedni az állatba. (Heidegger 2004: §49.) Az ő értelmezésében ez azt jelenti, hogy képesek vagyunk „követni [mitgehen] azt, ami és ahogyan ez a létező”. (Heidegger 2004: 258.) Heidegger magát a kérdést nem tekinti értelmetlennek: „Sikerül-e az állatot követnünk azon a módon, ahogyan hall és lát, ahogy zsákmányát megtámadja, és kitér ellenségei elől, ahogyan fészket építi és effélék?” (Heidegger 2004: 259.) Heidegger egy kicsit úgy tesz, mintha megpróbálná „követni” az állatot. Úgy tűnik, mintha az emberivel radikálisan szembeállított állat pusztán tárgyként, gépezetként való felfogását Heidegger szerint empátiánk működésbe lépése akadályozná meg. Csakhogy empátiát érezni - legyenek azok emberek vagy nem-emberi állatok - kizárólag konkrét, egyedi élőlények iránt lehet, míg ő egy „általános állatról” beszél, amint az „zsákmányát” követi, „ellenségeitől” tér ki és fészket építi. (Heidegger 2004: §66.) Nem utasítja ugyan el a belehelyezkedés egy absztrakt lehetőségét, de semmilyen erőfeszítést sem tesz a „belehelyezkedésre”, s nem véletlenül. Ha a belehelyezkedés „véletlenül” sikeres lenne, Heidegger kénytelen lenne módosítani alapvető tézisét az emberről. A követésben „nem úgy teszünk, mintha a másik létező lennénk, hanem mi magunk éppen mi magunk vagyunk és így teremtjük meg a lehetőségét a követésnek.” (Heidegger 2004: 258) Az ember jelenvalóléte ugyanis „azt jelenti (...) egyebek mellett, hogy belehelyezkedve lenni más emberekbe (...) együttlét másokkal, mégpedig a jelenvalólét módján”. (Heidegger 2004: 261.) Az ember tehát eleve a másokkal való együttlét módján ember – s a nem emberrel való együttlét per definitionem kizárt.

„Háziállatokat tartunk, velünk „élnek”. Azonban mi nem élünk velük, ha az élet azt jelenti, az állatok módján létezni. Mindazonáltal velük vagyunk.” (Heidegger 2004: 267) Ez az együttlét nem együtt-egzisztálás, hanem csupán „hagyjuk az állatokat a világunkban mozogni. Azt mondjuk: a kutya az asztal alatt fekszik, felugrik a lépcsőre. De a kutya egy asztalhoz mint asztalhoz, a lépcsőhöz mint lépcsőhöz viszonyul? Velünk falnak - nem, mi nem falunk. Velünk eszik -nem, ő nem eszik.” (Heidegger 2004: 267.) Heidegger számára a belehelyezkedés együttlét (más emberekkel) abban a világban, amelyben (mi emberek) az asztalon feltálatl ételt az emberi testünkre szabott székeken ülve fogyasztjuk, miközben a kutya az asztal alatt a neki ledobott mócsingot „falja”. Heidegger egy pillanatig sem próbálja

meg (nem akarja) elképzelni a kutya helyzetét, helyette kivonja az emberből a nyelvet, majd az így kapott „létmódot”, (ami végsősoron a „puszta élet”) mint egy specifikus magánál-létet fogja fel [Bei-sich-sein], egy „kábultságként” vagy „önmagába húzódként”. Az állat „világban szegénysége” Heidegger szemében tiszta potencialitás, az arisztotelészi „hülé”, a kábultság a világ, a létező megnyílásának „hátere”.¹⁸

4. Heidegger későbbi írásaiban már nem birkózik az állattal és már nem beszél a világban szegénységről. Noha 1929/30-ban még ingadozik, később egyértelműen kifejezi, hogy ezt a világot nem pusztán a lét egy lehetséges megnyílásaként, hanem az egyetlen elképzelhető megnyílásként érti. A lét megértése a nyelvben Heidegger számára a lét megnyílásának egyetlen módja. Az ember nyitottság – de Heidegger ezt a nyitottság csakis kizáró módon tudja elképzelni. Nem nyitott a nem-emberire. Ember és állat különbsége kapcsán keményen fogalmaz: „Az élő állatokat a beszélő embertől elválasztó szakadék akkora - ha nem nagyobb – mint az, amely az élettelen követ az élőlénytől elválasztja.” (Heidegger 1980: 75) Ennek megfelelően az állati test is alapvetően különbözik az emberétől. (Heidegger 2003: 302)

Ez a különbség Heidegger *Mit hívunk gondolkodásnak?* című késői munkájában egyetlen testrészt szimbolikus lényegében testesül meg: a kézben, amely a lehető legszorosabb kapcsolatban áll a gondolkodással.¹⁹ Ennek megfelelően, az írás híres sora szerint például „egy majomnak is van a megragadásra alkalmas szerve, de nincs keze.” (Heidegger 2009: 51) Derrida, aki a nyolcvanas évek második felétől egyre nyíltabban foglalkozott az állat kérdésével, Heidegger szavait súlyosan dogmatikusnak és szimptomatikusnak nevezi. (Derrida 1987: 173) „A kéznek az emberi Dasein és az állat közötti ellentétként való értelmezése tematikus és nem tematikus szempontból egyaránt uralja Heidegger legösszefüggőbb, legfolyamatosabb diskurzusát, a lét értelmére vonatkozó kérdés újrafelvetésétől, az onto-teológia destrukciójától és mindenekelőtt az egzisztenciális analitikától kezdve, amely átrajzolja a határokat a *Dasein*, a *Vorhandensein* és a *Zuhandensein* között.” (Derrida 1995: 21) S a kéz kitüntetettsége elvitathatatlan, ha arra gondolunk, hogy azzal nemcsak verset írunk, de börtönt és ketrecet építünk, simogatunk vagy ütünk, kést fogva torkot vágunk. Az ételt villára szúrva - az étel eredete és a száj között a lehető legnagyobb távolságot teremtve, előbbit mintegy transzformálva – a kezünkkel emeljük a szánkhoz. Sunaura Taylor, festő, író és aktivista, aki veleszületett arthrogyposisa miatt kezeit szinte egyáltalán nem tudja használni, így ír: „Amikor nyilvános helyen a számat használom a kezeim helyett, érzem, hogy határokat lépek át. Nem csak az ép testű [able-bodied] etikettet, hanem annak a módjait, ahogy egy emberi testet belakni [inhabit] illik. A számat beszédre és evésre használjuk, mégis mélyen privát, kórokozókat, lélegzetet és nyálkát tartalmazó nyílás. A száj szexuális. A száj állati.” Taylor, aki normától eltérő testi adottságai folytán is közösséget vállal az állatokkal, így folytatja: A kéz ezzel szemben emberi. [...] A kéz szimbolizálja testi készségeinket és elkülönülésünket más fajoktól.” (Taylor 2017: 115.) A kéz, amelyet Heidegger elvitat a majomtól, egyben az a testrészt, amely

¹⁸ Érvelésében az állati létmódot az unalom fenoménjéhez kapcsolva világítsa meg az emberi lényegét.

¹⁹ Lásd még: GA 8. 18. GA 54. 118. GA 85. 158.

transzcendálja a Heidegger szemében kínos, állatias testiséget. A kéz felülírja a test állatiasságát, az isteni rokonság és a hatalom szimbóluma:

„[Ú]gy tűnhet, mintha az isteni lényege közelebbi lenne számunkra, mint az élő-lényekben rejlő megütköztető, közelebbi ugyanis a lényeknek azon távolsága szerint, amely mint távolság mégis ismertebb ek-szisztens lényünknek, mint a minden képzeletet meghaladó testi rokonság az állattal” (Heidegger 2003: 303)

Noha Heidegger *A metafizika alapfogalmaiban* az állat „világban szegénységét” részletesen tárgyalja, e tézist – valószínűleg ellentmondásos volta miatt – későbbi írásaiban elhagyja, és elköteleződik egy radikálisabb álláspont mellett, mely szerint az állatnak a növényhez hasonlóan nemhogy világa, de környezete sincsen. (Heidegger 1995: 23. Heidegger) S ezzel nem csupán azt állítja, hogy a világ, ahogy az számunkra van, szükségszerűen és magától értetődően emberi világ, hanem egy lényegében más, de egyenértékű létmegértés lehetőségét is elutasítja. Annak érdekében, hogy a nyelv módján feltároló lét, mint világ tézisének megőrizze, minden közösséget megtagad az állatokkal, beleértve az együttérzés alapját és a halandóságot is. (Heidegger 1980: 75; Heidegger 2004: 303.)

5. Derrida felhívja a figyelmet arra, hogy Heidegger olyan exkluzív antropológiát teremt, amelyben a jelenvalólétet az emberivel úgy azonosítja, hogy azzal egyrészt homogenizál minden nem emberit, s egyúttal homogenizálja az embert is. Nem képes meglátni az életformák sokféleségét, gazdagságát, ismeretlenségét, s az állatot „az állat” homogén, esszencialista, reduktív kategóriáján belül tárgyalja, előfeltételezve, hogy van valamilyen közös animális lényegük. (Derrida 2002.)

Talán ez az előítélet akadályozza meg az állat követésére tett kísérletet is. Heidegger nem talál semmi közöset, nem érez semmit. A behelyezkedés pusztán lehetőségének szféráját (Heidegger 2004: 259), amelyet az állat létmódjához rendel, számára nem az együttérzés”, hanem a fogalmi megértés határa jelöli ki.

Derrida a Cerisy-la-Salle-i konferencián 1997-ben tartott előadásán²⁰, amelyben az állat kérdéséről azt minden kérdés közül az egyik legfontosabbnak nevezi, (Derrida 2002: 402) egyrészt kifejti, milyen mély kapcsolat van önmagunk megértése és az között, amit az állatról gondolunk, másrészt azt a bizonyosságot hangsúlyozza, amely – elsősorban az állat tekintetét keresztül- a konkrét, egyedi lény, Derrida esetében nőstény macskája – jelenlétének tapasztalata, és méghozzá egy olyan lényé, amellyel sebezhetőségünkben, halandóságunkban osztozunk. Az együttlét, amelyet Heidegger az állattal kapcsolatban megtagad, Derrida számára közvetlen tapasztalat.

Az állati szenvedés olyan felkavaró erővel rendelkezik, amely hatással van ránk és kihívást intéz felénk, méghozzá minden reflexió és az állatok morális státusza feletti vita előtt. „Senki sem tagadhatja az állatok szenvedését, félelmét, a pánikot, rettegést vagy rémületet, amelynek az emberek szemtanúi.” (Derrida 2002: 396) – írja, s Jeremy Bentham 1789-ben megjelent könyvének híres utolsó szavait tekinti forradalmasító erejűnek:

²⁰ Kibővítve *L'Animal que donc je suis (à suivre)* címen jelent meg 2002-ben, majd 2008-ban könyv formájában.

„Eljöhet az idő, amikor az állati teremtmény szert tesz azokra a jogokra, amelyeket semmi más nem tarthatott volna vissza tőlük, mint a zsarnokság keze. A franciák már felismerték, hogy a bőr feketesége nem lehet ok arra, hogy egy emberi lényt jogorvoslat nélkül egy kínzó szeszélyére hagyjanak. Talán egy nap majd felismerik, hogy a lábak száma, a bőr foltossága vagy a keresztcsont állása ugyanúgy nem elegendő ok arra, hogy egy érzékeny lényt ugyanerre a sorsra bízunk. Mi más alapozhatná meg a választóvonal áthághatatlanságát? Az értelem képessége, vagy talán a beszédkészség? De hiszen egy kifejlett lóval vagy kutyával összehasonlíthatatlanul jobban megértjük egymást, mint egy egynapos, egyhetes, vagy akár egyhónapos csecsemővel. Ám tegyük fel, hogy mégsem. Mit érne ez? A kérdés nem az, hogy tudnak-e gondolkodni, sem az, hogy tudnak-e beszélni, hanem tudnak-e szenvedni?” (Bentham 1789/1907: XVII. saját fordítás)

„Can they suffer?” Derrida szerint a „can”, a „képes” ebben a kontextusban egy passzivitásra utal, szemben mindazokkal hagyományos meghatározásokkal, amelyek az embert valamilyen aktív képesség, erő (power) alapján emelik az állat fölé. Ez a „sebezhetőség”, halandóság, kiszolgáltatottság arra a közös alapra utal, amely megelőzi az autobiográfiát, amelynek auto-jával tévesen azonosítjuk magunkat. Ezért az állati szenvedéssel való szembekerülés vagy az állat tekintetével való találkozás adja azt a már említett proto-etikai alapzatot, amely Derrida szerint minden állatetikát megalapozhat.²¹

Az állatok elleni erőszak és az irántuk érzett együttérzés szerinte korunk egyik legfontosabb kérdése, ami egy háború a szánalom ügyében, azok között, akik az erőszakot folytatják az állatokkal szemben, miközben tagadják felelősségüket, és azok között, akik ragaszkodnak az együttérzéshez tiltakozva a status quo erőszakos természeté ellenében. Ezt a háborút azonban nem vívjuk, hanem belekerülve „gondoljuk” és Derrida egyértelműen Heideggerre felel, amikor maró éllel azt írja „...*azt mondom ‘gondolni’ a háborút, mivel ez arra vonatkozik, hogy mit hívunk ‘gondolkodásnak’.*” (Derrida 2002: 397)

Az állat kérdésének politikai dimenziója

Ahogy az európai tradíció emberének, úgy Heideggernek is evidencia (analitikus igazság!), hogy az állat - egy beállítódásváltásig legalábbis - nem ember.²² De ha nem ember és nem is csak egy dolog, akkor mi? „Az állat emberek által alkotott szó, egy elnevezés, s az emberek önmaguknak adták a jogot és hatalmat, hogy ezzel más élő teremtményeket nevezzenek meg.” - írja Derrida. (Derrida 2008: 23) Az, hogy mi az állat, soha nem volt

²¹ A proto-etikai imperatívusból azonban Derrida – noha szimpatizál velük – nem egészen az állatjogi mozgalmak következtetésére jut, amelyek az állatokat az emberi jogok kiterjesztésével, vagy egy igazságossá tétele logikája alapján vonják be a morális kalkulációba. Érve szerint ugyanis ezek olyan humanista és antropocentrikus etikai/jogi keretrendszerre hivatkoznak, amelyek eredetileg éppen az állatok elleni erőszak igazolására szolgáltak, s így a mozgalmakat akaratlanul is az antropocentrikus differencia metafizikai tradíciójához köti. Az embert egy kizárással, kirekesztéssel definiáló megközelítések ugyanis nemcsak ott bukkannak fel újra, ahol az érvelés szempontjából szükségtelenek, hanem ott is, ahol mások – például az állatok jogaiért küzdő mozgalmak teoretikusai - szándékosan meghaladni igyekeznek azokat.

²² S mivel egy evidenciát nem cáfolhatunk egyszerűen meg, helyette fel kell tárunk a meggyőződés gyökereit. (Vajda 2005: 370)

rögzítve, a szó jelentése, denotációja mindig változott. Az állat mindig az a különös létező volt, amely lényege szerint nem-ember, de amellyel kapcsolatban látszólag paradox módon mégis mindig felmerül a kérdés: ember-e?²³ A kérdés azért aggasztó, mert az antropológiai differencia következményeként adódó kérdés: hogy ki számít embernek, és ki nem, valójában politikai jellegű, s alkalmazásának következményei konkrét, egyedi érző, gondolkodó lényeket érintenek. Az állat lényegét így mindig a kizárás, az ennek alapján vele szemben gyakorolt bánásmód joga, és az iránta való együttérzés alól való felmentés adja.

Míg Derrida a létezmódok különbségeinek sokféleségét hangsúlyozza, mások, elsősorban Giorgio Agamben, vagy Roberto Esposito biopolitikai megközelítésekben demonstrálják, hogy bárhogya is igyekszünk fenntartani a distinkciót, az, ami az „emberit” konstituálja, mindig és elkerülhetetlenül repedéseket, töréseket hoz magával – mégpedig magán az emberiségen, az emberen belül. Éppen ezért Heidegger vállalkozása is csődöt mond. Mivel nem képes az emberről (és a nyelvről) nem-negatív fogalmakban gondolkodni – minden ilyen irányú szándéka ellenére – nem képes kitörni a metafizikai tradíció keretei közül. Ez a vállalkozás azonban nem pusztán a teória szintjén problematikus, hanem politikai és etikai következményeiben is kártékony. Az ember állattal szemben megfogalmazott, kizáró meghatározása nem csak azzal fenyeget, hogy jóváhagyja az állatokkal való embertelen bánásmódot, de mindig magában hordozza az emberi másik kizárásának, kiirtásának veszélyét is. Ha az állat a kizárt másik, az ember az létező, amely önmagát makacsul más létezők erőszakos kizárásával határozza meg, miközben e kizárásnak újra és újra ő maga is áldozatul esik. Giorgio Agamben ezt a kizáró, elhatároló, a történelmi és társadalmi változások során keresztül az embert mindig újradefiniáló működést nevezi a humanizmus ún. antropológiai gépezetének. (Agamben 2003) A homo sapiens ugyanis nem egy faj, hanem az „a gépezet, amely az ember meghatározásának kritériumait előállítja”. Ez korábban az emberen kívül és belül a bios és zoé-t (előbbihez kapcsolódva az emberi lét társadalmi/politikai dimenzióját) különítette el, s hasonló esszencialitások dichotómiái mentén mindig újra és újra létrehozta a konfliktust ember és állat között. Agamben tézise szerint amíg az ember az ember/állat szembeállítás terméke, az antropológiai gépezet szükségszerűen működésbe lép. Az embert már előfeltételezve a gépezet mindig egy kivételes állapotot hoz létre, a meghatározatlanság zónáját, amelyben a külső kizárása mindig egy belső is és fordítva, a belső egy külső kizárásával függ össze. Ez korábban a Miként meghatározott emberrel szemben álló, ember-külseje ellenére, mint a nem-mihez tartozó - tehát állati, a barbár, a rabszolga alávethetőségében nyilvánult meg. Ezzel szemben a modern kor a nem-emberit az emberin belül izolálja, az embert animalizálja, s egy már emberit zár ki nem emberiként.²⁴ Ennek a gyakorlatnak a szélsőséges következményei a haláltáborok és gázkamrák is. Az emberekkel szembeni erőszak szinte mindig a másik

²³ A kérdés azért is aggasztó, mert, míg a tiszta teória talaján véljük megválaszolni, addig a rá adott válasz következményei gyakorlatiak, s a kérdésre adott válasz következményei konkrét, egyedi érző, gondolkodó lényeket érintenek.

²⁴ Ennek az utóbbi gyakorlatnak lehet az a példája, ahogy a tizenharmadik századi zoológusok a felfedezett majmokat két lábon járóknak és emberszerűnek ábrázolta, feltehetően annak érdekében, hogy a fekete bőrű őslakosok ábrázolásukban hozzájuk közelebb kerüljenek. (Taylor 85)

elállatiasításával operál. Az animalizálás - ebben az értelemben - a másik elnyomásának, uralásának, sőt, kiirtásának feltétele. A manőver effektivitása abban rejlik, hogy magától értetődőnek vesszük, hogy az állatokkal szembeni erőszak, hasonló bánásmód etikailag megengedett. (Wolfe 2009: 567) Agamben érvelése szerint az animalitás meghatározása sohasem volt morálisan konzisztens, ellenben mindig is az uralom (sovereignty, power) machinációinak megnyilvánulása volt. Az antropocentrizmus ebben az értelemben azon eszmék, struktúrák, gyakorlatokra utal, amelyek azon privilegizáltak státuszát hivatottak megőrizni, akiket teljesen és lényegileg embereknek tekintenek.²⁵ Ezeket a határokat az ember féltékenyen őrzi, ha azok összeomlanak, azokat újra kijelöli, az elkülönített területeket igyekeznek a másik féltől tisztán tartani, az állati életet az emberen kívül és belül dominálni, kontrollálni, megszüntetni. (Nayar 2014) Éppen ezért tűnhet fenyegetőnek az antropológiai differencia destabilizációja, amely a diszciplínák teljességének újragondolására, az emberi és nem-emberi relációk, hálózatok átstrukturálására kényszerít. (Calarco 2020; Braidotti 2013) Ennek a lehetséges módjait vizsgálja a kritikai poszthumanizmus, amely az embert hálózatok, viszonyok összefüggésében látja, együtt és összefonódva az élet minden formájával, sőt a gépekkel együtt, az ember-állat differenciát egyszerűen elhagyva, amelyre már nincs szükség. Amíg az ember az antropológiai differenciát és önmaga kivételességét féltékenyen őrzi, ember voltának elvesztése fenyegeti, ám ha a kirekesztő és határait kijelölő gyakorlatokat feladva, önmagát a létre való nyitottságként – nem kizáró értelemben – határozza meg, akkor az emberi – látszólag paradox módon – éppen a nem-emberire való nyitottságában, ember-voltának meghaladásában megőrződik.

Források

Agamben, Giorgio. 2003. *The Open: Man and Animal*. Ford: Kevin Attell, Stanford University Press.

Anzenbacher, Arno 1993. *Bevezetés a filozófiába*. Ford: Vér Gábor, Csikós Ella, Bendl Júlia, Budapest: Herder

Balogh Gergő. 2018. „Identitás és differencia között: Állat az irodalomban: Kosztolányi Dezső kutyája”. *Studia Litteraria* 57 (1–2).

Bentham, Jeremy. 1789/1907 *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Oxford: Clarendon Press,

²⁵ Bár a fajizmus (speciesism) fogalma nagyon hasznosnak bizonyult az állatfelszabadítási kampányok retorikájában, az antropológiai differencia meghaladását célzó törekvésekben nem tekinthető ideálisnak, mivel az individuális attitűdöket célozza, nem pedig a hiteinket, gondolkodásunkat befolyásoló vagy meghatározó intézményes kereteket és kulturális struktúrákat. Ezek az intézményes keretek pedig az érv szerint valójában nem fajisták, mivel az ember és állat közötti demarkációs vonalat nem biológiai fajhoz tartozás alapján húzzák meg. A fajizmusra hivatkozás helyett javasolja mindezek miatt Matthew Calarco az antropocentrizmus kritikai analízisét. (Calarco 2020. 4)

- Braidotti, Rosi. 2013. *The Posthuman*. Cambridge, UK; Malden, MA, USA: Polity.
- Calarco, Matthew. 2020. *Beyond the Anthropological Difference*. Cambridge/New York: Cambridge University Press.
- Calarco, Matthew. 2008. *Zoographies: The Question of the Animal from Heidegger to Derrida*. Columbia University Press
- Coetzee, J. M. 2016. *The Lives of Animals*. Szerk: A. Gutmann. Princeton: Princeton University Press.
- Derrida, Jacques. 1989. „Geschlecht II.” Ford: John P. Leavey Jr. In: *Deconstruction and Philosophy: The Texts of Jacques Derrida*. Szerk: Sallis, John, Chicago, IL: University of Chicago Press. 161-196.
- Derrida, Jacques 1995. *A szellemről. Heidegger és a kérdés*. Ford: Angyalosy Gergely- Babarczy Eszter, Budapest: Osiris.
- Derrida, Jacques, és David Wills. 2002. „The Animal That Therefore I Am (More to Follow)”. Ford: David Wills, *Critical Inquiry* 28(2):369–418.
- Esposito, Roberto. 2008. *Bios: Biopolitics and Philosophy*. Minneapolis: Univ Of Minnesota Press.
- Heidegger, Martin. 2003. „Levél a »Humanizmusról«” Ford: Bacsó Béla, In: *Útjelzők*. Budapest: Osiris 293-334.
- Heidegger, Martin. 2009. *Mit hívunk gondolkodásnak?* Ford: Vajda Mihály, Budapest: Gond-Cura Alapítvány.
- Heidegger, Martin. 1995. *Bevezetés a metafizikába*. Ford: Vajda Mihály, Budapest: Ikon Kiadó.
- Heidegger, Martin. 2004. *A metafizika alapfogalmai. Világ-Végesség-Magány*. Ford: Arady László – Olay Csaba, Budapest: Osiris.
- Lem, Stanislaw 1980. *Az Úr hangja*. Ford: Murányi Beatrix, Budapest: Kozmosz Könyvek.
- Nayar, Pramod K. 2013. *Posthumanism*. 1st edition. Cambridge: Polity.
- Patterson, Charles. 2002. *Eternal Treblinka: Our Treatment of Animals and the Holocaust*. 1st edition. New York: Lantern Publishing & Media.
- Scheler, Max. 1995. *Az ember helye a kozmoszban. Tanulmányok*. Budapest: Osiris.
- Sorabji, Richard. 1995. *Animal Minds & Human Morals. The Origins of the Western Debate*. Cornell University Press.

Taylor, Sunaura. 2017. *Beasts of Burden: Animal and Disability Liberation*. New York: The New Press.

Vajda, Mihály. 2005. „Heidegger és az állat kísértete”. in: *Környezet és etika. Szöveggyűjtemény*. Budapest: Harmattan. 363-372. (Első megjelenés: *Nem az örökkévalóságnak*. Budapest: Osiris-Gond, 1996.)

Wolfe, Cary. 2009. „Human, All Too Human: “Animal Studies” and the Humanities”. *PMLA/Publications of the Modern Language Association of America* 124(2):564–75.

Csonka Liberta

Az antrozoológia előzményei, nívuma és következményei gondolkodásunkban

Absztrakt

Harriet Ritvo amerikai történész 2007-ben állati fordulatnak nevezte azt az akadémiai fókuszváltást, ami a tudományos világban az ezredfordulón végbement. Ritvo, Richard Rorty nyelvi fordulatához és W. J. T. Mitchell képi fordulatához fogható gondolati váltásként beszél az állati fordulatról. Az azóta eltelt két évtizedben a kérdéskör tovább bontakozva diszciplínává formálódott. Az ember-állat tanulmányok, kritikai állat tanulmányok, vagy másként nevezve, az antrozoológia számtalan új fogalmat, teóriát, nézőpontot kínál a téma iránt érdeklődők növekvő számának. Tanulmányomban e változás filozófiai vetületeire kívánok reflektálni. Céloom az állatasszisztált tudományos megközelítések filozófiai aspektusainak bemutatása, az akadémiai világban végbemenő, ritvói állati fordulat jelenségén keresztül. Ehhez a nyelvi és képi fordulat XX. századi megjelenését és társadalmunkra tett hatásait demonstrálom. Majd az új diszciplína jellemzőinek ismertetésével ezen új paradigma emberképét rajzolom fel, aki az állatasszisztált élet mellett dönt.

Kulcsszavak: állati fordulat, ember-állat tanulmányok, antrozoológia, alkalmazott filozófia, Harriet Ritvo, kutya

Abstract

In 2007, Harriet Ritvo, American historian, named the shift that took place in academic focus at the turn of the millennium „animal turn. Ritvo talks about the animal turn as a thought shift similar to Richard Rorty's linguistic turn and W. J. T. Mitchell's pictorial turn. In the 16 years that have passed since then, the issue has further developed into a discipline. Human-animal studies, critical animal studies, or in other words, anthrozoology offers countless new concepts, theories, and perspectives to the growing number of people interested in the topic. In my essay my goal is to present the philosophical roots of animal-assisted scientific approaches, through the Ritvoian animal revolution taking place in the academic world. For this, I examine the appearance of the linguistic and pictorial turn in the 20th century and their effects on our society. Consequently, by describing the characteristics of the new discipline, I

will draw a picture of the human of this new paradigm, as the human who chooses for an animal assisted life.

Keywords: animal turn, human-animal studies, anthrozoology, applied philosophy, dog, Harriet Ritvo

Bevezetés

A tanulmány központjában az a gondolkodásban beállt fordulat áll, ami a XXI. századi nyugati társadalom tagjainak cselekvéseit, döntéshozatalát a korábitól markánsan eltérő módon befolyásolja. Egy újfajta viszonyulás érzékelhető az állatokkal kapcsolatban, amely jelenség az addig az emberi környezetben értelmezhető oly alapvető fogalmainkat írja újra, mint például a család, a társ, a gyász, a szabadság vagy a szeretet. Ezt a gondolkodási változást Harriet Ritvo, amerikai történész 2007-ben állati fordulatnak nevezte. (Ritvo 2007) 2014-ben az állati jogokkal kapcsolatos konferencián az állati fordulatot a nyelvi és a képi fordulat sorában említik: *„A nyelvi fordulat és az ikonikus fordulat után, egy állati fordulatnak vagyunk tanúi a társadalomtudományokban és a humán tudományok területén.”* (Peters – Stucki – Boscardin 2014) A tanulmányban a nyelvi fordulatot (Rorty 1967), majd pedig a képi fordulatot (Mitchell 1994) emelem ki, mint meghatározó gondolkodásbeli fókusz- vagy paradigmaváltást, és az állati fordulatot e kettőhöz mérhető jelentőségüként értékelem.

1. Előzmények

A nyugati filozófiatörténet jelentős alakjainál az állat fogalmának kiemelt szerepe van, ezért tanulmányozása kiváló lehetőség arra, hogy a jelen társadalom kihívásait pontosítsuk. Gondoljunk csak például Róma alapításakor a nőstény farkas által táplált Romulusz és Rémusz legendájára, vagy a már a középkorban is használt, de a filozófiában Hobbes nevéhez kapcsolódó, a homo homini lupus est, ember embernek farkasa kifejezésre, de a Friedrich Nietzsche műveiben megjelenő állati metaforák, allegóriák is beleillenek ebbe a sorba. A XX. századból Wittgenstein híres mondatát emelném ki, amikor egy állati képpel magyaráz a filozófiáról: *„Mi a célod a filozófiában? – Hogy megmutassam a légynek a kiutat a palackból.”* (Wittgenstein 1998: 154) Az állat egyfajta szemléltető eszközként működött, általa könnyen elképzelhetőek voltak az emberi megismerés számára ismeretlen, irracionális dolgok, akár meg is testesítették azokat. Ezt a gondolkodási pozíciót nevezzük antropocentrikus viszonyulásnak. Korábban az állat, az állati viselkedés az emberi világra vetítve jelent meg, majd a XX. század közepén, az állatot az emberi környezettől függetlenül, önmagában vizsgálták. Ahogy a nyugati filozófia egyik központi kérdésére, hogy *„Mi az ember?”*, az egyik meghatározó válasz az individualizmus gondolatiságában fejtette ki magát, úgy a XX. század közepén ez az individualista látásmód jelent meg az állattal kapcsolatosan. A

szemléletmódváltásból következően az állatot, mint egy az embertől különböző, de formailag azonos lényt kezdték vizsgálni és antropomorf következtetéseket vontak le természetével, intelligenciájával, megismerésével, észlelésével, tudatával kapcsolatban, itt elsősorban Konrad Lorenz etológiai, Peter Singer állatetikai és Thomas Nagel állati tudattal kapcsolatos munkái kiemelten relevánsak a kérdéskörben. A gondolkodás alapjaiban nem változott, a vizsgálódás tárgya változott, az emberről az állatra. A megismerés szempontjából az antropocentrizmus továbbra is fennmaradt, hiszen az ember kíváncsisága kutatta a területet, azonban az addig kizárólag az ember számára használt szubjektum fogalomtár köntösét a különböző állatfajok egyedeivel is felpróbáltatták.

2. Az állati fordulat

Erre a problémára kínál feloldást a „*ritvói állati fordulat*”²⁶, amely a 2010-es évek óta a tudomány területén az antrozoológia vagy másként az ember-állat tanulmányok diszciplinájaként ismert. Margo DeMello 2012-es könyve szisztematikusan láttatja az új „kopernikuszi fordulatot”. DeMello az ember-állat tanulmányokat – eltérően a korábbi természettudományos megközelítéstől – egyfajta világlátásként fogalmazza meg. C. Wright Mills szociológust segítségül hívva azt mondja, hogy a szociológusok a világot egy szociológus képzelettel látják, ami által az életünkre úgy tekintünk, mint ami egy társadalmi kontextusba van beágyazva. DeMello úgy gondolja, hogy az ember-állat tanulmányokra is hasonló látásmód jellemző, a témája – az ember és állat kapcsolatok – meghatározza, de fontos része az a sokféle világlátás, ahogyan az állatokra tekintünk, és hozzájuk viszonyulunk. Továbbá, az ember-állat tanulmányok szerint a klasszifikáció sokkal inkább meghatározó az emberi kultúrában, mint maga a biológia. Az állatok fizikai, biológia azonossága sokkal kevésbé meghatározó státuszukra és a velük való bánásmódunkban, mint szimbolikus és társadalmi meghatározottságuk. Az ember-állat tanulmányok célja az, hogy megértsük az állatokat az emberi kontextusban. Fókuszában az állat áll az emberi világban, az állatra, mint társadalmi konstrukcióra tekint. Mert mi az állat az emberi kultúra nélkül? – teszi fel a költői kérdést DeMello. (2012: 9) Markáns gondolkodásbeli változás következik a fent vázolt pozícióból. Eszerint az állat nem egy elkülönült létező. Az ember-állat kapcsolat úgy értelmezhető, mint egy fogalomgyüttes, azaz az állat az emberhez tartozó fogalom. Ezt a viszonyt a logikában legjobban a diszjunkció írja le, nem pedig a természettudományra jellemző kategorizáció. Immanuel Kant a diszjunkció jelenségét így fogalmazza meg: „*A diszjunktív ítéletekben foglalt ismeretek tehát tartalmazzak valami közöset, és ez a közös abban áll, hogy kölcsönösen kizárják egymást, ám ezáltal egészében mégis meghatározzák az igaz ismeretet, amennyiben együttvéve kiadják valamely adott ismeret egész tartalmát.*” (Kant 2018: 122)

²⁶ A frazeológiai kifejezést, „állati fordulat”, először Sarah Franklin használta 2003-ban egy konferencián Ausztráliában. (Mamzer 2019: 12)

Összefoglalva, a gondolkodás a XXI. században az ember-állat témakörben két lényeges ponton változik; egyrészt a megismerés fókuszja az individuumból a kapcsolatra helyeződik, másrészt a gondolkodás logikai formája eltolódik az analízisről a szintézisre.

Hanna Mamzer szociológus, az állati fordulatot meta-fordulatnak nevezi. Tovább bontva Ritvo gondolatát, kiemeli a szöveg és vizuális fordulat sorából. Meta-fordulat alatt azt érti, hogy a fordulat nem pusztán abban nyilvánul meg, hogy a világot milyen módszerrel vizsgáljuk, hanem mindenekelőtt abban, hogy a kutatott világhoz való kapcsolódás módja is megváltozik.²⁷ E változás okát abban a napjainkban megjelenő poszthumanista pluralizmusban látja, ami arra tesz javaslatot, hogy a valóság valamennyi interpretációját releváns valóságképnek tekintse, azaz individuális reprezentációnak. Ebből az álláspontból azonban az következik, hogy számtalan világ létezése lehetséges, ahol minden egyes interpretáció egy különálló mentális világot jelöl. Ezen a ponton jutunk el arra a felismerésre Mamzer szerint, hogy a mentális szubjektum, aki az interpretációt végzi, valóban nincs kapcsolatban az önmagában lévő világgal, csupán a világnak azzal a reprezentációjával, amit az az elme hoz létre, ami fel is fedezi, interpretálja azt. (Mamzer 2019: 8) Az interpretáció, mint reprezentációs lehetőség tehát számtalan individuális világ létezésének ad jogosultságot, mindeközben azonban megfoszt attól az alaptól, amiben a világot feltáró szubjektumok, (nevezhetőek mentális individuumnak), tőlük független, közös világnak nevezhetnének. A valóság reprezentációjának interpretációs pluralitását megelőzően a reprezentációs elméletnek két lényeges metaforikus fordulatát ismerhettük meg. Az egyiket Mamzer a textuális (szövegi) fordulatnak, a másikat pedig vizuális fordulatként idézi. E fordulatokat a következőkben a nyelvi és képi fordulatok mentén elemzem.

3. A nyelvi, a képi és az állati fordulat emberképei

A filozófiai fordulatok sorát érdemes mélyebben megvizsgálni, hiszen a nyelvi, a képi és az állati fordulat egymásból adódó reflexióként való értelmezése további következtetésekre adhat alapot az emberi gondolkodás fejlődésével kapcsolatban. A XX. század eleji nyelvi fordulat a gondolkodás és a nyelvhasználat közötti kapcsolatot rendkívül szorosan határozta meg, akár ontológiai következtetéseket is levonva. Gondoljunk itt Wittgenstein híres mondatára: *„Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell”*. (Wittgenstein 2004: 103) Rorty nyelvi fordulata azt állítja, hogy mondatszerkezetekben gondolkodunk a világról és ezek a szerkezetek adják metafizikai illúzióinkat. Amikor azt az állítást tesszük, hogy az asztal barna, az illúziót az alany-állítmány elkülönülése adja, mintha lenne külön asztal és külön barna. Hogy ez a világban így van-e, nem tudhatjuk, csupán nyelvünk téveszt meg bennünket. A nyelvi fordulat során a nyelv nem a világ reprezentációjaként értelmezhető, hanem a világ konstitúciójaként, azaz a nyelvi fordulat során nem utólag képeződik le, reprezentálódik, hanem általa képződik, konstituálódik a valóság. A nyelvi fordulat tehát szintén meta-fordulat, ami a leírt nyelv szabályai mentén egyszerre értelmezte és alkotta a

²⁷ *„They should gain the meta status, which means changes not only in the method perceiving the world, but above all in the method of creating relations with the surrounding and researched world.”* (Mamzer 2019: 9)

valóságot. Ezáltal egy alapvetően a grammatikai rendszerben gondolkodó analitikus ember született. Ennek alapja, azaz az emberi szubsztancia ezekkel a képességekkel rendelkezik, nyelvi képeket, azaz betűket, szavakat, mondatokat, metaforákat használ.

Ebből a szigorú, zárt határokat szabó, az értelmes gondolkodást a szövegre korlátozó rendszerből való kilépés igényeként is értelmezhető a képi fordulat. A képi fordulatot a nyelvi fordulat szimbolikája előkészítette; ahogy a nyelvi fordulat során a beszélő helyére a szöveg, a képi fordulatból következően a szöveg helyére a kép került.²⁸ A képi fordulat nem azt tudja megfogni, fogalmazni, amit az írástudó, a lineáris, a szöveg tud. Egy kép egyszerre tud elmondani több üzenetet, amely üzenet sokkal függetlenebb a szerzőtől, és inkább szól egy irracionális kapcsolódásról, egy impresszióról, az érzésről, mintsem az értésről. A képi fordulat emberi szubsztanciája a látás képességében összpontosul. A látás, mint érzékelés, kiemelkedően fontossá, az ember számára meghatározóvá vált. Az emberi tekintet elsődleges információszerző szerv, tudásforrás, amely lehetőséget ad olyan következtetések levonására, amit a szöveg nem tesz lehetővé. A képi fordulat során a megjelenés, a test új fókuszot kap, az emberi gondolkodás a képiségben kezdi el keresni a jót, az ideálisat. A nyelvi fordulat szigorú szabályrendszere után a képi fordulat kaotikus, gyors, benyomásszerű jegyei felszabadítóak lehettek, de éppen ezek a karakterjegyek ugyanannyira le is szűkítették az új ember gondolkodási rendszerét. A szöveg majd vizuális fordulatok során a világhoz való viszonyulás különbsége a reprezentáció módjában látható. A nyelvi fordulat során a szöveg az, ami elsődlegesen reprezentálja a valóságot, amin keresztül megismeri a szubjektum és egyszerre konstruálja is azt. A képi fordulat során ezt a képiségen keresztül teszi, képet alkot a világról. Mindkét esetben a világ és a reflektáló szubjektum két különálló entitás, ami során a szubjektum a valóságot, világot magát reprezentálja, különböző módokon.

Mamzer interpretációs pluralizmusa ezen a ponton tovább fokozza a feszültséget a valóság és a reflektáló szubjektum elkülönítésére tett kísérletben. Indirekt módon rámutat arra a lépésre, ahol az ember megfelel az önmagáról, mentális világának individualizmusában képtelen más emberrel kapcsolódni. *„Az interpretáció, mint reprezentációs lehetőség tehát számtalan individuális világ létezésének ad jogosultságot,”* (Mamzer 2019: 8) mindeközben azonban megfoszt attól az alaptól, amiben a világot feltáró szubjektumok, (nevezhetőek mentális individuumnak), tőlük független, közös világnak nevezhetnének. Egy fontos kérdés azonban megválaszolatlanul marad: Mi az, ami a mentális világhoz és mi az, ami a valósághoz tartozik? Az emberi világ határa a fordulatból következően úgy határozható meg, hogy a reflexió fókuszát az állat válaszára helyezzük, és ebben a helyzetben egy, az ember által is értelmezhető alternatív viszonyulást kapunk. Például a képernyőhasználat során két eltérő viselkedést figyelhetünk meg embernél és állatnál. Míg az ember figyelmét leköti a képernyő mentális világa, ami cselekvéseit jelentősen meghatározza, addig az állat ebbe a világba nem vonódik be (vagy csak minimálisan), azonban megmarad az ember mellett, együttlétben. E viselkedés értelmezhető az a XXI. századi nyugati világ kritikájaként, az állat viselkedésében egy természetes alternatívát kínálva az emberi viselkedésre. Ennek a kérdésnek a tükrében

²⁸ Mamzer ezt hívja vizuális fordulatnak.

jól látható az ember-állat tanulmányok viszonyrendszere. DeMello korábban idézett kérdése: „Mi az állat ember nélkül? Megfordítva is releváns kérdésként működik: „Mi az emberi kultúra az állat nélkül?”

4. A kritikai kutyatanulmányok, röviden kutyizmus

Ha elfogadjuk azt a tézist, hogy a kutya mindig jelen volt az ember/iség mellett, akkor releváns a kérdés, hogy most miképp van jelen az ember életében, s amennyiben másként, mint korábban, akkor ennek mik lehetnek szerteágazó okai. Kritikai kutyatanulmányoknak, röviden kutyizmusnak nevezem azon hitvilágokat és cselekvéseket, amelyeket kutyánk köré építünk, s valamilyen módon belé projektálunk. Hitvilágok és cselekvések projekciója alatt azt a folyamatot értem, amikor a hitünket és ebből adódóan a cselekvéseinket az állat szükségletei határozzák meg és ezek adnak neki értelmet, azaz hiányunk betöltésének tárgya az állat, a szükségletek kielégítését a kutyán keresztül éljük meg. Feltevésem, hogy a folyamat során egy sokkal természetközelibb, „vadabb” ember születik, aki minimális szókinccsel, viszont rengeteg érintéssel és együtt töltött idővel szemléli a létet, van jelen benne. Tudás előtti állapot ez, ami olyan emberi szükségleteket őriz meg a kutyán keresztül, melyek a modern ember utáni embert vetíti elő. A jelenség során új jelentést nyerő fogalmainkat, mint például a család, a társ, a gyász, a szabadság vagy a szeretet, szörmébe bújtatott fogalmaknak nevezem. A kutyizmus filozófiájának kidolgozása kettős célt szolgál: egyfelől a kutyatartói magatartás vizsgálatának a tudományos diskurzus témaköreibe emelése hozzájárulhat a tudatosabb cselekvésekhez, mely másodsorban hosszú távon akár elő is segítheti az emberi életminőség javulását, fejlődésünk forrásává téve azt. Kutatásom központi kérdése Thomas Nagel *„Milyen lehet denevérnek lenni?”* kérdésfeltevésével szemben nem a szubjektív tapasztalatok tudományos (interszubjektív) értelmezhetőségére kérdez rá (Nagel 2004), hanem a szubjektív emberi tapasztalatra, azaz nem arra próbálok válaszolni, *„Az ember lehet-e kutya?”*, hanem arra: Milyen lehet olyan embernek lenni, aki kutyának képzei magát? A kérdésben a lényeg tehát a Mamzer által kifejtett meta-fordulat minőségi fordulata, amikor a „mi”-ről a „hogyan”-ra kerül a fókusz, azaz a fordulat a reprezentáció módszeréről a világhoz való kapcsolódás módjának megváltoztatásának „lehet”-őségében van. Milyen *lehet* az olyan ember, akinek a kapcsolódása a világhoz a kutyához hasonló, a kutyán keresztül történik? Az ilyen ember például naponta sétál a természetben céltalanul, kezével rendszeresen élő testet érint, beszéde információ közlés mellett érzelmek kifejezésére is szolgál stb.²⁹ Mindez jelentős különbséget jelent a világ érzékelésével kapcsolatban az olyan emberhez képest, akinek az életéből mindez hiányzik. Kérdésem továbbá az, hogy milyen hozománya van ennek a gondolkodásnak és életmódnak

²⁹ Mamzer egy másik meta-fordulat definícióban a perceptivitás modeljének változását hangsúlyozza. „If this concept is introduced, then in terms of meta-turn we should define such changes in the pattern man relates to the world that not only refer to the way of representing the world („visual or „textual”), but also refer to the model of perceiving its construction.”

az emberre és a kutyára nézve egyaránt? E gondolkodás és életforma vizsgálatával és tudatosításával releváns következtetéseket tehetünk a modern ember utódjára, a

poszthumánra, Hobbes hasonlatát használva, a homo homini lupus est után következő homo homini canus est-re. (1999)

5. Konklúzió

Az állati fordulat lényege abban áll, mondja többek között Mamzer, hogy újra definiálja a kapcsolatot ember és természet között. (Mamzer 2019: 12). A természet és az ember olyan kapcsolatban állnak egymással, ahogyan a láb és a kéz viszonyulnak egymáshoz. A mellső lábakból egy új testrészé finomodott kéz nagyban felelős azért a fejlődésért, aminek során az állatból ember lett és a gondolatból kultúrát, eszmét, metafizikát alkotott, ahogy teszi ezt most is. Az ember nem csak elgondolni és látni tudja a világot, de meg is tudja fogni azt. Ebből adódik az, hogy meg is tudja fogalmazni annak valós vagy vélt összefüggéseit.³⁰ A gyakorlat – kizárólag az emberre jellemző – kiemelt eszköze a kéz. Az állatasszisztált terápia során ez a kéz a lábért, azaz a természetért nyúl, hogy az visszavezesse arra a természetes útra, amitől saját kultúrája választja el. A XXI. századi ember a természet hiányából származó űrben az állatot érinti. Az állat az ember és a hiány közé kerül, lehetőséget teremtve a természethez való csatlakozásra. *„Amikor a nővérke látja, hogy az öccsének fáj valami, akkor minden tudás előtt megtalálja a megoldást: kedves keze megtalálja az utat, megsimogatja ott, ahol fáj neki (...) Egy őshatás előzetes tudása működik benne öntudatlanul; ösztöne a kezében összpontosul, és a kezet hatékony érintésre ösztönzi.”*³¹ A állati fordulat során megjelenő ember egy olyan új emberképet kínál, ahol az ember az örökölt fogalmi korlátokat meghaladva, esetleg azok elé, visszalépve talál módot e fogalmi fejlődésből adódó hiány kitöltésére – érintve, megsimogatva azt.

Harriet Ritvo az állati fordulatot az akadémiai fókusz váltásban véli tetten érhetőnek, ahol az állattal kapcsolatos kutatási témák megnövekedett mennyiségéből szerinte egy minőségi változás is következik ember és állat kapcsolatában. Úgy véli, hogy a diszciplína, azaz az ember-állat tanulmányok az akadémián betöltött helye marginális, sokszor a diszciplínák között helyezkedik el. Ez a furcsa viszonyulás az, ami a terület jelentőségét adja, általa régen kőbevésett meggyőződések és kapcsolati formák felülvizsgálata történhet meg. Az ember és állat fogalmak revíziója egyszerre az akadémiai világban és a társadalom tágabb körében következik be. (Ritvo 2007) Azaz Ritvo az állati fordulatban az emberi kultúrából adódó

³⁰ *„Nehéz lenne lebecsülni a kéz szerepét az emberi történelemben és az ontológiában. A kéz nagyban meghatározza azt, akik vagyunk – nem csak anatómiailag, hanem kognitív képességeink szempontjából is. A kezet arra használjuk, hogy cselekedjünk a világban, elhelyezzük magunkat ennek kapcsán, valamint, hogy megértsük a világot – megragadjuk azt.”* (Bradatan 2021: 60)

³¹ Viktor von Weizsäcker idézi Byung-Chul Han (2021: 46)

normák revízióját látja megvalósulni, ahol nem egyszerűen az embertől elfordulva az állat felé fordulunk, azaz figyelmünk tárgyát változtatjuk meg, hanem a figyelem minőségét, azaz érzékelésünk módját is. Az emberi tekintet által meghatározott, a mentálisra korlátozott világra válasz az állati fordulat, amelynek alanya a szöveg kereteit elengedi, a tekintet elsőbbségéről lemond és kilép mentális elszigetelődéséből. Ez az ember azonban még eszköztelen: nyelvtelen, vak és magányos. Társra pedig egy kevésbé racionális, látására részben, más érzékeire azonban nagyobb mértékben támaszkodó lényben talál.

Összefoglalás

Az állati fordulat egyik fontos eredménye, hogy felismeri a nyugati gondolkodás korlátait és azok feloldását keresi, próbára téve ezzel a tudományos, pozitivistá világlátást. Éppen ezért is jellemző rá az interdiszciplinaritás, a diszjunktív viszonyú gondolkodás, és fontos kiindulási területe a filozófia. Az eddig sokfelé szakosodó tudományterületeket összehívja és szintetizálni kívánja éppen úgy, ahogy ezt témájával is teszi, emberrel és állattal. Továbbá, az állati fordulat várható eredménye amellett, hogy még több információt fog adni az állatokról a tudomány számára, egy alapvető paradigmaváltást hoz magával, ami lényegében változtatja meg a figyelem, a gondolkodás és az együttélés fogalomkészletét, ahogy azt a nyelvi majd a képi fordulat is tette. Azaz egy olyan kilépőt tartogat magában a tudományos racionalitásból, ami hidat épít a ráció és az intuíció, az értelmes és az ösztönös, a fogalmiság és a test között. Ez a paradigmaváltás pedig kiolvasható abból a viszonyulásból, amelyet a XXI. századi nyugati ember gyakorol ember és kutya között.

Források

Bradatan, Costica (2021): *A hős filozófus*. Budapest: Pallas Athéné Könyvkiadó.

DeMello, Margo (2012): *Animals and Society: An Introduction to Human-Animal Studies*. New York: Columbia University Press.

Han, Byung-Chul (2021): *A csillapító társadalom* Budapest: Typotex Kiadó.

Hobbes, Thomas (1999): *Leviatán*. Budapest: Kossuth Kiadó.

Kant, Immanuel (2018): *A tiszta ész kritikája*. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó.

Mamzer, Hanna (2019): Animal Turn as a Meta-turn? *Society Register*, 3. Vol. (3): 7-17. URL: <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/sr/article/view/20638?fbclid=IwARozDgerD28ePBQgbRMWLvvUtUvOQDWul7V7ey5ZZIHOqXqPhn5pJ6pwVA4> (2023. 07.05.)

Mitchell, William John Thomas (1994): *Picture Theory*. Chicago: University of Chicago Press.

Nagel, Thomas (2004): *Milyen lehet denevérnek lenni? Vulgo* 5. évf. (2): 4-12. URL: http://komenczi.ektf.hu/wp-content/uploads/2013/09/nagel_denever.pdf (2023. 07.05.)

Nemes László (2005): A képiség szerepe a 20. és 21. század tudományában: A klasszikus etológia paradigmatis esete. In: Boros János – András Ferenc (szerk.): *Képszemantika, hagyomány, mobilkommunikáció*. Pécs: Brambauer Kiadó, 99-108.

- Nemes László (2003): Filozófiai diskurzusok a nem-emberi állatokról. In: Loboczky János (szerk.): *Filozófiai diskurzusok*. Eger: EKF Líceum Kiadó, 113-134.
- Orbán, Jolán (1993): Derrida írás-fordulata. *Jelenkor* 36. évf. (9): URL: <https://www.jelenkor.net/archivum/cikk/5009/derrida-iras-fordulata> (2023. 07. 08.)
- Peters, Anne – Stucki, Saskia – Boscardin, Livia (2014): The Animal Turn – what is it and why now?, *The Animal Turn and the Law. The Animal Turn and the Law: Interdisciplinary Perspectives and New Directions in Animal Law. Verfassungsblog on matters constitutional* DOI: 10.17176/20181005-170420-0; URL: <https://verfassungsblog.de/the-animal-turn-what-is-it-and-why-now> (2022.05.04.)
- Ritvo, Harriet (2007): On the Animal Turn. *Daedalus* 136 évf. (4):118-122.
- Rorty, Richard (1967): *The Linguistic Turn: Recent Essays in Philosophical Method*. Chicago: Chicago University Press.
- Rorty, Richard. (1979): *Philosophy and the Mirror of Nature*, Princeton: University Press.
- Singer, Peter (2003): Minden állat egyenlő, *Vulgo* 4. évf. (3): 208-217.
- Singer, Peter (2019): *Az állatok felszabadítása*. Budapest: Oriold Könyvkiadó.
- Wittgenstein, Ludwig (1998): *Filozófiai vizsgálódások*. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó.
- Wittgenstein, Ludwig (2004): *Logikai-filozófiai értekezés*. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó.

Kántor Barbara

Az ember-állat kapcsolat meghatározó törésvonala: A húsfogyasztás kulturális magyarázatai

Absztrakt

Vajon miért tartjuk hétköznapi gyakorlatnak egészben sült malaccal ünnepelni szilveszterkor, vagy a csirkeszárnyat enni meccsnézés közben, miközben furcsán nézünk azokra, akik ezt valamilyen (etikai, egészségügyi vagy épp vallási) meggyőződésből nem teszik? Ebben a tanulmányban arról lesz szó, hogy miképp válik az állatokból élelmiszer, miért csak néhány meghatározott állatból készítünk ételt, milyen morális és egyéb következményei vannak a húsfogyasztásnak (karnizmusnak) az állatokra és az emberekre nézve a kulturális antropológia szemszögéből. A szöveg koncepcionálisan az ember-állat tanulmányok (Human-Animal Studies, röviden HAS, illetve Animal Studies, röviden AS) – vagy más néven antrozoológia – interdiszciplináris szakterületéhez illeszkedik, ami az ember társadalmi és kulturális világában nem csak az állatok által elfoglalt helyet, de egyszersmind az embereknek az állatokkal való kölcsönhatásait is bemutatja, központi elemként meghatározva annak feltárását, ahogyan az állatok élete keresztezi az emberek mindennapi valóságát.

Kulcsszavak: haszonállat; ember-állat viszony; ember-állat tanulmányok, antrozoológia karnizmus (húsfogyasztás), tabu, kulturális antropológia

Abstract

Why do we consider eating a whole roasted pig on New Year's Eve, chicken wings while watching game on TV while looking strangely at those who don't do it for some (ethical, health or religious) reason? In this paper, we will discuss how animals become food, why we only prepare food from a few specific animal species, and what are the moral and other consequences of meat consumption (carnism) for animals and humans from the perspective of cultural anthropology. The text is conceptually framed within the interdisciplinary field of Human-Animal Studies (HAS or Animal Studies, AS), also known as anthrozoology, which not only focuses on the place of animals in the social and cultural world of humans, but also

on the interactions of humans with animals, with a central focus on the way in which animal life intersects with the everyday reality of humans.

Keywords: farm animal; human-animal relationship; HAS, AS, anthrozoology, carnism (meat eating), taboo, cultural anthropology

„Az Ember az egyetlen élőlény, aki fogyaszt, anélkül, hogy termelne. Nem tud tejet adni, nem tud tojást tojni, gyöngé ahhoz, hogy húzza az ekét, és nem elég gyors ahhoz, hogy meg tudja fogni a nyulat. Mégis ő az állatok ura. Dolgoztatja őket, de csak a pusztá minimumot adja vissza nekik, nehogy éhen haljanak, a többit megtartja magának.”

George Orwell: Az állatfarm

Bevezetés

Az emberiség története során különböző társadalmi, gazdasági és szimbolikus kapcsolatokat alakított ki az állatvilággal. Tulajdonképpen a legtöbb ember számára a leggyakoribb kapcsolat, amit állatokkal létesít, az az, hogy elfogyasztja őket.³² Az emberek többsége szinte minden étkezése tartalmaz valamilyen állati eredetűt. Vajon miért lehet egy állat vonzó táplálékforrás az egyik társadalom számára, míg egy másikban tabu? Milyen erkölcsi aggályokat fejeznek ki bizonyos társadalmi igazságossági csoportok, amikor arra hívják fel a figyelmet, hogy egyes állatok tenyésztése kizárólag azért történik meg, hogy hasznosítsák őket különféle fogyasztási gyakorlatok miatt – az étkezés mellett például ruházkodási vagy kozmetikai és/vagy gyógyászati céllal?

Az állatok hol rejtetten, hol igencsak intenzíven megvalósuló társadalmi jelenléte ellenére, a tudományos kutatásokban sokáig láthatatlanok voltak. Pontosabban, az állatok régóta tanulmányok tárgyául szolgálnak (pl. a biológiában vagy az orvostudományban stb.), de ritkán tekintették őket többnek a kutatás tárgyánál - csak az utóbbi időszakban váltak az állatok „a kutatás alanyaivá”, illetve a „kutatási résztvevőivé”. Ennek egyik oka, hogy amennyiben elismerjük az állatok érdekeit, igényeit és vágyait, azaz szubjektumként tekintünk rájuk, akkor nehezebb lesz igazolni számos olyan mindennapi gyakorlatot, amelyet az emberek az állatokon alkalmaznak (DeMello 2021) – ez az antropológiai szöveg éppen egy ilyen fogyasztási praxist vesz alaposabban szemügyre. A tanulmány célja kritikai gondolkodás tárgyává tenni az emberek és az állatok között fennálló szerteágazó

³² Jelen írás a 2022. október 4-én – az állatok világnapján - a Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Gyógynevelési Kara, valamint a Debreceni Egyetem Anthrozoológiai Kutatócsoportja által szervezett *Az ember-állat kapcsolat perspektívái* című konferencián elhangzott előadásom anyagának kibővített formája – ez úton is köszönöm a szervezőbizottságnak, és különösen Lovas Kiss Antalnak, hogy az épp születésnapomra eső eseményre rendhagyó módon négylábú ebkollégám, Borisz is elkísérhetett.

kapcsolatrendszerbe kódolódott legfontosabb konfliktusok közül azt, amelyeknek főszereplői túlnyomórészt a haszonállatok és a konfliktus forrása ezen állatok elfogyasztása, illetve élelmiszerként való felhasználása. Jelen írásban a helyszűke miatt kizárólag az étkezésre összpontosítok és a húsfogyasztás (vagy másképp karnizmus) különböző kulturális értelmezésével foglalkozom. Az írás apropója egy folyamatban lévő, állatvédelemmel foglalkozó antropológiai kutatás, ami többszínű etnográfia kutatási stratégia használatával (vö. Marcus 1995) olyan komplex tapasztalatok etnográfiai feldolgozására tesz kísérletet, amely esetében egy meghatározó társadalmi megosztottság van középpontban.³³ Kutatásom szervező kérdése ugyanis az, hogy mit jelentenek számunkra az állatok, és tulajdonképpen mitől is kell megvédenünk őket? Jelen tanulmányban tehát arra a konfliktuspontra koncentrálok, ahol a vita tárgya kifejezetten a nem velünk együtt (egy háztartásban) élő állatokra terjed ki. Az állatokhoz kötődő – és tőlük függő – életünk egyik velejárója ugyanis az, hogy különböző módokon kezeljük a kapcsolatban rejlő konfliktusokat. Az elmúlt évtizedekben az állatok jogainak kérdése széles körben felkavarta az érzelmeket, s ebben az állatjogi, állatvédelmi mozgalmak szerepe igen meghatározó. Ezek a társadalmi igazságossági mozgalmak ugyanis mind inkább egyértelművé tették, hogy az a mód, ahogyan állatokat tartunk, nem csak azt befolyásolja, hogy milyen osztályozási kategóriába soroljuk őket – haszonállat, állatkerti állat, laboratóriumi állat, vadállat, háziállat –, de arra is hatást gyakorol, ahogyan bánunk velük. Azok az állatok, amelyek élete rejtve van előttünk, például üzemi farmokon vagy laboratóriumokban, egészen másfajta bánásmódban részesülnek, mint azok, amelyek élete a nyilvánosság számára látható helyen zajlik. Az állatokhoz való viszonyunk kettős: a társállatainkra leginkább személyként és családtagként tekintünk, míg a haszonállatokat tárgyakként kezeljük. (Lovas Kiss 2022:121)

A szöveg koncepcióján az *ember-állat tanulmányok* (Human-Animal Studies, röviden HAS, illetve Animal Studies, röviden AS) – vagy más néven *antrozoológia* – interdiszciplináris szakterületéhez illeszkedik, ami az ember társadalmi és kulturális világában nem csak az állatok által elfoglalt helyet, de az embereknek az állatokkal való kölcsönhatásait is bemutatja (Hosey és Melfi 2019) - központi elemként meghatározva annak feltárását, ahogyan az állatok élete keresztezi az emberek mindennapi valóságát. Az etológiával, a zoológiával vagy a primatológiával stb. ellentétben, nem az állatok tanulmányozásáról lesz szó *per se*, hanem az emberek és más állatok közötti, interakciókból kirajzolódó

³³ Egy olyan nyomkövető stratégiáról van szó, amely az adott kulturális alakzat dimenzióit különféle szintereken vizsgálja meg azon érintettek szemszögéből, akik valamilyen logikai összefüggéssel összekapcsolhatóak, hogy aztán az egyes szinterek tudáshalmazainak együttes értelmezésével az adott jelenség jelentésvilágát megfejtse (vö. Lajos 2015.) Kutatásomban az állatvédelem jogi kontextusa csak egy, bár igen fontos szintér ugyanakkor nagyon is hasznos kiindulópont, ahogyan egy adott társadalom az állatvédelmet jogi szempontból meghatározza. Általánosságban mindazon óvó tevékenységet az állatvédelemhez kapcsoljuk, ami az állatvilágot különböző irányokból fenyegető veszélyekkel szembeni lép fel. Szűkebb értelemben a háziállatok - társállatok - egyedének gondos és kíméletes tartását jelenti, azaz tartózkodást az állatok bántalmazásától, kínzásától, erőn felüli kihasználásától és felesleges elpusztításától. Tágabb értelemben az állatvédelem elvileg bármely faj egyedére kiterjedő cselekvést jelöl és lényegében zavartalan és egészséges életfeltételek biztosítását feltételezi. Az állatbántalmazás elleni intézkedéseken túl – sok más mellett – tartási feltételekkel, állategészségüggyel, vadállományokkal, illetve az állatfajok megőrzésével is foglalkozik. (Vö. Vetter 2020:3)

konfliktusokkal teli viszonyrendszerrel, arra a kérdésre keresve a válaszokat, hogy milyen eltérő módon értjük meg az állatokat és ennek milyen következményei vannak. Az *ember-állat tanulmányok* és a hozzá szorosan kapcsolódó *kritikai ember-állat tanulmányok (Critical Animal Studies)* viszonylag új, olyan multidiszciplináris és interdiszciplináris tudományterületek, amelyek átlélik a diszciplináris határokat és maguk is több tudományágból merítve kezelik az emberek és a nem-emberek közötti kapcsolatokat, legyenek azok valóságosak vagy épp virtuálisak. A két irányzat között van egy fontos különbség: a HAS az ember és az állat viszonyát vizsgálja, a poszthumanizmussal³⁴ szoros kapcsolatban álló AS kiindulópontja az, hogy fel kell számolni az elképzelést, miszerint az „állat” pusztán az emberi tudat egyik reprezentációs kategóriája (Bartha 2020:94-99), azaz az állat-ember viszonyrendszer radikális dekonstruálására vállalkozik, s megkísérli az állatban és az animalitásban rejlő másságot felszabadítani az emberi tekintet alól. Az AS az antropocentrikus³⁵ viszonyulási gyakorlatot kérdőjelezi meg, de célja nem az ember-állat viszonyok feltárása, hanem az állati létmódok megértése, valamint az emberközpontúság kritikája és meghaladása (Horváth et al. 2019). Mindazonáltal, jelen írás szerzője, a kulturális antropológusok többségéhez igazodva – éppen diszciplináris képzéséből adódóan – az állat-ember interakcióban azt az állatot helyezi előtérbe, amit embernek nevezünk, szemben az AS kutatásokkal, ahol az állatok szempontjait igyekeznek előtérbe helyezni, vagy a HAS kutatásokkal, ahol az „ök/mi” (állatok/emberek) megkülönböztetés nem olyan erős.

Az írás első része az ember-állat közötti határok különböző megvalósulásaival foglalkozik, amit majd az állatfajták különböző típusú osztályozása követ, ezek a rendszerek ugyanis segítenek annak megértésében, ahogyan az állatokat napjainkban „(fel)használjuk.” A nem biológiai osztályozási kategóriák célja a különbségtétel a vonatkozó emberek és a „mások” között, akikkel kölcsönhatásban vannak (Hurn 2012:70). Lehetnek háziállatok, jelenthetnek táplálékforrást; lehetnek szentek vagy áldozati állatok; élhetnek az embertől elkülönülve, de osztozhatnak is velünk a nyelvünkön és a kultúránkon – ami azonban biztos: az állatok társadalmi kreálmányok, azaz olyan társadalmi konstrukciók, amely során az emberek interakciók és értelmezések révén létrehozzák, fenntartják és megváltoztatják a dolgok – az emberek, a tárgyak, események, kapcsolatok, sőt még az állatok – jelentését. Ezek a jelentések változóak, ám ha egyszer kialakulnak és széles körben elfogadottá válnak egy közösségben, akkor az fogja meghatározni a későbbi interakciókat is. A „tehénnek” nevezett állat jelentése attól függ, hogy az emberek tejért és húsért vagy épp szent szimbólumként használják-e. Az olyan társadalmi konstrukciók, mint a társállat, a háziállat vagy a használlat különböző erkölcsi értéket tulajdonítanak bizonyos fajoknak, ami eltérő bánásmódot

³⁴ A poszthumanizmus egy gyűjtőfogalom, ami alá több egymással is vitában álló irányzatok (transzhumanizmustól az állatok ontológiai helyzetével foglalkozó animal studies-ig). Ezek alapállása egy olyan gondolkodásmód, ami a (klasszikus) humanizmus válsága és destabilizálódása utáni állapotban keresi az ember helyét a világban, miközben kizárja azokat az antropocentrikus gondolkodási sémákat, amelyek az embert teszik meg a világ középpontjává.

³⁵ Az antropocentrikus (emberközpontú) világnézet a környezeti etika, a környezetfilozófia terén olyan szemléletet jelent, amely szerint az ember magasabb rendű a Föld minden más életformájánál, eszerint „az ember az első”, a természetet pedig az ember létét szolgáló erőforrás.

eredményez velük. A tanulmány második részében áttekintjük a húsevéshez köthető főbb kulturális gyakorlatokat, majd rátérünk karnizmus fogalmára (Joy 2010). Zárásaként a kortárs feminista kritika irányából tekintünk rá a húsevés paradoxonára, hogy átlássuk az ember-állat kapcsolat egyik, napjainkra mind meghatározóbbá váló konfliktusát: a karnizmus vs. veganizmus ügyét és mindazon mechanizmusokat, amelyek a húsevést mozgatják.

1. Az ember maga is állat

Ha szigorúan biológiai szempontból nézzük, akkor az ember maga is állat. Többsejtű eukarióták vagyunk, az állatvilág tagjaiként számos kategóriába sorolhatjuk be magunkat: gerincesek, emlősök, illetve főemlősök stb. Így azonban korántsem szoktunk magunkra gondolni, adódik tehát a kérdés: hogyan jutottunk el arra az elgondolásra, hogy az ember valamilyen módon mégis csak egyedülálló az állatvilágban?

A mai napig sokan tarják magukat a feltételezéshez, miszerint a természet bináris ellentétben áll a kultúrával, amely előfeltevés az ember-állat dualizmusán nyugszik. Ez a polarizált gondolkodás azonban meginog, amikor szembesülünk azzal az egyre szélesebb körben elterjedt nézettel, miszerint az ember és az állat közötti biológiai folytonosság mellett az emberi létezés számos meghatározó jellemzője (pl. nyelvhasználat, tudatos gondolkodás stb.) különböző mértékben, de az emberi fajon kívül is megtalálható (Hurn 2012:4). Gondolhatnánk, hogy az ember és az állat közötti fogalmi határvonal általánosan megtalálható minden társadalomban, mára azonban antropológiai kutatások sora igazolja a meglehetősen nagy kulturális és történelmi sokféleséget. A globális délen számos olyan hitrendszert és hozzá tartozó gyakorlatot találunk, amelyek megkérdőjelezik az emberek és más állatok közötti, rögzített határ általánosan elfogadott euro-atlanti elképzelését (DeMello 2021:44). Fontos, hogy az ember és az összes többi állatfaj közötti különbségtétel nem tekinthető sem univerzálisnak, sem általánosan elfogadottnak, végső soron egy olyan társadalmi konstrukcióról beszélünk, ami kulturálisan és történelmileg kontingens; vagyis időtől és helytől függően nemcsak a határa mozog, de az állatok és az emberek közötti határ mindkét oldalához való hozzárendelésének okai is változók.

Számos közösség az állatokat potenciális klántagoknak, ősöknek, különálló nemzeteknek vagy a szent és profán világ közötti közvetítőknak látja vagy látta egykoron (vö. Hurn 2012). Köztük vannak, akik osztoznak az *animizmusban*³⁶ való hitben, mely világnézet szerint az emberek, állatok, növények és élettelen tárgyak egyaránt rendelkezhetnek szellemmel, és így érző lények. Az amerikai indián kultúrákban – a perspektivizmus világnézete alapján – a természeti jelenségeknek, a földrajzi entitásoknak és az állatoknak is lelkivilágot, miképp cselekvőképességet, avagy ágenciát tulajdonítanak

³⁶ Az animizmust gyakorlatát általában az őslakos népekkel, különösen a vadászó-gyűjtögető népekkel hozták összefüggésbe, bár mára elfogadott, hogy az animizmusnak ezen a szűk kereten túl is léteznek változatai például a kortárs európai neopogányok körében.

(Hornyik 2017).³⁷ Olyan kultúráról is tudunk, amely az állatokat nem ismeri el különálló és/vagy állandó létező kategóriaként (Ingold 1994). Másképp megfogalmazva, nincs merev elválasztás a társadalom és a természet, vagy akár a személyek és a dolgok között. Van, ahol nem feltétlenül létezik az ember és a nem ember közötti bináris megkülönböztetés, ahol az „ember” a „személy” kizárólagos szinonimája lenne (Hurn 2012:32).³⁸

A felvilágosodás óta az emberi kivételesség axiómájának megkérdőjelezése antropomorfizmust jelent, bár hisszük, hogy az állatokban a személyiség megnyilvánulásait látjuk, valójában emberi tulajdonságokat tulajdonítunk nekik. Amit mára biztosan tudunk: sok állat képes érezni, van öntudatuk, képesek kommunikálni egymással (és velünk), képesek eszközöket készíteni és használni is, sőt, együtt érezni másokkal, viccelődni, tervezni, valamint megérteni a múlt és a jövő különbségét (DeMello 2021). A genetika bebizonyította, hogy osztozunk genetikai állományunkban más állatokkal, és különösen az emberszabású majmokkal. A 19. század óta az ember és az állat közötti határ valójában szűkül az olyan tudományterületek eredményei alapján, mint a genetika, a paleoantropológia, a neuropszichológia, a szociobiológia vagy épp az etológia. Míg egykor túlhangsúlyoztuk a köztünk lévő különbségeket, és alábecsültük vagy épp figyelmen kívül hagytuk a hasonlóságokat, mára a fajok közötti szakadék csökkenésének vagyunk szemtanúi (DeMello 2021). Ám miközben az ember és nem ember közötti éles határ elmosódik, úgy a határ megőrzése egyre fontosabb válik azok számára, akiknek nem csupán az állatoktól való elkülönülésünket hangsúlyozzák, de azt is, hogy ez az elkülönülés az ember morális felsőbbrendűségével is jár (vö. fajizmus³⁹).

1.1. Az állatok osztályozása és társadalmi konstrukciói

Az elképzelés, miszerint a szivárványhíd csak bizonyos állatfajták mennyországa, nemcsak az állatokhoz tartozó hiedelmek furcsaságát mutatja, hanem azt is, hogy az állatok osztályozásának módja folyamatosan változik (DeMello 2016). Mitől függ, hogy egy nyúlra épp vadnyúlként, házinyúlként, nyúlhúsként, kísérleti nyúlként vagy épp húsvéti nyúlként tekintünk? Az, hogy miképp osztályozzuk a nyulakat – és nevezzük háziállatnak, hús- vagy kísérleti állatnak -, leginkább két dolog függvénye: épp hol él és mire használják (DeMello 2021). Az, ahogyan használjuk az állatokat, legalábbis részben meghatározza azt, ahogyan osztályozzuk őket, és fordítva: az, ahogyan osztályozzuk őket, befolyásolja, ahogyan bánunk velük (törvények vonatkoznak a gondozásukra és a velük végezhető műveletekre, amennyiben háziállatként, élelmiszerként, vagy kísérleti állatként tekintünk rájuk.)⁴⁰

Néhány módosítással a mai napig (a darwini elmélettel korrigált) Carl von Linné által 1735-ban megalkotott, modern rendszertan alapelveit, a növény- és állatvilág

³⁷ A *perspektivizmusról* lásd Viveiros de Castro 1998.

³⁸ A kulturális konstrukció folyamatán keresztül másoknak személyiséget tulajdonítunk vagy tagadunk meg.

³⁹ A fajizmus (speciesism) bizonyos egyének számára kizárólag valamilyen fajhoz tartozás alapján tulajdonít különböző értékeket, jogokat vagy sajátos megítélést (előítélet).

⁴⁰ A legtöbb állatkínzásról szóló törvény szerint a nyúl megölése illegális, amennyiben a nyúl háziállatként él; de ha laboratóriumban vagy háztáji farmon tartják őket, akkor legális.

rendszerezésének kategóriáit (taxonokat), illetve a fajok kettős elnevezését (binomen) használjuk. A Linné-féle, a természettudományokban használt osztályozási rendszer (zootaxonómia) mellett azonban az állatok osztályozásának más módjai is vannak. A biológiai osztályozási rendszernek hátulütője a biológiai determinizmus, azaz az állati viselkedés szigorúan biológiai szemszögből történő értelmezése, amely hajlamos kizárni a kultúrát, a társadalmi gyakorlatokat és a személyiséget, mint a viselkedés tényezőit (Miller és Costello 2001). Még ha a természettudomány el is ismeri, hogy az emberek és az állatok hasonlítanak egymásra, az állatvilág tagjai, továbbra is létezik az antropodénia⁴¹ egy olyan formája, amely tagadja közös hasonlóságainkat: az ember lehet, hogy állat, de egy különleges állat. A középkori Európában az állatokat általában a keresztény teológia szerint osztályozták. Minden állatot az embernél alacsonyabb rendűnek és Istentől távolabbinak tekintettek, bár már ekkor is voltak olyanok, amelyek magasabb rendűeknek számítottak: a húsevők álltak a hierarchia csúcsán, a növényevők és a házasított állatok a ranglétra alján. Az állatok osztályozásának egy másik módja az állatok élőhelyéhez kapcsolódik, illetve ahhoz, hogy az emberi kultúra részének tekintik vagy sem. Ebben a modellben az állatok vagy vadak – azaz a kultúra határain kívül élnek, vagy szelídek – és az emberi kultúrán belül élnek. Ebben a felfogásban a döntő tényező az, hogy az ember által szelektíven tenyésztett és ellenőrzött (házasított) állatról van-e szó, vagy vadon élőről.⁴² Megint másfajta osztályozási kategóriarendszer az étkezés fogyasztási gyakorlatához kapcsolódik. Minden kultúrában vannak ehetőnek tartott állatok, illetve tabu állatok.⁴³ Hogy egy állat ehető-e vagy sem, sok esetben összefügg azzal, hogy az állat alkalmas-e arra, hogy vallási rituálé részeként feláldozzák. A totemisztikus társadalmakban azonban tabu a totemállat megevése, kivéve, ha éppen azt az állatot kell feláldozni a rituálék során (vö. Douglas 1957, 1993.)⁴⁴ Jellemzően a globális északon különbséget tesznek az ehető, vagyis tápláléknak számító állatok és azok között, amelyeket háziállatoknak tekintünk - Európában jellemzően egy állat általában nem lehet egyszerre étel és háziállat, bár bizonyos állatokat (pl. nyulakat) „vegyes felhasználású állatok” kategóriájába soroljuk és a legtöbb ember soha nem enne meg a saját háziállatát. A háziállat/élelmiszer megkülönböztetés nyugaton való elterjedésének egyik oka a foglalkozási specializáció, amely miatt a legtöbb mai embernek nincs kapcsolata az általa elfogyasztott étellel, legyen az állati vagy növényi eredetű. Napjainkra a mód, ahogy egy állatot osztályozunk, leginkább annak használati értékével áll összefüggésben, így a kérdés tulajdonképpen az, hogy miképp válik valami háziállattá, haszonállattá vagy épp kísérleti állattá? A háziállat *per definitionem* olyan állat, amely emberi háztartásban él, és nevet kap, az elnevezéssel integrálódik ugyanis szociális világunkba. Azáltal, hogy beszélünk az állatainkról - mutogatjuk az Instagramon, blogolunk a nevükben, vagy videókat osztunk meg róluk a közösségi média világában -, az állatok olyan történeteket kapnak, amely számunkra és mások számára jelentőséggel bírnak. A kedvtelésből tartott

⁴¹ Az emberi fajok leszármazásának tudománya.

⁴² Ebben a felosztásban az állatkertben élő állatok, illetve az elvadult állatok helyzete kivételes (musztángok).

⁴³ Európában a kutyák, macskák és lovak nem számítanak ehetőnek, bár Franciaországban a lovak igen.

⁴⁴ A totem egy olyan állat, amelyet egy klánhoz vagy törzshöz szellemi kapcsolatban állónak tartanak, és általában egy népcsoport ősiének tekintik.

háziállatok és különösen a társállatok elkülönülnek a laboratóriumi állatoktól, a gazdasági haszonállatoktól, illetve a prémés állatoktól. Utóbbi három csoport tagjai tárgyakká számítanak, nem pedig alanyoknak, végső soron fogyasztási javak, termékek. Az Arluke és Sanders nevéhez fűződő szociozoológiai skála (1996:169-186) kategorizálja az állatokat az emberi társadalom számára nyújtott hasznuk alapján, ami lehetővé teszi az emberek számára, hogy meghatározzák őket, megerősítsék pozíciójukat, és igazolják a többi lényvel való interakcióikat. A skála szerint „jó állatok” azok, amelyek valamilyen hasznot nyújtanak az embereknek, legyenek azok háziállatok, haszonállatok vagy kísérleti állatok. A „rossz állatok” ezzel szemben például kártevők és azok, amelyek elkóborolnak a helyükről⁴⁵. Az állatot úgy határozzuk meg, hogy megfeleljen bizonyos kategóriának, majd egy bizonyos típusú bánásmódot alkalmazunk vele szemben (Arluke és Sanders 1996). A szarvasmarhát például a legtöbb helyen élelemforrásként kategorizálják – Indiában a hinduknak ez azonban nem elképzelhető, a tehének szentek miatt. A nőstény szarvasmarhát az teszi „jóvá”, hogy tejet ad, nem véletlenül találkozunk a tejesdobozokon tehénfigurákkal (lásd Riska tej). Ez a skála tehát egyszerre osztályozza és határozza meg azt, ahogy felhasználjuk az állatokat.⁴⁶ Mindazonáltal az előítéletesség, a diszkrimináció, illetve bizonyos, cukinak tartott fajok iránti túlzott lelkesedés megnehezíti ezen fajok nevében való érdekérvényesítést, hiszen még az állatvédők között is sokaknak esik nehezebbre empátiát érezni olyan állatok iránt, amelyek nem emlősök, vagy nem rendelkeznek más állatok cukiság-faktorával.⁴⁷ Az uralkodó kategorizálási rendszer szerint a kutyák barátok, a csirkék pedig a főfogások, ám vannak, akik megkérdőjelezik ezeket azzal, hogy mondjuk vietnámi csüngőhasú disznót tartanak háziállatként, vagy úgy, hogy nem esznek meg semmilyen állatot vagy állati eredetű terméket – ők a vegánok fogyasztói csoportja. A vegán kifejezést Donald Watson alkotta meg 1944-ben a tejtermékeket fogyasztó vegetáriánusok ellenében a Vegan Society⁴⁸ alapítójaként. A vegánok etikai megfontolásból nem fogyasztanak húst vagy állati eredetű terméket (általában állatjólét/állatjogi vagy környezetvédelmi megfontolások miatt), így a következő részben azt vizsgáljuk meg, hogy a húsfogyasztás (el)kerülésének milyen egyéb okai vannak, és tulajdonképpen miképpen tárgyasítjuk az állatokat, ami elősegíti elfogyasztásukat.

2. A tabusított hús

Technikailag bármilyen állatból lehet hús, de társadalmaként változnak és eltérőek a normák arra vonatkozóan, hogy mely állat ehető és melyik nem (Meyer-Rochow 2009). Ezek a szabályok az állatok és az ételek körüli jelentéstartalmakkal állnak összefüggésben. Általánosságban, azok a társadalomtudósok, akik megpróbálták megérteni túlnyomórészt a

⁴⁵ A patkányok egyszerre lehetnek jók, ha laboratóriumi körülmények között használják őket, és rosszak, ha egy sikátorban leselkednek ránk.

⁴⁶ A szociozoológiai skálán legfelsőbb fokán a koalák, a pandák, a fókák a delfinek, a tigrisek és bálnák állnak.

⁴⁷ Arról, hogy a karizma és a cukiság miként határozza meg, hogy mely állatokat akarjuk megmenteni, és melyeket nem, lásd Gunthorsdottir 2001; Ahn et al. 2014.

⁴⁸ A társaság története itt érhető el: <https://www.vegansociety.com/about-us/history>

húsról vonatkozó étkezési tabuk okát, kétféle magyarázatra találtak (Harris 1998). A funkcionális magyarázatok egy adott állat hasznosságára összpontosítanak – tehát arra, hogy élve vagy holtan értékeesebb, hogy bizonyos állatfajták fogyasztása költséghatékony-e, illetve arra, hogy bizonyos állatok fogyasztásának korlátozása megóvja-e az erőforrásokat egy adott környezetben, illetve, hogy bizonyos állatok fogyasztása egészségügyi problémákat okozhat-e az emberekben. Ezzel szemben a szimbolikus magyarázatok az adott állathoz tapadó jelentéstartalomban változatosságát hangsúlyozzák. Indiában tabu a tehén fogyasztása, mert szent állatnak tartják őket. Sokáig a tehenhúsról vonatkozó hindu tabut gazdasági szempontból magyarázták, ám a szarvasmarhák szent státusza az indiai társadalomban nem csak funkcionális szempontból fontos, hanem szimbolikussága miatt is (Harris 1978). A hinduizmusban a szarvasmarhák leölésének tilalma egy gazdasági problémára adott vallási válasznak tekinthető (Jha 2002). A hinduk számára nemcsak tabu a tehenévesítés (sok hindu vegetáriánus), de az ország nagy részén illegális a tehen levágása (az indiai muszlimok és keresztények ehetnek tehenet).

Más vallások esetében is vannak tabuállatok. A zsidók és a muszlimok körében a sertés számít tiltottnak.⁴⁹ Ennek kapcsán a funkcionális szempontú magyarázatok a sertésélesztés gyakorlatára összpontosítanak: a forró, száraz Közel-Kelet nem ideális helyszín a sertésélesztésre (Harris 2012). Mivel a sertés mindenevő, így gazdaságilag kevésbé ésszerű olyan táplálékkal etetni, amit az embereknek kell előállítani. A szimbolikus megközelítések ezzel szemben a vonatkozó bibliai tabuk tovább éléseként az egyes állatok tisztaságára és tisztátlanságára vonatkozó különféle percepciókat hangsúlyozzák (vö. Douglas 1975). A legvalószínűbb scenárió azonban az, hogy a sertés megevésének elkerülése a trichinózis kockázatának köszönhetően alakult ki, ami a fertőzött sertések húzában található, élősködő férgek által okozott humán betegség. Bár a muszlimok nem osztják a zsidókkal az összes étkezési tabut - például tevéket esznek, amit a zsidók tiltanak -, sok mindenben ugyanúgy járnak el (DeMello 2021:154).⁵⁰ Néhány (ortodox) keresztény böjtnapokat tart és hús helyett csak halat eszik. Például az etióp Tewahedo ortodox egyház vegán böjtot tart a karácsony előtti egy hónapban, a húsvét előtti 55 napban, nyáron 16 napig, és azokon a szerdákön és pénteken, amelyek nem ünnepnapra esnek - egy évből összesen körülbelül 6 hónapot. Európában a szerzetesrendek és remetéik aszkéta életmód része a hús elhagyása, a tojás és a tej fogyasztása azonban megengedett (ők lacto-ovo-vegetáriánusok).

Ugyan a tabusított állatok közül a kutyák, a tehén és a sertések a legismertebbek, a legtöbb kultúrában van legalább egy olyan étkezési tabu, amely a húsról vonatkozik: a dögevő állatok elfogyasztása vagy az olyan kártékonynak tartott állatok megevésének tilalma, mint a patkányok és az egerek (Navarrete és Fessler 2003). Néha az állatok vagy azok bizonyos részei azért válnak tabuvá, mert a társadalom többsége bizonyos állatokat a marginális társadalmi csoportokkal hozza összefüggésbe, ilyen pl. a szegényekkel kapcsolatban a

⁴⁹ A zsidóknál a kásrut, a muszlimoknál a haram.

⁵⁰ A sííták a legtöbb zsidó tilalmat tartják, a szunniták csak néhányat, a hetedik napi adventisták azonban osztják a zsidó étkezési tabukat.

galambok elfogyasztása (DeMello 2021:155). A transzgresszív státusz oka lehet fiziológiai, viselkedésbeli vagy a környezetből fakadó; az ilyen állatokat „nem odaillő dolognak” tekintünk és ennek megfelelően bánunk velük (Hurn 2012. 79-80). A globális északon a kutyákat nem esszük meg, hiszen háziállataink elfogyasztása a kannibalizmus szimbolikus formája lenne, mindazonáltal a globális dél bizonyos régióiban, például Kínában, Vietnámban és Koreában, valamint néhány csendes-óceáni szigeti kultúrában közismert gyakorlat a kutyák megevése, még hozzá szintén szimbolikus funkciók miatt⁵¹. Ahhoz, hogy egy állat hús legyen, az állatot ehetőnek kell tekinteni az adott kultúra termelési módja és szimbolikus rendszere alapján. Először is az állatot húsként kell definiálni, ennek része a már említett kategorizációs folyamat. Az ehetőnek tartott állatokat (mezőgazdasági) haszonállatnak nevezzük. A kifejezés valójában olyan állatokra utal, amelyek egyfajta fizetőeszközként vagy vagyonként szolgáltak, azaz gazdasági hasznot hoztak az embereknek. Az állat ehetővé tételének másik eleme, hogy az állatot érző lényből megehető tárggyá, azaz élelmiszerré alakítjuk át. Az eltávolítás, tárgyiasítás egyrészt magával a haszonállat megnevezéssel kezdődik, a gyakorlat szintjén pedig azzal folytatódik, hogy nem adunk nevet az állatoknak (helyette sorszámot kapnak), kizárva a kapcsolatból a személyességet. Az élelmiszerré, azaz hússá való átalakítás következő lépés a levágásuk, amikor az állat egészét részekké alakítják át, amiket aztán összefoglalóan húsnak nevezünk. A hús tehát valójában nem más, mint egy szétszedett vagy részeire bontott állat. A hús előállításának másik meghatározó tényezője az állat tartásával és felnevelésének módjával függ össze: a haszonállatok létezésének egyetlen célja, hogy élelmiszerré váljanak – életük során ezek az állatok termékek, értékük csak és kizárólag a hús gazdasági értékén alapul. Végül, miután az állatot lemészárolták, a húsdarabokat kiporciózzák, majd csomagolják, a csomagolás pedig még inkább eltávolítja az élő állatot a végterméktől, a fogyasztót pedig attól, hogy mit is eszik valójában. Miközben az emberiség kevesebb mint 20 százaléka tenyészt vagy nevel állatokat ételmezési céllal saját maga, miközben a Föld népessége évente több mint 50 milliárd tenyésztett állatot (és 150 millió tonna tengeri állatot) fogyaszt el⁵² anélkül, hogy mindez tudatosulna bennünk.

3. A húsparadoxon: a húsevés racionalizációja

A karnizmus kifejezést Melanie Joy szociológus alkotta meg a húsfogyasztást támogató domináns hitrendszerre utalva, amely ideológia a húsevés széleskörű elfogadottságát 'természetesnek', 'normálisnak' és 'szükségszerűnek' tartja (vö. Joy 2001, 2010).⁵³ Joy elmélete szerint a karnizmussal ellentétes nézet – a veganizmus – természetellenes, és nem normális, legalábbis a húst evők körében. A karnizmus az emberek értékrendje, és cselekedetei közötti paradoxonban gyökerezik: amikor az emberek elutasítják az állatok bántalmazását, és mégis megeszik őket, ez kognitív disszonanciát okoz a nyugati

⁵¹ Lásd pl. a kutya és macska tartása és megevése kapcsán pl. Podberscek 2009; vagy Brandt-Jenks 2011

⁵² A Világélelmiszeri Szervezet (FAO) adatai alapján. <https://www.fao.org/animal-production/en>
<https://www.weforum.org/agenda/2019/02/chart-of-the-day-this-is-how-many-animals-we-eat-each-year/>

⁵³ Erről lásd Joy Melanie magyarul is megjelent könyvét: Miért szeretjük a kutyákat, esszük meg a disznókat és viseljük a teheneiket?

kultúrkörben szocializálódott embereknél, így bizonyították a kísérletek a „húsparadoxont” (Joy 2001). A karnizmus (akárcsak a patriarchátus) neologizmusként erőszakos és elnyomó ideológiát jelöl⁵⁴, ami az állatjogi mozgalom egyik fontos alapvetését képezte az elmúlt évtizedekben. Még ha az állatetikában vannak is eltérő nézetek, a tény, hogy az állattenyésztés és a vágás erőszakos gyakorlat, általában nem vitatott. „A kortárs karnizmus a kiterjedt erőszak köré szerveződik. Az erőszaknak ez a szintje szükséges ahhoz, hogy elegendő állatot vágjanak le ahhoz, hogy a húsipar fenntarthassa jelenlegi működését és haszonkulcsát. (Joy 2010:32). A húsevők konfliktusba kerülnek az étkezési szokásaik és az állatok iránti szeretetük között: a karnizmus is egy sor olyan kognitív védekezést alkalmaz, amelyek célja az észlelések torzítása. Ezek pszichológiai és érzelmi távolságtartó mechanizmusokként működnek. Ennek megfelelően a haszonállatok tárgyak, valamik és nem valakik a társadalomban. Az emberek a haszonállatokat absztrakcióknak tekintik, pontosabban egy absztrakt csoport képviselőinek, akiknek nincs egyéniségük vagy személyiségük (nem nevük, hanem sorszámuk van). A merev mentális kategóriákba sorolás eredményeként az emberek különböző érzéseket táplálnak és különböző módon viselkednek a különböző fajokkal szemben: a kutyák és macskák barátok és családtagok, a sertések és tehének pedig táplálékot jelentenek. Így a mindenevők különféle stratégiákat alkalmaznak a disszonancia csökkentésére, beleértve az elkerülést, a disszociációt, az észlelt viselkedésbeli változást, az állati fájdalom tagadását, az állati elme tagadását, a húspárti indoklásokat, az észlelt választási lehetőségek csökkentését és a tényleges viselkedésbeli változást (Rothgerber 2014, 2020). A hússal kapcsolatos kognitív disszonancia (*Meat-Related Cognitive Dissonance*, MRCD) magába foglalja az egyén húsevő viselkedésének és egy olyan hitnek, attitűdnek vagy értéknek a felismerését, amellyel ez a viselkedés ellentmond. Az egyének megpróbálják megakadályozni a disszonancia ezen formájának bekövetkezését (pl. elkerülés, szándékos tudatlanság, disszociáció, észlelt viselkedésváltozás és jótékonykodó derogáció), és csökkentik azt, ha már bekövetkezett, motivált kogníciók formájában (pl. az állatok becsmérlése, húspárti indoklás felajánlása vagy a húsfogyasztásért való felelősség tagadása). A húsfogyasztással kapcsolatos erkölcsi büntudat megelőzésére és csökkentésére a kutatók számos kiutat azonosítottak, ezek kiválasztása összefügg a) a húsfogyasztás azon aspektusával, amely magát az MRCD-t eredményezi; (b) az MRCD által létrehozott motivációtól; (c) a nem, az értékek, az állatokkal és a hússal szembeni affinitás és az állatokkal szembeni kitettség egyéni különbségeitől; és (d) az adott kulturális közegtől. Rothgerber (2013) a húsevés igazolásának (*Meat-Eating Justification*, MEJ) skálája kilenc különböző stratégiát azonosít, amelyeket a hússal kapcsolatos disszonancia csökkentésére alkalmaznak. Az állati szenvedéssel kapcsolatos viták vagy gondolatok elkerülése és a húsnak a megölt állattól való elhatárolása a közvetett, mentegető stratégiákat képviseli. Ezek a

⁵⁴ A karnizmus leíró fogalom, amelynek normatív jelentősége van. Azáltal, hogy megnevez egy pszichológiai tényt - a hús és az állati termékek megítélése egy mindent átható ideológiától függ -, a karnizmus fogalma tudatosítja az emberek számára a felfogás megkérdőjelezését. Hovatovább, annak kimutatása, hogy az ehetőség függ a kultúrától, arra is rávilágít, hogy az ehetőség észlelése erkölcsileg önkényes (Gilber és Desaulniers 2013). A disznók nem érdemlik meg jobban, hogy megegyék őket, mint a kutyák. A kiskutyák és a disznók közötti analógiát hangsúlyozó hasonló nézetet lásd Norcross (2004).

stratégiák alacsonyabb önbevallás szerinti húsfogyasztással járnak együtt (Hartmann - Siegrist 2020, Rothgerber, 2013). A közvetlen stratégiák közé tartozik az állati szenvedés tagadása, a hús ízének hangsúlyozása, az emberek és állatok közötti hierarchikus különbségre való hivatkozás, a vallási meggyőződésen vagy a vélt sorson alapuló indoklás, illetve az egészséggel kapcsolatos érvek felhasználása. Piazza és munkatársainak (2015) 4N (*Natural, Normal, Necessary, Nice*) modellje azt mutatja meg, ahogy az emberek különféle stratégiákat használnak annak racionalizálására, hogy a húsfogyasztás természetes, normális, szükséges és/vagy kellemes tevékenység – lásd a következő táblázatot arról, ahogyan a húshoz való viszony, illetve húsfogyasztási szokások indokolásra szoktak kerülni.

1. sz. táblázat - 4N modell a húsevés racionalizációjáról

TERMÉSZETES	SZÜKSÉGES	NORMÁLIS	KELLEMES
"Természetes, hogy húst eszünk"	"Szükséges húst enni ahhoz, hogy egészségesek legyünk"	"Normális dolog húst enni"	"A hús finom"
"Emberi őseink mindig húst ettek"	"Az egészséges táplálkozáshoz legalább némi húsról van szükség"	"Abnormális dolog, ha nem eszünk húst"	"A hús annyi ízt ad egy ételhez, hogy nincs értelme kihagyni"
"Természetellenes, hogy csak növényt együnk "	"Nem lehet az összes szükséges fehérjét, vitamint és ásványi anyagot kizárólag növényi alapú étrenddel beszerezni"	"A legtöbb ember eszik húst, ennyien nem tévedhetnek"	"A legjobb ízű étel általában hús alapú étel (pl. steak, csirkemell, grillezett hús)"
		"A mi társadalmunkban az emberek általában esznek húst, ezért a húsevés mellőzése társadalmilag sértő"	"Az ételek hús nélkül csak ízetlenek és unalmasak lennének".

Forrás: Piazza et al (2015)

Az állatok élelmiszerként vagy nem élelmiszerként történő meghatározása befolyásolja az emberek percepcióit az elfogyasztott állatról, illetve a kísérletek szerint az állat értelmi képességét illetően is; kísérletek azt mutatják, hogy inkább olyan állatokat fogyasztunk, amelyeket alacsonyabb értelmi, érzelmi képességűnek tekintünk, és fordítva, alacsonyabb értelmi és érzelmi képességűnek tekintjük az élelemként elfogyasztott állatokat (DeMello 2021). Az egyik módja annak, hogy elkerüljük, hogy elgondolkodjunk az általunk fogyasztott húsról, az a megnevezési gyakorlattal függ össze. Egy másik húsevési tudattalan stratégiánk, hogy nem is gondolunk bele, honnan származik az élelmiszer (vö. tudatos táplálkozás), amihez hosszú évek alatt az is hozzá adódik, hogy ritkul az olyan asztal, amin az állat a fejével vagy más testrészével együtt kerül feltálalásra.

Nem véletlenül vált az ember-állat tanulmányok egyik kutatási fókuszává a hústermelés és az emberek kizsákmányolása közötti kapcsolatok feminista és posztmarxista vizsgálata. A konfliktuselmélet szemszögéből ugyanis azt mondhatjuk, hogy minden leértékelt és

elnyomott csoport a kapitalista társadalom áldozata: a (rövid távú) profit az állatokkal való humánus bánásmóddal, a munkavállalókkal való méltányos bánásmóddal, valamint a hosszú távú, fenntartható mezőgazdasággal és környezetpolitikával szemben. A konfliktuselmélet alapján az elnyomás - akár az emberek, akár más állatok ellen irányul - az intézményi és gazdasági erők, nem pedig az egyéni hozzáállás vagy gyakorlat következménye. Jellemzően az agrárium kevés figyelmet fordít az állatok életminőségére (hiszen az állatok termékként tételeződnek), ugyanakkor az állattenyésztés „humánusabb” módozatai is egyre inkább bevezetésre kerülnek, mivel az állatjóléti megfontolások hatással vannak a nyereségre (vö. etikus, zöld fogyasztás iránt megmutatkozó egyre jelentősebb kereslet és így magasabb profitráta).

Reálisan nézve, ha csak azt vesszük figyelembe, hogy mekkora a nagyüzemi gazdaságok által okozott környezeti kár, illetve milyen magasak a húsalapú étrenddel járó egészségügyi költségek, akkor még egyértelművé válik a jelenlegi húsfogyasztás, illetve az ezzel együtt járó előállítási mód fenntarthatatlansága. Az állatokat már évezredek óta tartjuk élelmiszertermelés céljából, ám amíg az állatokat a legelőn legeltették, addig egy praktikus és fenntartható rendszerről beszélhetünk, mára azonban ez a rendszer hatalmas mennyiségű, de véges erőforrást használ fel: vizet az állatok etetésére és a hulladék eltakarítására, vegyszereket az a higiéniai körülmények megteremtésére, energiát a létesítmények működtetésére, szállításra és a takarmányozására fordított gabonatermelésre. Következésképp a hús (főképp a marha) ára valójában nem az előállítás valós költségeit tükrözi, mert ha a környezetterhelés rejtett költségeit is beleszámítanánk az árba, akkor a termelés valószínűleg veszteséges lenne.⁵⁵ Nem beszélve arról, hogy a világ népességének növekedése egyre több húst igényel, amely előállítása több erőforrást igényel, mint a zöldségeké. A hús iránti globális igény növekszik, bár különböző térségekben eltérő mértékben: a 20. század legnagyobb hústermelő területein, Európában és az Egyesült Államokban a húsfogyasztás növekedése lassul, sőt, a jelek a stagnálás irányába mutatnak. Ázsiában (főképp Kína, Indonézia és India középosztályosodása miatt) 2020 és 2030 között a húsfogyasztás 33 százalékos növekedés várható.⁵⁶

Globálisan nézve, a fokozott hústermelés együtt járhat éhínséggel is, méghozzá azért, hogy a szükséges erőforrásokat (víz és termőföld) a zöldség- és gabonatermesztésből a hústermelésbe vonja át. Nem véletlenül akkor kezdődött meg a nagyüzemi állattartásra való átállás Európában és az USA-ban, amikor a takarmány, az energia és a föld ára még olcsó volt, mára a költségek azonban jelentősen felemelkedtek. Ennek eredményeként az össz-hústermelés lassabb mértékben nő, csupán a sertés és a baromfi piaca növekszik. Mindkét fajta éppen viszonylag egyszerű tartása miatt alkalmas az olcsó(bb) hús iránti fokozódó igény kielégítésére, a kérdés azonban az, hogy miképp fogjuk kielégíteni ezt az igényt, és akarjuk-e egyáltalán kielégíteni? A húsevést népszerűsíti és támogatja a mezőgazdasági lobbis és a

⁵⁵ Lásd erről részletesebben Húsatlasz (2015)

⁵⁶ https://www.admcf.org/wp-content/uploads/2019/11/20180904_Charting-Asias-Protein-Journey-Report.pdf

kormányzatok többsége - az állati eredetű termékek fogyasztás-ösztönzésének egyik bevett módja évtizedek óta a reklámozás, lásd pl. „Got Milk” tejivást népszerűsítő kampányát.

Ahogy arra számos tudományos szakértő már rámutatott, a húsfogyasztás és a hatalom között összefüggéseket találunk, egészen a korai időkből – a nyugati társadalmakban az ember és az állat szétválasztása mind a klasszikus görög gondolkodásban, mind a bibliai teremtéstörténetekben feltűnik. Az ökofeminista történész, Carol J. Adams (1991) kutatásai alapján a húsfogyasztást a férfiassághoz és a gazdasági prosperitáshoz szokás általánosan kötni (Európában mindenképp), a nők, a gyerekek és a szegényebb társadalmi csoportok, a kisebbségek gyakran ettek olyan ételeket, amelyekről úgy gondolták, hogy azok csak másodosztályúak: ilyenek a zöldségek (pl. krumpli), a gabonafélék (pl. zab) és a gyümölcsök. Adams, a „hiányzó alany” koncepciót használja annak leírására, amit ő pszicho-szociális szétkapcsolásnak nevez a fogyasztó és az elfogyasztott termék között a húsevés esetében. Minden húst tartalmazó étkezés mögött ott van egy hiány: az állat halála, akinek helyét a hús elfoglalja. „A hiányzó alany az, ami elválasztja a húsevőt az állattól, és az állatot a végterméktől”, írja Adams a *The Sexual Politics of Meat* (2010) című könyvében.

Zárszó: fenntarthatatlan húsfogyasztás

Amikor az emberek bevonják az állatokat az emberi kultúrába, funkcionális és/vagy szimbolikus jelentéssel bíró társadalmi kreálmányokká válnak, azaz olyan kategóriákhoz rendelődnek, amelyek aztán meghatározzák, ahogyan érzékeljük őket és ahogyan cselekszünk velük (Douglas 1957; Willis 1990; Descola 2013). Erre példa az, hogy egy állatot ehetőnek vagy nem ehetőnek tartanak, illetve bizonyos körülmények között vagy bizonyos emberi közösségek által ehetőnek értelmezhető (Leach 2015:154). Ahogy ebben az áttekintésben láthattuk, számtalan módon, de mégis egymástól elválaszthatatlanul összekapcsolódik az emberi és a nem emberi világ, amelyben az állatokkal kapcsolatos különböző elképzelések különféle konfliktushelyzeteket eredményeznek – ezek közül a húsfogyasztás vs. nemfogyasztás törésvonala csak egy – amely törésvonalat szervezhetik etikai, vallási és/vagy egészségügyi (vagy ezek együttese) megfontolások is. Mára a világ nagy része - Bulliet (2005) kifejezésével élve - a „poszt-domesztikáció” szakaszába lépett⁵⁷: a legtöbb fogyasztó eltávolodott az intenzív állattenyésztés valóságától, szoros, antropomorf kapcsolatot alakított ki a háziállataival, amiben megbújjik az iparosított mezőgazdasági gyakorlat és a haszonállatok széles körű kizsákmányolása miatti elfojtott büntudat is (Hurn 2012:68). A húsfogyasztás globális csökkenésére válaszul a húsipar szereplői is aktivizálódnak: egyre több az olyan termékmegjelölés, amely megtévesztve a vásárlókat valamilyen állatjóléti szabványnak tűnik vagy ételmiszerbiztonságot ad tájékoztatást (vö. *greenwashing*).⁵⁸ A modern állattenyésztéssel járó intenzív állattartás és a mezőgazdasági gyakorlatban rejlő kegyetlenség (lásd Singer 2019) miatt világszerte emberek milliói álltak át

⁵⁷ Bulliet 2005-ös *Hunters, Herders, and Hamburgers* c. könyvében az ember-állat kapcsolat történetének négy szakaszát különbözteti meg: az ember-állat elkülönülést, a házasítás előtti (predomesztikáció), a házasítás (domesztikáció), illetve a házasítás utáni (posztdomesztikáció) szakaszokat.

⁵⁸ A zöldítés jelenségről máshol már részletesebben írtam, lásd Kántor 2020.

vegetáriánus vagy vegán étrendre, és több millióan próbálnak olyan húst vásárolni, amelyeket organikusan, fenntartható módon és/vagy humánusan neveltek (vö. szabadtartás). A fokozódó kételyekre megoldás az ökológiai (bio) gazdálkodás, ám egyelőre a legtöbb iparosodott országban az eladott hús csupán töredéke származik fenntartható gazdálkodásból. A növényi alapú élelmiszer-előállítók között is megindult a versenyfutás a megfizethető tenyésztett hús⁵⁹ előállításáért. A biotermékek, a szabadtartás iránti növekvő kereslet, valamint a vegetarianizmus, illetve a veganizmus iránti folyamatos érdeklődés-növekedés arra utal, hogy a fogyasztók egy része valóban kényelmetlenül érzi magát a kortárs mezőgazdasági gyakorlatok természetével kapcsolatban, és egyre több mindent tesz életmódja megváltoztatásával az állatok jóllétének növelése érdekében. A kérdés az, hogy mikor ismerjük fel, hogy a húsevésssel milyen felelősség jár együtt?

Források

- Adams, Carol J. (1991): Ecofeminism and the Eating of Animals. *Hypatia: A Journal of Feminist Philosophy*, 6. évf. (1). Special Issue: Ecological Feminism 125-145
- Adams, Carol J. (2010): *The Sexual Politics of Meat: A Feminist-Vegetarian Critical Theory*. New York: The Continuum International Publishing Group.
- Ahn, Hee-Kyung – Kim, Hae Joo – Aggarwal Prank (2014): Helping Fellow Beings: Anthropomorphized Social Causes and the Role of Anticipatory Guilt. *Psychological Science*, 25 évf. (1): 224–29.
- Arluke, Sanders - Arnold, Clinton R. (1996): *Regarding animals*. Philadelphia: Temple University Press.
- Bartha, Ádám. (2020): Sem ember, sem állat: Milyen állat? Az állatok irodalmi és nyelvelméleti reprezentációjáról. *Alföld: Irodalmi Művészeti És Kritikai Folyóirat*, 71. évf. (12) 94-99.
- Brandt, A. - C. Jenks. (2011): Is It Okay to Eat a Dog in Korea . . . Like China?' Assumptions of National Food-Eating Practices in Intercultural Interaction. *Language and Intercultural Communication*, 11. évf. (1): 41–58.
- Bulliet, W., Richard (2005): *Hunters, Herders, and Hamburgers The Past and Future of Human-Animal Relationships*. New York: Columbia University Press.
- Castro, de Eduardo Viveiros (1998): Cosmological Deixis and Amerindian Perspectivism. *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, 4. évf. (3). 469-488.
- Chemnitz Christine - Becheva, Stanka (2015): *Húsatlasz*. Brüsszel: Heinrich Böll Alapítvány Budapest: Föld Barátai Európa, Budapest: Magyar Természetvédők Szövetsége.

⁵⁹ Állatokból származó sejtek felhasználásával készülő élelmiszer.

- Chigateri, S. (2011): Negotiating the 'Sacred' Cow: Cow Slaughter and the Regulation of Difference in India. *Democracy, Religious Pluralism and the Liberal Dilemma of Accommodation*. Dordrecht: Springer. 137–159.
- DeMello, Margo (2016): *Mourning Animals: Rituals and Practices Surrounding Animal Death*. East Lansing: MSU Press.
- DeMello, Margo (2021): *Animals and society: An introduction to human-animal studies*. New York: Columbia University Press.
- Descola, P. (2013). *Beyond nature and culture*. Chicago: University of Chicago Press.
- Douglas, Mary. (1957): Animals in Lele religious symbolism. *Africa* 27. évf. (1) 46–58.
- Douglas, Mary (1975): *Implicit Meanings: Essays in Anthropology*. Oxfordshire: Routledge & Paul.
- Douglas, Mary (1993): Hunting the Pangolin. *Man*, 28. évf. (1): 161–65.
- The Food and Agriculture Organization (FAO): Animal Production. <https://www.fao.org/animal-production/en>
- Gibert, Martin - Desaulniers, Élise (2013): *Carnism* Thompson P., Kaplan, D. (szerk.) Encyclopedia of Food and Agricultural Ethics. Berlin: Springer Verlag. https://www.researchgate.net/publication/304115944_Carnism/link/5c2fabd6299bf12be3ac8a54/download
- Gunnthorsdottir, Anna. (2001): Physical Attractiveness of an Animal Species as a Decision Factor for Its Preservation. *Anthrozoös*, 14. évf. (4): 204–15.
- Harris, Marvin (1978): India's Sacred Cow." *Human Nature*, 1. évf. (2): 28–36.
- Harris, Marvin (1998) *Good to Eat: Riddles of Food and Culture*. Long Grove, IL: Waveland.
- Harris, Marvin (2012): The Abominable Pig. In *Food and Culture: A Reader*, (eds. C. Counihan - P. Van Esterik), New York: Routledge. 73–85.
- Hornyik Sándor (2017): (Poszt)kommunizmus és (de)kolonizáció. Kulturális dekolonizáció Kelet-Közép-Európában? *Ars Hungarica* 43. évf (4) http://epa.oszk.hu/01600/01615/00010/pdf/EPA01615_ars_hungarica_2017_4.pdf
- Horváth Márk – Lovász Ádám – Nemes Z. Márió (2019): *Útmutató a poszthumanista szempontrendszerhez – A poszthumanizmus változatai: Ember, embertelen és ember utáni*. Budapest: Prae Kiadó.
- Hosey, Geoff – Melfi, Vicky (2019): *Anthrozoology*. Oxford: Oxford University Press, 1-16.
- Hurn, Samantha (2012): *Humans and Other Animals Cross-Cultural Perspectives on Human-Animal Interactions*. London: Pluto Press.
- Ingold, Tim (1994): *Companion Encyclopedia of Anthropology*. London: Routledge
- Jha, Dwijendra Narayan (2002): *The Myth of the Holy Cow*. London: Verso.

- Joy, Melanie (2001): From carnivore to carnist: Liberating the language of meat. *Satya*, 8. évf. (2) 26–27.
- Joy, Melanie (2010): *Why we love dogs, eat pigs, and wear cows: An introduction to carnism*. San Francisco: Conari Press.
- Joy, Melanie (2011): Understanding Neocarnism: How Vegan Advocates can appreciate and respond to “Happy Meat,” Locavorism, and “Paleo Dieting”, One green planet. <https://www.onegreenplanet.org/lifestyle/understanding-neocarnism/>
- Kántor Barbara (2020): Greenwashing: Egy megtévesztő vállalati kommunikációs gyakorlat kulturális dimenziója. *Jel-Kép: Kommunikáció Közvélemény Média* 39. évf. (4) 39-56.
- Lajos Veronika (2015): Mozgásban a világ. A többszínű etnográfia (Multi-sited Ethnography) kérdése. *Aranykapu Tanulmányok Pozsony Ferenc tiszteletére*. Kriza János Néprajzi Társaság – Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Székely Nemzeti Múzeum, 163-172.
- Leach, Edmund (2015): Anthropological aspects of language: animal categories and verbal abuse. *Anthrozoös*, 2. évf. (3) 151–165.
- Lovas Kiss Antal (2022): Akiket Columbo tanított kutyázni. A posztantropocentrikus paradigma hatása a városi kutyatartási trendek változására old In. *Változás és változtatás. Kihívások és válaszok interdiszciplináris megközelítésben. III. Ilyés Zoltán emlékkonferencia tanulmánykötet* (eds. Gulyás – Kántor – Kotics– Lajos) Miskolc, Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszék, 117-132.
- Marcus, George E. (1995): Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography. *Annual Review of Anthropology*, (24) 95-117.
- Meyer-Rochow, V. B. (2009): Food Taboos: Their Origins and Purposes. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine* 5. évf. (1) 18.
- Miller, Eleanor - Costello, Cary (2001): The Limits of Biological Determinism. *American Sociological Review*, 66. évf. (4) 592.
- Navarrete, Carlos David - Fessler, Daniel (2003): Meat Is Good to Taboo: Dietary Proscriptions as a Product of the Interaction of Psychological Mechanisms and Social Processes. *Journal of Cognition and Culture*, 3. évf. (1) 1–40.
- Orwell, George (1989) [1950]: *Az állatfarm. Tündérmese*. Fordította: Szíjgyártó László, Európa Könyvkiadó, Budapest
- Piazza, Jared – Ruby, Matthew B. – Loughnan, Steve, Luong, Mischel – Kulik, Juliana - Watkins, Hanne M. – Seigerman, Mirra (2015): Rationalizing meat consumption. The 4Ns. *Appetite*, 91. évf. 114–128
- Podberscek, Anthony. L. (2009): Good to Pet and Eat: The Keeping and Consuming of Dogs and Cats in South Korea. *Journal of Social Issues*, 65. évf. (3) 615–32.
- Rothgerber, Hank (2013): Real men don't eat (vegetable) quiche: Masculinity and the justification of meat consumption. *Psychology of Men & Masculinity*, 14. évf. (4) 363–375

Rothgerber, Hank, (2014): Efforts to overcome vegetarian-induced dissonance among meat eaters. *Appetite*, (79) 32-41.

Rothgerber Hank, (2020) Meat-related cognitive dissonance: A conceptual framework for understanding how meat eaters reduce negative arousal from eating animals. *Appetite*, (146) Article 104511

Siegrist, M., & Hartmann, C. (2020): Perceived naturalness, disgust, trust and food neophobia as predictors of cultured meat acceptance in ten countries. *Appetite*, (155) Article 104814

Singer, Peter (2019) [1975]: *Az állatok felszabadítása*. Budapest: Oriold és Társai.

Vetter Szilvia (2020): Az állatkínzás szabályozása gazdasági és társadalmi mutatók tükrében Doktori (phd) értekezés, Szent István Egyetem. http://real-phd.mtak.hu/1714/2/vetter_szilvia_tezis.pdf

Willis, Roy (szerk.) (1990): *Signifying animals: human meaning in the natural world*. London: Routledge.

Nagy Zoltán

Medvék és emberek szibériai perspektívában

Absztrakt

Tanulmányomban arra keresem a választ, hogy milyen kapcsolat van a medvék és az emberek között Nyugat-Szibériában, a hantik között. Azt próbálom megérteni, hogy mit jelent az, hogy a „medve félig ember, félig állat, félig pedig isten”. A medve és az ember közötti kapcsolatra fókuszáluk, bemutatom az emberek, a medvék és az istenségek által közösen alkotott „több-mint-emberi” társadalmat, világaik találkozási pontjait. Mindeközben megpróbálom megérteni egy olyan világ-perspektívát, amely szerint az emberi és a természeti, az emberi és az isteni nem választható el oly élesen egymástól, mint teszi azt a kartézianus logika. A medve hanti látásmódja tehát tükröt tart saját gondolkodásunknak is.

Kulcsszavak: medve, perspektivizmus, animizmus, Szibéria, hantik

Abstract

In my paper I am looking for answers to the question of the relationship between bears and humans in Western Siberia, among the Khanty. I am trying to understand what it means that "the bear is half man, half animal, half god". Focusing on the relationship between bear and human, I will describe the 'more-than-human' society shared by humans, bears and spirits, the meeting points of their worlds. While I will try to understand a world-perspective according to which the human and the natural, the human and the spiritual, cannot be separated as sharply as Cartesian logic would have it. The bear's Khanty vision is thus a mirror for our own thinking.

Keywords: bear, perspectivism, animism, Siberia, Khanty

1. A vad szemében

2021-ben jelent meg Nastassja Martin könyve, "A vad szemében". A könyvben a francia származású antropológus – akinek fő érdeklődési köre az új-animizmus, az ember és az állat közötti kapcsolatok, határok megértése volt – saját történetét írta meg. Kamcsatkában,

terepmunkája közben megtámadta és majdnem megölte egy medve, kishíján szétroppantotta a koponyáját, örök nyomot hagyva maga után. Nasztasja oroszországi, majd újabb és újabb franciaországi kórházi kezeléseket próbálta megérteni a történeteket, végül visszautazott Kamcsatkára, hogy megfejtse, mit jelent az, hogy a helyi őslakosok szerint „medkává”, vagyis félig emberi, félig állati lényé vált a medvetámadás, vagyis a medvével kötött végtelenül szoros és intim kapcsolat hatására. A könyv a világok átjárhatóságáról, a világok közöttiségről beszél, főszereplője-narrátora egyszerre egyensúlyoz az élet és a halál, az orosz és a francia világ, valamint az emberi és az állati világ közötti mezsgyén: „a medve és én a liminalitásról beszélünk, és még ha ez ijesztő is, ezen senki sem tud változtatni” (Martin 2021: 80). A szerző egyre inkább átveszi a „benszülött nézőpontot”, hogy „az állatokról szóló ismereteket úgy növelje, ahogyan az őslakosok teszik, vagyis úgy, hogy megnyílik előttük, ahogyan embertársai előtt is tenné, és sajátjává teszi tapasztalataikat.” (Ingold 2004) Eközben megéli az új-animizmus kutatásoknak azt az alapállását, hogy az emberek és az állatok (Pedersen 2001; Willerslev 2007), az istenek (Ohler 2014, Venkatesan 2010) vagy akár a tavak (Mészáros 2016) és a gleccserek (Cruikshank 2005), vagyis a világot közösen benépesítő, társadalmukat egymással megosztó élőlények, „embereken-túli-állatok” (Ingold 2004) között nincs mindig éles határ.⁶⁰ Miközben tehát saját életét próbálja megérteni, egyre jobban megérti azt a perspektívát, amely alapján az emberinek és a természetinek az Európában megszokott éles elválasztása zsákutcának tűnik.⁶¹

Rane Willerslev ugyancsak arról ír, hogy a nyugati kartéziánus gondolkodásban túlzottan élesen elválasztjuk a kulturálist és a természetit; az emberit és az állatit. Eszerint minden, ami a személyiséget alkotja, az intenciók, az erkölcsi tudatosság, a bölcselkedés, kizárólag az emberhez tartoznak, míg az állatok olyan természeti lények, amiknek a cselekedetei automatikusak, ösztönösek. Szerinte a jukagirok ezzel gyökeresen ellentétesen gondolkodnak: az emberi és az állati között nincsen éles határ: más fajok is ugyanúgy tekintenek a dolgokra, ugyanúgy látják a világot, ugyanúgy gondolkodnak róla, mint az

⁶⁰ „Itt mindig így van; soha semmi nem úgy alakul, ahogyan szeretnénk, minden ellenáll. Mindig erre gondolok, amikor a lövés nem talál, amikor a hal nem harap, amikor a rénszarvas nem megy tovább, amikor a motoroszáj kisiklik. Mindenkiel ugyanez a helyzet. Próbáljuk megőrizni a tartásunkat, de megbotlunk, mélyre süllyedünk, bicegünk, elesünk, és újra összeszedjük magunkat. Iván azt mondja, hogy csak az emberek gondolják, hogy mindent jól csinálnak. Csak az emberek tulajdonítanak ekkora jelentőséget annak, hogy más emberek hogyan látják őket. Az erdőben élni részben ezt jelenti: élőlénynek lenni sok más között, velük együtt járkalni fel és alá.” (Martin 2021: 106)

⁶¹ „Ezen a napon, 2015. augusztus 25-én valójában nem az történt, hogy egy medve megtámad egy francia antropológust valahol Kamcsatka hegyeiben. Valójában az történt, hogy egy medve és egy nő találkozik, és a két világ közötti határok összeomlanak. Nemcsak az ember és az állat közötti fizikai határok, ahol az összezapás törésvonalakat nyit meg úgy a testükben mint a lelkükben. Ekkor a mitikus idő a valósággal, a múlt idő a jelen pillanattal, az álom a testtel is találkozik. A jelenet ma zajlik, de ugyanúgy történhetett volna ezer évvel ezelőtt is. Csak én és a medve vagyunk ebben a világban, amely közömbös a mi jelentéktelen személyes életpályánk iránt. De ez egyben az archetipikus szembesülés is, a bizonytalan ember, aki meredező nemiszervével szemtől szemben áll a megsebzett bölénnyel a lascaux-i barlangban. És akárcsak a lascaux-i barlang festményén, a hihetetlen eseményt áthatja a kimenetel bizonytalansága, pedig az valójában elkerülhetetlen. De a barlangi jelenettel szemben, ami velünk ezután történik, nem misztérium, hiszen egyikünk sem hal meg, hiszen mindketten visszatérünk a megvalósult lehetetlenből.” (Martin 2021: 101-102)

emberek, csak a látószögük, nézőpontjuk más, attól függően, hogy milyen alakot vesznek föl (Willerslev 2004). Vivieros de Castrónál ez a fajta perspektivizmus a nyugati uninaturalizmust és multikulturalizmust unikulturalizmussá és multinaturalizmussá változtatja, hiszen a nyugati ontológia a természet egységességének és a kultúrák sokszínűségének gondolatán, a perspektivizmus pedig a szellemi, spirituális egységen és a testi különbözőségen alapul (Viveiros de Castro 1998: 470).

Martin sajátos nyelvezetű könyve – nemcsak a világok között lavírozva, hanem a szépirodalom és a szakirodalom között is egyensúlyozva – elgondolkoztatja az olvasót arról is, hogy vajon hogyan lehet az emberek, az állatok és az istenek közötti kapcsolatokat leírni olyan szavakkal, amelyek a mi logikánk számára is érthetővé teszik ezeket az átjárást biztosító, egyáltalán nem éles határokat, amelyek sokszor inkább összekötnek, mintsem elválasztanak. Ehhez juthatunk közelebb, ha a medvéről megpróbálunk hanti perspektívában beszélni.

2. A medve és az emberek

„A medve az ő értelemezésük szerint a becsület védelmezője a földön. Az eredetét tekintve ő Torem fia, és valaha vele élt az elérhetetlen magasságban. Önteltsége miatt lehajították az égből, és lezuhant a földre két fa közé meztelenül, és ebben a helyzetben feküdt ott olyan hosszú ideig, hogy még a moha is benőtte. Ekkor Toremhez könyörgött, hogy szabadítsa ki szorult helyzetéből, és adjon neki szabad életet, de ne fossza meg őt nagyszerű származásától. Az isten azt mondta neki: „Adok neked életet – legyen belőled medve! Az emberek félni fognak tőled, s terád fognak esküt tenni – ez az égi ajándékom; ugyanakkor vadászni is fognak rád, és nagy tisztelettel fognak eltemetni. A moha ezután szőrré változott. Néhány isteni tulajdonságát a medve nem veszítette el a mai napig sem: még holtában is mindent lát és mindent hall.” (Dunyin-Gorkavics 1996: 37)

Így idézi Alekszandr Dunyin- Gorkavics a medve eredetéről hallott történetet, amely a legfontosabb oldalait mutatja be a hantik medvéhez fűződő viszonyának. Mik is ezek a fontos motívumok, amik kiolvashatók a két történetből? A medve égi eredetű, a világot teremtő, majd visszavonuló tétlen istennek (deus otiosus) a fia. Az égből bűnei miatt apja veti le a földre, ám ott új lehetőséget kap, és medveként élheti tovább életét. Ez azzal jár, hogy át kell változnia állattá, ami leginkább azt jelenti, hogy a mezítelen testére nőtt moha szőrré változik. Állattá válása ellenére a mindent látás és hallás, vagyis a mindentudás isteni képességét nem veszíti el. Az emberek ezért tisztelettel és félelemmel viszonyulnak hozzá, ugyanakkor vadásznak is rá. Vagyis a medve egyszerre bír isteni, emberi és állati tulajdonságokkal, sőt leginkább egyszerre tud mind a három lenni: „a medve félig állat, félig ember, félig pedig isten” (Mandelstam Balzer 1999: 190), olyan lény, aki „szembeszegül a világos struktúrák szerinti kategorizálással” (Mandelstam Balzer 1999: 68).

Dunyin-Gorkavics utazása során a hajdani Tobolszki Kormányzóság területét járta be, nem kereste fel a Vaszjugán folyó völgyét, amely már a Tomszki Kormányzósághoz tartozott, s ahol azok a vaszjugáni hantik éltek, akik között én körülbelül száz évvel utána a saját

terepmunkám végeztem.⁶² Ennek ellenére nem hiba az ő leírását felvezetésként idézni, hiszen történetének következtetései lényegében azonosak a vaszjugáni hantik véleményével.

A medve és az ember viszonyát elemezve az első, amivel szembesülnünk kell, az, hogy a medvét az emberhez rendkívül hasonlatosnak tartják. Ez a hasonlóság megjelenik a medve testi és lelki adottságaiban, viselkedésében, temperamentumában, szokásaiban is. Tanulmányomban – a terjedelmi előírásoknak megfelelően – igazából csak ennek a kifejtésére van mód.

A medvének tehát az emberével azonos személyisége van. Nemcsak a medve, de minden más állat is rendelkezik úgynevezett „életerőlélekkel” (*ilt, lil*) és úgynevezett „árnyéklélekkel” (*iles, kurr*), akárcsak az emberek, is. Mivel az árnyéklélek rendkívül szoros kapcsolatban van az emberi alakkal, formával, nem véletlen, hogy a medvének, akinek az alakja hasonlatos az emberéhez, a lelke is rendkívül hasonlítanak az ember lelkeihez (vö. Adajev 2007: 166–167; Kulemzin 1984: 155–156). A vaszjugáni hantik szerint a medve lelke kifejezetten emberszerű, emberi; sőt a medve gondolkodni is tud, amit ugyancsak egy lélek, a *riomes* működésének tartanak. A gondolkodás képességével az emberen és a medvén kívül csak három másik állat, a jávorszarvas, a hód és a hatyú bír.

A Lélek azonossága az oka annak, hogy a medve megérti az emberi beszédet is, sőt meghallja, megérti az ember gondolatait is. Ezért mutatja meg magát annak az embernek, aki erősen arra gondol, hogy találkozni fognak:

– *Már meséltem neked, amikor először láttam medvét kacsavadászat közben?*

– Igen.⁶³

– *Kacsára vadásztam. A kacsák már nagyocskák voltak, a kicsik. Húszat, harmincat lehetett lőni, este hazavittem, anyám feldolgozta őket. Hol levest főzött belőle, hol pirogot süttött. Apám mesélte, hogy a medve, ha nincs veled golyós puska, és rád támad, káromkodj rá, szidjad erősen, minden, így. Golyót persze nem vittem, csak sörétet hordtam magammal. Egyébként hat-hét golyót szoktam vinni, de most kitettem őket, sörétet tettem azok helyett is, hogy annyival is több kacsát lőhessek. Korábban volt egy kutyám is, fiatal kankutyus, de akkor nem volt, a háború alatt. Nem volt velem kutya. Miron⁶⁴ felesége hozott valami kutyát, megkötötte, hozta Vaszjugánból, odaadta nekem, hogy ezt a kutyát hordjam magammal. A kutya jól hajtotta a kacsákat. Gondoltam, hogy jön egy medve. Ezt gondoltam reggel, ilyen gondolatok jártak a fejemben. Hogyha a hátsó lábain megy, az orrát fenn hordja-e, leengedett kezekkel áll-e, ezen gondolkodtam.*

⁶² Terepmunkám során rengeteg időt töltöttem a hantik között, így folyamatosan hallgathattam, hogyan kommentálták a medvék felbukkanását, a medvenyomokat, hogy milyen lesz a viselkedésük, ha medvét sejtene a közelben, milyen hétköznapi cselekedetek kapcsolódnak össze a medvével kapcsolatosak. Ezen túl próbáltam minél többet beszélgetni a medvéről, résztvevője és kezdeményezője beszélgetéseknek.

⁶³ A mesélő itt engem kérdezett, majd a történet közben egy barátjával beszélgetett.

⁶⁴ A mesélő apai nagybátyja.

Gondoltam, érdekes lenne meglátni. Megnézném szívesen. Ezen gondolkodtam, mentem, és ez járt a fejemben. Addig nem láttam még medvét, bár a nyomait már mutatták.

– Hány éves voltál akkor?

– *Hát, körülbelül tizenkét éves. Abban az időben. No rendben. Mentem kacsára vadászni, némelyik kacska ilyenkor már repül. Nagyok, szépek.*

– Augusztus vége fele.

– *Ja, augusztus vége fele. Minden évben sokat lőttem, hol huszonötöt, hol harmincat. Augusztus végén volt. Inkább közepe, augusztus közepe.*

– Augusztus közepe, amikor a fele repül, a fele nem.

– *Volt egy rekesztékünk ott lenn, a Tuh Szigén. Egyik nap így mentem, gondoltam, baszd meg, hogy lehet ez. A golyókat meg kidobtam a tárból, kacsára így is jó. A kaszáló fele mentem, csónakon, nézem, aha, ül. Vörös volt, meg fekete, itt fekete sáv volt a lábán. Később láttam meg ennyire. Ott ült, na, mondom, itt van, baszd meg, ez rám fog jönni. Ott volt a patak partjánál. Na, mondom, baszd meg, ez engem elmorzsol. És golyó persze nem volt nálam. Gyerünk, kezdtem az evezővel leállni. A kutya meg néz rá. Rajta,*

1. ábra. A fenti történet illusztrálására rajzolta meg beszélgetőtársam az alábbi medvét, aki azt mutatja, hogy hogyan tartja a kezét és az orrát akkor, ha kétlábra áll.

Pjotr Mihailovics Milimov rajza a szerző terepnaplójában.

káromkodtam, kiabáltam vele, rendben, ül. Aztán felállt, állt, én kiabálok, ő csak áll. Körülbelül huszonöt méter lehetett köztünk, de lehet, hogy picivel több. Na, baszd meg, gondolom, nem megy el. Káromkodtam, üvöltöztem, kiabáltam. Egyszerre csak, hopp, lábra áll, és be a bokrok közé. Már csak hármát-négyet kellett volna felém ugrania, de ő beugrott a bozótosba. A kutyát kiengedtem ezen az oldalon, gondoltam, elmegy valahova, de átúszott a patakon, ahol a medve elment, ott elment ő is. Elment, nincs, nincs sehol. Visszajött, aha, gondoltam, elment. A kutya négy-öt percet ment utána a bozótban. No, gondolom, elment. No, de a franc velük. Mentem a csónakkal, a túloldalon, de ahogy mentem, vissza-visszanéztem erre az oldalra, ahol elment a medve. Gondoltam, cseszse meg, még elkezd üldözni. Hazatértem végül, elmeséltem otthon, hogy így meg így

volt a medvével. Aztán elhallgattattam magam. Többet nem gondoltam rá az erdőben.

Na, gondoltam, reggel ezen törtem a fejem, hogy ahogy megy, mint az ember, az orrát fenn tartja, vagy mi, ezen gondolkodtam. Még nem láttam előtte. Rendben.

A medve tehát hallja azt is, amit a távollétében beszélnek róla, és ugyanígy hallja azt is, amit a holtteste mellett, a medveünnepeken mondanak róla. Ez az egyik oka, hogy a távollétében is megköveteli a tiszteletteljes viselkedést, ami a hantik számára a neve felesleges emlegetésének elkerülését is jelenti: bár a neve a Vaszjugán mellett *ix*, általában tabunevén nevezik, *kakə wajaχ*-nak (állatöcsém).

A medve nemcsak hallja, amit az emberek mondanak vagy gondolnak róla, hanem előre is látja, meg is álmodja az emberek közeledését.

– Egy nyárfa volt ott, már kidőlt. Amögött, az úttal szemben feküdt [a medve, és] figyelt. Így [nézett] a fejével. Visszafelé [nézett], a saját nyomát [figyelte]. Megérezett [minket] valószínűleg. Csak egy nappal előttünk ment el.

– Aha.

– Az álmában láthatott minket. Ezt is tudja, olyan okos esze van, mint az embernek.

– Álmában látta magukat?

– Igen. Álmában láthatott minket. Megérezett [minket]. Ezért ment el a vad.⁶⁵ Éppen egy nappal előttünk.

A medve és az ember személyiségének az azonossága, az hogy szellemileg, spirituálisan alig térnek el egymástól, az adja az átváltozás lehetőségét is. A Vaszjugán mentén is ismertek történetek, amelyek szerint halott emberek medvévé válhatnak, vagy más körülmények között változnak át emberek medvévé:

A medve az öregek története szerint emberhúsból, annak átváltozása révén jött a világra. Ez az átváltozás emberből medvévé a következő körülmények között ment végbe.

Volt egy hős, aki életében igen szeretett az erdőbe járni. Gyakran ment az erdőbe, és mindig hazatért. Egyszer szokás szerint húsert ment az erdőbe, és eltévedt: bement olyan messze, olyan helyre, ahonnan már semmilyen módon nem lehetett visszatérni – se előre, se hátra. Még egy lehetőség kínálkozott neki, hogy kijusson az áthatolhatatlan erdőből – átmászni egy hatalmas tuskón, amely be volt nőve mohával. A hős egyetlen kísérlete sem sikerült abban a ruhában, amely rajta volt. Felhasználta az utolsó lehetőségét, eszközét is: levetette – célja elérésére: átjutni a tuskón – alsó- és felsőruháját is, letette a tuskó mellé, és anyaszült meztelenül átmászott rajta.

Ahogy átmászott a fatörzsön, abban a szempillantásban valami nehézséget érzett a testén. Végignézett magán, és észrevette, hogy a teste tele lett szőrrel, amelyet ma a medvén látunk. A saját szőrrel benőtt testét meglátva a hős megijedt, és gyorsan vissza igyekezett térti a tuskón át a ruhájához, hogy lecsupaszodjon a teste, ne lehessen látni

⁶⁵ A medve.

rajta a szőrét. Amikor a hős újra átmászott a tuskón, keresni kezdte a helyet, ahová korábban a ruháját tette. Azt szerencsétlenségére sehol nem találta, sem ott, ahová letette, sem valamilyen egyéb helyen. A hős ruháját, az osztjások magyarázata szerint, elvitte a szellem, a szőr a ruhájából lett a testén, amikor keresztülmászott a tuskón. Így az emberből medve lett, a szellem ravaszsága és tevékenysége miatt. A hős, mivel nem volt emberi ruhája, és a teste szőrös volt, nem mert ilyen alakban az emberek közé menni. Egyedül maradt örökre az erdőben, kóborolt, azt evett, amit talált. Íme, így jött világra a medve az osztjások hiedelmei szerint. (Lukina 1990: 79–80)

A vaszjugániak szerint a medve külsőre is hasonlít az emberhez, hozzávetőleg ugyanolyan magas, ha két lábra áll, és a belső szervei ugyancsak nagyon hasonlatosak az emberéhez. A medve ugyanolyan, mint mi, csak karmai vannak. Ha leveszed a bőrért, ugyanolyan. Egy másik esetben azt mondták róla, hogy ugyanolyan, mint az ember, csak okosabb és erősebb nála. Igen elterjedt az a történet, amelyet egy patológusról mesélnek, akinek a falu határában megtalált, oszlásnak induló hullát kellett boncolnia, és csak hosszú idő elteltével vette észre, hogy nem emberi, hanem medvetestet boncol. Ebben a történetben nyilvánvalóan nem a tényleges valóságtartalom a lényeges, hanem az, hogy erről mint megkérdőjelezhetetlen tényről beszélnek a helyiek.

2. és 3. ábra. Jelzések a fán: A medve karmolásának nyoma, illetve a vadász jelölése baltával.

A szerző felvételei

A medvének a viselkedése is rendkívül hasonlít az emberére. Ahogy az ember, úgy a medve is gyógyítja magát: jegenyefenyő-gyantát ken a sebeire; egy vörös kérgű fűzet eszik fejfájás ellen tavasszal, amikor felébredve téli álmából állítólag az ember másnaposságához hasonló

fejfájás gyötri; cirbolyataplót rágcsál gyomorfájás ellen; és hogy bátrabb legyen az üzekedési periódus idején, légyölő galócát eszik doppingszerként. A medve is megjelöli a lakását, a barlangját, akárcsak az ember: letördeli körülötte a faágakat. Csak a téli lefekvése előtt tünteti el a nyomait, csak akkor bújik el a vadászok elől. Az emberek útjelzéseikhez hasonlóan ő is megjelöli a vadászterületét: az ember fejszecsapásokat, a medve karmolásnyomokat hagy a fán. A medve ugyanúgy szopja az ujját, mint az ember, ugyanúgy szokott sírni is, ugyanúgy hajlamos arra, hogy ha egy ház kifosztásakor vodkát talál, berúgjon tőle, és ugyanúgy másnapos is tud lenni. Az emberhez hasonlóan gyakran mászik kíváncsiságból egy-egy magasabb jegenyefenyőre. A cirbolyafenyő tobozát is ugyanúgy rágcsálja, mint az ember: *Ugyanúgy eszi a cirbolyát, mint az ember. Összeszed néhányat, leül, és eszegeti. Magát a tobozt nem eszi meg, csak kieszi belőle a magot.*

A medve is sír, ha bánata van, énekelget magának jókedvében. Nagyon szereti a zenét is, amit az alábbi két történet is alátámaszt:

Egy másik medve is volt akkor arra, egy kicsit kisebb. Kisebb volt. Ugyanúgy esténként gitáron játszottak, énekeltek itt a környékünkön, a ház mellett, ahol az olajkút is volt. Minden teljesen össze volt járva. Az erdőben minden össze volt járkálva. Eleinte nem tudtam, mi az. Össze-vissza járt mindent körben. Ott mászkált körülöttük, ahol a házuk volt, a régi egészségügyi állomás. Aztán mondom: Jurij Fjodorovics, ott úszik egy medve. Aztán láttam, ott járkált, málnát evett. Egyszerűen málnát evett. Ez hozzájuk járt esténként. Ahogy gitáron játszottak, énekeltek, ezen a helyen mindent összemászkált. Érdekes volt neki. Odament, hallgatódzott, minden. Még ott, ahol a hombárom van, ott is ücsörgött. Hallgatta, ahogy gitároztak és énekeltek, neki is érdekes volt. Nézelődött, hallgatódzott.

– A Tuh Szigén⁶⁶ szedtünk cirbolyatobozt, ott volt egy kis kunyhó is. Voltál már ott, nem láttad ezt a kunyhót?

– De láttam, láttam, de már szétkorhadt.

– Igen, igen, mi laktunk ott, rögtön a parton. A cirbolyát ott elég messze szedtük. Ehhez a kunyhóhoz hordtuk össze, itt kicsit közelebb volt. Itt volt a házunk, a parton, és ott szedtük a cirbolyát. Nagy tűzrakás állt ott. És ahogy megérkeztünk, gyerünk, keressük meg ezeket a lapokat! Vaslemezeket. Egyszerű vaslemezek voltak. Valamit befedtek vele, eltakartak vele valamit, amikor szitálták vagy sütötték a cirbolyát. Szárították. No, és elmentünk keresni ezeket: hol lehetnek ezek a lemezeink? De ezeket ott... a medve ahogy bejön, megfordítja őket, ettől azok elkezdenek zengeni. Neki meg tetszett ez. Hallgatta ezt a zenét. Tovább hajtotta őket, ahogy elrepültek tőle, zengtek. Így játszadozott, szórakozott velük. Alig találtuk meg őket, ezeket a lemezeket. Négy lemez volt. Jó nagy darab lemezek. No, így rendetlenkedett ő nálunk.

A medve az emberhez hasonló hajlamokkal és – akár rossz – szokásokkal is bír. Köztük is vannak gonoszak, és vannak jóindulatúak is, akárcsak az emberek között. Azt, hogy a medve

⁶⁶ Folyó, amely az Ozernoje melletti tóból ered.

rossz-e vagy jó, alapvetően az emberhez való viszonyulása alapján ítélik meg: aki jó, az elkerüli az embert, nem bántja sem őt magát, sem vadászházait, kamráit, amelyik megdézsmálja az elraktározott élelmet, az pákosztos, csintalan, amelyik viszont komoly károkat is okoz, esetleg agresszív, az már egyértelműen gonosz, rossz. Akárcsak az ember, a medve is hajlandó megbocsátani, de haragtartó is tud lenni, meg tudja büntetni azt, akire megdühödik.

A hasonlóságok ellenére a medve bizonyos dolgokban tökéletesebb az embernél. A medve a hantik szerint *ugyanolyan, mint mi, csak gyorsabb, erősebb és okosabb is*. Az ereje megkérdőjelezhetetlen a számukra, aminek számtalan tanújelét is adja szerintük kidöntött vagy kettétört fák formájában. Előfordul, hogy a medve egyértelműen bizonyítékát adja az embereknél sokkal nagyobb erejének: egyszer egy jávorszarvast frissen elejtő medvét zavartak meg vadászok a kutyáik segítségével. A medve a szarvast a vízben ejtette el, a zsákmány elsüllyedt. Az emberek hiába próbálták kötéllel is kihúzni, sehogyan nem sikerült nekik. Másnap a szarvasnak csak a csontjait találták a parton, a medve éjszaka kihúzta a partra: *Megmutatta nekünk. Ti nem tudtátok kihúzni, én viszont kihúztam! Látjátok?*

4. ábra. Medve által kitört madárberkenye-fa.

A szerző felvétele

A medve elől nem lehet elfutni, mert gyorsabban fut, mint az ember, a medve elől nem lehet vízbe menekülni, mert gyorsabban úszik, mint ahogy egy ember evez, és nem lehet előle fára mászni sem, mert ügyesebben mászik, mint az ember. A medve érti az emberi beszédet, az

ember nem érti az övét. Ezt az egyértelmű hierarchiát a fegyver egyenlíti ki az ember számára. Fegyver nélkül medvével találkozni felelőtlenség, fegyverrel viszont az ember esélyei megegyeznek a medvéével, sőt akár nagyobbak is: *puskával éppen össze lehet vészni a medvével is*. Talán nem véletlen, hogy a hantik északi csoportjainak elbeszéléseiben akkor, amikor egy hős átváltozik medvévé, fegyverzetét és páncélzatát rájja szét, és köpködi magára: fegyvereiből keletkeznek fogai és karmai, páncélzatából pedig a szőrzete.

A medve okosságát sokféleképpen magyarázzák. Vadászügyességét is az okosságára vezetik vissza, okosságnak tekintik azt, hogy megérzi, mikor fog leesni az első hó, és általában az előtte való napon lefekszik téli álmodni, vagy megérzi a vadászok közeledését (*tudta, hogy mennek, előre látta, egy nappal előre tud dolgokat látni álmában*), és az okosság jele az is, hogy ha beszábadul egy üres vadászházba, a zacskókban, zsákokban, konzervdobozokban levő ételeket megeszi, az üvegeket viszont nem bántja, nehogy elvágja vele magát. Az okosságát gyakran tekintik természetfelettinek, amelyet különösen akkor mutat meg, ha üldözik. Az üldözött medve a vadász félrevezetése érdekében összekeveri a nyomait, vagy a kutyákat is becsapva egyszerűen *felszedi a nyomait, a szagát*.

Az, hogy a medvét egyértelműen hatalmasabbnak tartják maguknál, arra a hanti ideológiára is visszavezethető, hogy a medvét nemcsak az emberhez tartják hasonlóknak, hanem az istenekhez is, hiszen a köztük levő különbségek is elsősorban társadalmi különbségek, nem ontológiaiak. A hantiknál a medve időnként az Ég-anya gyermekeként szerepel, különböző istenségeknek lehet medve alakja, és magát a medvét is felruházzák természetfeletti képességekkel.⁶⁷

A medve és az ember azonossága, és a medve természetfeletti képessége fejeződik ki abban is, hogy nem feltétlenül nevezik nevén a medvét. A hantiul tudó vadászok hantiul ma is körülíró, tabuelnevezéssel csak „állatbátyónak” nevezik. De mivel a közlekedő nyelv a Vaszjugán mentén ma már egyértelműen az orosz, oroszul sem feltétlenül nevezik mindig nevén, hanem egyszerűen csak egyes szám harmadik személyben, pontosítás nélkül beszélnek róla, vagy röviden „vadállatnak” (*звер*) hívják. Nem ritka a „Miska” vagy a „Ványa bácsi” (*Дядя Ваня*) megszólítás sem. Azt, hogy az idős hantik orosz nyelvű szóhasználatát mennyire befolyásolja az, hogy számukra az idegen nyelvű megnevezés tulajdonképpen tabuszonak számít, nem tudom megítélni.

Úgy tűnik, feszítő ellentmondás van aközött, hogy a medve vadászatának gyakorlata vitathatatlanul létezik, a húsát fogyasztják, a zsíráját és epéjét gyógyszerként használják, illetve aközött, hogy a medvére elvileg, a normatív szabályok szerint, a medve szentsége miatt nem lehetne vadászni. Ez azonban csak látszólagos ellentét: a vadászat lehetőségét többszörösen, sokféle alapállásból legitimálják. A medve ugyan szent állat, ám mégis, tulajdonképpen nekik van teremtve, mint ahogy láttuk azt a Dunyin-Gorkavics által leírt történetben is. Igaz, hogy a medve felügyeli az emberi világot, megbünteti az embereket elkövetett bűneikért, vagyis az emberek szupertársadalma, de ugyanígy az emberek

⁶⁷ A medve szakrális kapcsolatairól, a különböző ún. „medvekoncepciókról” lásd Schmidt 1990.

társadalma is szupertársadalma a medvéknek, tehát ha egy medve vét az apja, az Ég-anya által hozott szabályok ellen, az embernek jogában áll megölnie őt. Sőt, a szabályokat sértő medvét nem csak meg lehet, de meg is kell ölni. Egy másik eredettörténet szerint ennek alapja az, hogy az Ég-anya meghagyta fiának, hogy békésen éljen, és csak azokat támadja meg, akik bűnt követtek el vagy tiszteletlenül viselkedtek vele szemben. Ám a medve-fiú hamarosan megszegte ígéretét, vagy azért, mert nem tudott ellenállni az élelemraktárak okozta kísértésnek, vagy azért, mert éhségében kifosztotta az emberek sírjait, így az emberek jogosultak lettek vadászatára. Így aztán, ha a vadász meglát egy medvét, vagyis a medve saját akaratából megmutatja magát neki, az annyit jelent, hogy a medve kész meghalni. Ez természetesen kitüntetésszámba megy, komoly megtiszteltetés, és ha a vadász ezek után nem öli meg, akkor bűnhődni fog miatta, azaz őt fogja széttépni egy medve (Mandelstam Balzer 1999: 190).

Ugyanígy, a jugáni hantik szerint is mindenképpen meg kell ölni a medvét, ha valaki felfedezi a nyomát, vagy észreveszi a barlangját. Ez azonban nem feltétlenül jelenti azt, hogy az illetőnek magának kell az állattal végeznie: a kilövés jogát el is adhatja más vadásznak, a

5. ábra. Medvére állított hurok

A szerző felvétele

tényt eltitkolnia azonban semmiképpen nem szabad. 1998 kora telén – ahogy magam is tanúja lehettem – egy jugáni hanti férfi medvebarlangot fedezett fel, ám mivel maga még

sohasem vadászott medvére, meg volt rettenve tőle, így hát eladta a lelövés lehetőségét. Ezzel szerinte jól járt mindenki: ő maga például azért, mert egy helyi vállalkozó motoros fűrésszel fizetett az információért, de jól járt vele a medve (és a társadalmi rend is), mert végső soron megölték. Ha azonban eltitkolta volna, rosszul járt volna: vagy őt magát tépte volna szét egy medve, vagy soha többet nem talált volna medvebarlangot.

Ezek a hiedelmek és szabályok az erősen akkulturálódott Vaszjugán mellett már nem élnek. A találkozást itt nem kell minden esetben medveadászatnak követnie, kivéve egyetlen esetet, amikor feltétlenül meg kell ölni a medvét: *Ha egyszer nekiállsz télen a medveadászatnak, akkor muszáj befejezned, mert ha felkel, és nem fekszik vissza, csavargó⁶⁸ medve lehet belőle.* Előfordul tehát, hogy a vadász nem lövi le a medvét, amelyet észrevesz; mint ahogy az is megtörténhet, hogy olyan medvére is vadásznak, amely „nem mutatta meg magát”. Olyannyira, hogy hurkot is állítanak rá. Az erős drótból készített hurkot a medve feltételezett útjában állítják fel, a bozóthoz vagy fákhöz rögzítve a hurok fejét. A másik végét erős fához kötik, vagy körülbelül méteres nyírtuskóra. Ezt a medve megpróbálja elhajtani, hogy megszabaduljon tőle, aminek következtében folyamatosan fojtogatja vele magát. De leggyakrabban fához rögzítik, és a környéken lévő házukba vagy vadászházukba visszavonulva várják, hogy hurokra kerüljön. A medve messze hangzó üvöltésére a helyszíre mennek, majd a haláltusáját vívó medvét lelövik.

A medve természetfeletti képességei indokolják tehát, hogy büntető erő vagy éppen védelmező hatalom legyen. Bár a Dunyin-Gorkavics által részletesen idézett medveeskü szokása (Munkácsi 1891) a Vaszjugán mellett ma már nem ismert, a medve gyakran ma is úgy szerepel, mint a természetfeletti büntetések beteljesítője. Egy minden bizonnyal medve által széttépett asszony nyomtalan eltűnését éppen ezért sokan sorsszerűnek tartják, természetfeletti büntetésnek, vagy csak egy ember előre látható sorsának beteljesítéséeként. A történet magyarázatául leggyakrabban azt hozzák fel, hogy tulajdonképpen meghalni tért vissza szülőföldre: akkor ment az erdőbe, amikor elrendezte családjá sírhelyeit, és maga is nyilvánvalóan a halálra készült, hiszen élelmet is alig vitt magával, a ruházata sem volt elégségesen előkészített. Egy másik értelmezés szerint azonban a halála büntetés, hiszen miközben a szülei sírját rendbe tette, elbontott, széthordott egy hatalmas hangyabolyt, ami viszont egyértelmű bűnnek számít. De felmerült egy harmadik értelmezés is, amely szerint élettársa évek óta halott felesége nem engedte, hogy neki újabb élettársa legyen, ő okozta az asszony vesztét.

A medve védelmezőszerepét fedezhetjük fel ugyanakkor abban, hogy bár a korábbi hanti szokásoknak megfelelően ma már csak a házigazdám ozernojei házában padlásán őriznek medvekoponyát, ennek kapcsán még a nem hanti származásúak is minden alkalommal elmondják, hogy megvédi a házat a medvék támadásától: *Hányszor dúlt fel mindent a medve a hombárnál, az utcai kemencénél, az istállónál?! De a házhoz soha nem jött ide.*

⁶⁸ A csavargó medve téli álmodot nem alvó, ezért az emberre különösen veszélyes medve.

3. Végül

A medve és az emberek viszonya hantik szerint túlmutat azon a kapcsolaton, ahogyan az európai gondolkodás el tudja képzelni ezt. A medve hasonló az emberhez, több is és kevesebb is nála, felügyelője és felügyeltje, vadásza és vadja az embereknek. Ugyanannak a „több mint az emberi” társadalomnak a tagjai, világaikat megosztják, részesei egymás életének, gondolatainak, még akkor is, ha találkozásaik ritkák, és azt mindkettő igyekszik is elkerülni. Kapcsolatukat érzelmek kísérik és szabályozzák, mint a tisztelet vagy éppen a félelem. (Nagy 2021) Ennek a kapcsolatnak a megértése, szavakba öntése révén sokkal többet tudunk meg, mint hogy a hantik hogyan gondolkodnak az állatokról, valójában megértjük saját magunkat is, az embernek a helyét a társadalomban. Megismerünk és

6. ábra. A padláson őrzött medvekoponyák.

A szerző felvétele

megélünk egy olyan gondolkodást, amely új perspektívákat nyit az ember és a természet kapcsolatának a kezelésében is, ami ma az emberiség legnagyobb kihívása, és amire a nyugati gondolkodás ezidáig nem tudott kellő választ adni.

Források

Adajev / Адаев, Владимир Николаевич (2007) *Традиционная экологическая культура хантов и ненцев*. Тюмень: Вектор Бук.

Cruikshank, Julie 2005 *Do glaciers listen? Local knowledge, colonial encounters, and social imagination*. Vancouver: University of British Columbia Press.

Dunyin-Gorkavics Дунин-Горкавич, Александр Александрович (1996) *Тоболский Север. Этнографический очерк местных инородцев. том 3*. Москва: Леберя.

Ingold, Tim (2004) Foreword In *Cultivating Arctic landscapes: knowing and managing animals in the circumpolar north*. David G. Anderson and Mark Nuttall (Eds.). Oxford: Berghahn Books.

- Kulemzin / Кулемзин, Владислав Михайлович (1984) *Человек и природа в верованиях хантов*. Томск: Изд-во Томского университета.
- Lukina / Лукина, Надежда Васильевна (1990) *Мифы, предания, сказки хантов и манси. Пер. с хантыйского, мансийского, немецкого языков*. Москва: Наука.
- Martin, Nasstasja (2021) *In the eye of the wild*. New York: New York Review Books.
- Mandelstam Balzer, Marjorie (1999) *The Tenacity of Ethnicity: A Siberian Saga in Global Perspective*. Princeton: Princeton University Press.
- Mészáros, Csaba (2016) A tavak és az emberek kapcsolata. Az animizmus jelensége Jakutiában. *Ethnographia* 127: 391-411.
- Munkácsi Bernát (1891) A medveeskü népszokása a voguloknál. In *Hunfalvy-album*. Hornyánszky Viktor (szerk.): Budapest: Hornyánszky, 113–132.
- Nagy Zoltán (2021) *Medvék, vadászok, történetek.: A medve és az ember a Vaszjugán mentén*. Budapest: PTE Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék, L'Harmattan Kiadó, Uránia Ismeretterjesztő Alapítvány
- Oehler, Alexander (2014) *Anima Borealis: "Power and conflict in northern landscapes"* URL: https://www.academia.edu/7674006/Anima_Borealis_Power_and_conflict_in_northern_landscapes
- Schmidt Éva (1990) „Az obi-ugor mitológia és a medvetisztelet”. *Ethnographia* CI: 149–193.
- Pedersen, Morten A. (2001) „Totemism, animism and north Asian indigenous ontologies”. *Journal of the Royal Anthropological Institute* 7: 411–427.
- Venkatesan, Soumhya (2010) Ontology is just another word for culture: motion tabled at the 2008 meeting of the group for debates in anthropological theory, University of Manchester. *Critique of Anthropology* 30(2): 152–200.
- Viveiros De Castro, Eduardo (1998) „Cosmological Deixis and Amerindian Perspectivism”. *Journal of the Royal Anthropological Institute* 4: 469–488.
- Willerslev, Rane (2004) „Not animal, not *not*-animal: hunting, imitation and empathetic knowledge among the siberian yukaghirs”. *Journal of the Royal Anthropological Institute* 10: 629–652.
- Willerslev, Rane (2007) *Soul hunters hunting, animism, and personhood among the Siberian Yukaghirs*. Berkeley: University of California Press.

Barna Orsolya

Az isztambuli kóbor kutya mint útitárs – A társállatiság alternatívái török kulturális kontextusban

Absztrakt

Az utcai kutyákkal való együttélés Isztambulban egy olyan megtestesülő hagyományt jelent, melyben a (materiális és immateriális) gondoskodás révén kulturálisan specifikus térbeli gyakorlatok és érzelmi topográfiák körvonalazódnak, emberek és nem-emberek mindennapjai szövődnek egymásba. Dolgozatomban egy, a várossal ritkán asszociált peremterület, a rurális Isztambul területére mozdulok ki, hogy egy jellegzetesen középosztálybeli, multietnikus túracsoport és az isztambuli falvak szabadon kószáló kutyáinak kapcsolatára fókuszálva kérdezzek rá a helyek sokfajú jelentéseire.

Hogyan forgatja fel az emberek várakozásait a kutyák viselkedése és milyen kérdéseket vet fel egy „gazdátlan” kutya, mint túratárs? Egyáltalán, mi lehet a kutyák motivációja, hogy akár 20-25 kilométeren keresztül társsá szegődjenek, elhagyva saját territóriumukat? A sokfajú antropológia (multispecies ethnography) és az állatföldrajz metszetében kikristályosodó problémafelvetést egy résztvevő megfigyelésre, félig-strukturált interjúkra és fényképezésre épülő terepmunka nyomán vizsgálom.

Kulcsszavak: sokfajú etnográfia, társállatok, társfajok, territorialitás, utcai kutyák, túrázás, térbeli gyakorlatok, Isztambul

Abstract

Living with street dogs in Istanbul represents an embodied trans-species heritage where culturally specific spatial practices and emotional topographies are outlined through (material and immaterial) care, intertwining the daily lives of humans and non-humans. In this essay, I venture into the outskirts of the city, the rural areas of Istanbul, to explore the multispecies meanings of places by focusing on the interaction between a typical middle-class, multi-ethnic hiking group and the free-ranging dogs of the Istanbul villages.

I inquire how the behavior of the dogs disrupts people's expectations and what questions arise when an "ownerless" dog becomes a hiking companion. Moreover, I explore the motivations behind dogs willingly accompanying the hikers for distances as long as 20-25 kilometers, leaving their own territories behind. To examine this multifaceted issue at the intersection of multispecies ethnography and animal geography, I conducted fieldwork using participant observation, semi-structured interviews, and photography.

Keywords: multispecies ethnography, companion animals, companion species, territoriality, street dogs, hiking, spatial practices, Istanbul

Bevezetés

Isztambul utcai kutyái minden valószínűség szerint a város múltjának és jelenének legalaposabban dokumentált, nem-emberi csoportját képviselik, akiknek történeti- és társadalmi jelentőségét számos aspektusból vizsgálják a városi térrel összefüggésben. Az Oszmán társadalomban betöltött pozíciójuk mellett (Dubino 2014; Gündoğdu 2018; Işin 1987; Pinguet 2010) számos kutató igyekszik feltárni a feljük irányuló gondoskodás etikáit és megtestesülő lokális gyakorlatait (Fortuny 2019; Hart 2019; Haşpolat 2016), míg mások a köztérhez való jog körüli küzdelmek és jogsértések, illegális áttelepítések, az utcai kutyákat érő erőszak tériesülő igazságtalanságait kutatják (Alkan 2016; Yildirim 2019; Zeybek 2014).

Az itt következő elemzésben kilépek a városi térből, hogy a kötetlenül mozgó kutyák (free ranging dogs)⁶⁹ és egy multietnikus túracsoport viszonyát vizsgáljam meg közelebbről a sokfajú etnográfia (Kirksey és Helmreich 2010) megközelítésén keresztül. A túrázók és kötetlenül mozgó kutyák mindannyian azon a mozgáson keresztül definiálhatók, amit végrehajtanak, utazókká válva és kilépve azokból a terekből, melyben hétköznapjaikat élik. Míg a városlakókra különösen igaz, hogy a modernitással kezdve megváltozik a mobilitással kapcsolatos igények és gyakorlatok felfogása, a kóbor kutyák ritkán jelennek meg partnerekként a mobil szabadidős gyakorlatok kontextusában. A turizmus szakirodalmában a velük kapcsolatos kutatások általában a turisták percepcióira vagy a helyi élővilágra gyakorolt negatív hatásukra fókuszálnak (Ruiz-Izaguirre és Eilers 2012; Schüttler és Jiménez 2022). A kedvencek vagy családi kutyák szabadidőhöz való viszonya szorosan összefonódik saját gondozóik életével, döntéseivel és idejével (Nottle és Young, 2019:12), hiszen az utóbbiakon múlik, milyen mennyiségű és minőségű játékban, mozgásban van részük, és milyen keretek között milyen helyekhez van hozzáférésük. A társállatok gondozóikkal szoros társas egységet alkotnak, akár sétálnak vagy utaznak, és a kedvencként tartott kutyákra gyakran családtagként, szőrös rokonokként tekintenek a 21. századi nyugati háztartásokban (2019: 1). Vagyis, ahogy Carr és Young kiemeli, "humans have power over domestic animals, including the power to define and provide access to even animal-defined leisure" (2018).

A továbbiakban amellet fogok érvelni, hogy az isztambuli környezetben az utcai kutyák a társállatiság alternatív formáját kínálják a velük interakcióba lépő emberek számára, melynek egyik jellegzetes megnyilvánulása az együtt sétálás. Így az Isztambul körüli természetjárás különösen izgalmas keretet kínál annak a problémának a vizsgálatára,

⁶⁹ A túrához szegődő kutyák a szocialitás egy tágabb spektrumából kerülnek ki, melyről a testükön hordott jelzések szolgálnak információval. Az oltási programban fülbilétával ellátott utcai kutyák mellett nyakörvet viselő házi kutyák is csatlakoznak, ez azonban sosem teremt egyértelmű helyzetet, hiszen a (szándékosan) elhagyott kutyák mellett az állatbarátok által gondozott utcai kutyák is gyakran viselnek nyakörvet, mellyel a kutyákat igyekeznek megvédeni a befogástól, és menhelyen való elhelyezéstől.

hogyan konfigurálódnak a sokfajú kontakt zónák (Haraway 2008) történetileg és kulturálisan változó térbeli gyakorlatok révén, hogyan *válnak elérhetővé* egymás számára ismeretlen kutyák és emberek, és hogyan alkotnak mozgásközösséget, elbizonytalanítva a határokat a "szőrös családtag" és a kóbor kutya között.

Donna Haraway az elérhetővé válás (becoming available) terminusát azokra a társfajokat illető gyakorlatokra vonatkoztatja, melyek mindkét felet érdekesebbé, érdekeltebbé teszi a másik szemében, nyitottá a meglepetésekre (Haraway, 2008:207). Mikor az emberek és kutyák viszonyát a társállatinál tágabban kezelve társfajokként írja le, a mindig folyamatban levő együtt alakulás befejezetlen és azzal egyidejűleg mindig aszimmetrikus voltát hangsúlyozza. A társfajiság tehát a domesztikáció kétirányúságára és folyamatszerűségére helyezi a hangsúlyt. Az együtt alakulás (becoming together) mindig új identitásokat konstituáló mozgásként fogható fel, érvel Haraway saját kutyájával közös agility tréningjét a sokfajú kontakt zóna egyik eseteként elemelve. Azonban Harawaytól és Cayenne-től eltérően, akik hosszú éveken át egy erősen fókuszált, interszubjektív tanulási folyamaton mentek keresztül, az én kutatásom emberi résztvevői sosem találkoztak kétszer ugyanazzal a kutyával. Számos év telt el, mire a túravezető, Thomas előállt a 'napi kutya' (day dog) elnevezéssel, és négy lábú útitársak vagy kóbor kutyák helyett így kezdett hivatkozni rájuk a túrák folyamán és heti Facebook-beszámolóiban. Az elérhetővé válás itt egy olyan mintázatot jelöl, amely a lehetséges kapcsolatokat új, kiszámíthatatlan és váratlan utakra tereli.

A napi kutya elnevezés tükrözi a kapcsolat illékony természetét, egy olyan identitást fejez ki, amely nem a helyhez (utcai, falusi kutya) vagy az emberhez (kedvenc, családi, gazdás kutya) való viszony révén, hanem időbeli keretben definiálódik. A napi kutyák, akiket néha valamilyen becenévre is elkeresztelnek, a liminális állat (Howell 2019) egy sajátos kategóriájaként jelennek meg⁷⁰. Ez a kategória bizonyos értelemben azt a célt szolgálja, hogy stabilizálja, besorolhatóvá tegye őket a túrázás gyakorlatában, amiben összegződnek a kutyákkal kapcsolatos ismeretek és elvárások, körül határolhatóvá és megnevezhetővé téve őket, normalizálva kétértelműségüket.

A túracsoport történetének összefonódása a hozzájuk csatlakozó kutyákkal friss nézőpontot kínál, ahol a nem-emberi kutatási alanyok kimozdulnak nemcsak mindennapi rutinjukból és területükből, de a hozzájuk társított kategóriák kötöttségeiből is, hogy aztán újra visszailleszkedjenek egy lokális rendbe.

1. Módszertan

A napi kutyák és túrázók kapcsolatát egy Isztambulban végzett etnográfiai terepmunka révén vizsgálom, melyet 2020 és 2022 közé eső kilenc hónapban végeztem doktori

⁷⁰ A liminális állatok esetében a liminalitás azt a határzónát jelenti, ahol az emberi és állati közötti különbséget lokalizálni próbáljuk, mondja Howell (2019). Nem az állat valamilyen esszenciális tulajdonságáról van szó, sokkal inkább arról, hogy az állat és az ember fogalmai maguk is kétértelmű és problematikus koncepciók (2019: 396), melyek valamiféle pontosabb artikulációt csakis egymásra vonatkoztatva tudnak elnyerni.

kutatásom részeként. Az adatgyűjtés az úgynevezett sétáló módszertan (walk-along method) és félig strukturált interjúk kombinálásával történt.

A terepre, mely Hastrup megfogalmazásában mindig az antropológus által elsajátított tér, semmint egy eleve adott fizikai hely (2005: 140), itt hangsúlyozottan érvényes, hogy az adatközlőkkel való együtt-mozgáson keresztül konstituálódik, így különösen fontos volt, hogy a megfigyelés és részvétel módszertana illeszkedjen ehhez a sajátosságához. A sétálást mint a megismerés megtestesült módját Ingold és Vergunst (2008) mellett egyre több kutató igyekszik gyakorlatba ültetni (a walk-along vagy go-along módszertanokról lásd még Kusenbach 2018), hogy feltárják azokat a megélt, társas valóságokat, percepciókat és pozíciókat, melyek szorosan beágyazottak a helyekkel és terekkel való viszonyokba. A több-mint-emberi módszertanok szintén hangsúlyozzák a mozgásalapú adatgyűjtés jelentőségét (Hamilton és Taylor 2017), melyek révén az állatok saját, megélt élményei szerepet kapnak a fajok közötti interakciók kutatásában, hiszen ahogyan Buller hangsúlyozza: "it is predominantly through movement and through their embodied actions that animals negotiate with us and with each other" (2012: 146).

Bár egyes társadalomtudósok az együtt-sétálást egyfajta mobil interjúként értelmezik, saját kutatásokban az interjúkat és a sétálást tudatosan elválasztva kezeltem, és az együtt-sétáláshoz mindig a résztvevő megfigyelés egy formájaként viszonyultam. A terepmunka során összesen 21 túraalkalmon vettem részt, melyekről terepnaplót írtam. Az egész napos túrák hossza 16 és 24 km között mozgott, és különösen a nyári forróságban jelentett komoly fizikai megterhelést. A 8-10 órán át tartó folyamatos sétálás másik kihívását a terepnaplózó számára az események összefolyása és strukturátlansága jelenti, így fokozatosan kialakítottam egy vizuális naplózást, fotókon dokumentálva minden olyan jelenséget, mely később a naplóirásban segítségemre lehetett (a terep változása, a résztvevők közötti interakciók, találkozások, térbeli pozíciók, a csoportra jellemző gyakorlatok, a résztvevők által kiemelt jelenségek, és egyéb, relevánsnak tűnő részletek).

A sétálást kiegészítve 20 félig-strukturált interjút készítettem 16 olyan résztvevővel, akik rendszeresen vettek részt a túrákon. A multietnikus túracsoport lehetőséget teremtett az angolul beszélő törökök és itt élőkülföldiek, cserediákok, átutazók számára, hogy együtt fedezzék fel a város körül elterülő vidéket és falvakat. Ez a sokféleség az interjúkban is megjelent, a 10 török interjúalany mellett egy palesztin, horvát, orosz, francia, és két angol résztvevővel ültünk le, alkalmanként 1,5-3 órás beszélgetésre, melyet diktafonnal rögzítettem. A résztvevők neveit megváltoztattam, míg az elemzésben megjelenő kutyák a túrákon kapott becenevekkel szerepelnek a szövegben.

A nyelvközpontú adatgyűjtést gyakran kritizálják a több-mint-emberi vagy sokfajú módszertanok esetében (Hamilton és Taylor 2017), az interjúkban megjelenő kutya történetek mégis ablakot nyitnak azokra a kutyákkal kapcsolatos, kulturálisan meghatározott percepciókra és elképzelésekre, melyek szerepet játszanak a résztvevők viselkedésében és magyarázataiban. Az elemzés során kiemelt jelentősége volt a napi kutyák liminális pozíciójával kapcsolatos vélekedéseknek, melyben a kutyák gyakran nem az

előzetes várakozásoknak megfelelően viselkedtek, és azon szituációk köré szőtt narratíváknak, melyekben a résztvevők a fajok közötti dinamikákat próbálták magyarázni.

2.1. A "vidéki" Isztambul felfedezése

A túracsoportot Thomas (68) és Karen (71) alapították 2013-ban. Mindketten brit állampolgárok, akik Isztambulban telepedtek le és itt ismerték meg egymást egy közös barát révén. Egy Isztambul körüli túraútvonal-hálózat létrehozásának gondolata elmondásuk szerint Karent és Thomast már egymástól függetlenül is foglalkoztatta, és az ötlet, hogy együtt vágjanak bele, ennek a közös ideának a felismeréséből született.

Fő inspirációjuk a Gezi tüntetэшullám volt. Ahogyan Türel és Al kiemeli, a Gezi elfojtása után Isztambulban a köztérek újbóli elfoglalását gyakorlatilag ellehetetlenítette a kormány új intézkedések és köztérhasználati szabályok, valamint maguknak a tereknek az újrendezése által, így az alternatív művészi és aktivista gyakorlatok még fontosabbá váltak (2013: 310). A civil tiltakozás lehetőségeinek beszűkülése a városi térben és a város periferiáján lokalizálódó megaprojektek, mint a harmadik híd vagy az új reptér együttesen vezettek oda, hogy a városlakók figyelme a centrumról a perifériára terelődött. Ahogyan Kentel fogalmaz, az isztambuliak várostapasztalata addig sosem látott mértékben vált meghatározottá azáltal, ami a nagyváros szélén elterülő vidéki területeken történt (2019: 156). Ez a perspektíva-váltás gyakorlatilag újrajzolta a városlakók mentális térképét és a lokalitás kiterjesztett értelmezését eredményezte.

A Karen és Thomas által tervezett útvonalak mindegyike egynapos túraként lett megtervezve, ugyanis mindegyik úticél a fővárosi tömegközlekedéssel még elérhető helyeket célozza meg. Az Isztambul peremén elhelyezkedő falvak közigazgatásilag a nagyvároshoz tartoznak, és a városból induló buszjáratok végállomásaként a lokalitás határai a használatba vett közlekedési infrastruktúrában is leképeződnek.

Ahogyan a felvázolt társadalmi-politikai kontextus nyilvánvalóvá tette, hogy a kutyák sosem voltak a terv részei. A kutyák azonban mindenhol ott vannak, és ahogyan Ada (36), az egyik török résztvevő megjegyezte, gyerekkora óta teljesen megszokott számára, hogy a kutyák mindig keresik az emberek társaságát, és kirándulásokon, nyaralásokon, akár többnapos túrák során is elkísérik a barátságos jövevényeket.

2.2. Terület és hozzáférés

A falusi kóbor kutyák életének megfigyelésével foglalkozó tanulmányukban Macdonaldék hangsúlyozták a csoportalkotás fontosságát és annak territoriálisan leképeződő térbeliségét a társas viszonyok szabályozásában: "These social groups also have a spatial dimension: they appear to be defending territories. The evidence for territoriality comes from two sources: their use of space, and the locations and nature of their hostile interactions with one another." (MacDonald and Carr, 2016: 329). A török falusi kutyák, és ahogyan a történeti források sugallják, a városi utcai kutyák nem különböznek olasz fajtársaiktól (lásd Dubino 2014; Isin 1987), a kommunális kutyák életét erőteljesen meghatározza territóriumokra osztott társas valóságuk.

Hastrup a kutyákat "territoriális mérnököknek" nevezi, akik nem fizikai objektumokkal, hanem szenzuális jelekkel teremtenek világokat (2018: 214). A kutyaugatást hozva példaként, mely refrénszerűségében újraalkotja a territoriális határokat és leképezi azokat a helyek, tájak hangképeiben, így fogalmaz: "The general point is that the refrain 'holds together' the heterogeneous elements of a territory, by bestowing it with a sense of consistency. This is why we experience it as a territory in the first place, and not simply as a boundless and unmarked world. Through their concerts, the dogs *make* the territory in that sense." (2018: 214–215)

A territorialitás fogalmát a társadalom- és állatföldrajz, valamint az etológia egyaránt használja olyan térszerveződések leírására, mely egyének és csoportok határait jelöli ki (Johnston, Gregory és Smith 1994: 620). Valójában a territorialitás koncepciója oda-vissza utazott különböző szakterületek fogalmi készleteiben, így a társadalomtudomány éppannyira merített az állatviselkedés kutatásából, mint amennyire ez utóbbira hatott vissza, mondja Kamath és Wesner (2019). A szerzők kiemelik, hogy ezek az intellektuális cserék, akarva-akaratlanul, számos implicit jelentést magukkal vontak, melynek egyik legfontosabb következménye lett, hogy az állati territorialitás fogalma telítődött a tulajdon klasszikus meghatározásával (2019: 236).

Deleuze, aki talán a poszthumán szellemi horizontját legerőteljesebben formáló gondolkodók egyikének tekinthető, maga is áttemelte a territorialitás mint tulajdon szemléletet az állatokat tárgyalva: "És amikor elhagyják a területüket, vagy visszatérnek a területükre, viselkedésük a területhez a "birtoklás" fogalmával írható le. Különösen érdekes, hogy a "birtoklás", a "birtok", a "tulajdonom" fogalma itt szerepet kap, valahogy úgy, mint Beckett-nél vagy Michaud-nál... A terület nem más, mint az állat tulajdona." (Deleuze 2010: 334) Az állat, ha elhagyja a territóriumát, kockára teszi magát, fűzi tovább a gondolatot Deleuze a híres "Á" mint "állat" beszélgetésben.

Ennek a dolgozatnak nem célja, hogy helytálló etológiai megfigyelésekkel gazdagítsa a természettudományos szakirodalmat. Ahogy Hartigan saját kutatásának zárszavában hangsúlyozza, a sokfajú etnográfia elősorban részletekben gazdag beszámolót próbál nyújtani a mindennapi életben összefonódó társfaji viszonyokról: "Ethnographers are not disposed to make authoritative knowledge claims, preferring instead to offer up detailed accounts of the situatedness of relational lives in everyday life." (2020: 257) Kamath és Wesner a territórium mint tulajdon helyett a társadalomföldrajzos Sacks eltérő felfogását javasolja mind az emberi, mind az állati viselkedés kereteként, melyben a birtoklás helyett a hozzáférés és a hozzáférés feletti kontroll válik központi: "an attempt to affect, influence, or control actions and interactions (or people, things, and relationships) by asserting and attempting to enforce control over a geographic area" (1983: 55).

A következőkben én is ezt a megközelítést követem annak érdekében, hogy pontosabban tudjam megragadni azokat a dinamikákat, melyek a helyi emberek és helyi kutyák, valamint az idegen emberek és idegen kutyák tér feletti egyezkedésében startégiaként, taktikaként, porózus vagy szilárd határokként megjelennek.

2.3. A kint és bent sokfajú jelentései

Thomas interjúnk alkalmával így összegezte a napi kutyákkal kapcsolatos pozícióját:

“a kutyák elég gyakran részei a komplikációknak, amikor Isztambul körül túrázunk. És úgy érzem, el kell fogadnunk ezeket a komplikációkat és meg kell próbálnunk a tőlünk telhető legjobban kezelni őket.”

A rövid részlet azt sugalmazza, a kutyák az interakciók kezdeményezői, és a túrázók gyakran hangsúlyozzák, hogy egyenesen tehetetlenek vagy eszköztelenek érzik magukat, mert egyes kutyák mindenképpen követni akarnak. *“Tudod... Épp elég követ dobhattak rájuk életükben, mi nem szeretnénk ezt csinálni”*, jelentette ki Karen a vele készült interjúban, így egy sor taktika és stratégia született az évek során, hogy a különféle komplikációkat elhárítsák vagy orvosolják.

A kutyák, akik a faluban bóklásznak, a teázók körül tanyáznak, ezt a passzív viselkedési kódexet épp annyira értelmezhetik ignoranciaként, mint nem-elutasításként, mindenesetre annak a Thomas által alkalmazott retorikus fordulatnak is eleget tesz, miszerint a kutyák *“a saját döntésüket”* hozzák meg, amennyiben csatlakoznak. Retorikainak nevezem, mert a valóságban saját megfigyeléseim szerint soha nem tartják fenn az emberek ezt a teljes közönyt, bár Thomas az utóbbi időben a körlevélben is szentel egy rövid szekciót a kutyákkal kapcsolatos viselkedési javaslatoknak, egyéb hasznos tudnivalók mellett. Némelyik kutya pár méteres távolságot tartva szegődik a csoport nyomába, ahol a falu szubjektívnek ítélt határát túllépve gyakran elillan a tartózkodás és a kutya vagy kutyák fokozatosan elvegyülnek a csoporttal.

A területiség konzisztenciája a faluban olyan módon érvényesül, hogy a potenciális napi kutyákat gyakran más kutyák akadályozzák meg a csoporthoz való csatlakozásban. A falu nem-emberi térszerkezete egészen más hozzáférést enged a négylábú lakóknak, mint a falun áthaladó természetjáróknak.

Anatóliai oldalon, magasan a torkolatnál fekvő Boszporusz parti falu, mely gyakori kiindulópont volt, számos alkalommal nyújtott lehetőséget ezeknek a láthatatlan zónáknak a megfigyelésére. Egy alkalommal egy vékony barna kutya csapódott hozzánk, aki annak ellenére érdekelt ki a saját nevet, hogy sosem lett belőle napi kutya. Miközben felfelé sétáltunk a széles lépcsőn, ami a tengerpartról a falu felső részéhez vezetett, a kutya kecsesen a lépcső szegélyén kísért minket. Egy szembejövő idős bácsi mosolyogva figyelt minket, és amikor ráköszöntem, gyorsan megkérdeztem, ismeri-e a kutyát. Persze, válaszolta, ez nagyon okos, bökött felé kissé remegő ujjal, miközben tovább sétált. Miután elhagytuk a mecset udvarát, az egyik utat, amin tovább kellett volna mennünk, ráccsal zárták le. Miután egyenként átmásztunk a rácson, Thomas megpróbálta a karjában átemelni az akadályon, de nem sikerült, így hátrahagytuk az elválás miatt halkán szűkülő kutyát. Pár perccel később egy másik utcában farkcsóválva felbukkant, és Thomas elismerően nyugtázta a találékonyságát, ezért Clevernek nevezte. Clever azonban a következő utcában egy csapat kutya állta útját és ugatásával megfutamították, míg minket szemrebbenés nélkül továbbengedtek.

Hasonló incidensek más alkalmakkal is lejátszódtak. A falu alvégi és felvégi kutyái a territoriális kódokat komolyabb akadálnak tekintették, mint a kerítéseket, míg az egyes zónák áteresztő képessége máshogyan érintette a kutyák számára közömbös kategóriát megtestesítő átutazókat. Clever után még ugyanaznap egy másik, fehér kutya kezdett követni minket, őt azonban a teheneit legeltető asszony kergette vissza a falu határában, attól tartva, hogy a kutya meg fogja ijeszteni az állatait. Az asszony férje, aki szintén ott volt, szótlánul figyelte, ahogy vesszővel a kezében, magas hangon rikoltozva elzavarja a kutyát, majd a Thomas kérdéseire szűkszavúan, de nem barátságatlanul válaszolgatva felsorolta mind a hat tehén nevét.

Egy másik alkalommal a falu szélén két kutya csatlakozott hozzánk, és miután felkapaszkodtunk a saras ösvényen, amely a szúrós cserjék között a dombtetőre vezetett, egy pásztorral találkoztunk, aki két megtermett kangállal (török pászorkutya fajta) őrizte a nyáját. A velünk tartó kutyák a két kangált látva gyorsan a csapat bal oldalára navigálták magukat, mintegy élő pajzsként használva az embereket, hogy a kellemetlen találkozást és az esetleges konfliktust elkerüljék.

A csoporthoz való csatlakozás hozzáférést nyújthat a falun kívüli területekhez, melyek nem feltétlenül elérhetőek társaság nélkül a falusi kutyák számára⁷¹. A palesztin származású Miriam (28), aki maga is egy faluba költözött diplomája megszerzése után, a csoportot követő kutyák motivációjával kapcsolatban saját otthoni megfigyeléseire alapozta a véleményét. A kutyák életében Miriam szerint a kirándulók új lehetőségeket, utakat nyitnak meg, új helyeket tesznek hozzáférhetővé, és a közös kirándulással felfrissítik érzékeiket, megtörik a mindennapok rutinját. Eszébe jut, hogyan követi egy falubeli kutya mindenhová odahaza, amikor sétálni indul. Ebből arra következtet, hogy a napi kutyák életében a túrához csatlakozás épp olyan igényt elégít ki, melyet a családi kutyák gazdáik révén megkapnak, amikor sétáni, kirándulni viszik őket :

„Észrevettem, hogy a kutyák szeretnek követni – úgy értem, nem vagyok kutyaszakértő, de a kutyák mindig követni akarnak és új helyeket látni és mennek és szaglászni és... igazán izgatottak lesznek. Mert biztos vagyok benne, hogy egész életükben senki nem vitte őket messzire. Kivéve, ha van egy nyáj és velük mennek meg visszajönnek. De ahová mi mentünk Thomas-szal, ahol Findik⁷² volt, úgy tűnt egész nap ott ül, mindig ugyanazok a rutinok, ugyanazok a helyzetek, úgyhogy mi túrázók, ahogy ezt csináljuk, valahogy mozgást viszünk a kutya életébe. Számukra is van ennek egy pozitív oldala. Annyira izgatottak lesznek, talán tényleg élvezik, igazából nem tudhatjuk, egy kicsit küszködnek, de mindig tovább jönnek. Élvezik ezt a változást, elhagyni a megszokott helyet és az ismeretlen felé tartani.”

⁷¹ “Village dogs were occasionally seen travelling, sometimes in company, to rubbish dumps in the vicinity and although we have no data on the frequency of these trips, Boitani et al . (Chapter 17) emphasize that such excursions provide an important opportunity to meet, and be recruited by, the sylvatic population.” (Macdonald és Carr 2017: 329)

⁷² Egy napi kutya, akit a bundáján látható barna folt nyomán Miriam, aki folyékonyan beszél törökül, Mogyorónak (Findik) nevezett el. Ez a névadás azon ritka alkalmak egyike volt, amikor a becenév nem Thomas-tól eredt.

A faluban a kutyák élete éppúgy a rutinok és megszokások köré szerveződik, mint az embereké, ezért ha gyűjtögetni indul valaki az erdőbe, ők lehetőséget látnak, hogy kilépjenek ebből a fásultságból. A kötetlenül mozgó utcai kutyák tehát annak ellenére, hogy senki nem köti őket láncra, nem zárja be a kertbe, és elméletben oda mehetnek ahová akarnak, mégis íratlan szabályok által strukturált térben élnek, amelyben az emberi társaság kiterjeszti lehetőségeiket és hozzáférésüket.

Amikor Edensor az emberi test sétaélményét konceptualizálja, megkülönbözteti a városi testet és a természetben megtapasztalt, megváltozott multiszenzoriális testi diszpozíciót. "Urban bodies in movement, according to these formulations, are highly regulated, defensive, passive, sensually deprived, performatively inert and, therefore, not conducive to reflexive practices. By contrast, the walking body in the country is conceived as being released from these restrictions." (Edensor, 2000: 85). A túrázás mint szabadidős térbeli gyakorlat éppen azért attraktív és addiktív, mert egy megváltozott testi jelenlétet hív elő (body-in-becoming).

Az érzékek felfrissülése, a testben való jelenlét, mely a természetjárókat hétről hétre hívja, párhuzamot mutat négy lábú útitársaik élményeivel és örömeikben, játékossá váló mozdulataikban felismernek egy hasonlóságot, mely egyszerre sajátos kutyatestekre jellemző élményeket jelez: a hóban hempergés, a patakban gázolás, a szaglászás, a furcsa szagokba dörgölözés a felszabadult testhez kötődik. Ahogyan a túrázók esetében beszélhetünk a "városi test" és a természetben megélt test-tapasztalat különbözőségéről, és azokról a másfajta interakciókról, melyeket ez a környezet előhív, úgy e a párhuzamok alapján a kutyatestek esetében is megkülönböztethetünk egy szabályok és korlátozások által meghatározott "városi/falusi testet", ilyen értelemben pedig kiterjeszthető a *bent*, a falu társas hierarchiák által strukturált-, és a *kint*, a felszabadult test és az átmeneti szolidaritás által szerveződő kapcsolatok terének megkülönböztetése.

A kutyák izgalmának átélése, a túrázás mint utazás, felfedezőút gyakran megjelenik a túrázók megfigyeléseiben, amikor szó szerint perspektívát váltanak és megpróbálják a kutyák nézőpontjából elmesélni a helyzeteket. Ilyen példával szolgál az orosz Lena (37) beszélgetésünk során, aki azt igyekszik megfejtetni, miért szeretnek a kutyák ürülékbe vagy dögökbe hemperegni. Lenának, akit elkápráztat ez az emberitől oly különböző viszony a szagokhoz, az egyik első dologként ez ötlük az eszébe, amit a kutyákkal kapcsolatban megfigyelt a túrák során: *"ez a viselkedés [a hempergés] az új szagokról szól, és szeretik magukkal vinni és átadni a nap élményeit a többi kutyának, mintha valamit magaddal vinnél a szag által, és valamit közölnél a többiekkel. Igen, mint megosztani egy élményt, különösen azt, ha például valami meghal, ezt a nagyon erős illatot. És ez arról is szól, hogy "menő vagyok, én egy nagyon menő kutya vagyok [felnevet], és egy igazi utazáson vettem részt az erdőben és találkoztam valamivel és sokkal királyabb szagom van, mint nektek!"*

Lena itt egy olyan találkozást képzel el, ami egy napi kutya és egy másik falubeli kutya között játszódhat le a megérkezéskor. Ahogyan az emberek élményeiket szóbeli és írásbeli történetekként vagy fényképeként, videókon keresztül osztják meg egymással, úgy Lena értelmezésében a kutyák maguk között a bundájukon hordott szagokkal osztanak meg

számukra jelentéstartó élményeket, mely efemer státusszimbólumokhoz hasonlóan valamiféle pozíciót biztosít számukra.

A kutyák érzékeik, testfelépítésük révén máshogyan tapasztalják meg a környezetet, ami egy interszubjektív viszonyban a másokra való megtestesült ráhangolódás (embodied attunement) révén mégis átélhető valamilyen módon azok számára, akik nyitottak effelé az affektív viszony felé: "embodied attention involves an experience of intercorporeality, a re-orienting of somatic awareness to the gestures and actions of another" (Dutton, 2012: 102). Dutton a megtestesült ráhangolódást nem valamiféle ezoterikus jelenségként, hanem egy imaginatív azonosulásként értelmezi, így amikor egy másik szubjektum megtestesült tapasztalatához kapcsolódunk, az együtt-érzés, vagyis empátia nem pusztán egy mentális, hanem az egész testet, és elsősorban a testet igénybe vevő folyamatként zajlik le.

Ez a másik testre való hangoltság ismerős tapasztalat azoknak, akik merültek már el egymással játszó, kergetőző, akrobatikus mozdulatokkal birkozó kutyák látványában, melyek egy olyan nem-emberi mozdulatsor átélésének élményét nyújtják, melyhez egyébként nem lenne hozzáférésünk (a technikai médiumok kiterjesztette érzeteken kívül). Kutyákkal járni az erdőt, más testekre hangolódni, akik különböző kapacitással bírnak, kitolja az én érzéki határait.

A kutyák számára a jelentés térbeli viszonyként, tapasztalatként, gesztusokként és pozíciókként válik realitássá, azaz a kutyák identitása eredendően térbeli, mozgáson keresztül, mondja Shapiro (1990). A kinesztetikus empátiát Shapiro egy olyan megtestesült hangoltsággként, folyamatszerűségként határozza meg, ami magában foglalja a testközi tapasztalatokat, és újra-orientálja a szomatikus tudatosságot (awareness) a másik gesztusai és mozdulatai viszonylatában.

Emellett a napi kutyák néha olyan helyzetbe kerülnek, ahol tekintetbe kell venni kiszolgáltatottságukat olyan környezeti tényezőkkel szemben, melyek az emberi résztvevők számára nem jelentenek akadályt. Ez különösen érvényes a sűrű, tüskés aljnövényzet esetén. Az emberek, akiket hosszú nadrág és túrabakancs véd, könnyen letapossák a vadszeder szúrós indáit, de Miriam visszaemlékezett, hogy egy alkalommal az egyik kutya felkiáltott, ahogy feltehetőleg egy tüske ment a talpába. Hangsúlyozta, hogy a kutyákkal szemben egyfajta morális kötelesség, hogy Thomas a kutyák magasságában is elvágja az indákat a metszőollóval, amikor új utakat nyit. A kinesztetikus empátia tehát olyan jelentéstartó tűnő, egyszerű gesztusokban nyilvánul meg, milyen magasságban vágok el egy tüskés indát, a közvetlen környezet iránti figyelmem magában foglalja-e egy másik test igényeit és sérülékenységeit.

2.4 Mozgásközösség

A sétálás olyan térbeli gyakorlat, ami a kutyákat és embereket évezredek óta egymás partnereivé teszi. Akár ismétlődő, akár alkalmi tevékenységről legyen szó, a séta az egymás számára való elérhetőség egyik legegyszerűbb kölcsönös formája. Együtt sétálni és összehangolni a testek mozgását egy közös orientáción keresztül a kollektivitás érzetét kelti emberek és kutyák között. Azok, akik először sétálnak napi kutyák társaságában, néha

meglepődve jegyzik meg, milyen könnyedén olvadnak be a kutyák a csoportba, *“rögtön úgy viselkednek, mintha ők is hozzánk tartoznának”* (Cansu).

A csoportban sétálás tehát eredendően és elsődlegesen társas tevékenység, amely a faji határokat átlépő szocialitás egyik legelemibb tapasztalata. A napi kutyák saját megfigyeléseim szerint nagyon hasonló térbeli koreográfiát írnak le, mint amit a családi kutyák dominanciaviszonyait és térbeli mozgását GPS-szel vizsgáló kutatásban rögzítettek, ahol a kutyák periodikusan előre szaladnak, majd visszatérnek a gazdához, így mozgásukkal állandó hurkokat írnak az ember útvonala köré. A kutyák haladási sebessége szignifikánsan nagyobb mint az embereké, így mozgásukkal nagyobb távolságot tudnak lefedni. (Ákos-Beck-Nagy-Vicsek-Kubinyi 2014). Ez a különböző testek mozgását összeszövő mintázat lehetővé teszi, hogy a csoport koherenciája megmaradjon, miközben a kutyák a maguk sebességével fedezhetik fel a környezet számukra vonzó részleteit.

Thomas szerint a kutyák könnyen elfogadják az embereket a vezetőiként, míg saját maguk között egy külön hierarchiát képeznek, mely az újabb kutyák csatlakozásával vagy egyesek távozásával állandóan újraparendeződik. Az emberek elfogadása vezetőként, a csoporthierarchiában felettük állóként megerősítést nyer abban, hogy a csoportban levő kutyák sosem támadóak vagy agresszívek az emberekkel szemben, és még az olyan helyzetekben is elfogadják az emberek beavatkozását, amikor az egymás közötti feszültség eszkalálódik.

A kutyák tekintetükkel is követik a referenciaként szolgáló személyeket, egy társas tekintetet gyakorolva (social gaze). A társas tekintet, mely a mindennapi élet interakcióit elemező Goffman munkásságában kiemelt szerepet kapott, az ember-állat viszonyok és a fajtársak közötti társas dinamikákat vizsgáló etnográfiai kutatások számára is releváns fogalom: *“The social gaze refers to the capacity for eyes to both transmit and receive social information. With the gaze, we observe others and legibly offer up our interest and attention to them. As with humans, eye contact between horses is a conduit alternately for affection or aggression, and so it is intensely socially managed. The first lesson I learned in horse ethology is that it is impolite to stare.”* (Hartigan 2020: 13) Ahogyan Hartigan saját sokfajú etnográfiai kutatásában alkalmazza a lovak esetében, úgy a tekintetek által közvetített szándékok az ember és kutya között zajló kölcsönös értelemalkotás folyamatában is kulcsszerepet játszik. A tekintetek és mozgó testek koordinátarendszerében Thomas így írja le a követő és vezető dinamikáját: *“Szóval nagyon boldogan követik az embereket, és ez egy elég dialektikus dolog, mert nem egészen követnek, tudod, ők mennek elől. De aztán visszanéznek, hogy lássák, követed-e őket. De valójában ők követnek minket.”*

Karamel, aki a bundája színéről kapta a nevét Miriamtól, a Herceg-szigeteken vezetett túra során csatlakozott hozzánk. Még volt másfél óra a naplementéig, és a csoport az augusztusi hőség miatt kitikkadva fürödni indult az egyik résztvevő által ismert *“titkos strandra”*, ami nem volt más, mint egy régi stég, az odavezető utat szögesdróttal igyekeztek lezárni, de könnyedén átlehetett lépni. A partra egy meredek ösvényen lehetett lejutni, de Karamel megpróbált a szomszédos sziklán egy alternatív utat találni. Végül visszafordult és beállt a sorba, hogy az ösvényen ereszkedjen le.

Az egymásra hangolódás nem feltétlenül jelenti a szignifikáns másság felszámolódását. Az emberek nézőpontjából, mondja Lena, a kutyákat könnyedén "kistestvérként", azaz gyerekként kezeljük, míg az állat magát "kutyaként" látja, aki falkában megy, és nem szorul folyton védelemre. Érdekes, hogy a mit jelent pontosan a "kutya" ebben a relációban: aki egy falkához tartozik, az más, felnőtt társakkal együttműködő, kompetens személyként fogható fel. Míg a családi kutyákra társadalmilag elfogadott gyermek státust ruházni, az autonómnak tekintett utcai kutyákkal szemben a helyzetek túlzott kontrollálása az állat cselekvőképességének csorbítása. Néha harcot akarnak, és olyankor hagyni kell, hogy maguk között rendezzék el, mondja Lena.

A kutyák "döntései", hogy az embereket kövessék, nem magyarázhatóak pusztán valamiféle általános, evolúciósan kialakult preferenciával, a tapasztalatok ugyanis azt mutatják, hogy némelyik napi kutya éppolyan könnyedén válik meg a csoporttól, mint amilyen könnyen hozzá szegődött. Néha egy piknikhelyre érve egyes kutyák habozás nélkül továbbállnak, de az is előfordult, hogy egy kutyapár egyik tagja az erdőben leheveredett az avarba, és úgy tűnt, a több kilométeres út után elfáradt. Mellette álló társával együtt figyelték, ahogy eltűnünk a fák között. Néha a párban csatlakozó kutyák nem maradnak együtt, hanem szétválnak és az egyikük velünk marad a végállomásig, míg a másik, mint egy láthatatlan vonal előtt állna, megtorpan és egy ideig bámul utánunk, majd visszafordul. A kutyák útjai kifürkészhetetlenek.

A hibrid csoport határai a másokkal való találkozások során a kutyák viselkedésének révén születő interpretációkban is megjelennek. A nem-emberi határmunka, mely a csoport kohéziójának fenntartására irányul, megnyilvánul abban, ahogyan egy emberek közötti konfliktusban a kutyák aktívan részt vállalnak. Can, ahogyan egy olyan esetben történt, amikor a túrázókat a hatóság képviselői kivezették egy területről, mely ugyan nem volt elkerítve, de egy filmforgatás miatt lezártként kezelték. Can, aki jogi képzettségét latba vetve csatlakozott Thomas-hoz, hogy megpróbálja meggyőzni az őröket, hogy semmilyen hivatalos jogalapjuk nincs meggátolni az áthaladást, megemlíti, hogy a velük lévő kutyák bekapcsolódtak az interakcióba, és ugatásukkal megfélemlítették a biztonsági őröket: *"Szóval két kutya is volt velünk akik ugatni kezdtek rájuk, a rendőrökre, és gondolom a rendőrök ettől nagyon fenyegetve érezték magukat, és azt mondták, vigyétek innen a kutyáitokat, mire mi mondtuk, hogy ezek nem a mi kutyáink, csak kutyák – napi kutyák (nevet), ahogy Thomas hívja őket – de nem tudtuk eltéríteni őket, úgyhogy Thomasnak vissza kellett önnie és meg kellett változtatnunk az utunkat."*

A jelenetben a kutyák kétértelmű státusa lehetővé teszi, hogy míg a kutyák a csoporthoz tartozóan viselkednek, a túrázók taktikusan kijátsszák ezt a viselkedést. Miközben elutasítják a kutyák kontrollálásának felelősségét, kijelentve hogy nem a "mi kutyáink", ezt az ellentmondást az örök domináns pozíciójának aláásására használják. Bár végül kénytelenek engedelmeskedni, az örök megfélemlítése egyfajta elégtételt is jelent, melyben a kutyák két csoport közötti közvetett, előretolt testületként viselkednek.

2.5. Re-territoralizáló műveletek

Bármely falu, de akár egy erdei piknikterület határának átlépése a nap folyamán olyan küszöb, amely új lehetőséget nyit a csoport összetételének átrendeződésére, újradefiniálva, kik tartoznak a szolidaritás egységébe. Aki ki akar szállni a túrából, a következő faluban kicsatlakozhat, legyen két- vagy négylábú. A túra végállomásához közeledve egyetlen közös kihívás van hátra, a napi kutyát (vagy kutyákat), ha végig a csoporttal tart, bevezetni az új faluba, ahol útjaik elválnak, és a kutyák számára egy új életszakasz kezdődik: feltalálni magukat az új környezetben, beilleszkedni egy új helyen vagy talán tovább állni. A végállomásra való beérkezés, a "civilizációba" való visszatérés megtöri a hibrid közösséget, és szétválasztja őket azokra, akik elmennek és akik maradnak. Ez a választóvonal egyben a falusi kutya létbe való visszatérésének küszöbeként is szolgál.

A területhez való hozzáférésben a fajok közötti interakciók fontos szerepet játszanak, az emberek folyton belevonódnak a területi hozzáférés és erőforrások feletti egyezkedésbe. A helyi kutyák gyakran ellenségesen fogadják az újonnan megjelenő kutyát, és a túrázók, amíg jelen vannak, igyekeznek valamiféle védelmet biztosítani a napi kutya számára. Van példa olyan esetre, amikor maguk a falusiak is bevonódtak ebbe a műveletbe. Can felidézett egy alkalmat, amikor a velük tartó napi kutyát a falu főterén heves ugatással fogadta egy négy-öt fős helyi farka. A busz már bent állt, és Can különösen nehéz szívvel hagyta magára a kutyát, aki ilyen ellenséges fogadtatásban részesült, mivel ő volt az, aki "szembeszállt a rendőrökkel", vagyis korábban lojalitást mutatott a csoport felé. Egy boltos, aki tanúja volt a jelenetnek, felajánlotta, hogy védelmébe veszi a kutyát: 'nyugodjatok meg, vigyázok a kutyátokra', mondta Cannak. Az adott helyzetben a *ti kutyátok* kifejezés különös ellentmondást hordozott, hiszen épp a hátrahagyás pillanataiban hangzott el.

A kutyák további sorsa örök rejtély marad, és ebben az esetben sem derült ki, sikerült-e a kutyának megvetnie a lábát az új faluban. Nincs két egyforma falu, bár néhány sajátosság hasonlóvá teszi őket. A túrázók néha megpróbálnak előrejelzésekbe bocsátkozni, és azokat a falukat ítélik jobbnak a kutyák szempontjából, ahol van valamilyen falusi turizmus, hiszen az éttermek nagyobb száma miatt a maradék is bőségesebb. A kutyák az új faluba érkezéskor néha egyszerűen leszakadnak a csoportról és elkezdik felfedezni a környezetet, könnyedén feloldódva az új környezetben. Némelyik kutya azonban a buszmegállóig kíséri a csoportot, és követi szemével a távozókat.

Összefoglalás

Az élő entitások legfontosabb sajátossága Ingold szerint állandó mozgásban levésük: épp annyira a fizikai térben, mint a növekedésben. Sétálni, történetet mesélni, írni – csak néhány példa azokra az emberi tevékenységekre, melyek (képzeletbeli és fizikailag leképeződő) vonalak mentén bontakoznak ki és vonalakat hagynak maguk után: "As walking, talking and gesticulating creatures, human beings generate lines wherever they go. It is not just that line-making is as ubiquitous as the use of the voice, hands and feet – respectively in speaking, gesturing and moving around – but rather that it subsumes all these aspects of everyday human activity and, in so doing, brings them together into a single field of inquiry." (2007:1)

Ebben a vázlatos írásban arra tettem kísérletet, hogy bemutassam, hogyan lépnek ki az utcai kutyák azokból a fizikai terekből, melyek mindennapi környezetüket jelentik, ezzel mintegy meg is zavarva a hozzájuk kapcsolódó várakozásokat, miközben az általuk leírt vonalak összefonódnak a túrázók útjaival és egy rövid, közös, mozgásban kibomló történetté válnak. Áthaladóban lenni, kilépni a megszokott környezetből, idegenné válni mindig együtt jár a liminalitás pozíciójával, melyben osztoznak emberi útitársaikkal. Ahogyan a liminalitás egyfajta efemer közösséget és szolidaritást teremt, úgy a természet – bármennyire képlékeny fogalom legyen is – egy közös keretként szolgál e hibrid csoportosulás számára. Ez az állapot azonban nem tart tovább egy napnál, hiszen az út végén minden résztvevőnek újra integrálódnia kell abba a társas valóságba, mely megélhetését és megmaradását biztosítja. Míg a túrázók visszatérnek városi otthonaikba, kóborlásaik során akaratlanul is szerepet játszanak az utcai kutyák újraelosztásában. A kutyák azonban nem tehetetlen elszenvedői ezeknek a következményeknek, hanem találékonyságukra utalt cselekvők, akik élettapasztalatukra és gyors kapcsolatteremtő képességükre támaszkodva keresik saját, állati helyüket⁷³.

Források

- Ákos Zsuzsa – Beck Róbert – Nagy Máté – Vicsek Tamás – Kubinyi Enikő (2014): Leadership and Path Characteristics during Walks Are Linked to Dominance Order and Individual Traits in Dogs. *Plos Computational Biology* <https://doi.org/10.1371/journal.pcbi.1003446>
- Alkan, Ayten (2016) Deportation as an Urban Stray Dogs Management Policy: Forest Dogs of Istanbul. *Lex Localis* 14 (3) 613-635.
- Buller, Henry (2012a) 'One slash of light, then gone'. *Études rurales*, (189) 139–153.
- Carr, Neill – Young, Janette (2018) Nuancing 'domestic', asymmetries and into the future. In: *Domestic animals' leisure, rights, wellbeing*. London and New York: Routledge
- Deleuze, Gilles (2010) Á mint "állat". *Nagyvilág* 55 (4)
- Dubino, Jeanne (2014) Paying Tribute to the Dogs: Turkish Strays in Nineteenth-Century British Travel Writing. In Jeanne Dubino – Ziba Rashidian – Andrew Smyth (szerk.) *Representing the Modern Animal in Culture*. Palgrave Macmillan
- Dutton, Diane (2012) Being-with-Animals. Modes of Embodiement in Human-Animal Encounters. In: Birke, Lynda – Hockenhull, Jo (szerk.) *Crossing Boundaries*. Leiden-Boston: Brill
- Edensor, Tim (2000) Walking in the British Countryside: Reflexivity, Embodied Practices and Ways to Escape. *Body & Society*, 6(3-4), 81–106.

⁷³ "It might be said that in so doing the animals begin to forge their own 'other spaces', countering the proper places stipulated for them by humans, thus creating their own 'beastly places' reflective of their 'beastly' ways, ends, joys and suffering." (Philo és Wolch 2000: 13)

- Fortuny, Kim (2014) Islam, Westernization, and Posthumanist Place: The Case of the Istanbul Street Dog. *Interdisciplinary Studies in Literature and Environment*, 21(2) 271–297.
- Gündoğdu, Cihangir (2018): The state and the stray dogs in late Ottoman Istanbul: from unruly subjects to servile friends. *Middle Eastern Studies* 54 (4) 555-574
- Haraway, Donna (2008). *When species meet*. Minneapolis: University Of Minnesota Press.
- Hart, Kimberly (2019a) Istanbul's intangible cultural heritage as embodied by street animals. *History and Anthropology* 30 (4) 448-459.
- Hartigan John Jr. (2020) *Shaving the Beast: Wild Horses and Ritual in Spain*. University of Minnesota Press
- Howell, Philip (2019) The Trouble with Liminanimals, *Parallax*, 25 (4) 395-411.
<https://doi.org/10.1080/13534645.2020.1731007>
- Johnston, R. J. – Gregory, Derek – Smith, David M. (1994) *The dictionary of human geography*. Oxford: Basil Blackwell
- Ingold, Tim (2007) *Lines*. London: Routledge
- Ingold, Tim – Vergunst, J. Lee (2008) Introduction. In: Ingold – Vergunst (szerk..) *Ways of walking: Ethnography and practice on foot*. London: Routledge
- Işın, Ekrem (2016). Köpekli İstanbul/Istanbul with Dogs. In: *Dört Ayaklı Belediye/The Four-Legged Municipality*. İstanbul: İstanbul Araştırma Enstitüsü.
- Hamilton, Lindsay –Taylor, Nik (2017). *Ethnography after humanism: power, politics and method in multi-species research*. London: Palgrave Macmillan.
- Haspolat, Zeynep Gizem (2019). *Human – non-human socialities in the city: An examination of İstanbul's multispecies histories*. MA thesis. İstanbul: Boğaziçi University
- Hastrup, Kirsten (2005) Social anthropology. Towards a pragmatic enlightenment? *Social Anthropology* 13 (2) 133–149.
- Hastrup, Kirsten (2018). Dogs among others: Inughuit companions in Northwest Greenland. In Wishart R. P. – Losey R. – Loovers P. (szerk) *Dogs in the North*. London, England: Routledge.
- Kamath, Ambika – Wesner, Ashton (2020). Animal territoriality, property and access: a collaborative exchange between animal behaviour and the social sciences. *Animal Behaviour*, 164, 233–239.
- Kentel, Mehmet (2019). Nature's 'Cosmopolis': Villagers, Engineers, and Animals along Terkos Waterworks in Late Nineteenth-Century İstanbul. In: Inal, O. – Köse, Y. (szerk.) *The Seeds of Power: Explorations in the Environmental History of the Ottoman Empire*. Winwick: The White Horse Press. 155-183.

- Kirksey, Eben – Helmreich, Stefan. (2010). The emergence of multispecies ethnography. *Cultural Anthropology*, 25(4) 545–576. DOI: 10.1111/j.1548-1360.2010.01069.x
- Kusenbach, Margarethe (2018). Go-alongs. In: *The SAGE handbook of qualitative data collection*. 344-361.
- MacDonald, David W – Carr, Geoffrey M. (2016) Variation in dog society: Between resource dispersion and social flux. In: Seprell, James (szerk.) *The Domestic Dog*. Cambridge University Press. 319-341.
- Nottle, Carmel – Young, Janette (2019) Individuals, instinct and moralities: exploring multi-species leisure using the serious leisure perspective. *Leisure Studies*, 1–14.
<http://dx.doi.org/10.1080/02614367.2019.1572777>
- Philo, Chris – Wilbert, Chris (2000). *Animal Spaces, Beastly Places*. Routledge.
- Ruiz-Izaguirre, E. and Eilers, C.H.A.M. (2012) Perceptions of Village Dogs by Villagers and Tourists in the Coastal Region of Rural Oaxaca, Mexico, *Anthrozoös*, 25 (1) 75-91.
<https://doi.org/10.2752/175303712X13240472427555>
- Pinquet, Catherine (2010) Istanbul's Street Dogs at the End of the Ottoman Empire. In Faroqhi, Suraiya. (szerk.) *Animals and People in the Ottoman Empire*. Istanbul: Eren Publishers.
- Sacks, Robert D. (1983) Human Territoriality: A theory. *Annals of the Association of American Geographers* 73 (1), 55-74. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8306.1983.tb01396.x>
- Schüttler, Elke – Jiménez Jamie E. (2022) Are Tourists Facilitators of the Movement of Free-Ranging Dogs? *Animals*. 12(24) 3564. <https://doi.org/10.3390/ani12243564>
- Shapiro, Kenneth J. (1990): Understanding dogs through kinesthetic empathy, social construction, and history. *Anthrozoos* 3 (3) 184–195.
- Türel, İpek Al, Meltem (2019) Walking in the Periphery: Activist Art and Urban Resistance to Neoliberalism in Istanbul. *Review of Middle East Studies*, 52 (2), 310 - 333
- Yıldırım, Mine (2019). Hayvan Tecritinin Dışı ve Ötesi: İstanbul'da Sürgün, Yıkım ve Şiddet Coğrafyaları. *Beyond Istanbul* (4) 87-99.
- Zeybek, Sezai Ozan (2014). Köpekler ve Nesnelere Üzerinden İstanbul Tahlili. *Yeni İstanbul Çalışmaları*, Metis

Kubinyi Enikő – Varga György

Társállattartás Magyarországon 2022-es reprezentatív felmérés alapján⁷⁴

Absztrakt

A kedvtelési célú állattartás mélyen gyökerezik a posztindusztriális államok kultúrájában. A mindennapi találkozásokon, médián és gazdasági folyamatokon keresztül azokat is érinti, akik nem tartanak állatot. Az állatkedvencek „családtagnaként” kezelése a 20. század eleje óta vélhetően egyre jellemzőbbé vált, de az ezzel kapcsolatos kutatásokban többnyire kényelmi mintákkal dolgoztak, illetve főként a kutyatartásra fókuszáltak. A hazai társállattartásról általában véve hiányoznak a reprezentatív mintán gyűjtött adatok.

Vizsgálatunkhoz 2022 tavaszán gyűjtöttünk nemre, korra, végzettségre és régióra reprezentatív adatokat a magyarországi társállattartásról. Eredményeink szerint Magyarországon a felnőtt lakosság 38,5%-a él olyan háztartásban, ahol tartanak valamilyen állatot elsősorban kedvtelési célból. A válaszadók háztartásainak 30%-a él kutyát (is), 19%-a macskát (is) tartó háztartásban. A megkérdezettek mindössze 1%-a tart kedvencként kizárólag kutyától vagy macskától eltérő állatot.

Megismételtük továbbá egy 1999-2000-es felmérés kérdését arról, hogy családtagnak, (esetleg) gyereknek tekintik-e a válaszadók a kutyát és a macskát, de nem találtunk jelentős elmozdulást. Tíz társállattartó közül hét teljesen vagy inkább egyetért azzal az állítással, hogy a kedvence családtag, egy számára pedig minden embernél fontosabb, ami az állatkedvencek óriási érzelmi jelentőségére utal. Ugyanakkor a társállattartók egészségi állapotában, közérzetében és gyógyszereszedésében nincs különbség a nem társállattartókhoz képest. A kutyasétáltatás gyakorisága viszont pozitív kapcsolatban áll az egészségi állapottal.

Kulcsszavak: társállattartás, kutya, macska reprezentatív adat, állat-ember interakció, közegészségügy

Abstract

Pet keeping has deep roots in the culture of post-industrial countries. Through daily interactions, media, and economic processes, it affects even those who do not own pets.

⁷⁴ Kubinyi Enikő kutatását a Magyar Tudományos Akadémia Lendület Program támogatta (MTA-ELTE Lendület Társállat Kutatócsoport, PH1404/21). Varga György kutatása a 972499 számú projekt keretében a Kulturális és Innovációs Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a KDP–2020 pályázati program finanszírozásában valósult meg.

Treating pets as 'family members' has likely become more common since the early 20th century, but research in this area has mostly relied on convenience samples and has mainly focused on dog ownership. Representative data on pet ownership in Hungary is generally lacking.

For our study, we collected data on pet ownership in Hungary in the spring of 2022, representative for gender, age, education, and region. Our results show that 38.5% of the adult population in Hungary lives in households where pets are primarily kept for companionship. Of those households, 30% own a dog (or dogs), and 19% own a cat (or cats). Only 1% of respondents keep a pet other than a dog or cat.

We also repeated a question from a 1999-2000 representative survey on whether Hungarian respondents consider their dog or cat a family member or (possibly) a child, but we did not find significant changes. Seven out of ten pet owners completely or mostly agree that their pet is a family member, and for one out of ten, their pet is more important than any human, indicating the immense emotional significance of pets. However, there is no difference in the health status, well-being, or medication use of pet owners compared to non-pet owners. The frequency of dog walking is positively correlated with health status.

Keywords: pet ownership, dog, cat, representative data, animal-human relationship, public health

Bevezetés

A Központi Statisztikai Hivatal agrárstatisztikáiból a főbb haszonállatok hazai állományának alakulását hosszú, akár több mint százéves időtávra vonatkozóan vissza tudjuk követni. A kedvtelésből, illetve társként tartott állatok számáról azonban lényegesen kevesebb információ áll rendelkezésünkre. Ennek hátterében mindenekelőtt az áll, hogy gazdasági szempontból a haszonállattartásnak nagyobb jelentősége volt, a döntéshozóknak szüksége volt statisztikákra az állatállományról. Az utóbbi évtizedekben azonban a társállattartás gazdasági szerepe is nagy mértékben növekedett, nem véletlen tehát, hogy például az Európai Állateledelipari Szövetség (FEDIAF) évente tesz közé becsléseket az egyes európai országok házi kedvenc-állományával kapcsolatban.

A FEDIAF a házi kedvencek számát (kutya, macska, díszmadár, akváriumi élőlények, kisemlősök, hüllők), valamint a kutya- és macskatartó háztartások összes háztartáson belüli arányát közli országok szerint. A jelentések nem részletezik az adatok előállításának módszertanát, de feltételezhető, hogy a két fő adatkör előállításánál különböző forrásokat vesznek figyelembe és két egymást követő jelentésnél egy adott mutató előállításának módszere is változhat. Ezt igazoló példa, hogy a 2020-as magyarországi kutyapopuláció 2 050 000 egyed, miközben a kutyát tartó hazai háztartások aránya 34% (FEDIAF 2021); a 2021-es magyarországi kutyapopulációra viszont már 2 800 000 egyedszámot, a kutyát tartó

hazai háztartások arányára azonban változatlanul 34%-ot közöl a FEDIAF (FEDIAF 2022). Ha a korábbi feltételezéstől eltekintünk, akkor ez azt jelenti, hogy anélkül nőtt közel 37%-kal a hazai kutyapopuláció nagysága egy év alatt, hogy a kutyatartó háztartások aránya változott volna.

Az adatok rövid időtávon belüli, döntően módszertani okokra visszavezethető változása leginkább a kutyák esetében szembeűnő. Ennek hátterében az áll, hogy a társállatok közül a kutyákról több – gyakran egymástól jelentősen eltérő – információ áll rendelkezésre, mint más fajokról: különböző nyilvántartásokból (például ebösszeírások, PetVetData nyilvántartás), valamint kutatások keretében készített országos felmérésekből (Medián 2018; Vetter –Vizi –Ózsvári 2022). A nyilvántartások hiányosságait jól példázza a HEROSZ Fehérvári Állatotthona és Soponya Önkormányzata által 2021 őszén végrehajtott projekt, ami a hobbicélú állattartás körülményeinek felmérésére irányult. A projekt során állatvédők 617 soponyai háztartást ellenőriztek, ahol összesen 526 kutyát írtak össze. Chip-ezve mindössze 302 volt közülük, a hivatali ebösszeírásban pedig összesen 91 kutya szerepelt (Havasi 2021).

A nyilvántartásokban rejlő hiányosságok miatt nem véletlen, hogy a hazai kutyatartási szokásokat más módszerrel, mindenekelőtt kérdőíves felmérésekkel próbálták megismerni már több kutatásban (Medián 2018; Vetter – Vizi – Ózsvári 2022). Módszertani korlátjai azonban a kérdőíves felméréseknek is vannak. Az országos felmérések jellemzően a felnőtt lakosságra reprezentatívak nemre, életkorra, iskolai végzettségre és lakóhelyre (főbb településtípusok szerinti bontásban) nézve. Így levonhatók következtetések a felnőtt lakosság kutyatartási szokásairól (figyelembe véve a hibahatárokat), de a háztartásokra vagy a kutyák számára vonatkozóan már nem fogalmazhatók meg egyértelmű állítások, mert a felmérés mintája nem ezekre a vizsgálati egységekre reprezentatív. Kiemelendő továbbá, hogy a minta torzulásait az alapsokaság összetételéhez képest a reprezentativitás biztosítása érdekében jellemzően súlyozással szokták korrigálni.

1. Saját vizsgálat

A korábbi kutatások ellentmondásait és a kutyától eltérő társállatokra vonatkozó adatgyűjtés hiányait figyelembe véve úgy ítéltük meg, hogy indokolt egy országos reprezentatív kérdőíves felmérést készíteni a kedvtelésből történő állattartás árnyaltabb megismeréséhez. A kutyatartás kapcsán készített korábbi felmérésektől eltérően tehát az állatok faj szerinti megoszlását tekintve tágabb (kutya, macska, kisemlős, ló, madár, hal és egyéb állat szerinti bontásban), míg az állattartás célja szerint szűkebb volt a vizsgálat fókusza. Tekintettel arra, hogy egy társállat tartásában több személy is érintett, akik jellemzően egy háztartásban élnek, voltak kérdések, melyeket úgy fogalmaztunk meg, hogy a válaszadó a háztartás egésze szempontjából adja meg például a kedvtelésből történő állattartásra fordított időt és összeget. Ugyanakkor a társállattartás irodalmi adatok alapján az egyéni jellemzőkkel is kapcsolatban áll (pl. Kubinyi – Turcsán – Miklósi 2009), így számos kérdés kizárólag a válaszadóra vonatkozott. Bizonyos kérdéseknél, amennyiben több állatot

is tartottak a válaszadó háztartásában, a válaszadónak csak azzal az állattal kapcsolatban kellett válaszolni a kérdésekre, amelyekhez leginkább kötődik.

Célunk volt arról is képet kapni, hogy változott-e a társállatok szerepéről való gondolkodás az elmúlt két évtizedben. Ehhez Sători (2006) disszertációját vettük alapul, melyben 1999-2000-ben gyűjtött reprezentatív adatokat dolgozott fel. Két kérdést vettünk át felmérésünkbe, az egyik a kutyatartás szerepére vonatkozott, a másik arra, hogy családtag-e a kutya vagy macska. Ezt kiegészítve további kérdéseket tettünk fel más szerepekre vonatkozóan. Korábbi vizsgálatunk egy magyar kényelmi mintán azt találta, hogy a kutyatartók több mint hatvan százaléka inkább vagy teljesen egyetért azzal az állítással, hogy a kutyája minden embernél többet jelent számára (Szánthó – Miklósi – Kubinyi 2017). Kíváncsiak voltunk arra, hogy a kutyatartás iránt kevésbé elkötelezett, reprezentatív mintán milyen arányok adódnak.

Figyelembe véve, hogy a társállat kifejezés a köznyelvben egyelőre nem elterjedt, a kérdésekben (elsősorban) kedvtelésből tartott állatokként hivatkoztunk ezekre az állatokra. Bár a két kifejezés jelentéstartalmában vannak különbségek, jelen tanulmányban, az eredmények interpretálásánál szinonimaként használjuk ezeket.

2. Anyag és módszer

2.1. Alanyok

A magyarországi felnőtt lakosságot a 2011-es népszámlálás szerint nem, kor, iskolai végzettség és lakóhely településtípusa szerint reprezentáló 1023 fős minta. Férfiak aránya: 47%; átlagkor \pm SD=49 \pm 17 év, min: 19, max: 19 év; végzettség aránya: 8 osztálynál kevesebb: 1%, befejezett általános iskola: 15%, érettségit nem adó szakmunkásképző, stb.: 35%, érettségit adó szakközépiskola, stb.: 15%, gimnáziumi érettségi: 12%, érettségit követő szakképzés, stb.: 4%, felsőfokú szakképzés, stb.: 2%, főiskolai vagy egyetemi alapképzés: 10%, főiskolai vagy egyetemi mesterképzés: 5%, tudományos fokozat: 0,2%; településtípus: Budapest: 18%, megyeszékhely: 17%, város: 35%, község: 30%.

2.2. Módszer

A magyarországi társállattartásról megbízásunkból a TÁRKI Zrt. végzett kérdőíves felmérést omnibusz adatfelvétel keretében 2022 áprilisában és májusában, személyes kérdezéssel. A minta torzulásait a hazai felnőtt lakosságnak a 2011. évi népszámlálás alapján megállapított összetételéhez képest súlyozással korrigálták.

Az omnibusz vizsgálat standard kérdései mellett adatokat gyűjtöttünk a lakóhely, ingatlan jellemzőiről, a háztartásban élők számáról, a jövedelemről és a válaszadók egyéni jellemzőiről, beleértve az emberi kapcsolataikat és jóllétüket.

2.3. Statisztikai elemzés

A TÁRKI Zrt. által előállított adatállományt SPSS v27 program segítségével elemeztük. Először a társállattartás elterjedtségét írtuk le, majd megvizsgáltuk, hogy a különböző

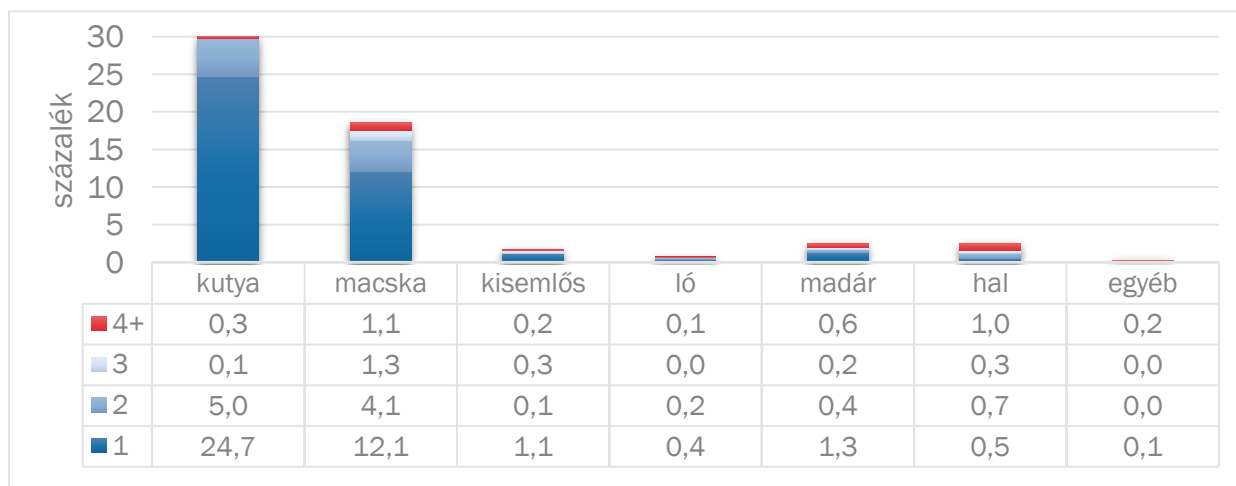
jellemzők mentén miben térnek el a csak kutyákat, csak macskákat, mindkettőt és egyiket sem tartó háztartások jellegzetességei. Azért csak ezt a két fajt hasonlítottuk össze, mert mindössze 1% volt azoknak a háztartásoknak az aránya, ahol tartottak társállatot, de az se nem kutya, se nem macska volt. Pearson χ^2 teszttel hasonlítottuk össze a csoportok eloszlásait, a többszörös összehasonlítások miatt Bonferroni korrekcióval. Korrelációk vizsgálatához Spearman rangkorrelációt használtunk.

3. Eredmények

3.1. A társállattartás elterjedtsége

Adataink alapján Magyarországon a felnőtt lakosság 38,5%-a él olyan háztartásban, ahol tartanak valamilyen állatot elsősorban kedvtelési célból. A válaszadók 24%-a egy fajt (pl. csak kutyát), 12%-a két fajt, 3%-a három vagy több fajt tart kedvtelési célból. Kutya a válaszadók háztartásainak 30%-ában él, macska 19%-ában, kisemlős 2%-ában, ló 1%-ban, madár és hal 3-3%-ában, egyéb állat (juh, kecske, teknős) 0,3%-ában (1. ábra). Csak a legjellemzőbb fajokat tekintve, a válaszadók 19%-a kutyát tart, de macskát nem, 12%-a mindkét fajt, 7%-a macskát igen, de kutyát nem és mindössze 1%-uk tart kizárólag kutyától vagy macskától eltérő állatot.

1. ábra. A válaszadók (N=1023) háztartásaiban tartott kedvtelési célú állatok aránya, az állatok száma szerinti bontásban. Példa: a felnőtt lakosság 24,7%-a él olyan háztartásban, ahol egyetlen kutyát tartanak és 5%-a olyanban, ahol két kutyát.

3.2. A háztartás jellemzői és a társállattartás

Régiós felosztásban az észak-magyarországi válaszadók között többen tartanak társállatot, mint Dél-Alföldön (49 vs 30%, $X^2=17,100$, $df=6$, $p=0,009$, 2. ábra).

Településtípus szerinti felosztásban a községekben lakók közel fele (48%), míg a Budapesten és megyeszékhelyen kívüli városiaknak harmada (32%) tart társállatot, ami szignifikáns különbség. Budapesten és a megyeszékhelyeken a társállattartó háztartások aránya körülbelül 37% ($X^2=18,237$, $df=3$, $p<0,001$; 2. ábra).

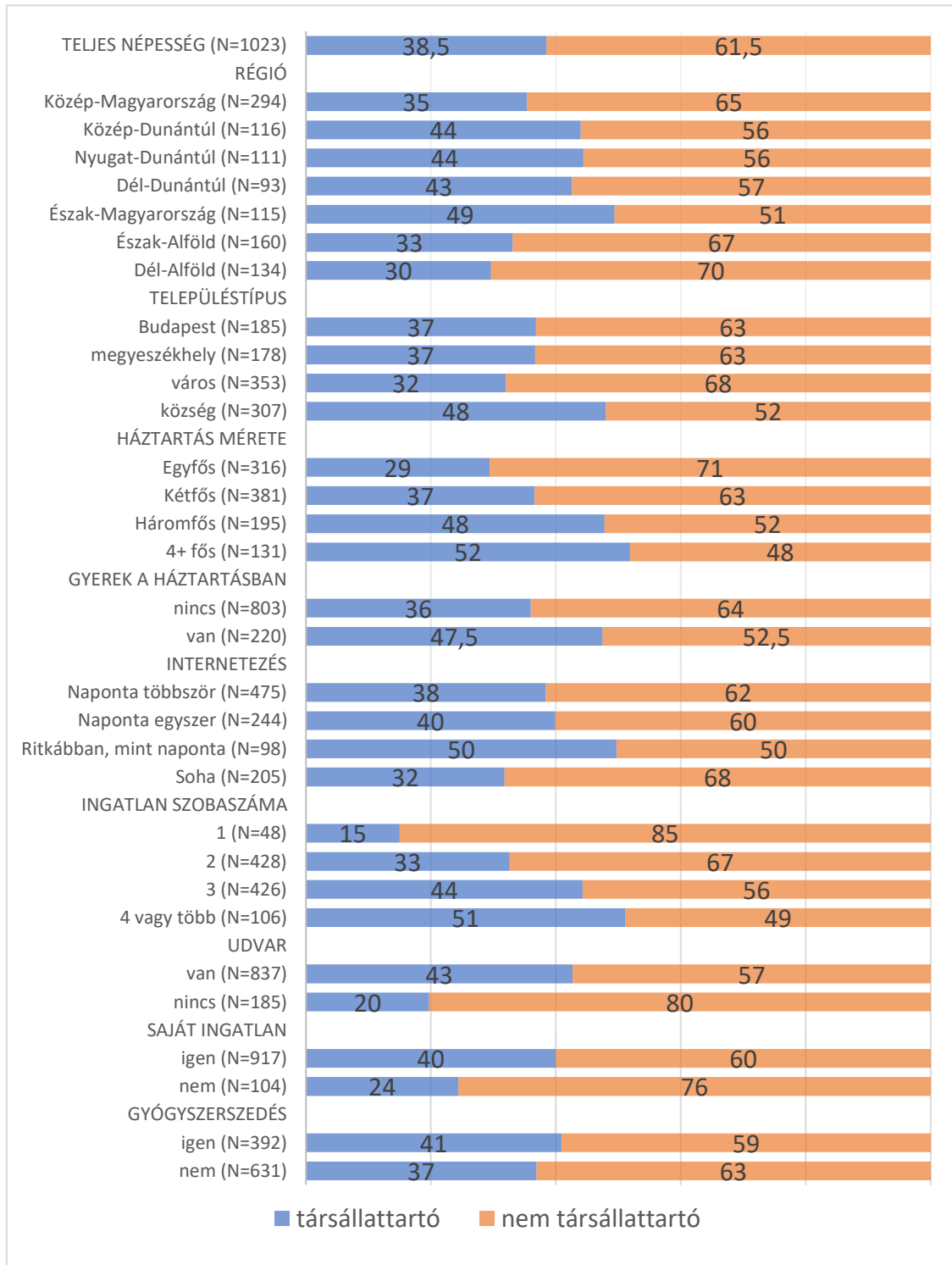
Az egyszemélyes háztartásokban ritkábban él társállat, mint a három- vagy a legalább négyszemélyes háztartásokban (29 vs 48 és 52%). Szintén kevesebben tartanak társállatot a kétfős háztartások, mint a legalább négyfősök (37 vs 52%; $\chi^2=28,443$, $df=3$, $p<0,001$). Ettől nem függetlenül a 18 év alatti gyermeket nevelő háztartásokban gyakoribb a társállat (48 vs 36%; $\chi^2=9,613$, $p=0,002$).

Akik nem interneteznek, ritkábban tartanak társállatot, mint azok, akik interneteznek, de nem minden nap (32 vs 50%, $\chi^2=9,634$, $df=3$, $p=0,022$, 2; ábra).

A 3 vagy 4 szobás lakásokban gyakrabban tartanak társállatot, mint az 1 vagy 2 szobásokban (44 és 51 vs 15 és 33%; $\chi^2=30,898$, $df=3$, $p<0,001$). Az udvarral rendelkező ingatlanokban kétszer olyan gyakran tartanak társállatot, mint az udvar nélküliekben (43 vs 20%; $\chi^2=34,568$, $df=1$, $p<0,001$), és a saját tulajdonú ingatlanokban is gyakoribb a társállattartás, mint a nem saját, pl. bérelt ingatlanokban (40 vs 24%; $\chi^2=10,089$, $df=1$, $p=0,001$; 2. ábra).

Nem találtunk különbséget a társállattartás gyakoriságában férfiak és nők, életkori kategóriák (18-29, 30-39, 40-49, 50-64 és 65 feletti), végzettség (legfeljebb 8 általános, szakmunkás, érettségi, felsőfokú), jövedelmi kategóriák (150 ezer Ft vagy kevesebb, 151-200 ezer Ft, 201-250 ezer Ft, 251-300 ezer Ft, 351-400 ezer Ft, 401-450 ezer Ft, 451-600 ezer Ft, 600 ezer Ft feletti), családi állapot (partnerrel él vagy anélkül), egészségi állapot (1-5-ös skálán), közérzet (1-5-ös skálán), gyógyszeresedés (igen, nem), mise látogatása (tkp. közösséghez tartozás: havonta vagy gyakrabban, évente néhányszor, évente legfeljebb egyszer, soha) alapján.

2. ábra. A társállattartók és társállatot nem tartók összehasonlítása

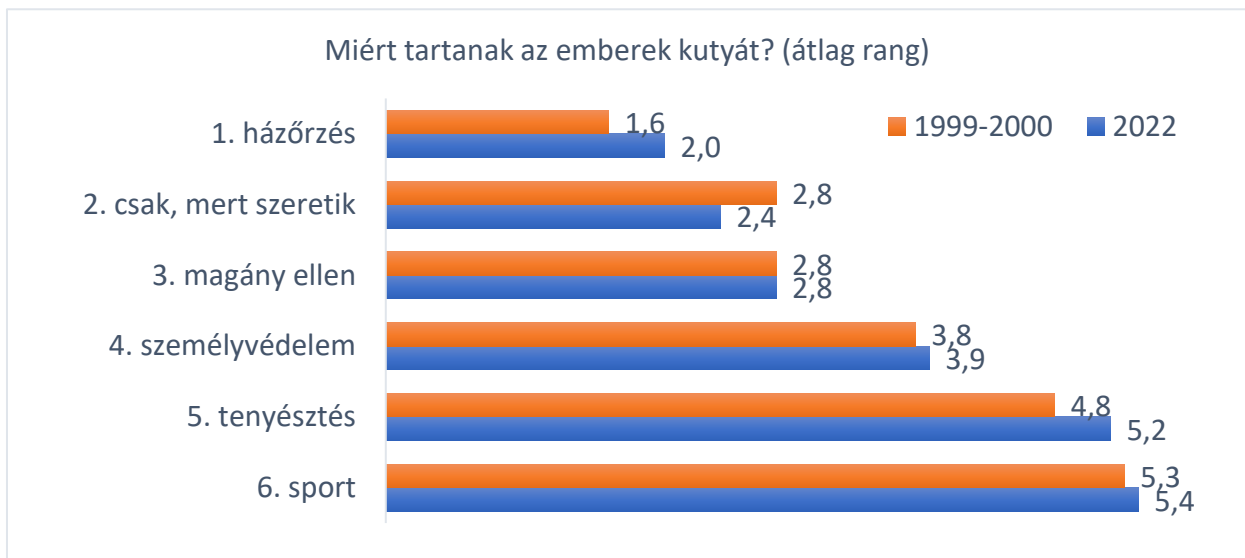

3.3. A társállatok szerepe

Sátori (2006) 1999-2000-ben végzett adatfelvétele nyomán zárt kérdésfelvetéssel megkérdeztük, hogy miért tartanak az emberek kutyát. A lehetséges válaszok: házőrzésre, ne legyenek magányosak, sportra, személyvédelemre, tenyésztésre, csak mert szeretik. A válaszadóknak sorrendet kellett felállítaniuk a megadott hat kategóriából. Sátori (2006) 1000 fős, reprezentatív mintájában az első helyre a házőrzés került, ezután a szeretet, a magány

elűzésének szerepe, a személyvédelem, a tenyésztés és a sport. Saját mintánkban, 22 évvel Sántori (2006) adatfelvétele után, a sorrend megegyezett: házőrzés (a válaszok 52%-ában az első helyen szerepelt), szeretet (23%), magány elűzése (22%), személyvédelem (2%), tenyésztés (0,5%), sport (0,4%). Sántori megadta a rangsorolás alapján képzett átlagpontokat, amiket a 3. ábrán tüntettünk fel, mellette a saját, 2022-es mintánkból számított átlagokkal. Matematikailag kis mértékben csökkent a házőrzés szerepe és nőtt a "csak, mert szeretik" jelentősége, de nem tudjuk, hogy ez statisztikailag szignifikáns változás-e, mert nem ismertük Sántori (2006) nyers adatait. Nagy valószínűséggel nem történt jelentős változás 22 év alatt abban, ahogy a magyar lakosság a kutya szerepét látja.

3. ábra. A válaszadók által megadott rangsor a kutya szerepével kapcsolatban 1999-2000-ben és 2022-ben, reprezentatív magyar mintákon. A kisebb pontszám azt jelzi, hogy az adott szerepet előrébb rangsorolták.

Ezt támasztja alá az is, hogy Sántorihoz hasonlóan mi is megkérdeztük, mennyire ért egyet a válaszadó azzal az állítással, hogy "A kutya és a macska a család tagja lehet, olyan helyet foglalhat el, mint a gyermek". Ötfokú skálán, ahol 1: egyáltalán nem igaz, 5: teljesen igaz), az átlagpontszám 3,20 volt (SD=1,33, medián=3, N=1010), míg Sántori (2006) disszertációjában ez az érték 3,38 (SD=1,3, medián=3, N=1000). Saját mintánkban a társállattartók jobban egyetértettek az állítással, mint azok, akik nem tartanak társállatot (átlag±SD=3,52±1,26 vs 2,99±1,32, t=6,300, p<0,001).

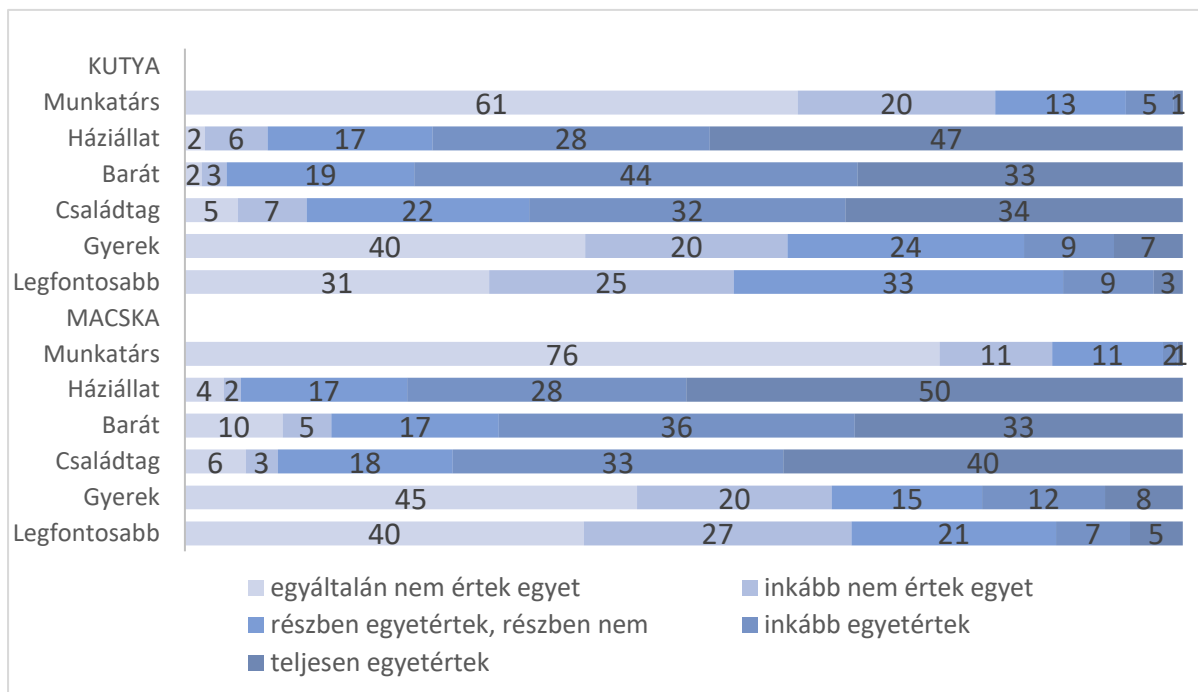
A társállattartók átlagosan 54 percet töltenek naponta az állatok gondozásával (SD=55, medián=40 perc) és a háztartásuk átlagosan 9387 Ft-ot költ rájuk havonta (SD=7506, medián=7000 Ft). Az állatokkal töltött idő független volt attól, hogy a gazda mennyire ért egyet a családtag státuszra vonatkozó állítással, az állatokra fordított összeg viszont gyenge pozitív összefüggésben állt vele, tehát minél több pénzt költött a gazda a társállatokra, annál inkább egyetértett azzal, hogy az állat családtag lehet (Spearman rho=0,136, p=0,007, N=395).

3.4. Kedvenc állat

A társállattartókat megkértük, hogy válasszák ki a számukra legkedvesebb állatukat, amennyiben többel is rendelkezett a háztartás. A válaszadók 70%-a kutyát, 26%-a macskát, 2%-a pedig kismamát választott. Ez azt jelenti, hogy a kutyát és macskát is tartó 117 válaszadó 74%-a a kutyáját választotta. A többi kategóriát választók aránya nem érte el külön-külön az 1%-ot.

A társállatok szerepével kapcsolatban fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy reprezentatív mintánkban a kutyákról a válaszadók 3%-a állította azt, hogy minden embernél fontosabb számára, és 9% inkább egyetértett az állítással. A macskatartóknak 5%-a értett teljesen egyet az állítással és 7% inkább egyetértett.

4. ábra. A kutya és macska szerepe (%)

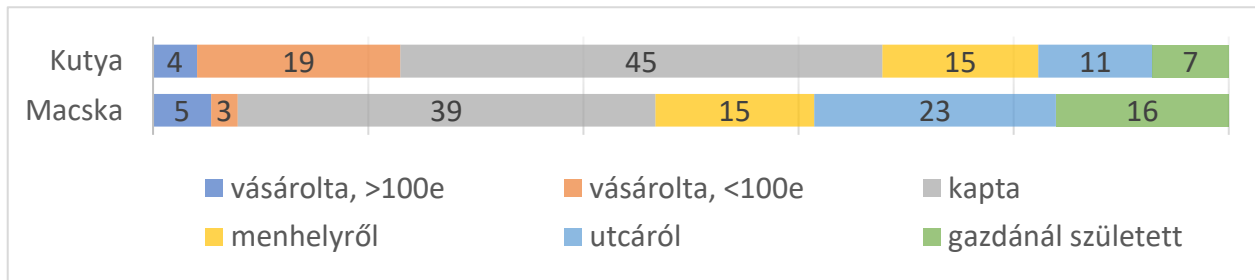
3.5. A kedvenc állat beszerzése és körülményei

A kutyát vagy a macskát választók 80%-ának gyerekkorában is volt kutyája, illetve macskája. A kismamát, halat vagy madarat választók többsége viszont gyerekkorában még nem tartott ilyen állatokat.

Mivel a kutya- és macskatartók száma lényegesen magasabb, mint a más társállatot tartóké, ezért részletesebben csak az előbbiekkal foglalkozunk. A kutyák és a macskák leggyakrabban öröklés útján vagy ajándékként kerülnek egy háztartásba (a kutyát kedvencnek választó megkérdezettek 45%-a, a macskát kedvencnek választók 39%-a jutott ilyen módon a társállathoz) (5. ábra). A kutyák esetében jellemzőbb, mint a macskáknál, hogy vásárlás útján szerzik be őket, de kevesebb, mint 100 ezer Ft-ért (19 vs 3%, $\chi^2=29,292$, $df=5$, $p<0,001$). A macskákat viszont nagyobb arányban fogadják be utcáról (23%-ban), illetve jellemzőbb, hogy gazdáik háztartásában születnek (16%-ban). Utóbbi összefügg azzal, hogy

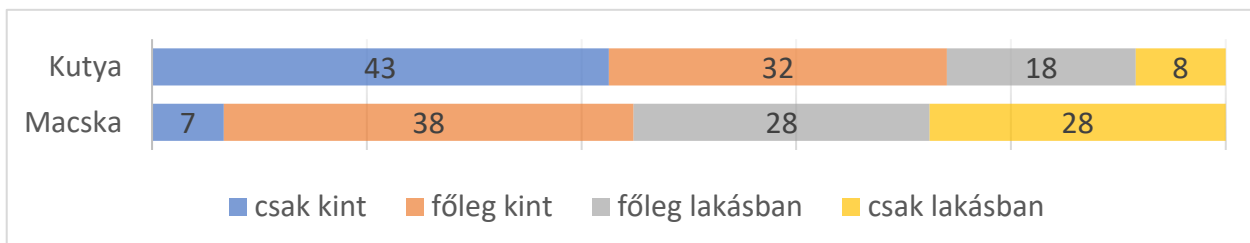
macskából gyakrabban tartanak többet is egy háztartásban (35%-a nyilatkozott úgy a „macskatartó” megkérdezetteknek, hogy háztartásukban több macska is van; a „kutyásoknak” mindössze 18%-a tart több kutyát is). Menhelyről a társállatként tartott kutyáknak és macskáknak is körülbelül 15%-át fogadták be.

5. ábra. A kutyához, illetve macskához jutás módja (%)

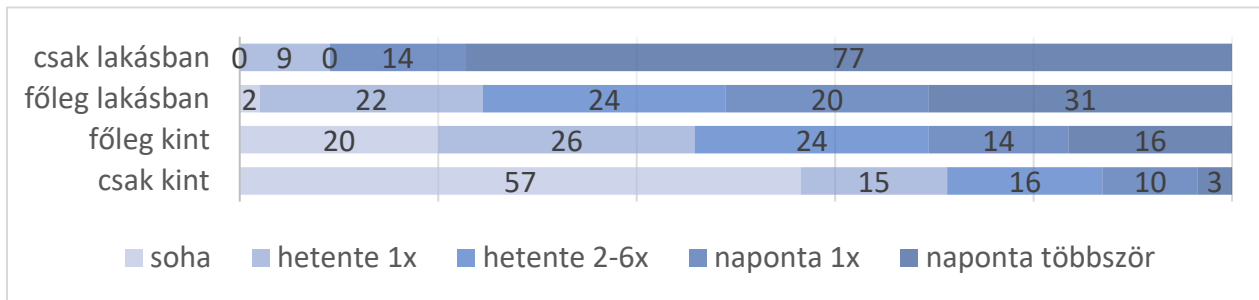
A kutya- és macskatartás nemcsak az állatok beszerzése, hanem a tartási helyük kapcsán is mutat eltéréseket. A kutyák 43%-át kizárólag kint tartják (nem engedik be a lakásba), a macskáknak csak 7%-át. A macskákat gyakrabban tartják főleg a lakásban mint a kutyákat (28 vs 18%) vagy kizárólag a lakásban (28 vs 8%, $\chi^2=53,498$, $df=3$, $p=0,001$; 6. ábra).

6. ábra. A kutya, illetve macska tartási helye (%)

A csak lakásban tartott kutyák 77%-át naponta többször sétáltatják a válaszadók, de az ilyen gyakorisággal történő kutyasétáltatás olyan háztartásokban is előfordul, ahol az udvarhoz is hozzáférése van a kutyának vagy csak kint tartják (7. ábra).

7. ábra. A kutyasétáltatás gyakorisága a kutya tartási helye szerint (%)

A kutyasétáltatásnak kedvező élettani hatása lehet. Jobb egészségről számoltak be azok, akik többet sétáltatják a kutyájukat (Spearman's rho=0,187, p<0,001, N=312).

4. Következtetések

Magyarországon, 2022-ben, a felnőtt lakosság 38,5%-a él olyan háztartásban, ahol tartanak valamilyen állatot elsősorban kedvtelési célból, leggyakrabban, a háztartások 30%-ában, kutyát. Ez a szám jóval alacsonyabb, mint az egy évvel korábbi, COVID pandémia alatti felmérésben, ahol a kutyát tartó háztartások aránya 50% volt (Vetter – Vizi – Ózsvári 2022), de megfelel a pandémia előtti arányoknak (Medián, 2018). Macska a háztartások 19%-ában található (a háztartások 12%-a tart kutyát és macskát is). Az általunk vizsgált többi állat tartása kevésbé elterjedt, egyes kategóriánként a felnőtt lakosságnak kevesebb, mint 3%-a él olyan háztartásban, ahol ilyen állatokat tartanak. A várakozásoknak megfelelően a községekben, a nagyobb házban, illetve az udvarral vagy kerttel rendelkező házban élő felnőtt lakosság az országos átlaghoz képest nagyobb arányban él olyan háztartásban, ahol tartanak valamilyen társállatot, hiszen nagyobb területen, udvarhoz való hozzáféréssel az állattartás jóval egyszerűbb.

A több fős, gyermeket is nevelő háztartásokban a válaszadók nagyobb arányban jelezték, hogy tartanak társállatot. Érdekes továbbá kiemelni a gyermekek kapcsán, hogy a kutya- és macskatartók döntő többsége gyermekkorában is olyan háztartásban élt, ahol tartottak ilyen állatokat. Ez arra utal, hogy a társállattartásban jelentős szerepe van a gyermekkori tanulási folyamatoknak. Természetesen az sem zárható ki, hogy genetikai hajlam is befolyásolja a társállat-választást és ezért egyes családokban az átlagosnál gyakrabban tartanak állatokat. Ezt ikervizsgálatok alátámasztják (Fall – Kuja-Halkola – Dobney – Westgarth – Magnusson 2022).

A rendelkezésre álló adataink alapján a társállattartás iránti attitűd, az állatok szerepéről való gondolkodás nem változott lényegesen az utóbbi két évtizedben Magyarországon. Kutyák esetében továbbra is a házőrzés feladatát tartják elsődlegesnek, ezt követi a szeretetkapcsolat, és a társaság szerepének hangsúlyozása. Családtagnak, "gyerekeknek" is körülbelül ugyanannyian jelölik meg a kutyákat és macskákat.

A társállatot tartó háztartásokban az állatok gondozására havonta átlagosan közel 9400 forintot költöttek 2022-ben, naponta pedig átlagosan 54 percet fordítottak. Utóbbi kapcsán kiemelendő, hogy a gyakoribb kutyasétáltatás jobb (önbevallott) egészséggel járt együtt.

Ugyanakkor az nem állítható, hogy a társállattartók egészsége vagy közérzete jobb lenne, mint a nem társállattartóké vagy hogy kevesebb gyógyszert szednének.

A társállatként legelterjedtebb kutyák és macskák tartása kapcsán több különbség is tapasztalható. A kutyákat összességében inkább kint tartják a gazdáik, míg a macskák nagyobb arányban jelenhetnek meg a lakás terében is. Bár a kutyák és a macskák jelentős része is öröklés útján vagy ajándékként kerül egy háztartásba, a kutyák esetében a macskákhoz képest jellemzőbb, hogy vásárolják őket. Ennél meglepőbb, mi mindenben nem különböznek. Hasonló mértékben tartják őket az állattartók barátoknak, családtagoknak, gyerekeknek, valamint minden embernél fontosabbnak. A reprezentatív mintában ugyan számottevően ritkább azok aránya, akik állatukat mindenkinél fontosabbnak tartják, de nem elhanyagolható, hiszen körülbelül minden tizedik magyar állattartó teljesen vagy inkább egyetért azzal az állítással, hogy kedvence mindenkinél fontosabb számára.

Kutatásunk fontos korlátja, hogy nem kérdeztünk rá, tartanak-e más állatokat is a háztartásban a kedvtelésből tartott állatokon kívül. Ezért elképzelhető, hogy volt olyan válaszadó, aki haszonállatként tekintett kutyájára vagy macskájára és ezért nem jelent meg a mintánkban kutya- vagy macskatartóként. Az sem ismert, hogy az a válaszadó, aki több fős társállattartó háztartásban él (a társállattartó minta 76%-a), a kiválasztott állat gazdája volt-e. További kutatásokban érdemes arra is rákérdezni, hogy a társállatokon kívül tartanak-e más állatot is a háztartásban és ki gondozza az állatokat.

Források

Fall, Tove – Kuja-Halkola, Ralf – Dobney, Keith – Westgarth, Carri – Magnusson, Patrik, K.E. (2019): Evidence of large genetic influences on dog ownership in the Swedish Twin Registry has implications for understanding domestication and health associations. *Scientific Reports*, 9. évf., 7554. <https://doi.org/10.1038/s41598-019-44083-9>

FEDIAF (2021): Annual Report 2021. URL: https://europeanpetfood.publishingbureau.co.uk/wp-content/uploads/2022/02/FINAL_FEDIAF_AR_2021.pdf

FEDIAF (2022): Annual Report 2022. URL: <https://europeanpetfood.org/wp-content/uploads/2023/02/Annual-Report-2022-2.pdf>

Havasi Tímea (2021): Szankcionálás helyett segítségnyújtás a cél – HEROSZ állatvédelmi projekt Soponyán. URL: <https://www.szekesfehervar.hu/szankcionalas-helyett-segitsegnyujtas-a-cel-herosz-allatvedelmi-projekt-soponyan>

Kubinyi Enikő – Turcsán Borbála – Miklósi Ádám (2009): Dog and owner demographic characteristics and dog personality trait associations. *Behavioural Processes*, 81. évf. (3): 392–401.

Medián (2018): Kutyaemenhelyek lakossági megítélése és tényleges működése. URL: <https://www.cofidis.hu/media/median-kutatas-prezentacio-1002.pdf>

Sátori Ágnes (2006): Állatokhoz való viszony a társas-társadalmi kapcsolatok rendszerében. Doktori disszertáció, ELTE BTK Pszichológia Doktori Iskola, Budapest.

Szánthó Flóra – Miklósi Ádám – Kubinyi Enikő (2017): Is your dog empathic? Developing a dog emotional reactivity survey. *PLOS ONE*, 12. évf. (2): URL: <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0170397>

Vetter Szilvia – Vizi Veronika – Ózsvári László (2022): A magyarországi kutyatartási szokások a COVID-19-világjárványban – 2021-es országos reprezentatív felmérés előzetes eredményei. *Magyar Állatorvosok Lapja*, 144. évf. (1): 3–12.

Varga György

Kutyás térhasználat Budapesten: szabályozási kérdések és megoldások a 19. századtól napjainkig⁷⁵

Absztrakt

A társállattartók részéről gyakran megfogalmazódó igény, hogy társállatukkal az otthoni tereken kívül, a közterületeken is tölthessenek együtt időt. Különösen igaz ez a városi kutyatartókra, akiknek jelentős része négylábú kedvencét lakásban tartja. A kutyák közterületi jelenléte azonban felvet olyan kérdéseket, hogy viselkedésüket kik és hogyan kontrollálják, valamint az általuk okozott szennyeződések kezelése miként történjen.

A kutyák lakásban történő tartása, illetve sétáltatásuk Magyarországon először Budapesten vált egyre elterjedtebbé, már a 19. században. A jelen tanulmányban ezért a főváros példáján keresztül, a veszettség és a kutyapiszok elleni küzdelemre fókuszálva mutatom be, hogy az elmúlt két évszázadban milyen kérdések foglalkoztatták a város lakosságát, illetve a döntéshozókat a kutyás térhasználat kapcsán, és azokra milyen válaszok születtek. Ehhez áttekintettem a vonatkozó időszak releváns szakpolitikai dokumentumait és médiaanyagait, valamint kvantitatív adatokat is elemeztem.

Eredményeim alapján megállapítható, hogy a kutyás térhasználat szabályozási környezete elsősorban a kapcsolódó konfliktusok szembenálló felei közötti hatalmi viszonyok változásának megfelelően módosult. A különböző álláspontok kialakításában többek között a kutyatartás, illetve a kutyasétáltatás elterjedtsége, gazdasági, politikai, humán- és állategészségügyi szempontok játszottak és játszanak szerepet.

Kulcsszó: kutyatartás, közterület, veszettség, kutyapiszok, Budapest

Abstract

Companion animal keepers frequently express their need to spend time with their animals in public spaces. This is particularly true for urban dog keepers, many of whom keep their pets in flats. However, the presence of dogs in public spaces raises questions about who and how should control the behaviour of dogs and manage the fouling by dogs.

In Hungary, Budapest was the first place where keeping dogs in flats and walking them became increasingly common as early as the 19th century. Therefore, I focus on Budapest in

⁷⁵ A tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium Kooperatív Doktori Program Doktori Hallgatói Ösztöndíj Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült

my study, and concentrate particularly on the fight against rabies and dog fouling. I scrutinise how the public discourse and the regulatory environment of the public space use of dog walking have been structured over the last two centuries. While doing so, I analyse relevant policy documents and media material as well as quantitative data.

My findings suggest that the regulatory environment for dog walking has changed mainly in line with changing power relations between the opposing parties in related conflicts. The prevalence of dog keeping and dog walking as well as economic, political, human and animal health aspects have played a significant role in shaping the discourse and actual developments.

Keywords: dog keeping, public space, rabies, dog fouling, Budapest

Bevezetés

Sasku Károly 1856-ban kiadott illemtankönyve szerint *„utcákon, sétányokon nem illik [...] ebet magával hordani”* az embernek (Sasku 1856: 98). A kutyás térhasználat szabályozásában, illetve a társállatként tartott kutyák közterületi jelenlétének elfogadása kapcsán azonban jelentős változások történtek azóta. Ezt jelzi például, hogy 2023-ban Budapest hivatalos turisztikai weboldalán hét nyelven találunk információt arról, hogy milyen lehetőségeink (és milyen kötelességeink) vannak, ha négylábú társainkkal fedeznénk fel a várost (Budapestinfo.hu 2023).

Jelen tanulmányban azt járom körül, hogy az elmúlt két évszázadban milyen kérdések foglalkoztatták a város lakosságát, illetve a döntéshozókat a kutyás térhasználat kapcsán, és azokra milyen válaszok születtek. Az áttekintésben a veszettség és a kutyapiszok elleni küzdelemre fókuszálok, mert az ezekkel kapcsolatos kérdések számos különböző, gyakran napjainkban is alkalmazott eszköz bevezetését eredményezték. A kutatás során az elmúlt két évszázad releváns szakpolitikai dokumentumait és médiaanyagait elsősorban az Arcanum Digitális Tudománytár segítségével vizsgáltam, továbbá kvantitatív adatokat is elemeztem.

A történeti áttekintés, illetve a téma komplex feldolgozása a tudományos szférán kívül elsősorban a kutyás térhasználat szabályozásában illetékes döntéshozók részéről tarthat számot érdeklődésre. Ezen felül a felelős állattartás koncepciójának történeti távlatú értelmezéséhez is hozzájárulhat.

1. A veszettség elleni küzdelem szerepe a kutyás térhasználat szabályozásában

A kedvtelésből tartott kutyák már a 19. század közepén is jelen voltak a pesti közterületeken. Erre utal, hogy a Világ című folyóiratban arról számoltak be 1842-ben, hogy *„számos hű eb van, melly sétáló gazdájától elmaradni nem akar, 's viszont sok hű gazda és hölgyecske, ki ebecske vagy kutya nélkül át nem tud lépni a szobája küszöbén”* (Világ 1842: 784). A közterületeken azonban a gazdájukkal együtt sétáló kutyák mellett jelentős számban voltak kóbor kutyák is (Világ 1842: 784). Utóbbiakat az emberre is halálos kimenetelű

veszettség terjesztése szempontjából tartották különösen problémásnak (Dulácska 1875: 243).

A veszettség már az ókor óta ismert betegség volt, a kutyáról emberre történő terjedéséről is évszázadok óta tudtak az emberek (Fu 1997: 20). A 19. században jelentős mértékben bővültek a veszettséggel kapcsolatos tudományos ismeretek. Példaként említhető, hogy veszettség elleni oltóanyagot 1885-ben a francia Louis Pasteur alkalmazott először sikeresen emberen (Tarantola 2017: 1–21). Ezt megelőzően a veszettség (vagy másnéven ebdüh) elleni küzdelem egyetlen módszere az volt, hogy az emberek megpróbálták elkerülni a fertőzött állatok harapását. Ehhez szolgált eszközül például a szájkosár. A magyar királyi helytartótanács 1848 januárjában rendelte el *„azon szerencsétlen esetek megelőzése végett, mellyek közelébb, dühös ebek harapása által embereken s állatokon történtek”*, hogy *„minden szájkosár (mint egyedül biztosító-eszköz) nélkül szabadon járó ebek, tulajdonosaik személyére való tekintet nélkül, a gyepmester által elfogatandók és kiirtandók levén”* (Városi Tanács 1848: 36). A szájkosár használatának kötelezővé tétele prevenciós intézkedésként értékelhető, valamennyi kutya csak szájkosárban tartózkodhatott közterületen, függetlenül attól, hogy fertőződött-e a veszettséggel. A harapás szájkosárral történő megakadályozása mellett a szájkosár nélküli, potenciálisan fertőzőképes kutyák kiirtása szintén a veszettség visszaszorítását célozta.

A szájkosár alkalmazását az előírások ellenére a kutyatulajdonosok jelentős része nem tartotta be. A Pesti Napló 1850-ben számolt be arról, hogy *„a kutyáknak nem volna szabad szájkosár nélkül járnai, pedig bizony tizediknek sincsen szájkosara”* (Pesti Napló 1850: 3). Érdemes megemlíteni, hogy a szájkosárhasználati kötelezettséget nemcsak egyéni szinten ellenezte, illetve hagyta figyelmen kívül a kutyatartók jelentős része. Az 1870-ben alapított Pesti Állatvédő Egyesület egyik első intézkedése az volt, hogy a fővárosi bizottsághoz folyamodott a kutyák szájkosárral történő ellátására vonatkozó szabályok megszüntetése érdekében (Máday 1907:13). A vonatkozó szabályokat még ugyanebben az évben el is törölték. A döntésben fontos szerepet játszott az az érv, hogy az *„ebek szájkosár miatti fájdalomla idézi elő a veszettséget”* (Pesti Hírlap 1882: 3). Ez jól illusztrálja, hogy a veszettség kialakulása kapcsán még 1870-ben is voltak olyan sokak körében elfogadott koncepciók, amelyek tudományos alapon történő megcáfolására alig néhány évtizedet kellett várni. Ugyanakkor már az 1870-es években is voltak, akik nem tartották helytállónak, hogy a szájkosárnak szerepe lehet a veszettség előidézésében, mint például az orvos Dulácska Géza. Dulácska szerint a szájkosár használatát legalább azokon a helyeken érdemes lett volna ismét időszakosan kötelezővé tenni, ahol felütötte a fejét a veszettség. Egy ilyen intézkedésnek azonban érzékelte, hogy *„sok az ellensége, különösen azok közt, kiknél főirányadó saját zsebök és nem a közjó”* (Dulácska 1875: 244).

Dulácska is elismerte azonban, hogy például 1874-ben egyetlen embert sem diagnosztizáltak veszettséggel a fővárosban, jóllehet a betegség kockázata nem volt elhanyagolható (Dulácska 1875: 242). Ezt jelzi például, hogy néhány évvel később, 1879-ben a budapesti állatgyógyintézetben kezelt 572 kutya közül 24 veszett volt (A Hon 1882a: 3). A kutyákkal szemben azonban nemcsak a veszettség miatt volt több városlakóban ellenérzés.

Az Ellenőr folyóiratban például a következőre hívták fel a figyelmet 1881-ben: „Menjen csak valaki végig a vácsi utcában vagy általában legélénkebb utcáink valamelyikén s tapasztalni fogja, hogy ott folyvást valóságos kutyatábor van, oly jelenetekkel, melyeket semmiféle helyen megtűrni nem szabad. Óriási szelindekek kergetőznek ott, s rohannak a járó-kelők felé, rémitgetve nőket és gyermekeket, míg a gazda büszke kedvteléssel gyönyörködik kutyája merész virgoncságában” (Ellenőr 1881:1). A fővárosi közgyűlésben a veszettség megakadályozását célzó szabályok kidolgozásakor Adler Zsigmond élesebben fogalmazott a téma kapcsán: „az ebkérdésben a csekély minoritás terrorizálja a tulnyomó többséget. 8000-en tartanak kutyát, 352,000-en nem” (A Hon 1882a: 3).

A közterületen előforduló kutyák jelentős része azonban kóbor kutya volt, tulajdonosaik felderítésére nem volt mód, mert nem rendelkeztek az ebadó megfizetését igazoló védjeggyel. 1882-ben a fővárosi gyepmester kimutatása szerint 4190 kutyát fogtak be Budapest területén, amelyek közül mindössze 454 rendelkezett védjeggyel. A gyepmesteri statisztikák alapján ugyanebben az évben 153 embert martak meg kutyák, közülük 14-et veszettnek minősített kutya.⁷⁶ Az előző évhez képest a veszettnek minősített kutya által megharapott egyének száma 2-vel csökkent, a megmart emberek, valamint a befogott kutyák száma viszont jelentős mértékben nőtt (Nemzet 1883:3). Főként utóbbiban szerepe lehetett annak, hogy a fővárosi tanács 1882-ben elfogadta a 703/1882. közgyűlési számú szabályzatot „az ebtartásról, valamint az ebdüh kifejlődésének és továbbterjedésének lehető meggátlása tárgyában”, ami ismét a gyepmester feladatává tette a szájkosár nélküli ebek befogását.

Az ebtartási szabályzat előírta, hogy „minden a főváros belterületén tartott, vagy vidékről bárki által behozott eb az utcákon, tereken, vagy egyáltalán a házon kívül bárhol a védjegy mellett még a marás lehetőségét kizáró szájkosárral látandó el”. Érdeemes megemlíteni, hogy a szabályzat kidolgozása során felmerült az is, hogy kötelezővé tegyék a póráz vagy másnéven „zsineg” alkalmazását, de ezt a közgyűlés végül egyhangúlag elutasította (összevetésképp: a kötelező szájkosárhasználat bevezetését 56:29 arányban fogadta el) (A Hon 1882a:3). Ebben mindenekelőtt az játszott szerepet, hogy a kutyák harapását és ezáltal a veszettség terjedését a döntéshozók többsége (beleértve a polgármestert is) elsősorban a szájkosárral tartotta megakadályozhatónak és nem a pórázzal (A Hon 1882a:3; 1882b:2).

Abban az esetben azonban, amikor a veszettség mégis felütötte valahol a fejét, az egészséges kutyák védelme érdekében a póráznak is volt létjogosultsága. Azzal lehetett ugyanis leginkább elkerülni, hogy a kutya a gazdájától eltávolodjon és ezalatt esetleg megharapja a még ki nem irtott veszett állat. Az 1882-es fővárosi ebtartási szabályzat a pórázt még nem nevesíti, csak azt rögzíti, hogy „köteles minden ebtulajdonos kutyáját zárva vagy kötve tartani, míg a hatóság közhírré nem teszi, hogy a dühös eb elpusztított” (703/1882. kgy.sz.: 15§). Az 1888. évi VII. törvénycikk, amely országos szinten szabályozta az

⁷⁶ A korban a veszettséget még gyakran nem megfelelően diagnosztizálták. A Nemzet (1883: 3) és A Hon folyóirat is 1881-re vonatkozóan 16 olyan esetről számol be, amikor „veszett kutya” harapott meg valakit Budapesten, ugyanakkor víziszony (a veszettség tünete) mindössze 2 egyénnél jelentkezett (A Hon 1882b: 2). Emiatt használom itt a „veszettnek minősített” megjelölést a „veszett” jelző helyett.

állategészségügy rendezését, azonban már azt írta elő, hogy *„(h)a veszett, vagy veszettség gyanújában álló kutya (vagy más állat) kóborol, [...] Ilyen esetben elrendelendő, hogy a községben valamennyi kutya megkötve tartassék, vagy pedig biztos szájkosárral pórázon vezettessék; a szabadon járó kutya kiirtandó”*.

Ebzárásokat – így hívták azokat az időszakokat, amelyekben a fent említett különleges szabályok szerint kellett a kutyákat tartani – egyre gyakrabban rendeltek el, illetve hosszabbították meg a hatóságok. Fényes László 1925-ben a fővárosi közlélmzési bizottság ülésén úgy fogalmazott, hogy *„(t)íz év óta minden hónapban megjelennek az utcákon az ebzárlat meghosszabbítását hirdető plakátok”* (Fővárosi Közlöny 1925: 1615). Ez nemcsak a kutyatartóknak okozott kellemetlenséget, hanem a hirdető plakátok rendszeres nyomtatása miatt anyagi terhet is rótt a fővárosra.

A fent említett közlélmzési bizottsági ülés jegyzőkönyve rávilágít a kutyatartás, illetve a vonatkozó szabályok mentén kirajzolódó társadalmi és területi egyenlőtlenségekre is. Példaként említhető Joanovich Pál azon megjegyzése, mely szerint *„a Belvárosban szájkosár és póráz nélkül sétálnak a finom kutyák, azonban arra sohasem jár a sintér”*, amire az ülés elnökének reakciója az volt, hogy a *„Belvárosban is járnak pecérek, mivel azonban ezeknek az utcákon való végigvonulása nem valami épületes látvány, a belső városrészekben talán ritkábban járnak, mint a külső városnegyedekben”* (Fővárosi Közlöny 1925: 1615). Mindezek alapján a Belvárosban, a jellemzően magasabb életszínvonalon élő kutyatartókat – vélhetően – elsősorban társadalmi pozíciójuk miatt lényegesen kevésbé szankcionálták, mint más városrészekben élő társaikat.

A szájkosár és a póráz használata azonban a veszettség elleni küzdelem szempontjából egyre kevésbé volt indokolt a veszettség elleni oltások folyamatos fejlesztése és elterjedése miatt. A veszettség elleni oltások alkalmazása és fejlesztése terén a Pasteur laboratóriumával is kapcsolatban álló Hőgyes Endre munkássága révén a budapesti helyzet világviszonylatban példaértékűvé vált. Hőgyes idejében még elsősorban azon egyének oltására fókuszáltak, akiket vélhetően veszett állat harapott meg (Lontai 2004: 120), mert ekkoriban körülbelül 20, majd később 8-10 oltásból állt az oltási sorozat (Keszthelyi – Kerbler 1934: 57). Az egyoltásos és így a kutyák preventív védőoltására is alkalmasabb eljárás az 1920-as években kezdett elterjedni (Lontai 2004: 121). Magyarországon az egészséges kutyák preventív veszettség elleni védőoltását 1929-ben engedélyezték, majd először Gödöllőn és környékén a cserkész világtalálkozóra érkező vendégek védelme érdekében, később fokozatosan az egész országterületre kiterjedően kötelezővé tették (Keszthelyi-Kerbler 1934: 57–58; Nagy – Kerekes 1995: 72; Soós – Kucsera – Kulcsár 1995: 117).

Az ebzárlatok ideje alatt azonban az állategészségügyről szóló 1928. évi XIX. törvénycikknek, valamint a magyar királyi földművelésügyi miniszter 1932. évi 100.000 számú, előbbi törvénycikk végrehajtásáról szóló rendeletének megfelelően továbbra is kötelező volt szájkosárral és pórázzal ellátni azokat a kutyákat, amelyek nem voltak elzárva vagy megkötve. Az ebzárlattal nem érintett időszakokban utóbbi rendelet 120. §-a szerint *„városok belterületén minden eb az utcára (térre), csak a marás lehetőségét kizáró szájkosárral, vagy pórázon vezetve bocsátható”* (1. ábra). Az országos érvényű szabályozás ezen része beépült

Budapest székesfőváros új ebtartási és ebadó szabályrendeletébe, amely 1939-ben lépett életbe (154/1939. kgy. számú határozat). A budapesti szabályozás az országoshoz képest

1. ábra Kutyasétáltatás 1934-ben a budapesti Vérmezőn

Forrás: Fortepan/Lissák Tivadar (képszám:71002)

abban a tekintetben szigorúbbnak bizonyult, hogy a „nyilvános parkok, sétányok, gyermekjátszóterek” területén a szájkosár és a pórás egyidejű alkalmazását írta elő a kutyatartók számára. Ezt az intézkedést „a parkokban tartózkodók személybiztonsága, valamint az ott levő növényzetnek a szabadon bocsátott ebek kártevésétől való megóvása” (Fővárosi Közlöny 1938: 10) miatt tartották indokoltnak a döntéshozóknak. Utóbbi indoklás is jelzi, hogy a veszettség elleni küzdelem mellett, amelynek az 1920-as–1930-as évekig elsődleges szerepe volt a fővárosi kutyás térhasználat szabályozásában, új szempontok is egyre hangsúlyosabban megjelentek. Az egyik – máig aktuális – fő kérdéssé a kutyák által okozott szennyeződések kezelése vált, amelynek szabályozását már az 1939-es fővárosi ebtartási

szabályzat is megkísérelte.

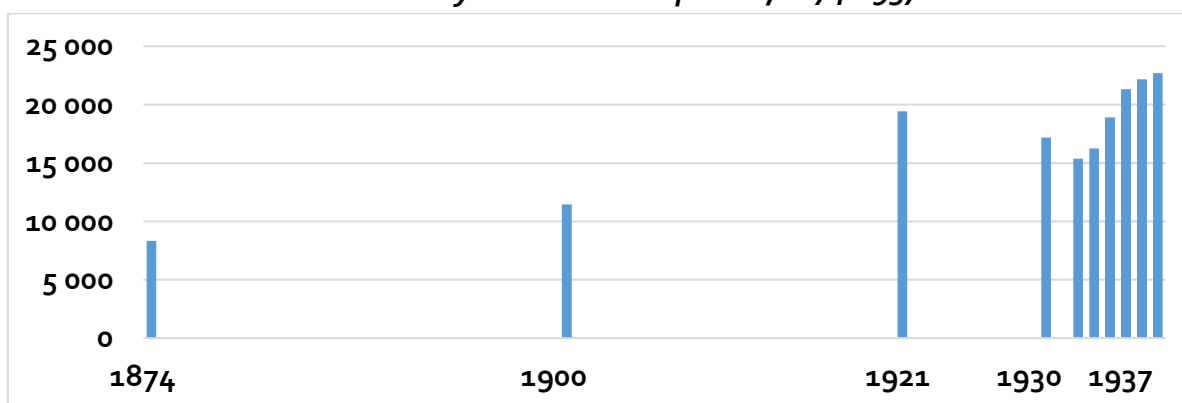
2. A kutyapiszok-helyzet kezelésének változó módszerei

Az 1939-es fővárosi ebtartási szabályzat a korábbiakhoz képest új elemként rögzítette, hogy „az ebtulajdonos (ebtartó, gondozó) vagy megbízottja gondoskodni tartozik arról, hogy közterületre bocsátott ebe csak a kocsúton, a gyalogjáró mentén húzódó folyókán és lehetőleg a csatornanyílások közelében ürítsen”, valamint arra is ügyeljen, hogy kutyája a „háznak más lakó által is használt részeiben ne ürítsen” (154/1939. kgy. számú határozat). A döntéshozók ezeket az intézkedéseket köztisztasági szempontból tartották indokoltnak és szükségesnek (Fővárosi Közlöny 1938: 10).

A fővárosban tartott kutyák száma gyorsan emelkedett az 1930-as években, ami valószínűleg fontos szerepet játszott abban, hogy a kutyák által okozott közterületi szennyeződések kezelése szabályozandó kérdéssé vált. 1932 és 1937 között közel másfélszeresére nőtt a budapesti kutyapopuláció, a korábbi évtizedekben jellemző ebállomány méretét is meghaladta (2. ábra). A növekedés mértékét a Nemzeti Újság újságírója azért tartotta aggasztónak, mert „37 év alatt odafordult a helyzet, hogy a házikutyák

száma, melyeknek tulnyomó része nem házőrző, hanem öleb, épen kétszerannyira növekedett, a csecsemők száma pedig felére fogyott” (Nemzeti Ujság 1937:6). A gondolatmenetét tovább folytatva, a helyzetet különösen a Belvárosban érezte borzasztónak, ahol „az ölebek száma majdnem eléri az öt évnél fiatalabb gyermekek számát”, holott utóbbiak száma 1900-ban még ötször annyi volt, mint a kutyáké (Nemzeti Ujság 1937:6). Mindezek a megállapítások rávilágítanak arra, hogy a kutyák, illetve a kutyatartók szerepe vélhetően közterület-használóként is megnőtt és az ezzel járó negatív következményekre, úgymint a kutyapiszok-helyzet romlására a döntéshozóknak reagálnia kellett.

2. ábra A kutyák száma Budapesten, 1874-1937

Forrás: saját szerkesztés A Hon (1875:3) és a Nemzeti Ujság (1937:6) alapján

A II. világháború következtében azonban jelentősen lecsökkent a fővárosi kutyaállomány, „a háború után mindössze 4000 kutya maradt Budapesten” (Cséry 1949:6). A háborús események a kutyák veszettség elleni oltását is akadályozták, újra nagyobb számban jelent meg Magyarországon a kutyák között a veszettség (Nagy – Kerekes 1995: 72). Ennek fényében érthető, hogy Budapest polgármesterének 119.647/1947 – VIII. számú „Az ebtartással kapcsolatos tennivalók az 1948. évben” című rendeletében is az eboltás kérdéskörén volt a legnagyobb hangsúly. A kutyák által okozott szennyeződések kezelésének a módja nem szerepelt „az ebtartási szabályok fontosabb rendelkezései” között.

A kutyák száma azonban hamarosan újra gyors növekedésnek indult Budapesten, 1949-ben már több mint 20 ezer kutya volt a fővárosban (Cséry 1949:6). Nagy-Budapest létrehozásával a főváros közigazgatási határa is jelentős mértékben változott 1950-ben, ami nehezíti a kutyák számáról szóló korabeli beszámolók összevetését. 1966-ban viszont Bíró András a Magyarország folyóiratban már arról számolt be, hogy a fővárosban „csaknem ötvenezer kutyát tartanak. Legtöbbet – 4158-at – a XX. kerületben, a legkevesebbet az V. kerületben (307). Még a legnépesebb belső kerületben, a VIII-ban is csak 647 kutyát tart nyilván a statisztika” (Bíró 1966: 16). Mindezek alapján a belvárosi kutyatartás és ezáltal feltehetőleg a kutyasétáltatás szerepe is visszaszorult a II. világháborút megelőző évekhez képest. A kutyák által okozott közterületi szennyeződések vonatkozásában Budapest Főváros Tanácsának 5/1959. számú rendelete az ebtartásról lényegében megismételte az 1939-es fővárosi ebtartási szabályzat megfelelő rendelkezéseit.

Budapest Főváros Tanácsának 3/1968. számú rendelete az ebtartásról az 1959-es rendeletről (és az 1939-es ebtartási szabályzattól) eltérően már nem azt írta elő, hogy közterületen a kutya hol ürítsen, hanem azt, hogy hol ne: „*az eb tulajdonos gondoskodni köteles arról, hogy kutyája a gyalogjárdát, sétányt ne szennyezze*”. A rendelet megfogalmazása azonban több szempontból nem volt szerencsés. Egyrészt nem mindig az eb tulajdonos sétáltatta, felügyelte a kutyát; másrészt óhatatlan volt, hogy a kutya a közterületen is végezze biológiai szükségleteit és ezáltal szennyezze azt. Többek között ezeket a problémákat igyekeztek orvosolni Budapest Főváros Tanácsának 2/1972. számú rendeletével. Utóbbi rendelet már úgy fogalmazott, hogy „*Az eb tulajdonosa vagy az eb felügyeletével megbízott más személy gondoskodni köteles arról, hogy az eb a gyalogjárdát, sétányt, nyilvános parkot, a lakóház közös használatú területét ne szennyezze. Az eb által e területeken keletkezett szennyeződés azonnali eltávolításáról az eb tulajdonosa, illetőleg az eb felügyeletével megbízott személy köteles gondoskodni.*”

A kutyatartók jelentős része azonban nem vette figyelembe a szabályozást, és a szabályszegő gazdák, illetve kutyáik növekvő számával együtt a közterületen hagyott kutyapiszok mennyisége is növekedett. A kutyapiszok-helyzetre „*a parklátogatók, kiváltképp a gyerekes szülők állandóan*” panaszkodtak Dr. Reményi K. András kynológus 1974-ben megfogalmazott véleménye szerint (Brády 1974: 16). A kutyapiszok nemcsak esztétikai és bűzhatása miatt volt kellemetlen, hanem emberekre is veszélyes fertőzések forrása is lehetett, aminek leginkább a szennyezett területen játszó kisgyermekek voltak kitéve. Ennek fényében érthető, hogy nemzetközi szinten egyre többen foglalkoztak tudományos körökben a kutyák (és macskák) bélféreg-fertőzöttségével a bélsárvizsgálat módszerét alkalmazva. Magyarországon például Fok Éva és társai jelentettek meg egy cikket 1988-ban a Magyar Állatorvosi Lapokban egy ilyen módszerrel készült kutatás eredményeiről, amelyben többek között 11 budapesti parkban gyűjtöttek összesen 200 mintát. Bár a parkokban gyűjtött minták fertőzöttsége lényegesen alacsonyabb volt, mint például az állatmenhelyi, illetve állategészségügyi telepen gyűjtött mintáké, a vizsgált parkok jelentős részében fennállt a fertőződés veszélye (Fok et al. 1988: 17).

Érdemes megemlíteni, hogy mivel „*(a)z ebtartással kapcsolatos – és a közvéleményt erősen foglalkoztató – negatív jelenségek elszaporodtak*” (Fővárosi Közlöny 1986:153), a Fővárosi Tanács 1986-ban felülvizsgálta az ebtartási szabályrendeletet. Ennek eredményeként állapították meg, hogy a közel 15 éve alapvetően nem módosított, hatályos „*tanácsrendelet tartalmazza mindazokat az előírásokat, amelyek betartása biztosítja a kulturált ebtartást*” (Fővárosi Közlöny 1986:153). Utóbbi megállapítás a kutyapiszok-helyzet vonatkozásában is lényegében elfogadható, mert a problémát nem az előírás, hanem az előírás betartatása jelentette. Nehezen lehetett ugyanis tetten érni és intézkedést foganatosítani a kutya által okozott szennyezés eltakarítását elmulasztó gazdák ellen.

A szabálysértők szankcionálásában elsődleges szerepe a rendőrségnek volt, illetve lett volna. A centralizált szervezet kapacitáshiánya ugyanis – párhuzamosan például a népességnövekedéssel, illetve a motorizáció terjedésével – egyre inkább jelentkezett a közterületek ellenőrzésével kapcsolatos ügyekben. Emiatt kezdte meg 1983-ban működését

a Fővárosi Közterület-felügyelet, egy olyan „hatósági ellenőrzést végző munkaszervezet”, amely a fővárosi közterületek rendjére és tisztaságára ügyelt (Bacsárdi 2019: 128–129). A Minisztertanács fővárosi közterület-felügyeletről szóló 3/1983. (I.29.) számú rendelete alapján a közterület-felügyelő a rendőrtől eltérően fegyverrel nem rendelkezett, önvédelmi eszközként könnygázcsozóró palackot alkalmazhatott. Ez a szűkebb eszköztár viszont szerepet játszhatott abban, hogy a közterület-felügyelők gyakran nem mertek fellépni kutyával kapcsolatos szabálysértéseknél a kutyás gazdával szemben.

A rendszerváltozás következtében új problémák jelentkeztek, amelyek hozzájárultak a budapesti kutyapiszok-helyzet romlásához. Az újonnan bevezetett többszintű önkormányzati rendszerben a közterület-felügyelet (Kardos 2018: 105–125), a köztisztaság biztosítása (Szilágyi 1996: 4), illetve az ebtartási szabályok megalkotása (Nagy 1998: 437) terén is voltak olyan kérdések, ahol az egyes szintek közötti feladat- és hatáskörmegosztás nem volt egyértelmű. A közszolgáltatások megfelelő szinten történő biztosítását tovább nehezítette az önkormányzatok kedvezőtlen gazdasági helyzete (Bethlenfalvy szerk. 1995: 16), ami részben abból fakadt, hogy a központi állam által delegált feladataik bővülésével nem tartott lépést az azok ellátásához szükséges források növekedése (Fazekas-Ruck szerk. 1995: 16; A. G. 1997: 1; Vajta 1999: 5).

A rendszerváltozás a kutyatartók egy részének a szabadsághoz (Sajó 1999: 18), illetve az államhoz fűződő viszonyát szintén kedvezőtlen irányban változtatta a kutyapiszok-helyzet kezelésének szempontjából. Erre utal az a Népszabadság folyóiratban 1993-ban megjelent beszámoló, amely szerint, ha a kutyasétáltatót más közterület-használók figyelmeztetik a kutyája után történő takarításra, akkor gyakran az a válasz, hogy „*megfizetem az adómat, jut abból pénz a takarításra*” (T.É. 1993:3). A közterületen hagyott kutyapiszok növekvő mennyiségéhez az is hozzájárult, hogy időközben jelentős mértékben bővült a fővárosi kutyapopuláció: 1990-ben 95 424 veszettség ellen beoltott kutya volt Budapesten (Gubás 1991: 1), 2000-re számuk 30%-kal, 124 650-re nőtt (Bende – Szabó – Reiczigel 2003: 342).

A kutyapiszok-helyzet mindezek fényében egyre komolyabb kihívássá vált, amit számos különböző módszerrel próbáltak kezelni a döntéshozók a rendszerváltozást követően. Egyre elterjedtebbé vált a különböző, egymással gyakran konfliktusba kerülő közterület-használó csoportok térbeli elkülönítése (Bodnár 2000: 167). Az 1990-es években például valamennyi felújított fővárosi tulajdonú játszóteret bekerítették és a legtöbbet átadás után még őrizték is (B.T. 1999: 25). A játszóterek elkerítésében a gyermekek kutyáktól, illetve kutyaürüléktől történő védelme mellett azonban több tényező is szerepet játszott, például a gyermekek növekvő forgalomtól való megóvásának elősegítése (Fajka 1994: 4). 1989-hez képest 2000-re ugyanis közel 32%-kal bővült a fővárosi személygépkocsi-állomány (M. Sz. 1989: 22 és KSH 2023 alapján).

A motorizáció térnyerése a kutyafuttatók kialakítására is hatással volt. Az ebtartási szabályrendelet az 1970-es évek elejétől lehetővé tette a kerületek számára, hogy „*ebek póráz nélküli futtatására [...] forgalom mentes területet*” jelöljenek ki (Budapest Főváros Tanácsának 2/1972. sz. rendelete). A forgalommentes területek fogvatkozása valószínűleg szerepet játszott abban, hogy a rendszerváltozást követően egyre elterjedtebbek lettek a zárt

kutyafuttatók. Ezeknek a létesítményeknek a kialakítása mögött azonban érzékelhető volt az a szándék is, hogy a kutyasétáltatással kapcsolatos problémákat térben koncentrálják és elkülönítsék. A kutyák ugyanis nemcsak „biztonsági (harapás, marás) és köztisztasági (ürülék, fertőzésveszély)”, hanem parkfenntartási szempontból is veszélyt jelentettek, mert az „*ebek erősen savas vizelete komoly károkat okoz a fákban*” (Bencsik 1995: 10).

A kutyák által okozott szennyezések térbeli koncentrálsát célozták a kutyaillemhelyek, másnéven kutyavécék is, amelyből többfélét próbáltak ki Budapesten az 1990-es években. A legegyszerűbb kialakítású tulajdonképpen nem is tekinthető kutyavécének, hiszen csak annyiból állt, hogy a csatornanyílások mellé fölfestettek egy WC feliratot és egy „*kutya portréját, mintegy jelezve a gazdának, hogy odavezessék*” az ebét (Zombori 1994:24). A másik véglet a Fővárosi Csatornázási Művek szakemberei által már 1990-ben francia mintára elkészített vízöblítéses kutyavécé volt (Mai Nap 1990: 1), amelynek az ára a Népszabadság 1995. évi híradása szerint bekötve, üzembe állítva másfélmillió forint lett volna (összevetésképp: az országos havi bruttó átlagkereset 1995-ben nem érte el az 500 ezer forintot KSH 2023 alapján). Bár volt ennél olcsóbb, félmillió forintért üzembe helyezett konstrukció is (B.T. 1995: 5), a vízöblítéses kutyavécék elsősorban a magas árak miatt nem terjedtek el a fővárosban (Bethlenfalvy szerk. 1995: 16). Népszerűbbnek bizonyultak azok a kutyavécék, amelyek néhány négyzetméteres homokozószerű létesítmények voltak, közepükön egy faoszloppal (F.ZS. 1996: 5, Vajta 2003: 9) de ezek sem hoztak átütő sikert a kutyapiszok-helyzet kezelésében, jóllehet napjainkban is vannak még kutyaillemhelyek egyes budapesti kerületekben.

A kutyavécéssel történő kísérletezés mellett több olyan új eszközt is kipróbáltak a fővárosban az 1990-es években, amely a közterületen már hátrahagyott kutyaürülék eltakarítását célozta. Volt olyan eszköz, amelyet forgókefés utcaseprő járműből és volt, amelyet egy terepjáróból alakítottak át a célra és helyeztek üzembe 1994-ben (Kriván 1994: 2). Párizsi példát követve, 1995-ben mutatták be a kutyapiszokfelszedő motorkerékpárt is

3. ábra Különböző módszerek kombinálása: kutyasziget a VII. kerületben

Forrás: Budapesti Nap, 2003, 2. évf. (95): 24.

Budapesten (N.K.J 1995: 1), majd 1996-ben kezdtek rendszeresen takarítani ezzel az eszközzel. A többszintű fővárosi önkormányzati rendszer sajátosságait jól példázza, hogy az új eszközzel csak a fővárosi, illetve VII., valamint XIII. kerületi közterületeken takarítottak, mert csak ezek az önkormányzatok rendelték meg a Bábolna Rt.-től a szolgáltatást (K.Á. 1996: 4). A kutyapiszok eltakarításában tapasztalható sikertelenségek miatt azonban 1997-től a kutyapiszok-helyzet kezelésében az utólagos feltakarítás mint közszolgáltatás helyett a kutyatartók szemléletformálása, ürülékgyűjtő zacskókkal történő ellátása került előtérbe (K.B. 1997: 14). A fővárosi közterületeken nagy mennyiségben hagyott kutyaürülék turisztikai szempontól is aggasztó volt, így nem véletlen, hogy a 2000-ban indított „A szobatiszta Budapestért” címet viselő szemléletformáló kampány élére a Budapest és a Közép-Duna-vidéki Regionális Idegenforgalmi Bizottság állt (F.Zs. 2000: 27).

A kutyapiszok-helyzet kezelésében a szemléletformáló kampányok mellett 2002-től kaptak egyre nagyobb szerepet a kutyaürülékgyűjtő edények, legalábbis erre utal növekvő számuk a budapesti közterületeken (Népszabadság 2002:1; Kovács 2003: 7; Dobó 2016). A VII. kerületben alkalmazott sajátos megoldás volt, hogy az úgynevezett kutyaszigeteken a kutyaürülék-gyűjtő edényeket kutyavécék faoszlopára rögzítették

(3.ábra, Budapesti Nap 2003: 24). A kutyaürülék-gyűjtő edények és a szemléletformáló kampányok hatására, ugyan nem egyenletesen és hosszabb időtávon, de már a 2000-es évek második felére érzékelhetően javult a fővárosi kutyapiszok-helyzet az ezredforduló környéki állapotokhoz képest (Csejtej 2007: 6, Dobó 2016).

A probléma azonban nem szűnt meg, ezt jelzi például, hogy 2022-ben a II. kerületi önkormányzat tájékoztató táblák segítségével igyekezett felhívni a kutyatartók figyelmét kötelezettségükre a kutyapiszok eltakarítását illetően. Ugyanakkor az önkormányzat a kutyatartók kedvében igyekszik járni azzal, hogy „mindent megtesz” olyan toklászmentes területek létrehozása érdekében, ahol az „*ebek gondtalanul, biztonságban játszhatnak, szaglászhatnak*” (masodikkerulet.hu 2022). A két intézkedés együttes bejelentése szemlélteti, hogy a kutyapiszok-helyzet további javulását követően kerülhet még inkább előtérbe a kutyatartói igények kielégítése a városi terek, illetve térhasználati szabályok alakításában.

Összefoglalás

Jelen tanulmányban a veszettség és a kutyapiszok elleni küzdelmet fókuszba helyezve tekintetem át, hogy a budapesti kutyás térhasználat kapcsán az elmúlt két évszázadban milyen szabályozási kérdések merültek fel és azokra milyen válaszok születtek. Az első szájkosár, majd pórázhasználati szabályok bevezetésével a 19. században a veszettség visszaszorítását igyekeztek elkerülni a döntéshozók. Miután az 1930-as években kötelezővé tették a kutyák veszettség elleni oltását és a kedvtelésből történő kutyatartás terjedése Budapesten újabb lendületet kapott, újfajta szabályozási kérdések, úgymint a kutyák által okozott szennyeződések kezelése is előtérbe került. A II. világháború következtében utóbbi kérdés ugyan háttérbe szorult, de a 20. század második felében, különösen a rendszerváltozás után egyre égetőbbé vált és többféle módszer kipróbálását ösztönözte.

Eredményeim alapján összességében megállapítható, hogy a kutyás térhasználat szabályozási környezete elsősorban a kapcsolódó konfliktusok szembenálló felei közötti hatalmi viszonyok változásának megfelelően módosult. A különböző álláspontok kialakításában többek között a kutyatartás, illetve a kutyasétáltatás elterjedtsége, gazdasági, politikai, humán- és állategészségügyi szempontok játszottak és játszanak szerepet.

Források

119.647/1947 – VIII. szám rendelet Az ebtartással kapcsolatos tennivalók az 1948. évben. *Fővárosi Közlöny*, 59. évf. (2): 14.

154/1939. kgy. szám Budapest székesfőváros ebtartási és ebadó szabályrendelete

1888. évi VII. törvénycikk az állategészségügy rendezéséről. URL: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=88800007.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D32>

1928. évi XIX. törvénycikk az állategészségügyről. URL: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92800019.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D40>

703/1882. közgyűlési számú Szabályzat az ebtartásról, valamint az ebdüh kifejlődésének és továbbterjedésének lehető meggátlása tárgyában.

A magyar királyi földművelésügyi miniszter 1932. évi 100.000 számú rendelete, az állategészségügyről szóló 1928. XIX. törvénycikk végrehajtásáról.

A Minisztertanács 3/1983. (I.29.) számú rendelete a fővárosi közterület-felügyeletről.

- A. G. (1997): Budapest sikeres évet zár. *Népszabadság (Budapest melléklet)*, 1997.12.17., 1.
- B.T. (1995): Erzsébetvárosi kutyavécék. *Népszabadság (Budapest melléklet)*, 1995.03.28., 5.
- B.T. (1999): Leharcoltak a játszótérek. *Népszabadság (Budapest melléklet)*, 1999.07.27., 25.
- Bacsárdi József (2019): Magyarország önkormányzati rendészetének története. *Magyar Rendészet*, 19. évf. (4): 119–137.
- Bencsik Gyula (1995): A budaiak megbecsülik a környezetüket. *Népszava*, 123. évf. (223): 10.
- Bende Balázs – Szabó Orsolya – Reiczigel Jenő (2003): Budapest kutyapopulációja az ezredfordulón. *Magyar Állatorvosok Lapja*, 125. évf. (6): 340–345.
- Bethlenfalvy Gábor (szerk.) (1995): Köztisztasággondok. *Magyar Nemzet*, 58. évf. (85): 16.
- Bíró András (1966): Kutyakongresszus. *Magyarország*, 3. évf. (35): 16.
- Bodnár, Judit (2000): *Fin de Millénaire Budapest: Metamorphoses of urban life*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Brády Zoltán (1974): Ebről szerzett riport. *Élet és Irodalom*, 18. évf. (25): 16.
- Budapest Főváros Tanácsának 2/1972. számú rendelete az ebtartásról szóló 3/1968. számú tanácsrendelet módosításáról és kiegészítéséről
- Budapest Főváros Tanácsának 3/1968. számú rendelete az ebtartásról
- Budapest Főváros Tanácsának 5/1959. számú rendelete az ebtartásról
- Budapesti Nap (2003): Megtervezett kutyaszigetek. *Budapesti Nap*, 2. évf. (95): 24.
- Budapestinfo.hu (2023): Kutyával Budapesten. URL: <https://www.budapestinfo.hu/hu/kutyaval-budapesten>
- Csejteji Orsi (2007): Kutyagumi helyett gumikutya. *Pesti Műsor*, 56. évf. (29): 6–7.
- Cséry Dezső (1949) A puli és a pumi. *Magyar Vasárnap*, 2. évf. (44): 6.
- Dobó Géza (2016): Székesfővárosi kutyaszékelyhelyzet. URL: https://index.hu/urbanista/2016/08/og/szekesfovarosi_kutyaszekelyhelyzet/
- Dulácska Géza (1875): Az ebvesztről. *Gyógyászat*, 15. évf. (16): 242–244.
- Ellenőr (1881): Veszett ebek a fővárosban. *Ellenőr*, 13. évf. (652): 1.
- F.Zs. (1996): Kutyavécé vízivárosi módra, *Esti Hírlap*, 41. évf. (160): 5.
- F. Zs. (2000): A nagy kísérlet. *Népszabadság (Budapest melléklet)*, 2000.04.14., 7.
- Fajka Livia (1994): Megújul a Hild tér. *Népszabadság (Budapest melléklet)*, 1994.03.01., 4.
- Fazekas–Ruck Levente (szerk.) (1995): Pest-Buda: Önkormányzatok gazdálkodása. *Magyar Nemzet*, 58. évf. (56): 16.
- Fok Éva – Takáts Csilla – Šmidová Beáta – Kecskeméthy Sára – Karakas Miklós (1988): Kutyák és macskák bélféreg-fertőzöttségének elterjedtsége. *Magyar Állatorvosi Lapok*, 43. évf. (1): 17–25.
- Fővárosi Közlöny (1925): A közéletmegzési bizottság ülései. *Fővárosi Közlöny*, 36. évf. (47.): 1613–1619.
- Fővárosi Közlöny (1938): A javasolt új szabályrendelet. *Fővárosi Közlöny*, 49. évf. (25): 7–19.
- Fővárosi Közlöny (1986): Tájékoztató a Fővárosi Tanács területét érintő, fontosabb eseményekről. *Fővárosi Közlöny*, 36. évf. (10-11): 153.

- Fu, Zhen Fang (1997): Rabies and rabies research: past, present and future. *Vaccine*, 15. évf. (Supplement): 20–24.
- Gubás H. Ibolya (1991): Róka fogta kutya. *Népszabadság*, 49. évf. (220) p. 17.
- A Hon (1875): Kutya-katapultika. *A Hon*, 13. évf. (92): 3.
- A Hon (1882a): Fővárosi ügyek. *A Hon*, 20. évf. (26): 3.
- A Hon (1882b): Fővárosi ügyek. *A Hon*, 20. évf. (27): 2.
- K.Á. (1996): Kutya-bajunk sem lesz. *Kurír*, 7. évf. (186): 4.
- K.B. (1997): Megfeneklett az eb-piszokprogram. *Magyar Hírlap*, 30. évf. (71): 14.
- Kardos Pál (2018): A főváros kétszintű önkormányzati rendszeréből eredő problémák az önkormányzati rendészeti feladatellátást érintően a kerületek szemszögéből. *Magyar Rendészet*, 18. évf. (4): 105–125.
- Keszthelyi Tivadar – Kerbler Nándor (1934): A kutyák Pest-Pilis-Solt-Kiskunvármegyei veszettség elleni kötelező ojtásáról. *Állatorvosi Lapok*, 57. évf. (5): 57–59.
- Kovács Barbara (2003): Megoldatlan a kutyagumi eltakarítása. *Budapesti Nap*, 2. évf. (5): 7.
- Kriván Bence (1994): Korszerű fegyverek a kutyapiszok elleni harcban. *Magyar Hírlap*, 27. évf. (227 melléklet): 2.
- KSH (2023): URL: <https://www.ksh.hu/> (Tájékoztatási Adatbázis, STADAT – Hosszú idősorok)
- Lontai, Imre (2004): Rabies in Hungary, Romania, Moldova and Bulgaria In *Historical perspective of rabies in Europe*. (eds. King, Arthur Alfred – Fooks, Anthony R. – Aubert, Michel – Wandeler, Alexander I.), Paris: OIE, 119–127.
- Máday Izidor (1907): *Az Országos Állatvédő Egyesület huszonötévi működése és az állatvédelmi törekvések Magyarországon*. Budapest: Grimm Gusztáv Bizománya.
- Mai Nap (1990): A nap kutyahíre. *Mai Nap*, 2. évf. (136): 1.
- masodikkerulet.hu (2022): „Lépünk, hogy ne lépjünk bele”. URL: <https://masodikkerulet.hu/cimlap/lepunk-hogy-ne-lepjunk-bele>
- M. Sz. (1989): Jövőre drágulnak a szocialista kocsi. *Heti Budapest*, 2. évf. (44): 21–22.
- N.K.J. (1995): Leradírozzák a kutyagumit. *Népszabadság (Budapest melléklet)*, 1995.11.10.,1.
- Nagy Attila – Kerekes Bálint (1995): A veszettség története és járványtana. *Magyar Állatorvosok Lapja*; 50. évf. (2): 70–77.
- Nagy Viktória (2000): Az állattartás szabályozásának tapasztalatai a fővárosban. *Magyar Közigazgatás*, 50. évf. (7): 437–448.
- Nemzet (1883): Kutyaállapotok a fővárosban. *Nemzet*, 2. évf. (18): 3.
- Nemzeti Ujság (1937): A kutyák városa lesz-e Budapest? *Nemzeti Ujság*, 19. évf. (241): 6.
- Népszabadság (2002): Lapszél. *Népszabadság (Budapest melléklet)*, 2002. 11.21.,1.
- Pesti Hírlap (1882): Az ebek megrendszabályozása. *Pesti Hírlap*, 4. évf. (5): 3.
- Pesti Napló (1850): Vegyes hírek és események. *Pesti Napló*, 1. évf. (81): 2–3.
- Sajó András (1999): Park, kutyák, jogrend. *Beszélő*, 4. évf. (3): 16–24.
- Sasku Károly (1856): *A mívelt társalkodó, vagyis az illendőség és jó erkölcsű magaviselet szabályai*. Pest: Heckenast.
- Soós Tibor – Kucsera László – Kulcsár Gábor (1995): Veszettség elleni vakcinák. *Magyar Állatorvosok Lapja*; 50. évf. (2): 116–123.

- Szilágyi A. János (1996): Közegészségügyi veszélyt jelent a romló köztisztaság. *Magyar Hírlap*, 29. évf. (284): 4.
- T.É. (1993): Ez már kutyapest... *Népszabadság (Budapest melléklet)*, 1993.03.02., 2.
- Tarantola, Arnaud (2017): Four thousand years of concepts relating to rabies in animals and humans, its prevention and its cure. *Tropical Medicine and Infectious Disease*, 2. évf. (5): 1–21.
- Vajta Zoltán (1999): Öt fővárosi kerület csódba mehet. *Magyar Hírlap*, 32. évf. (172): 5.
- Vajta Zoltán (2003): Kampány indul a kutyagumi ellen. *Magyar Hírlap*, 36. évf. (17): 9.
- Városi Tanács (1848): Hirdetés. *Budapesti Hiradó*, 4. évf. (771): 36.
- Világ (1842): Fővárosi hírek. *Világ*, 1. évf. (97): 784.
- Zombori (1994): Mikor lesznek kutyavécék? *Magyar Nemzet*, 57. évf. (204): 24.

Lovas Kiss Antal

A társállatként tartott kutyák a fogyasztói társadalomban

Absztrakt

A kutyák a városi viszonyok között a leggyakoribb társállatok, őket engedjük magunkhoz legközelebb a lakókörnyezetünkben és velük van kölcsönös egymásra ható kapcsolatunk. Mivel ezt a fajt figyelhetjük meg leginkább, ezért feltehető lenne, hogy árnyalt ismereteink vannak róluk. A tapasztalatok azonban azt mutatják, hogy a hétköznapi kutyatartók, többnyire alig tudnak valamit a kutyáról mint biológiai fajról, akiknek pedig nincs kutyája, gyakran még annyit sem. Előadásomban kulturális antropológiai nézőpontból keresem a választ azokra a kérdésekre, hogy milyen forrásokból táplálkoznak a kutyákról és a kutyatartásról alkotott elképzeléseink, hogyan befolyásolja az érzelemvezérelt fogyasztói mentalitás a kutyatartási szokásainkat, valamint hogyan válhat napjainkban a társállatokra irányuló tevékenység az önkifejezés részévé.

Kulcsszavak: társállatok, fogyasztói társadalom, kutyatartás

Abstract

Dogs are the most common companion animals in urban conditions, we allow them to be close to us in our living environment and we have a mutually influencing relationship with them. Since we can observe this species the most, it can be assumed that we have nuanced knowledge about them. Experience shows, however, that ordinary dog owners mostly hardly know anything about dogs as a biological species, and those who don't have dogs often don't even know that much. In my presentation, from a cultural anthropological point of view, I look for answers to the questions from which sources our ideas about dogs and dog ownership are nourished, how the emotion-driven consumer mentality affects our dog-keeping habits, and how activities aimed at companion animals can become a part of self-expression these days.

Keywords: companion animals, consumer society, dog keeping

Bevezető

A 21. század elején a nyelvi és a kulturális fordulat után egy állati fordulatnak lehettünk tanúi a társadalom- és a bölcsészettudományokban. (Ritvo 2007: 122) Ezt a fordulatot az állatok és az ember közötti kapcsolat, valamint az állatok emberi társadalomban betöltött szerepe és státusza iránti növekvő tudományos érdeklődés idézte elő. Az állatokra irányuló figyelem új megközelítést és kérdéseket teremtett. A tudományos fókusz azért terelődött az állatokra, mert a gazdasági fejlődés során megnövekedett az állati termékek iránti kereslet és ez egyre nyilvánvalóbbá tette az állatok felhasználása körüli anomáliákat és kizsákmányolásukat is. Természetesen az állatok megismerésének szándéka korántsem új keletű. A tudomány történetének nagy részében szerepet játszottak az élettudományi kutatások alanyaiként éppúgy, mint a filozófiai gondolkodásban az emberrel való összehasonlítás és megkülönböztetés tárgyaiként. Az állattanulmányok azonban csak az ezredfordulón jelentek meg tágabb tudományos kontextusban forró témaként. Az ember-állat kapcsolat vizsgálatában új irányok kaptak teret (az animal studies, és az antrozoológia), amelyek újszerű megközelítéseket hoztak. Érdeklődni kezdtek többek között az állatok emberi társadalomban elfoglalt helye iránt is. (Peters - Stucki, - Boscardin, 2014) A fókusz ráirányult az nyugati városi társadalmakban az egyik leggyakoribb társállatra a kutyára is. Bár a kutyák minden kultúrában ott vannak az ember mellett, ennek ellenére például a kulturális antropológusok az állati fordulat 21. század elei megjelenéséig vonakodtak megvizsgálni az ember és a kutya kapcsolatát, mert nem tudták meghatározni a pozícióját. Nem tudták eldönteni, hogy a természethez tartozó, vagy kulturálisan megformált lényként tekintsenek-e rá. (Cummins 2013) A kutyák intellektuális, érzelmi és szociális képességeivel kapcsolatos új tudományos felismerések, úgy tűnik, még közelebb hozzák az ebeket az emberi társadalomhoz, és ebben jelentős szerepe van azoknak a magyarországi etológiai kutatásoknak, amelyek többek között elsőként bizonyították, hogy a kutya természetes élőhelye az emberi környezet. és ez a faj alkalmas a fajkon átívelő társiasságra. (Kubinyi 2006: 83-84).

Az állati fordulat a kulturális antropológia területén is változásokat eredményezett, az új biológiai eredmények és etikai nézőpontok hatására egyre inkább erodálódni látszik a korábban biztosnak gondolt választóvonal ember és állat között, egyre nyilvánvalóbbá válik ennek a megosztottságnak a társadalmi konstrukció jellege. Az új nézőpont fokozott igényt teremt arra, hogy az emberközpontú antropológia teret adjon egy olyan posztantropocentrikus antropológiának, amely abból indul ki, hogy a világ telis-tele van áramló, emberek és nem emberek közt megoszló ágenciákkal. (Tsing, 2015) Ennek fényében a társadalmat elgondolhatjuk emberi és nem emberi aktorok hálózataként, és onnantól fogva nem feltétlenül csak az emberek egymással való viszonyait kell vizsgálnunk.

Írásomban azt igyekszem feltárni, hogy a magyarországi fogyasztói kultúrában kedvtelésből kutyát tartó gazdák, az ebeikről valamint a kutyatartásról kialakított képét és ismereteit milyen tényezők befolyásolják. A tanulmány megírásához több, kvalitatív és kvantitatív módszerrel végzett korábbi kutatásom ide kapcsolódó eredményeit is felhasználtam. Az

adatok egy része két, online kérdőíves vizsgálatból származik. A Debreceni Egyetem hallgatóinak bevonásával végzett kutatások során 7500–7500 személyt kérdeztünk meg a kutyatartási szokásairól. (Ezzel a kutyatartásra vonatkozó legnagyobb hazai adatbázist hoztuk létre 2020-ban és 2021-ben.)⁷⁷ Írásomban támaszkodom még a kutyasétáltatást mentális térképezés segítségével vizsgáló, valamint a kutyatartásra irányuló, interjú-s módszerrel készült korábbi kutatásaim eredményeire is. (Lovas Kiss 2018; 2019)

1. Kutyák a városi viszonyok között

A házikutya a világ egyik legszélesebb körben elterjedt faja szinte mindenütt megtalálható, ahol emberek élnek. A fajok közül is a legváltozatosabb, több száz elismert fajtája van. Az idők folyamán sokféle feladatra használtuk a kutyát, talán a legjellemzőbbek a vadászat az állatterelés valamint a személy, jószág és területőrzés különböző formái voltak. A nyugati városi társadalmakban a huszadik század során fokozatosan jelentek meg új szerepkörök, amelyek mára sok esetben háttérbe szorították a korábbi bevett gyakorlatokat. A változás mögött gyakran az állt, hogy ezekben a társadalmakban megnövekedett az elszigeteltség, az elidegenedés és ez arra készteti az embereket, hogy érzelmi igényeiket a családi és baráti kötetlékeket helyettesítő állatok társaságában éljék meg. Az urbanizált világunkban kevesebb gyereket kell felnevelni, miközben a gondozási késztetésünk, amivel születünk kihasználatlanná vált. Hiányérzetünk pótlására is gyakran társállatokat hívunk segítségül. Azzal, hogy a nyolcvanas években végbement a kutyák szimbolikus családba fogadása és egyre gyakrabban kerültek az ember közvetlen közelébe új feladatok betöltésére kínálkozott lehetőség. Az ebek empatikus érzelmi viszonyra alkalmas és az ember testi működést érzékelő⁷⁸ képessége kerül előtérbe. Bár már a huszadik század közepén megkezdődött, de igazán a 21. században látszik kiteljesedni a kutyák társ, segítő és terápiás szerepben történő felhasználása.

Napjainkban a társállatként tartott kutyák létszámának gyors növekedését az okozza, hogy a fogyasztói kultúra mint a globalizáció kulturális szegmense a fogyasztás logikáját kiterjeszti az élet minden területére, és így az állatainkhoz fűződő viszonyainkban is meghatározó (Simányi 2005: 175). A kapitalista gazdasági viszonyok között a társállattartás is egy sajátos módja a fogyasztásnak, amely az állateledel és az állattartással kapcsolatos kiegészítő cikkek gyártásával egyre nagyobb gazdasági haszonnal járó terület az iparban.⁷⁹ Az 1989-es rendszerváltozást követően, a kapitalista fogyasztói kultúrára átálló poszt-szocialista országokban – köztük hazánkban is – rövid idő alatt, intenzíven ment végbe a fogyasztási szokások kiteljesedése. A hiánygazdaságról való átállást kezdetben a házi kedvencek

⁷⁷ A továbbiakban a vizsgálatokból származó adatokra „A kutyatartás vizsgálata 2020” és „A kutyatartás vizsgálata 2021” címeken fogok hivatkozni.

⁷⁸ Egyre gyakrabban tűnnek fel a különböző rohamjelző kutyák

⁷⁹ Európa legnagyobb állateledel-gyártója a spanyol Agrolimen SA éves bevétele körülbelül 900 millió amerikai dollárt tett ki 2020-ban (Bedford 2022).

ellátásának kiszélesedő kínálata jelezte, napjainkban pedig a szolgáltatások (pl. kutyakozmetikák, kutyapanziók, kutyapanziók) elterjedését követhetjük nyomon.⁸⁰

A kutyák a városi viszonyok között nagyon gyakori társállatok. Velük van kölcsönös, egymásra ható kapcsolatunk, lakókörnyezetünkben őket engedjük magunkhoz a legközelebb (Haraway 2008). Két okkal is magyarázható, hogy mi teszi a kutyákat különösen alkalmassá a társfaj pozícióra. Egyrészt a kutyaviselkedéssel foglalkozó kutatások nyomán mára világossá vált, hogy az ebek olyan szabályozó mechanizmussal rendelkeznek, amely az 1-2 éves embergerekekre jellemző. Ez a kisgyermekszerű viselkedés biztosítja, hogy a kutyák szervesen integrálódhassanak az emberi közösségekbe (Topál et al. 1998; Gácsi 2006). Erre a kutyaviselkedésre – egyfajta kulturális válaszul – megjelenik a szimbolikus családba fogadás a szoros viszonyt ápoló kutya-gazda kapcsolatokban. A kutyáikkal egy háztartásban élő állatartók az ebek emberi kötődésmintákhoz hasonló viselkedését tapasztalják meg, és ez erős késztetést jelent számukra, hogy szerető társat lássanak bennük. A gazdák kutyáikkal való összetartozásukat emberi szimbolizációval igyekeznek kifejezni. Nemcsak társ- vagy gyermekpozícióban lévő családtagként határozzák meg őket, hanem emberi mintát követve ünnepeket is rendeznek a számukra (Lovas Kiss 2018). A 2021 -ben végzett kutatásunk alkalmával megkérdeztük 94%-a tartotta családtagnak a kutyáját, 47,6% pedig arról számolt be, hogy az állat születésnapját is meg szokta ünnepelni.⁸¹ A kutyákkal való sajátos műrokoni kapcsolatvállalás egyoldalúan emberi, amelynek azért tudnak megfelelni a kutyák, mert képesek előhívni a kutyatulajdonosokból az együttműködésre való hajlamot, az egymáshoz tartozás érzését, az összekapcsolódás tudatát. „Bár a kutyák nem tudják megérteni az emberi kultúrát, de kifejezik azt, hogy érzelmiileg kötődnek az emberhez. Alkalmassak a közösségi létre, mert képesek az együttműködésre, a kommunikációra, és önérdekük csoportérdek alá rendelésére, de absztrakciós képesség hiányában az összetett és elvont családi kapcsolatrendszer nem értik, és nem ismerik fel” (Csányi 2011: 116). Másrészt annak az oka, hogy mi teszi a kutyákat alkalmassá a társfaj pozícióra, az ember – állat kommunikációban és alá-fölé rendelt pozíciójában is kereshető. Napjaink individualizált nyugati típusú társadalmában az egyén, és az egyéni gondolat felértékelődésével egyre gyakoribbak az eltérő vélemények körüli konfrontációk. Függetlenül a szakértelemtől az egyén gyakran jogot formál saját meggyőződésének egyedüli érvényességére és ez konfliktus tárgyává válik az emberi kapcsolatok terén.⁸² Ehhez képest a kutyák, (de akár a gépek is) kívül kerülnek ezeken a konfliktusokon, mert ugyan képesek kommunikálni, képesek arra, hogy a belső állapotuk bizonyos jegeit, érzelmeket, kívánságokat, szándékokat közöljenek, ugyanakkor nem tudják nyelvi eszközökkel kifejezni a gondolataikat, nem képesek, a múlttól a jövőről beszélni. Egy kutyával nem lehet vitázni a fociról, vagy a politikáról, így a kutyatulajdonos azt kapja amit az emberektől nem kap meg, koncentrált és intenzív figyelmet és érdeklődést és

⁸⁰ A Szallas.hu portálon 15174, kutyával is látogatható szálláshelyet hirdettek 2022 októberében. <https://szallas.hu/kutya> (Utolsó letöltés: 2022.10.01.)

⁸¹ „A kutyatartás vizsgálata 2021”

⁸² lásd a neten folyó kommentháborúk

feltétel nélküli vonzódást, ellenvélemények nélkül. A kutyák azzal, hogy kívül maradnak az emberi gondolkodásra reflektálás körén ideális társakká válnak és így szolgálhatják az ember önértékelését. Az ebek, miközben számos emberi tulajdonságra emlékeztető viselkedéssjegyet mutatnak, jogi értelemben alárendelt pozíciót töltenek be. Ha egy kutyával köti össze valaki az életét, nem kell attól félnie, hogy néhány év után elpereli a feje fölül a lakását. Ugyanakkor, a kutya kiszolgáltatott a gazdájának, aki szabadon dönthet a sorsáról. Az ebeknek rövidebb az élekciklusa, így még ha nem válik be egy egyed, akkor sem egy életre szóló teher.

2. A társállatainkról alkotott kép

Mint azt az előbbiekben láthattuk a kutya élőhelyének az emberi környezet tekinthető és ez a felismerés egy nagyon sajátos helyzetre hívja fel a figyelmet. Nem ismerünk olyan állatfajt, amely nem tud eligazodni a saját élőhelyén, ez a fennmaradás alapvető feltétele. A fogyasztói társadalmak nagyvárosi létkeretei között, ahol leginkább az emberi háztartásokhoz kapcsolódva, társállatként vannak jelen a kutyák, feltételezzük, hogy önállóan már nem – vagy csak rövid ideig – képesek fennmaradni az ember nagyvárosi létviszonyai között. Az elkóborló kutyákat a városon kívül lelőhetik a vadászok, a városon belül pedig könnyen autók üthetik el az önálló életben járatlan, gazda nélkül maradt ebeket. Ellentétben a világ számos pontján önállóan élő street dog-okkal, vagy páriakutyákkal, a nagyvárosi társállatként tartott ebeknek emberi segítségre van szükségük ahhoz, hogy elboldoguljanak a világunkban, és ez kiszolgáltatottá teszi őket. A kiszolgáltatottságra adott emberi válaszokat tekinthetjük kutyatartásnak. Ezek a válaszok rendkívül sokrétűek, mert nem az állat helyzetéből és szükségleteiből, hanem az állatról gondoskodó ember állati igényekről alkotott feltételezéseiből táplálkoznak. Az állatok pozicionálása emberi elképzeléseken és az állatok viselkedésének emberi értelmezésén nyugszik. Mivel a kutya-ember viszony emberi perspektívából értelmezett és meghatározott, úgy tűnhet, mintha az ember tenne jót a kutyával, amikor befogadja a családjába és mintha a kutyának lenne szüksége az emberre, de a helyzet ennél sokkal árnyaltabb. Nagyon gyakran a kutyákat „érzelmi szolgaként” tartjuk és ezért cserébe olyan jogokat adunk számukra, amelyek nem következnek saját állatiasságukból (Haraway 2008).

Mivel a társállatként tartott kutyákat az együttélés során van módunk megfigyelni, ezért feltehető lenne, hogy árnyalt ismereteink vannak erről a fajról. Ezzel szemben a mindennapi tapasztalatok azt mutatták, hogy a kutyatartók jelentős része alig tud valamit a kutyáról – mint biológiai fajról –, akiknek pedig nincs kutyájuk, gyakran még kevesebb ismerettel rendelkeznek. A hiányos tudás megmutatkozik abban is, hogy szájhagyományozódás útján máig számos tévképzet, félinformáció és hiedelem él a kutyákkal kapcsolatban. (Például: „a nyers hússal etetett kutya vadabb lesz”; „a kutya nem való lakásba”; „a keverékkutyák okosabbak, mint a fajtatiszták”; „egy nőstény kutyának legalább egyszer szülnie kell, hogy egészséges legyen”; „a kuvasz öreg korára megbolondul”.) Kétséggel nehezíti az ismeretszerzést, hogy nincsenek az állattartáshoz szükséges egyértelmű tájékozási

pontok és tudás. Nem létezik valamiféle ideális kutyatartási kultúra, amelyhez kutyatartóként igazodni lehet, és amely objektív módon kijelöli a megfelelő társállattartást mint viselkedést. Létezik ugyan hivatalosan előírt szabály- és elvárásrendszer, ez azonban nem tudja árnyaltan meghatározni a mindennapok gyakorlatában megélt állattartást, mert a célja a keretek kijelölése. Összetett társadalmi miliókben sokféle életvezetési modell egyidőben van jelen, ebből következően az állati szükségleteknek és a kielégítésük módjának is rendkívül heterogén magyarázatai és formái születnek, amelyek a kutyatartás ideológiájának számtalan egyéni variánsát eredményezik. Szinte minden kutyatartáshoz kapcsolódó elképzelésnek többféle ellentmondó alternatívája is létezik. Eleve a városi milió sem jelenti kizárólag a társállattartás terét. Saule Bekova és Marat Makenov az egymillió lakosú Omszkban a kutyatartási gyakorlatok jellegét vizsgálva megállapították, hogy az ebek száma és tartási módjuk a város különböző részein jelentősen eltér. A kertesházias övezetekben a háztartások 71,5%-ában tartottak ebeket, a lakótelepeken és a belvárosban viszont csak 10,8% volt a kutyatartó háztartások aránya. A kertesházias övezetekben élő tulajdonosok túlnyomórészt haszonelvű vagy funkcionális megközelítést tanúsítottak kutyáikkal kapcsolatban, és ez befolyásolta az állatok nemét, méretét, fajtáját, valamint az orvosi ellátásuk gyakoriságát és tartási módját. A lakótelepeken és a belvárosban élő kutyatartók többnyire társállatként tekintettek lakásban tartott kutyáikra ez pedig az állatok megválasztásában és gondozásában egyaránt megmutatkozott. Nagyobb volt a törzskönyvezett kutyák aránya, jobb egészségügyi ellátást kaptak, valamint a gazdák gyakran lepték meg ajándékokkal kedvenceiket (Bekova – Makenov 2014)

Esetenként változó, hogy a kutyatartóra milyen mértékben hatnak ismerősöktől, könyvekből, világhálóról, esetleg a korábbi generációk falusi állattartási tapasztalataiból szocializált ismeretek és jótanácsok. A kutyatartás ideológiáiban keverednek a pontos etológiai, biológiai vagy kiképzési ismeretek és a teljesen félrevezető tévhitek vagy elavult nézetek (Douglas – Isherwood 2003: 150–159). Ha arra keressük a választ, hogyan állnak össze a kutyákról és a kutyatartásról rendelkezésre álló ismereteink, az alábbi négy terület hatásait érdemes vizsgálni:

- 1) Az elődöktől szocializált állatokhoz való viszony és állattartási ismeretek.
- 2) A különböző médiacsatornákon keresztül szerzett információk.
- 3) Az egyén saját gyakorlati tapasztalatai az állattartás terén.
- 4) A kapcsolati háló révén kialakuló kiscsoportos információáramlás.

Ezek mindegyike összetett és egyénileg eltérő mértékben játszik szerepet, itt most csak néhány példát villantok fel az egyes területek jellemzésekképpen.

2.1. Az elődöktől szocializált állatokhoz való viszony és állattartási ismeretek

Mindenki számára meghatározó, elsődleges szocializációs szintér a család, amelynek szociokulturális jellemzői az élet minden részére, így az állatokhoz való viszonyulásra is kihatnak. Itt most csak két markánsan elkülönülő területre, a polgári és paraszti kutyatartásra, valamint ezzel összefüggésben a társállat- és haszonállattartás kérdésére térek ki.

A 19–20. századbeli néprajzi gyűjtések nyomán a paraszti állattartás fontos meghatározója volt, hogy szerepe és feladata van az állatoknak – így a kutyáknak is –, és minden állat annyit ért amennyi gazdasági hasznot hajtott. Ha egy terelőkutya jól végezte a dolgát, akkor értéknek számított, a pásztorok szerint *„a jó puli többet ér, mint egy ember”*, egy jó hírű juhászkutya kölykéért adtak egy mázsa búzát vagy egy birkát is (Szabadfalvi 2001: 804). De ha bántotta a rábízott állatokat, akkor egy elpusztítandó kártevő volt, ezért gyakran agyoncsapták azokat a kutyákat, amelyek lefojtották vagy csipkedték a juhot (Szekeres 1994). A gazdasági érték tekintetében is különböző volt a háziállatok paraszti megítélése. A tej, hús, igaerő miatt tartott állatok értékesebbek voltak, mint a ház őrzését ellátó, többnyire periférikus szerepű házőrző, jelző kutyák, amelyek létehez leginkább csak pragmatikus és funkcionális szempontok kapcsolódtak, így cél volt, hogy élelmezésük, ellátásuk ne igényeljen plusz kiadást a háztartás számára. A haszonállatként tartott kutyák létviszonyaitól lényegesen különbözik a kedvtelésből tartott állatok szerepe és tartási módja. A kutyatartás *„demokratizálódása”* a modern városi polgári életforma meghonosodásával és fokozatos társadalmi elterjedésével esik egybe, ami a szobaebek számának jelentős növekedésével járt együtt. A kora újkori Németalföldön, a viktoriánus kori Angliában, vagy a 19. század közepi és a század végi Párizsban egyaránt mindennapos jelenségnek számítottak a szobaebek a modern nagyvárosi polgári milióban. A 19–20. század fordulóján Budapesten is több tízezer lehetett a házikedvencként tartott kutyák száma. Becslések szerint a 20. század elején a fővárosi középosztály háztartásainak felére-harmadára jutott legalább egy kutya (Gyáni 2012: 269). A kedvtelésből tartott, gondosan ápolt kutyakülönlegességek nemcsak a társállat szerepkörét töltötték be, hanem a nyilvános reprezentáció eszközeiként is szerepet kaptak. (Gyáni 2016: 23).⁸³

A 20. század második felétől kezdve sokan települtek faluról városi környezetbe, és magukkal hozták a kutyatartás falun szocializált paraszti modelljét. Azokból, akik korábban nem találkoztak a polgári kutyatartási szokásokkal, gyakran visszatetszést váltott ki a kutyák beengedése a lakótérbe, de nem voltak ritkák a városi környezetben kutyát sétáltatókra tett megjegyzések sem. A falvakból városokba költözők, kutyák birtoklása nélkül is át tudták adni a kutyatartás paraszti modelljét a következő generációknak. A különböző falusi és városi nézőpontok közötti különbségek napjainkig jelen vannak és gyakran beazonosíthatók konfliktushelyzetekben.

2.2. A különböző médiacsatornákon keresztül szerzett információk

Ismereteinket és információinkat különböző területekről szerezzük be, egyénileg eltérő arányban használva az online és offline tartalmakat. Napjainkban sokakra gyakorol egyre nagyobb hatást a fogyasztói viszonyok által generált elektronikus médiák kutyákról konstruált képe, ahol az ebek a vérengző fenevadtól a bonyolult emberi viszonyrendszereket

⁸³ A haszoncélú és a kedvtelésből tartott kutyák fővárosi jelenléte az ebtartás 19. század végi szabályozásából és adózási rendjéből is kiolvasható. A kedvtelésből tartott ebek utcai viselkedésének meghatározása mellett a rendelkezésekből az is kiderül, hogy a *„haszoncéllal tartott ebek”* után kevesebb ebadót kellett fizetni (Gyáni 2012: 264–266).

is megértő szuperállatig sokféle megjelenítésben tűnnek fel. Számos médiacsatornán kaphatunk közvetetten képet a kutyatartói szerepről és arról, hogy kik tartanak kutyát és mi jellemző az ebek viselkedésére. A kutyatartás ábrázolása nem ritkán idealizált és fogyasztáshoz kötött. A reklámokban, filmekben bemutatott családok mellett sokszor tűnik fel a családi kutya is. A kutyatartás gyakran a boldog és kiegyensúlyozott középosztály megjelenítésének motívuma. A reklámokban szereplő kutyák sohasem ürítenek, ha sétálnak, akkor is leginkább boldogan szaladnak egy napfényes erdei úton vagy virágos réten, esetleg vidáman néznek a kamerába a kert hibátlan gyepén. A gyerekek megölelhetik a „reklámkutyákat”, akik póráz nélkül is a család középpontjában állnak. Ha hullik is a szőrük vagy sáros a lábuk, az tökéletesen eltakarítható a megfelelő termékekkel és háztartási gépekkel, így a kutyatartás ábrázolása nemcsak a kutyához közvetlenül kapcsolódó fogyasztást generálja, hanem másodlagosan a tisztítástól a szállításig sokféle fogyasztási lehetőség bemutatását teszi lehetővé. Annak ellenére, hogy világhálón számos korrekt és megalapozott ismeret is fellelhető, sokakból hiányzik az a felkészültség és forráskritikai tudás, amellyel képesek lennének megtalálni és kiválogatni a használható tartalmakat. Ezért megelégszenek a reklámokból és játékfilmekből közvetített, könnyen elérhető fiktív tudással.

2.3. Az egyén saját gyakorlati tapasztalatai az állattartás terén

A gazdáknak az ebtartás során alakul ki a saját kutyatartói mivoltuk, és a mindennapok gyakorlatában szembesülnek a saját állattartói identitásukkal. Kutyatartóvá egy kutya birtoklásán keresztül válunk, de a „kutyás identitás” sokkal inkább az eredménye, mint az előfeltétele a kutya beszerzésének (Miller – Rowlands – Jackson 1998: 187). Ez az identitás ugyanakkor folyamatosan alakul. A 2020-as kutatásunk során megkérdezettek 82,3%-ának gyermekkorában volt otthon kutyája, és közülük 50,1% másképpen tartja a kutyáját, mint a szülei. A kérdőívre adott válaszok alapján a leggyakoribb változás az volt, hogy egyre kevesebben kötik láncra és sokan konyhai maradék helyett táppal etetik az ebeket. A kutyák tartási céljának megváltozását jelzi, hogy a megkérdezettek egy része már nem házőrzőnek, hanem házi kedvencnek tartja a kutyáját, ezért beengedi a házba is. A fogyasztói mentalitás hívta életre a szolgáltatások terjedését, ennek nyomán szintén új viselkedésmintaként egyre gyakoribb az ebek kutyaiskolai képzése is.⁸⁴

Amíg a fogyasztói társadalom megteremti a kutyák iránti igényt, számos valós és nem valós információ áramlik a potenciális vásárlók felé, hogy birtoklási vágyat ébresszen. Különösen az első kutyás gazdák számára nehéz időszak, amíg fokozatosan nyilvánvalóvá válik számukra az idealizált és a valós állat közötti különbség. Amennyiben az újdonsült tulajdonosok nincsenek tisztában az állatok tényleges igényeivel, az eltérést gyakran egyedi, csak velük megtörtént problémaként élék meg, melynek okát a kutyában vagy saját képességeik hiányában keresik.

⁸⁴ *Kutyatartás vizsgálata 2020.*

A kedvtelésből tartott kutyák vásárlásánál – különösen az első kutya esetében – a tudatosságot gyakran felülírja az érzelemvezérelt fogyasztói mentalitás. A tulajdonos érzelmi megfontolások alapján dönt a kutyatartás mellett, érzelmi alapon választ fajtát, majd gyakran a konkrét kutya kiválasztásánál is érzelmi alapú döntéseket hoz. Fajtatiszta kutya vásárlása esetén sokaknál meghatározóbbak a divat és az esztétikai szempontok, mint az, hogy az adott fajta temperamentumára mi a jellemző. Vannak, akikben fel sem merül, hogy speciális ismeretekkel kellene rendelkeznie a kutyatartáshoz, viszont konkrét elképzelései vannak arra nézve, hogy mit vár a kutyától. Az elvárások gyakran ellentmondásosak. Például a jelenlegi fogyasztói trendek nyomán sokan tekintik családtagnak a kutyájukat, miközben a családi térből kizárva tartják az udvaron, vagy a kifutóban. A kérdéseinkre válaszoló kutyatartók 96,1%-a nyilatkozott úgy, hogy családtag a kutyája, miközben 48,6% -uk kertben, vagy udvaron esetleg elzárt kennelben tartja az állatot,⁸⁵ így az elkülönített viszony miatt csekély az esély arra, hogy szoros és bensőséges kapcsolat alakuljon ki ember és kutya között.

2.4. A kapcsolati háló révén kialakuló kiscsoportos információáramlás

A kutyatartáshoz kapcsolódó fogyasztói vágyak megélésének módja, át van itatva olyan elemekkel, amelyek a gazda osztályhelyzetéből fakadó fogyasztási lehetőségeket igyekszik kihasználni. Az állat beszerzése, az etetett táplálék jellege, minősége és árfekvése vagy a kutyák ellátását segítő szolgáltatások igénybevétele jelzi a tulajdonos osztály-, és anyagi helyzetét. De még a kutyasétáltatás során kialakított kapcsolati hálónk is visszajelezheti a társadalmi pozícióinkat. Az adott kutyatartó válogatja meg hogy kikkel sétáltat együtt és kiket kerül el, de eleve a lakókörnyezet ahol többnyire a városi sétáltatás zajlik hasonló társadalmi helyzetű emberek találkozását feltételezi.

A társállatokra irányuló tevékenység gyakran olyan módja a fogyasztói vágyaink kielégítésének, amely nem merül ki a tárgyi kellékek beszerzésében, szolgáltatások igénybevételeiben, és már nem egyszerűen a szabadidő eltöltését jelenti, hanem az önkifejezés meghatározó formájává válhat. A fogyasztói kultúrában számos szabadidős tevékenységként működő kutyás sport jelent meg, de más kutyás aktivitásokon, civil állatvédelmi vagy segítő tevékenységeken keresztül is kapcsolódhat csoportokhoz és pozícionálhatja magát a kutyatartó. Az így megnyilvánuló szimbolikus tőke sokkal inkább jellemzi az egyén társadalmi státusát, mint a végzettség, a foglalkozás vagy a jövedelem kategóriáin alapuló osztályfogalom (Hradil 1993: 347–387). Segítségével az egyén kiléphet az osztályhelyzetéből következő kapcsolati hálójából, és értékrendje, véleménye, életszemlélete szerinti szubkulturális csoportokba kapcsolódhat be. Ezt a fogyasztói társadalmunkban előtérbe kerülő, rugalmas kis csoportokhoz tartozást nevezi Maffesoli (1996) „új törzsiségnek”. Az egyes kutyatartói csoportosulások lehetőséget kínálnak a kutyák szükségleteinek kisközösségi értelmezésére, a velük való helyes és helytelen interakciók kollektív megfogalmazására is. Például a kutyáikat városi környezetben közösen sétáltatók

⁸⁵ *Kutyatartás vizsgálata 2020.*

gyakran a séták során együtt fogalmazzák meg, hogy mi várható el egy kutyától vagy melyek a helyes és helytelen állattartói magatartások.⁸⁶ Ezeknek a szerveződéseknek a közös vonása, hogy mindegyik – vélt vagy valós tudás alapján – emberi perspektívából fogalmazza meg a kutya–ember viszonyt, és ebben az interpretációban a kutya szerepe passzív.

Összegzés

A kutyák a városi viszonyok között gyakori társállatok. Napjainkban a hozzájuk fűződő viszonyunkat két dolog jellemzi: egyrészt a fogyasztói társadalomban maguk is fogyasztás tárgyává és eszközévé váltak, beszerzésük és birtoklásuk többnyire érzelem vezérelt; másrészt – ezzel némileg összefüggésben – a kutyákról szerzett egyre bővülő tudományos ismeretek ellenére a hétköznapi kutyatartók keveset tudnak állataikról. Nincsenek objektív módon meghatározható kutyatartási alternatívák, amelyekhez igazodni lehetne. Ugyanakkor a kutyatartókról sem beszélhetünk általánosságban, mert sokféleség, heterogén életvezetés és nagyon különböző ismereti, ideológiai háttér jellemzi őket. Így a kutyatartás átfogó leírása napjaink összetett társadalmi miliójében nem kecsegtet sikerrel. Ennek ellenére kijelölhetők azok a jellemzők, amelyek az egyének kutyákról és kutyatartásról alkotott képét meghatározzák. Írásomban négy ilyen területet azonosítottam: a szocializációt, az egyéni tapasztalatot, a különböző forrásokra támaszkodó ismeretszerzést és a közösségi kapcsolatok hatását. Ezek sajátos keveréke teremti meg azt az egyedi viszonyt, amely alapján egyéni ideológiák jellemzik a kutyatartást. Bár lassan minden második háztartásra jut kutya, a különböző nézőpontok egyéni szintekre aprózódva meggátolják a kutyatartók közös fellépését. Így csekély az érdekérvényesítő képességük és periférikus, korlátozott helyzetük lehet a többségi társadalmi térben. A kutyatartók többnyire csak lokális szinteken alkotnak szerveződéseket. Ugyanakkor a kutyatartás népszerűvé válásával és a kutyák létszámának növekedésével a kutyatartók mellett más társadalmi szereplők is véleményt formálnak az állattartás olyan kérdéseiről, mint a kutya lakásban vagy kertben tartása, a póráz használat, az állat testi fenyegetése. Akár olyan kérdésekben foglalnak állást, mint magára lehet-e hagyni napokra a kutyát egy családi ház kertjében; vagy való-e a gyerek mellé a kutya? A társadalmi elvárások és a hatalmi akarat között is akadnak nézetkülönbségek: legyen-e kutyafuttató; meg lehet-e tiltani bizonyos helyeken a kutyatartást; milyen szigorral kell fellépni az állatkínzókkal szemben? A városi kutyatartás sok helyen megosztja a helyi társadalmat, de nem ritka, hogy a közösségi médián keresztül nagyobb tömegek és civil szerveződések reagálásait is kiváltja például az állatkínzás vagy az állatkínzók törvényi megítélésének gyakorlata.

Források

Bedford, Emma (2022): Number of dogs in the European Union in 2021, by country. In *Pets & Animal Supplies. Consumer Goods & FMCG*. URL:

⁸⁶ Véleményformáló csoport lehet a kutyakiképzéseken részt vevőké is, ám ezeknél többnyire a kiképző elképzelései határozzák meg a csoport nézőpontját.

<https://www.statista.com/statistics/414956/dog-population-european-union-eu-by-country/>

- Bekova, Saule – Makenov, Marat (2018): Two Sides of the City: Dog-keeping Practices in Russian Urban Areas. *Anthrozoös*, 31(4): 423–432.
- Cummins, Bryan D. (2013) *Our Debt to the Dog: How the Domestic Dog Helped Shape Human Societies*. Durham, North Carolina: Carolina Academic Press
- Csányi Vilmos (2011): Gondolkodás és kommunikáció: konstrukciós mechanizmusok az elmében. *Iskolakultúra*, 21(12): 114–117.
- Douglas, Mary – Isherwood, Baron (2003 [1998]): A javak használatának változatai. In *A kultúra szociológiája* (szerk. Wessely Anna), Budapest: Osiris Kiadó, 150–159.
- Gács Márta (2006): A kutya mint az emberi kötődési viselkedés modellje? Egy sajátos interspecifikus kapcsolat: kötődés a gazdához. *Magyar Tudomány*, 167(2): 141–150.
- Gyáni Gábor (2012): Szobaeb és a városi úri életforma. In uő. *Az urbanizáció társadalomtörténete. Tanulmányok*, Kolozsvár: Komp-Press – Korunk, 264–266.
- Gyáni Gábor (2016): A kutya mint házi barát és protézis. *Korunk*, 27(9): 21–28.
- Haraway, Donna (2008): *When Species Meet*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Hradil, Stefan (1993): Régi fogalmak és új struktúrák. In *Társadalmi rétegződés* (szerk. Andorka Rudolf), Budapest: Aula Kiadó, 347–387.
- Kubinyi Enikő (2006) A kutya mint az emberi szociális kogníció evolúciójának modellje. In *Kutyagondolatok nyomában* (szerk.: Miklósi Ádám–Topál József) Budapest: Tipotex Kiadó 59–92.
- Lovas Kiss Antal (2018): „Hogy honnan ember és meddig állat, azt csak a jó ég tudja nálad...” Milyen szimbolikus cselekvésekkel pozicionálják kutyáikat a gazdák? In *Állati jelek, képek és terek*, 1. kötet (szerk. Szirmai Éva – Tóth Szergej – Újvári, Edit), Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó – Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 185–197.
- Lovas Kiss Antal (2019): The Use of Public Spaces in Relation to Dogs in the City of Debrecen. *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy*, 10(1): 133–151.
- Maffesoli, Michel (1996): *The Time of the Tribes: The Decline of Individualism in Mass Society*. London: Sage.
- Miller, Daniel – Rowlands, Michael – Jackson, Peter (1998): *Shopping, Place and Identity*. London: Routledge.
- Peters, Anne - Stucki, Saskia - Boscardin, Livia (2014) The Animal Turn – what is it and why now? *VerfBlog*, 14 (4) <https://verfassungsblog.de/the-animal-turn-what-is-it-and-why-now/>, DOI: 10.17176/20181005-170420-0.
- Ritvo, Harriet (2007) On the Animal Turn. *Daedalus* 136 (4): 118-122.
- Simányi Léna (2005): Bevezetés a fogyasztói társadalom elméletébe. *Replika*, 16 (51–52): 165–195.
- Szabadválvi József (2001): Kutya- és macskatartás. In *Magyar néprajz. Gazdálkodás* (szerk. Szilágyi Miklós), Budapest: Akadémia Kiadó.

- Szekeres Gyula (1994): Az átadás-átvétel szerepe a pásztorkutyák betanításának folyamatában. In *Hajdúsági Múzeum Évkönyve 8.* (szerk. Nyakas Miklós), Hajdúböszörmény: Hajdúsági Múzeum.
- Tsing, Anna Lowenhaupt (2015) *The Mushroom at the End of the World: On the Possibility of Life in Capitalist Ruins* Princeton, NJ: Princeton University Press DOI: 10.14237/ebl.6.1.2015.506
- Topál József – Miklósi Ádám – Dóka Antal – Csányi Vilmos (1998): Attachment Behavior in Dogs (*Canis Familiaris*): A New Application of Ainsworth's (1969) Strange Situation Test. *Journal of Comparative Psychology*, 112(3): 219–229.

Bartók Zoltán

Állati örület és okosság egy pécsi kutyaemenhelyen

Absztrakt

Tanulmányomban a Pécsi Cerberus Állatmentő Alapítvány gondozóinak a kutyáik mentalitásáról szóló narratíváit mutatom be. A menhelyen folytatott résztvevő megfigyelés és kvalitatív interjúk készítése során szerzett adataim nyomán amelelt érvelek, hogy a gondozók számára a kutyák pillanatnyi elmeállapotának és szubjektivitásának ismerete fontos érték, és a menhelyi munkavégzés biztonságának és egyszerűségének a megőrzésében is szerepet játszik. A kutyák viselkedése azonban sokszor kiszámíthatatlanná, megjósolhatatlanná válik a gondozók számára, ilyenkor a kohn-i értelemben vet "kozmológiai autizmus" áll fenn (Kohn 2007: 9), a menhely ideális rendje megborul, ez pedig az állati viselkedés és kogníció negatív értelmezését vonja maga után. Ezzel szemben ha a kutyák messzemenőig együttműködnek az emberekkel, betartják a rájuk vonatkozó menhelyi szabályokat, akkor mentalitásukat pozitív színben festik le a gondozók. Míg az állatmenhelyek etnográfiai kutatása hagyományosan a negatív emberi érzelmek feldolgozásának bemutatására, illetve a menhelyi hatalmi egyenlőtlenségek feltárására szentelte az idejét, addig ezen írás középpontjában elsősorban a kutyák elméjéről szóló gondozói, kulturális percepciók bemutatása áll.

Kulcsszavak: állatmenhely etnográfia, állati mentalitás, kozmológiai autizmus, domesztikáció

Abstract

My study investigates local emic notions of lunacy, idiocy, and cleverness in a Southern-Hungarian small-scale dog shelter setting. Based on data taken from participant observation and a number of qualitative interviews I will argue that for shelter workers, knowing the mentality of dogs under their charge is an essential information for keeping the shelter environment safe and easy to manage. Dog behaviour can sometimes become unpredictable at the shelter, which leads to a kind of situation best described by Kohn's concept of cosmological autism (Kohn 2007: 9), when shelter workers cannot connect with the subjective viewpoints of dogs under their charge, which in turn leads to certain negative interpretations of dog mentality. On the other hand, when a certain dog acts in predictable ways, is being cooperative and easy to handle, its mental characteristics will be painted in a positive light. While the ethnographic research of animal shelters traditionally concentrated

on the issues of negative human emotions and power inequalities in a shelter setting, my study will diverge from these important scholarly schools of thought in order to shine some light on the cultural interpretations of animal cognition.

Keywords: animal shelter ethnography, animal cognition, cosmological autism, domestication

Bevezetés

Mindannyian ismerjük a mondást, hogy a kutya az ember legjobb barátja. A kutya őse, a farkas volt az első állatfaj, amelyet az ősember maga mellé vett, amelyet házasított. Csányi Vilmos lehetségesnek tartja, hogy a modern ember már az északi féltekén való megjelenése pillanatától kezdve szoros kapcsolatba lépett egyes farkas populációkkal, ez a kapcsolat pedig akár 130-140 000 évre visszamenőleg meghatározhatta a két faj létét (Csányi 2012: 48-53). Míg a későbbi háziállatfajok, így mondjuk a kecske, a baromfi vagy a disznó a házasítás során megszeliődtek, elveszítették az embertől való félelem tulajdonságát, az ember nem várt el ennél sokkal többet tőlük, a természetes életükhöz sok szempontból nagyon hasonló létfeltételek mellett élhettek az ember felügyelete alatt (Csányi 2002: 15). A kutyával azonban más a helyzet. Csányi szerint a kutya, részben azért, mert az ember számos elvárást támaszt felé, számos feladat elvégzését várja el tőle a mai napig, fundamentálisan egy „mesterséges állat” (Csányi, 2012: 53; 60-62). Ez azt jelenti, hogy a viselkedését nemcsak a farkas örökség a természetes szelekció nyomán kialakult genetikai programjai határozzák meg, hanem a kutyák a házasítás során sok szempontból az emberi viselkedéshez is hasonultak, a „humán viselkedési komplex” egyes tulajdonságait, így az emberrel való szoros együttműködés és a szabálykövetés képességét alakították ki (Csányi 2012: 41; 63-64; 113-123). Talán a kutya azért a legjobb barátunk, mert a leginkább hasonlít hozzánk. De vajon az évszázerezdes egymáshoz csiszolódásunk ellenére ismerjük-e eléggé négylábú társainkat? És mi van akkor, ha kutyáink viselkedése hirtelen számunkra veszélyessé, szabályszegővé, kiszámíthatatlanná válik?

Ezek a kérdések nagyon is gyakorlati problémaként jelentkeznek az általam a kulturális antropológiai terepmunka módszerével vizsgált Pécsi Cerberus Állatmentő Alapítvány menhelyén dolgozó állatgondozók életében. Tanulmányom a Cerberus gondozói által ellátott kutyák, az ő kifejezésükkel élve „védenceik” mentalitásáról szóló narratíváikat, osztályozásukat mutatja be. Számukra a legfontosabb a biztonságos, dinamikus, és nem utolsó sorban kényelmes menhelyi munkavégzés biztosítása, ennek érdekében pedig a kutyák viselkedése, temperamentuma és mentalitása felé is támasztanak bizonyos elvárásokat. Ezeknek persze négylábú „védenceik” nem feltétlenül és nem teljes mértékben felelnek meg. Sokszor a kutyák viselkedése kiszámíthatatlanná válik, ilyenkor a gondozókat

Kohn kifejezésével élve a „kozmológiai autizmus” veszélye fenyegeti, tehát nem képesek a kutyák nézőpontjába behelyezkedni, ez pedig kisebb vagy nagyobb fenyegetést jelent a menhely ideális működése számára. Ilyenkor jelennek meg a kutyák elmeállapotát olyan negatív jelzőkkel, mint őrült, elmebeteg, idióta vagy gyagyás leíró narratívák. Ezzel szemben a menhelyi elvárásokkal, szabályokkal együttműködő kutyák mentalitása pozitívan értelmeződik, a megjósolható és kooperatív habitussal rendelkező kutyák „okosak”, „normálisak” és „jó természetűek” a gondozók értelmezésében. Írásomat az eltérő kultúrákban feltételezett eltérő természetű létezők értelmezését vizsgáló ontológiai antropológia és az ember-állat kapcsolat társadalomtudományi értelemezését zászlójáró tűző Ember-Állat Tanulmányok kutatási irányzat mellett elsősorban az állatmenhelyekkel foglalkozó etnográfiai kutatás határozta meg leginkább. Utóbbi esetében azonban azt tapasztalhatjuk, hogy az állati viselkedés és mentalitás, illetve az azokról szóló gondozói diskurzusok elemzése ritkaságszámba megy, a kutatást elsősorban az emberi érzelmek és a menhelyen való hatalmi viszonyok számbavétele határozta meg.

2. Állatmenhelyek etnográfiai kutatása

A kutyamenhelyek sok szempontból érzelmileg túlfűtött helyek. Ez részben a menhely fizikalitásából következik, hiszen akár csak egy látogatás során is rengeteg érzelmi megnyilvánulást tapasztalhatunk egy ilyen területen. A kennelekben sokszor nyüszögő kutyákat látunk, akik (feltehetően) ki szeretnének jönni a szabadba; találkozunk izgatottan rohangáló, már kiengedett kutyákkal is, akik szemlátomást nagy örömmel ugrálnak fel a gondozókra és a látogatókra egyaránt. Továbbá a gondozók saját öröme mellett, ha jól szocializált kutyákkal lépnek interakcióba, sokszor a mérgüket és frusztráltságukat is tapasztalhatjuk, amikor például gazdától hoznak vissza kutyát, vagy sérült, esetleg bántalmazott kutya kerül be hozzájuk. Egy ilyen intézmény érzelmessége azonban nem csak az ott előforduló emberi és állati érzelmek sokaságából és gyakoriságából következik, hanem a menhelyen dolgozók küldetéstudata is hozzájárul. Taylor úgy véli, hogy az állatmenhelyek gondozóinak többségére egyfajta „misszionárius buzgóság” jellemző, ha az állatokon való segítségről, körülményeiknek a javításáról van szó. A gondozók többsége egy állatjogi és állatvédelmi aktivista identitást vesz magára, amelyhez nagyon szorosan kötődnek, és amelyről határozott véleményük és erős érzelmeik vannak (Taylor 2010: 8).⁸⁷ Végül pedig egy kutyamenhely érzelmi töltöttsége a társadalmi funkciójából is ered: az ilyen intézmények egy hosszútávú érzelmi szolgáltatást nyújtanak a társadalom tagjai számára a kutyák örökbeadása révén, akikhez embertársaink sokszor szinte családtagokként kötődnek majd.

Ezek után nem meglepő, hogy a menhelyek etnográfiai kutatása során az érzelmek hagyományosan nagy hangsúlyt kaptak a tudományos diskurzusban, habár érdemes megjegyezni, hogy a menhelyi érzelmekkel foglalkozó tanulmányok többsége antropocentrikus maradt. Ugyanis elsősorban a szigorúan emberi és főleg negatív érzelmek voltak a fókuszban, a morálisan megkérdőjelezhető gyakorlatok végzése kapcsán. Ilyen

⁸⁷ az eredeti angol kifejezések és szövegek fordítása tőlem

gyakorlat a menhelyi állatok elaltatása például, amelyre főként a rászoruló kutyák sokasága, és a róluk gondoskodó infrastruktúra hiányos volta miatt lehet szükség. Arnold Arluke tanulmányai meghatározóak voltak e témában (Arluke 1991; 1994). Arluke amellet érvel, hogy az állatok jólétét fontos értéknek tartó gondozók életében morális disszonanciát kelt az, ha el kell altassák védenekiket, ez pedig egy olyan helyzethez vezet, amelyet ő a „gondoskodás és ölés paradoxonának” nevez (Arluke 1991: 1176; Arluke: 1994, 147). *„Az eutanázia egy morális stresszhelyzetet és konfliktust eredményezhet az állatokról való gondoskodás, érdekeiknek a képviselése, és a házikedvencek túlszaporodása miatt szükséges elaltatás racionalizációja között”*- fogalmazza meg Arluke (Arluke, 1991, 1176). Ezen húsbavágó, morális dilemma enyhítése érdekében egy sor olyan norma és gyakorlat jelenik meg a menhelyek működésében, amelyek oldani próbálják ezt a feszültséget, és amelyek hozzájárulnak egy sajátos „menhelykultúra” kialakulásához. Ennek elemei például, hogy a pályakezdő gondozókat csak lassan és fokozatosan vezetnek be az állatok elaltatásának a procedúrájába. Az elaltatás során a technikai tökéletességre törekednek, hogy az állat véletlenül se szenvedjen; továbbá maga az elaltatás egy humánus tetteként értelmeződik, a menhelyen való örökös életet a diskurzus szintjén nagyobb szenvedéssel járó dologként értelmezik, mint a gyors, fájdalommentes halált. Végül pedig az elaltatás felelősségét a gondozók a menhelyről a többségi társadalomra hárítják, a társadalom tagjainak rossz állattartási gyakorlatát okolják a házikedvencek túlszaporodásának jelenségéért (Arluke 1991: 1177-1179). Arluke számára a „menhelykultúra” tulajdonképpen egy eszközkészlet, amelynek fő célja az állatok elaltatása miatt érzett morális feszültség enyhítése, konceptuálisan is elviselhetővé tétele. A kérdés kutatása azért is fontos, mert Reeve és Rogelberg kvantitatív kutatásából kiderül, hogy a „gondoskodás és ölés paradox” helyzete számos menhelyi dolgozó mentális egészségére is negatív hatással lehet, és olyan romboló folyamatokhoz is hozzájárulhat, mint a szerhasználat vagy a depresszió (Reeve – Rogelberg 2005: 119-143). Arluke kutatásához hasonlóan Linda Tallberg egy ausztráliai menhelyen vizsgálta azt, hogyan kezelik ezt a morális konfliktust az ott dolgozók. Tallberg négy gondozói szerepet, az „Áldozat”, a „Hős”, a „Turista” és a „Profi” szerepét különítette el. Véleménye szerint hosszú távon csak a Hős, aki az állatok elaltatásának feladatában egy lehetőséget lát, hogy másokat megkíméljen ettől, és a Profi, aki a munka egy szükséges részének tekinti ezt, képes megfelelő módon megküzdenni ezzel a feladattal. Az Áldozat szerepét felvevők érzelmileg túlságosan azonosulnak az állatok szenvedésével, így komoly nehézséget és munkahelyi stresszt okoz nekik az elaltatásuk; a Turista szerepkört felvevők pedig hasonló okokból hamar el is hagyják a menhelyet (Tallberg 2014: 99-101; 114-120).

A negatív gondozói érzelmek és morális dilemmák mellett egy másik fontos kutatási téma a menhelyekkel foglalkozó etnográfiai tanulmányokban a hatalomgyakorlás, a hatalmi és uralmi viszonyok elemzése. A menhelyek működéséről való gondolkodás során egy kényelmetlen igazsággal kell szembesülnünk: minden valós állatjóléti szándéktól függetlenül a menhelyek az állati szabadság és a testi integritás korlátozásán alapszanak. Katja Guenther szerint a menhely valójában egy uralmi intézmény, amely mind az állatok mindennapos gondozása, segítése („helping”), mind a viselkedésük korlátozása („policing”), mind pedig

adott esetben az elpusztításuk („killing”) nyomán gyakorol hatalmat az állatok élete felett, és végső soron az emberi érdek prioritásának, az emberi fensőbbrendűség ideológiájának egyik intézményesített szervezeteként működik (Guenther 2020: 34-35; 62-93; 152-179). Ez még akkor is igaz, amikor, Elan Abbrell kifejezésével élve, a „gondoskodás apróságainak” a biztosításán fáradoznak a gondozók. Ugyanis a menhelyen való egyszerű élet is a nyilvánvaló előnyök mellett számos áldozattal jár az állatok számára, ugyanis az állati jólét meghatározásában csak emberi döntések és megfontolások játszanak szerepet, maguknak az állatoknak csak minimális beleszólásuk van az életfeltételeik alakulásába egy menhelyi környezetben (Abrell 2021: 82). Az állatok mellett maguk a menhelyen dolgozók is sokszor egyenlőtlen hatalmi relációkba kényszerülnek, például az állatgondozók és az őket irányító felsőbb vezetés nézeteltérései kapcsán, ahogy erre Tallberg etnográfiai elemzése is rámutat (Tallberg 2014). Végső soron a hatalmi, uralmi viszonyok fajokon átívelően hálózják be az ilyen intézményeket, és komoly hatással vannak a menhelyek mindennapi működésére.

3. Az állati elmék kérdése

Ahogy láttuk, a menhelyekkel foglalkozó etnográfiai kutatás tehát hagyományosan az emberi érzelmek kezelésének és a menhelyeken megjelenő hatalmi viszonyok tárgyalásának szentelt sok időt. Ez azt is jelenti, hogy más témák kutatására kevesebb figyelem jutott, így például a menhelyi állatok viselkedéséről, mentalitásáról és személyiségéről szóló kulturális (gondozói) percepciók feltárása is hiányos maradt. *„Míg a menhelyi élet megismerésének egyre növekvő szociológiai irodalma van, csak kevés tanulmány érintette azt, hogy a menhelyi dolgozók milyen módokon képzelik el az általuk gondozott állatok elmeállapotát és személyiségét”*-írja Nik Taylor (Taylor 2007: 62). Tanulmánya a témában arra enged következtetni, hogy a menhelyi állatok személyiséggel felruházása a gondozói lét szinte szükséges eleme: ugyanis ha tudatos, intencionális és kölcsönös kapcsolatra képes állati szereplőkről való gondoskodásként tekintenek a munkájukra, az megerősíti és legitimálja azt a *„misszionárius buzgóságot”*, amellyel a menhelyi gondozók viszonyulnak az állatok, az állatjólét felé (Taylor 2007: 67). Az állatok feltételezett személyisége egy menhelyen azonban Taylor szerint különleges, mivel egy a priori módon értelmezett, mindig pozitív személyiségképről van itt szó (Taylor 2007: 67-69). Ez azt jelenti, hogy ha például egy menhelyi kutya kezelhetetlen, rossz magaviseletű, akkor is esszenciálisan egy jó kutya marad: a viselkedésével kapcsolatos problémák nem az ő saját, hanem a társadalom, a korábbi gazda elégtelen nevelésének (vagy bármilyen gazda hiányának) a hiányosságaiként értelmeződnek (Taylor 2007: 68).

Nem feltétlenül meglepő, hogy a Tayloréhoz hasonló, a menhelyi állatok gondolkodásáról, személyiségéről szóló tanulmányok ritkák. Bármilyen tudományos kutatás, amely állati mentálitásról szól megkerülhetetlenül felveti a más elmék filozófiai kérdését, ami egy megoldhatatlan episztemológiai problémához vezet, különösen ha ezek a más elmék nem hasonlóak a miénkhöz. Ennek ellenére az állati gondolkodás nem szükségszerűen megfoghatatlan. Donald Griffin amerikai etológus amellel érvel, hogy az

állatok is képesek (az emberétől nyilvánvalóan eltérő szerkezetű) gondolkodásra, elméjükre pedig a viselkedésük és a kommunikációjuk „nyit ablakot” (Griffin 2001: 4833). Griffin szerint az etológusoknak, a antropológusokhoz hasonlóan, egy hangsúlyosan részt vevő módszerrel kellene megközelítenie az állati elmék megismerésének kérdését (Griffin 1976: 87-90). Griffinéhez hasonló véleményen van Carl Safina is: számára az emberi és állati idegrendszerek hasonló evolúciós fejlődése és működése miatt az állati elmeállapotokról szóló antropomorf projekciók nemcsak az első, hanem jelenleg az elérhető legjobb feltételezések, amelyek ezen nem-emberi létezők belső tudatállapotára vonatkozhatnak (Safina 2016). Safina és Griffin tehát gondolkodó élőlényeknek tekinti az állatokat, azonban ennek a megközelítésnek is lehetnek korlátai. Tim Ingold szerint habár az állatok tudatos, intencionalitással rendelkező és érző élőlények, maga a gondolkodásnak a képessége a nyelvi fakultás birtoklásától függ. Az állatok nem „néma gondolkodók”, ahogy azt még Lewis Henry Morgan evolucionista antropológus 1868-ban megfogalmazta (Morgan 1868: 250), hanem hangos, kommunikáló „nem-gondolkozók” Ingold szerint (Ingold 1988: 90-95). *„Az állat élete során folyamatosan kommunikációs jelek sokaságát közvetíti, de egy reflexív nyelvi kapacitás hiányában nem tudja a gondolatait koncepciókként elkülöníteni. Tehát ahelyett, hogy az állat gondolkodna kommunikáció nélkül, valójában gondolkodás nélkül kommunikál: a jelek, amelyeket közvetít pedig nem fogalmakhoz, hanem testi állapotokhoz és folyamatokhoz kötődnek”*- vélekedik a kérdésről Ingold (Ingold 1988: 95).

A más elmék megismerése általánosan, és az állatok elméjének megragadása pedig különösen egy ismeretelméleti lehetetlenség, legalábbis egy nyugati, tudományos diskurzus kontextusában. Ennek az ismeretelméleti akadálnak a megkerülhetetlensége azonban nem egy univerzális emberi tapasztalat: sok kultúrában lehetségesnek tartják az emberi és állati elmék közötti megismerést és kapcsolatteremtést. Amazónia őserdeinek őslakos indián kultúráinak egyik ideológiai alapja például, amelyet Eduardo Viveiros de Castro „perspektivikus többtermészetűségnek” nevez. Ez alatt azt érti, hogy az őslakosok számára minden élőlény, legyen az ember, állat vagy szellemlény egy esszenciálisan közös (emberi) kultúrával rendelkezik, az általuk ismert kulturális elemek megegyeznek. Ami különbséget tesz az ugyanazzal a kultúrával bíró lények között az a természetük, a testi tulajdonságaik, és ezek miatt a nézőpontjuk ugyanazokról a kulturális elemekről (Viveiros de Castro 2014: 49-63). Például a jaguár számára a sör teljesen értelmezhető kulturális innováció, de egyedi természete miatt a nézőpontja a sörről fundamentálisan különbözik a miénktől. Számára az általa elejtett állatok vére a sör, amit mi egy alkoholos italként ismerünk (Viveiros de Castro 2014: 56-57). A közös kultúra különböző természetekben való disztribúciója és az élőlények alapvető ideológiai hasonlósága miatt más létezők perspektívájának a megismerése nemcsak lehetséges, de egyenesen az élet szükséges része, ahogyan erre Eduardo Kohn az Ávila Runa őslakos népcsoport körében végzett kutatásai engednek következtetni (Kohn 2007). Az Ávila Runa emberek számára nincs nagyobb veszély annál, minthogy elveszítik a képességüket a más élőlények nézőpontjának megértésére, megismerésére, hiszen ezzel az élőlényeket összekötő alapvető kulturális hasonlóság sérül. Ezt az állapotot Kohn „kozmológiai autizmusnak” nevezi (Kohn 2007: 9). Kohn szerint egy őserdei, vadászó nép

számára, mint a Runa, a „fajok közötti interakciók a másik szubjektivitásának a felismerésének a képességén alapulnak”, és „ezen képesség elvesztése katasztrofális következményeket vonhat maga után” (Kohn 2007: 9). Például ha nem tudunk a jaguár nézőpontjába helyezkedni, nem ismerjük mi járhat a fejében, sokkal könnyebben az áldozatává válhatunk.

Nem kell feltétlenül az amazónai őserdőig mennük azért, hogy olyan embertársainkkal találkozzunk, akik számára más fajok szubjektív nézőpontjának a megértése értéket jelent, és akik szerint az állati elmék és intenciók alapvetően megismerhetőek. Ahogy Clinton Robert Sanders tanulmánya egy amerikai állatorvosi rendelőről (Sanders 1993), illetve Sarah Czerny horvát kutyatulajdonosokról szóló írása illusztrálja (Czerny 2017), sok kutyagazda számára nem okoz problémát négylábú társaikat egyszerű gondolatok közvetítésére képes személyekként kezelni, a „kutyák tudásának” kifejezése pedig Czerny szerint sokszor alkalmas arra is, hogy a gazdáik döntéseit is befolyásolja (Czerny 2017: 13-14). Ezen tanulmány következő részében amelelt érvelek, hogy a pécsi Cerberus menhelyen dolgozó gondozóknak hasonló percepciója van. Számukra a védeneciknek az elmeállapota mindig fontos kérdés. Az állati nézőpontokba való belehelyezkedés nélkül ugyanis fennállna a menhelyen is egyfajta sajátos „kozmológiai autizmus” veszélye, ami a munkavégzés biztonságának és kényelmes folyásának a veszélyeztetési és nehezíti meg. Egy jó gondozónak védeneci minden rezdülését ismernie kell, így nem csoda az, hogy a Cerberus gondozói határozott véleményt formálnak kutyáik mentális tulajdonságairól, elmeállapotáról is.

4. A Pécsi Cerberus Állatmentő Alapítvány

A Cerberus egy kisméretű, pécsi, magán fenntartású állatmentő alapítvány. Az állami fenntartású gyepmesteri telepekkel szemben Cerberus nincs jogilag kötelezve semmilyen formában arra, hogy kóbor kutyákat fogjon be és gondoskodjon róluk a közbiztonság megőrzése érdekében. Ez kihat a kutyák elaltatásának gyakorlatára is: a Cerberusnál a nagyobb méretű állami támogatást is élvező menhelyekkel és a gyepmesteri telepekkel szemben nincs szükség a kutyák elaltatására azért, hogy új befogadottakat tudjanak ellátni, erre csak orvosi tanácsra akkor kerül sor, ha a kutya valamilyen gyógyíthatatlan betegségben szenved. A Cerberus tehát magán-fenntartású, alapítványi jellege miatt nagyobb szabadságot élvez a forrásainak felhasználásában, csak annyi és olyan kutyákat lát el, amelyekről gondoskodni is tud. Az Arluke-féle gondoskodás és ölés paradoxona, az angolszász kutatás által vizsgált menhelyekkel ellentétben, itt nem jelentkezik egy komoly morális konfliktus forrásaként, és a gondozói munka társadalmi megítélése is, például a gyepmesteri telepeken dolgozó „sintérekkel” szemben, sokkal pozitívabb. A Cerberus gondozóira a többségi társadalom általában úgy tekint, mint állatbarátokra, állatrajongókra, akik a rászoruló kutyákon segítenek, az őket ért külső kritika pedig emiatt ritka jelenség.

Maga a menhely Pécs egyik külvárosa mellett helyezkedik el, közel a vasúti forgalomhoz. Bár nincs messze a város beépített részeitől, nem tekinthető szorososan a városi vérkeringés részének: a terület amelyen fekszik ugyanis nagyobb mezőkkel, pár ipari teleppel és magasfeszültségű kábelekkal határolt. Nincs rendes úthálózat sem, így rossz időben sokszor

leginkább csak gyalogosan megközelíthető a menhely. Ezen a területen nagyjából egy tucat kis méretű, drótkerítéssel körülvett kert található, amelyeket még a szocialista időkben elsősorban bányászok használtak. Ma ezen kerteket főleg a közeli lakótelepen élő nyugdíjasok művelik: kertészkednek rajta, esetleg baromfit tartanak, de vannak olyan kertek is, amelyeket hajléktalanok használnak. A menhely kettő ilyen egymással szomszédos területet bérel, ahol 20 kennelt alakítottak ki, ezekben pedig 30-35 kutyát szállásolnak el. A menhely részét képezik nagyobb üres részek is, ahol a kutyák szabadon lehetnek engedve és mozoghatnak, továbbá van egy, az eszközök tárolására épített konténer, amit a gondozók használnak a mindennapi munkavégzéshez, valamint esős időben ide húzódnak be. Számomra a menhely környezete egy természetes bájta hordoz, ahol a szemfüles megfigyelő számos növény és állatfajt találhat, a mezőn sétálva, a madárcsiripelést hallgatva pedig egészen könnyen megnyugszik az ember.

Mindez addig tart persze, amíg meg nem érkezünk magára a menhelyre. A látogatót ugyanis hangos kutyaugatás, nyüszögés és a kiengedett kutyák izgatott felugrálása köszönti általában. A Cerberus mindenekelőtt egy elfoglalt hely, ahol mindig akad valami tennivaló. A gondozók etetnek, vizestálakat töltenek, kennelt takarítanak, gyógyszereket adnak be, ürüléket lapátolnak, vagy adott esetben a menhely eszközeit és építményeit javítgatják, arról nem is beszélve, hogy az őket figyelő antropológus kimeríthetetlen kérdéseire is néha válaszolniuk kell. Eközben a kutyák, akik naponta nagyjából 5-ször vagy 6-szor vannak a kennelekből kiengedve 10-15 percre, némelyik egyedül némelyik párban vagy kisebb csoportokban, futkároznak, szaglászhatnak, elvégzik a dolgukat, esetleg egymással birkóznak, kergetőznek, harapdálják egymást, vagy a gondozókra és rám ugrálnak fel némi simogatásért. Eközben az éppen bezárt kutyák ugatása, vinnyogása folyamatos. Tehát maga a menhely élettel és aktivitással teli, általában gyors egymásutánban zajlanak az események, nincs megállás, ami persze a megfigyelést is megnehezíti.

A menhely, Cerberus mitikus alakjához hasonlóan lényegét tekintve három fejjű: három gondozó, Andrea, Lajos és Fülöp látják el a mindennapi feladatokat. A tanulmány további részében egy közelebbi pillantást vetünk a gondozók és a „védenek” közötti interakciókra és a gondozók véleményére a kutyáik mentalitásáról. A kutyákhoz való beszéd szinte folyamatos, amikor a gondozók lent vannak, és ezen beszéd egy jelentős része az állatok mentális tulajdonságairól szól, amelyet a gondozók olyan melléknevek gyakori alkalmazásával írnak le, mint az „őrült”, „idióta”, „normális” vagy „okos”, az adott helyzettől függően. A kutyák gondolkodása, elmeállapota a diskurzus szintjén mindig napirenden van tehát. Az erről szóló adataimat 2021 szeptembere óta folytatott antropológiai terepmunkám során gyűjtöttem. Ezen terepmunka hagyományos néprajzi kutatás abban az értelemben, hogy a hosszú időn keresztül folytatott részt vevő megfigyelés módszere az alapja, kiegészítve a gondozókkal folytatott kvalitatív interjúkkal és a terepi élményeket feldolgozó és értelmező naplókkal egyaránt. A kutatás ugyanakkor unortodox abban az értelemben, hogy egy állatmenhely világa nem az antropológiai érdeklődés megszokott terepe. Az antropológia az „Ember tudománya”, az emberek közötti interakciók és társadalmi kapcsolatok, és az ezeken keresztül létrehozott közösségek képezik fő fókuszát. Egy

menhelyen azonban természetes módon sokkal inkább az egyes állatok, illetve az emberek és állatok közötti interakciók kerülnek előtérbe, ez pedig új problémákkal szolgál az antropológiai megismerés számára. Ahogy Hamilton és Taylor emlékeztet minket: *„egy sor etnográfiai kihívás jelenik meg, amikor a vizsgált intézmények állatokat is magukba foglalnak, mivel ezen terepi szereplők nem „olyanok mint mi”, és nem kapcsolódnak maguktól értetődő módon társadalmainkhoz”* (Hamilton – Taylor 2012: 44). Ennek ellenére egyetérttek Hamiltonnal és Taylорral abban, hogy a emberi és állati szereplőket egyaránt tartalmazó társadalmi intézmények antropológiai vizsgálata tudományunk fontos új feladata, mivel *„ezek a körülmények sokszor teljesen más jelentéseket, értékeket és diskurzusokat teremtenek, ugyanis az állatok meghatározó szerepet töltenek be az emberi kultúra és identitás orientációjában”* (Hamilton – Taylor 2012: 44). Cerberus egy ilyen intézmény, ahol folyamatosan új kulturális jelentések születnek az állati gondolkodásról.

5. Állati örület és okosság a menhelyen

A kutyák személyisége és egyedi szokásai a Cerberus menhelyén dolgozók visszatérő beszéd témájának tárgyát képezik. Az erről való beszélgetések sokszor olyan egyszerűek lehetnek, mint hogy megemlítik, hogy ez a kutya milyen kedves, aranyos, vagy hogy azt a másik kutyát egyáltalán nem érdekli a labdázás. Sok, az állatok személyiségéről elmondott narratíva azonban bonyolultabb, és elsősorban a kutyák mentális tulajdonságaira vonatkozik. Ezekben nyilvánvalóan van némi antropocentrizmus, amelynek alapja ugyanaz, mint Véronique Servais szerint minden antropomorf projekciónak: az ember és állatok közötti mindennapi interakciók (Servais 2018). A menhelyen dolgozók egy sor állati elmeállapotot leíró jelzőt használnak a munkavégzésük során: az olyan jelzők, mint az „őrült”, az „elmebeteg”, az „idióta” vagy a „gyagyás” leginkább akkor jelennek meg, amikor a kutya viselkedésében valamiféle kiszámíthatatlanságot és irányíthatatlanságot tapasztalnak, ami a menhelyi munkát kevésbé biztonságossá, kényelmetlenebbé, nehezebbé teszi. Ezzel szemben a pozitívabb mellékneveket, mint a „normális”, a „jó természetű” vagy az „okos” a gondozók által a kutyák felé támasztott elvárásokat betartó, könnyen kezelhető, kiszámítható és az emberekkel messzemenőig együttműködő kutyák érdemlik ki.

Mind a túl sok, mind a túl kevés emberekkel való együttműködést egyfajta viselkedésbeli szélsőségként értelmezhetjük, és a Cerberusnál a viselkedésbeli szélsőségek percepciója és a kutyák elmeállapotáról való diskurzus szorosan összekapcsolódik. Ha a kutya a „természetes” eredetű, tehát még a farkastól örökölt viselkedésmintáit részesíti előnyben, azokat követi nagyobb mértékben, akkor a gondozók számára a viselkedése átláthatatlanná, megjósolhatatlanná válik, ezért pedig a kutya mentalitását általában rossz fényben tüntetik fel. Ha a kutya viszont együttműködő, szabálykövető, tehát a háziasítás során szerzett, és az emberéhez hasonló viselkedési jegyeket mutatja meghatározó mértékben, akkor irányíthatóvá válik a gondozók számára, ennek következtében pedig a mentalitását pozitívan értékelik. Az emberek számára könnyebben értelmezhető szabályok, kulturális

normák, mintsem a természetes eredetű farkas-örökség ösztöneinek a követése az, amely a Cerberus gondozói számára egy „kész kutyát”, tehát egy könnyen örökbeadható, engedelmes, a társadalomba visszaengedhető kutyát eredményez. Egy ilyen menhelyi környezetben kulturális normák alatt egy sor olyan viselkedési szabályt értek, amelynek a betartását a gondozók ideális esetben elvárják a kutyáktól, de amelyeket ezen állatok sokszor megszegnek a valóságban.

A legkomolyabb, legaggasztóbb eset, amikor egy kutya nem felel meg a gondozói elvárásoknak az agresszió, az agresszív viselkedés megnyilvánulása lehet. A Cerberus gondozói az agresszió jeleit mutató kutyákról sokszor úgy beszélnek, mint „elmebeteg” vagy „őrült” állatokról, főként akkor, ha az agresszió emberi személy ellen irányul, ami az elképzelhető legnagyobb veszélyként értelmeződik a menhelyen. Ez történt Lady, egy fiatal németjuhász szuka esetében is, aki többször is odaharapott a gondozók keze vagy lába felé. Fülöp számára Lady és a hozzá hasonló harapós kutyák inkább neveltetésük, szocializációjuk hiányosságaként, mintsem belső természetük miatt agresszívak. Ahogy ezt megfogalmazta nekem:

„Vannak ilyen őrült kutyák. Ez gazdafüggő. Tehát félre van nevelve a kutya, akkor ilyenné válik. Ha kiskorától kezdve van úgy nevelve, hogy nem szabad meg minden, akkor normális lesz. De hogyha ilyen örökbefogadott, eleve kicsit olyan eltorzult személyiségű kutya, és nincs vele foglalkozva, akkor az olyan is marad. Tehát nem embercentrikus, nem állatcentrikus, hanem olyan, hogy én vagyok itt a valaki, az ilyen marad. Nekem is, a Lady az ugye most nincs itt, az is ilyen volt. Ilyen csipkelődős meg minden. Ilyen harapdálós. Minden kutyának itt kennelen keresztül is ment neki.”

Andrea, a Cerberus egy másik gondozójának a számára azonban legalábbis potenciálisan lehetséges, hogy Lady menhelyre kerülése előtti életének minden bizsonnyal nehéz körülményei ellenére Ladyvel magával is baj van.

„Nem tudom, hogy ez egyáltalán van-e kutyáknál, de (Ladynek) valami elmebaja van: lehet, hogy pszichopata vagy valami ilyesmi”.

Az egyik legnagyobb probléma a Ladyhez hasonló agresszív kutyákkal a Cerberus gondozói szerint, hogy nem tudnak normális kapcsolatot, kötődést kialakítani az emberekkel, továbbá, hogy rendkívül „stresszesek”, és emiatt könnyen kezelhetetlenné válnak egy menhelyi környezetben. Andrea szerint, amire feltétlenül szükségük van a Ladyhez hasonló állatoknak a viselkedésük fejlődéséhez, az az emberi törődés, az emberi társaság, az az emberi kapocs, ami sokszor hiányzott az ilyen menhelyre került kutyák korábbi életéből.

„Így magában így az Athinával nincs gond. Csak hát ez mind a kettő egy elég stresszes kutya, és ugye ezért, ezért fönnáll a veszélye, hogy ez lesz (megharap). Meg befordulás, ez a nem kommunikál egyáltalán. Akkor nem tudod kizökkenteni. Most ő már hónapok óta nálunk van. Ugye ő lent volt egy darabig Siklóson, Dévinél lakásban, de az se, az se volt neki elég. Ezek a kutyák, valószínűleg az Athina is meg főleg a Thália, hogy ezek utcára születtek. Tehát ez ember közelében nem nagyon volt(ak). Ők attól lettek ilyenek.”

A gondozók számára elsősorban a kutyák, Fülöp kifejezésével élve, „hajléktalansága”, az emberi társasághoz szokás hiánya az, ami elharapózó „stresszes” állapotukhoz és „örületükhöz” vezet, ami pedig mindig potenciális alapját képezheti akár az emberre is veszélyes, erőszakos megnyilvánulásoknak.

Történnék kísérletek a Cerberusnál arra, hogy az ilyen problémás kutyákban némi emberhez való kötődést alakítsanak ki: a legáltalánosabb a kézből való etetéssel, a simogatással, valamint labdával vagy különféle húzós játékokkal játékra hívással való próbálkozás. A gondozók ilyen irányú, szocializációs erőfeszítései legtöbbször azonban szélmalomharcnak bizonyulnak, ezen kutyák közül sokan annyira félnek az emberi közeledéstől, hogy szinte lehetetlen bármiféle szoros kontaktust kialakítani velük. A gondozók emiatt érzett frusztráltságát véleményem szerint legtömörebben és legkifejezöbben Lajos felkiáltása illusztrálja, amikor egy Thália nevű kutya folyamatosan kitért előle: *„Meg sem tudom simogatni a Tháliát!”*. A Cerberus emberkerülő, potenciálisan akár erőszakos kutyáival a fő probléma az, hogy nincs elég idő, sőt, szakértelem sem arra, hogy egyesével, nagy türelemmel és energia-ráfordítással szelidítsék meg ezen ebeket. Az ilyen kutyák közérzetének némi javulását érheti el, ha kenneljükbe egy másik kutyát is betesznek, hátha szoros barátságot kötnek egymással. Így például jelenleg Thália mellett Pepsi, a fiatal keverék kan él. Az igazi megoldást azonban egy „szakember”, egy kutyatréner bevonásában látja a Cerberus, amelyről Andrea például így beszél:

„A Tháliához, a Tháliához mindenféleképpen kell egy szakember. Egy, aki olyan, hogy rehabozik. Hát őhöz is mindenféleképpen kell. Volt már nekünk ilyen kutyánk, nyilván sok időbe telt, de meg tudtuk oldani. De a Tháliánál ezt nem fogjuk tudni. Ez őneki így mindenféleképpen kell majd egy olyan szakember, aki, aki tényleg nagyon nagyon jártas ebben. Egy ilyen bentlakásos, ahol folyamatosan tudnak vele foglalkozni. Ott meg nyilván értik a kutyának minden egyes olyan rezdülését, mozzanatát, amit mi, mi valószínűleg nem veszünk észre.”

Fülöp is hasonlóképpen vélekedik Tháliáról:

„Tehát őneki kell egy tréner, aki visszahozza a kutyák világába. A civilizációba. Évekig, vagy ki tudja meddig az utcán élt. Tök normális kutyát lehetne belőle, tök normális kutya lehetne belőle, csak nem ilyen kutyák (közt). Foglalkozni kéne vele. Egyfolytában vele lenni, nevelni, kezelni, tanítani, minden, de hát itt lehetetlen ennyi kutya között. Annyi inger éri, hogy itt nem lehet.”

Bár az erőszakos viselkedés veszélye mindig fennáll egy menhelyi környezetben, a Tháliához és Ladyhez hasonló, harapásra is képes kutyák szerencsére kisebbségben vannak a Cerberusnál. Sokkal mindennapibb és jellemzőbb probléma az, amikor a menhelyi kutyák az „erőszakmentes ellenállás” eszközehez folyamodnak: nem engedelmessé válnak a gondozói utasításoknak és nem működnek együtt az emberekkel, de úgy, hogy sérülés veszélye azért nem áll fenn. A gondozók általában azt várják el védenceiktől, hogy akkor menjenek be- és jöjjen ki a kenneleikből, amikor erre felszólítják őket; ne menjenek be abba a konténerbe, ahol az élelem, és a különböző eszközök vannak; ne szaladjanak a

szalmabáláknak elkülönített részre sem, ahol ezeket rövid idő alatt széttúrhatják; ne ürítsenek be a kennelbe; továbbá ne játszanak túlságosan domináló módon másik kutyákkal. Ezeknek a menhelyi szabályoknak természetesen egyik kutya sem felel meg mindig teljes mértékben, és ha valamiféle szabályszegés történik, akkor a rendetlenkedő kutya könnyen verbális megrovásban részesülhet. A szidás során sokszor történik negatív utalás a kutyák elmeállapotára: a gondozók legtöbbször ilyenkor az „idióta”, „agyhalott” és „buta” jelzőket használják. Egy „idióta” kutya tulajdonképpen egy olyan nem együttműködő állat, aki az emberek által kontrollálhatatlan, valamiféle módon túlzásba vitt aktivitásával akadályozza, kényelmetlenné és nehezebbé teszi a menhelyi munkavégzés dinamikus folyását, ami persze nem kis frusztrációt okoz a gondozóknak. Ez történt például Hektor, a fiatal németjuhász kan esetében, aki egy reggel nem volt hajlandó kijönni a kenneléből, amikor Andrea kinyitotta neki az ajtót, ezért Andrea így kiáltott fel: *„Hektor! Te idióta! Te Isten átka! Gyere már ki!”* Valami hasonló történt akkor is, amikor Dezső és Rezső, egy staffordshire bull terrier testvérpár ahelyett, hogy Andrea kérésére bementek volna a kennelbe, beszaladtak a szalmás raktárba, ahol egymással bírkóztak és ugráltak, ezzel szétszórták a szalmát nagy rendetlenséget csinálva. Persze szóban meg is kapták a büntetésüket érte Andreától: *„Az értetlen formátokat! Menjél onnan kifelé! Nem hiszem el! Agyament, idióta, agyhalott!”*

Ezek a szóbeli büntető szituációk, amelyekben a gondozók rendre a rendetlenkedő kutyák idiótaságára hivatkoznak gyakori események a menhelyen, és a kutyákkal való verbális kommunikáció egyik meghatározó típusát képviselik. Ez a fajta megrovó kommunikáció általában rövid, az alapvető struktúráját a káromkodás és a az adott kutya mentalitására tett negatív megjegyzés alkotja. Ugyanakkor, nem törvényszerűen, de más elemeket is tartalmazhat: a gondozók sokszor megjegyzést tesznek ilyenkor arra, hogy a kutya éppen mit is csinál, így például Lajos: *„Tényleg ide (a kennelbe) kellett kakilnod?”* Sokszor azt is megfogalmazzák, hogy hogyan kellett volna ehelyett viselkedni adott szituációban: *„Mindjárt engedtelek volna ki dolgozdra (dolgod elvégzésére)!”* Néha a fizikai büntetéssel való fenyegetés eleme is megjelenhet, mondjuk egy odacsapással vagy odarúgással, ami azonban a valóságban szinte soha sem történik meg.

Van még egy, a kutyák mentalitására vonatkozó jelző, amelyet előszeretettel használnak a gondozók a kutyákkal-, vagy a róluk való kommunikáció során: ez pedig a „gyagyás” kifejezés. Az örült vagy az idióta megjelölésekkel ellentétben itt legtöbbször nem arról van szó, hogy a kutya valamilyen viselkedésbeli problémát mutat, amellyel akadályozza a menhely biztonságos vagy legalábbis zökkenőmentes működését. A „gyagyás” kifejezéssel inkább a kutyák ártalmatlan, az emberek számára önmagában nem problémás buzgóságát, izgatott aktivitását írják le. Gyagyás kutyák lehetnek azok, akik felugrálnak a gondozókra és a látogatókra, de azok is, akik önfeledten szaladgálnak például a más kutyákkal való játék során. Ez történt például a már említett Dezső és Rezső esetében, akiknek vidám és energikus játéka nem kerülte el a gondozók figyelmét sem. *Andrea: „Hol van az a két hülye? Kint vannak? Fülöp: Dezső-Rezső! Hol vagytok? Andrea: Óh, ott játszanak! Fülöp: A két gyagyás.”*

Azok az akciók, amelyek során a kutya mentalitása „gyagyásnak” minősül legtöbbször nem kerülnek összeütközésbe a menhelyen a gondozók által a kutyák viselkedése felé támasztott elvárásokkal, amelyekbe az izgatott játék és öröm megnyilvánulásai teljes mértékben beleférnek. Ennek ellenére, ha egy állat gyorsan, erővel telve mozog, az még így is az emberi irányítás sérülésével és a kutya viselkedésének megjósolhatatlanná válásával jár együtt. Úgy vélem, hogy az emberi kontroll megszűnése miatt használják a gyagyás jelzőt, ami akármilyen lágy is, mégis az állati mentalitás negatív fényben való feltűntetése. Végső soron úgy gondolom, hogy az erőszakra is potenciálisan képes „emebeteg”, a menhelyi munkát megnehezítő, szabályszegő „idióta”, és a kiszámíthatatlanul túlbuzgó „gyagyás” kutyák esetében is, fokozati különbségekkel, de ugyanarról a jelenségről van szó: az emberi irányítás elvesztése nyomán az állati perspektívába való belelátás képessége sérül, az állat viselkedése megjósolhatatlanná válik, ez pedig kisebb-vagy nagyobb fenyegetést jelent a Cerberus menhelyének normális, ideális működésére nézve. Amikor egy menhelyi kutya elméje megismerhetetlenné válik, akkor a kohn-i értelemben vett „kozmológiai autizmus” egy speciális formájával találkozunk a gondozók: az irányítás és a kutya nézőpontjába való belelátás képességének elvesztése nyomán járó potenciálisan veszélyes helyzet az, amely előhívja az állati mentalitás negatív jelzőkkel történő értelmezését.

Habár minden kutya a menhelyen potenciálisan örültté, idiotává vagy gyagyássá válhat, vannak olyan védenecsei is a Cerberusnak, akik a gondozók értelmezésében nagyon ritkán támasztanak kihívást a menhelyi munka dinamikus folyása elé. Ahogy Lajos ezt megfogalmazta nekem, amikor az éppen kiengedett két kutya közötti különbségről kérdeztem: *„Pabló az állandóan rád ugrál. Az azért gyagyás. A Lola nem ilyen. A Lola sokkal normálisabb.”* A „normális”, a „jó természetű” és az „okos” kifejezések olyan, a Cerberus védenecseinek mentalitását leíró jelzők, amelyeket a gondozókkal együttműködő, kezelhető és kiszámítható kutyák érdemelnek ki maguknak. Ezen pozitív mellékneveket sokkal ritkábban használják a Cerberusnál, mint az állatok örültségével kapcsolatosakat: az emberi elvárásoknak való megfelelés a norma a menhelyen, az emberekkel kooperáló kutyák felé azonban kevesebb a kommunikáció. Míg a problematikus kutyák büntetése mindennapos esemény, a „jó természetű” kutyák dícsérete ritkaságszámba megy. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a Cerberus gondozói megfélemlenének ezen kutyák a szabályok betartásában tanúsított eredményeiről, hiszen interjú szituációkban gyakran elismerik védenecseik ilyen teljesítményét. Vegyük példának Csimaszt, az idősebb németjuhász kan kutyát, aki már több éve él a menhelyen, a gondozók utasításaira pedig mindig nagyon hallgat. Fülöp szerint Csimasz: *„Okos. Csimasz az ilyen. Mindegyiknek megvan a hóbortja, de neki, ő okos. El tudnám képzelni még ilyen őrző-védő vagy rendőr kutyának is akár.”* Andrea is hasonló véleménnyel van róla: *„A legokosabb, a legprobléma mentesebb az viszont a Csimasz. Az a Csimasz. Annak nem kell könyörögni. Az figyel rád. A telepen Csimasz a kedvenc kutyám.”* Egy másik németjuhász, az idős Némó pedig Lajos tiszteletét érdemelte ki engedelmes viselkedésével:

„Hát ezt a kutyát nem kell tanítani semmire, ez mindent tud. Tehát ez szó nélkül jön oda. Odajön. Egy ilyen kutyával, ha ki akarsz menni sétálni ehhez nem kell póráz. Az el nem menne mellőled. Az el nem mozdulna mellőled, érted. Ilyen jó természete van!”

Összefoglalás

Tanulmányomban a Pécsi Cerberus Állatmentő Alapítvány gondozóinak a védenceik mentális tulajdonságairól szóló narratíváit tekintetem át. A kutyák pillanatnyi elmeállapota erősen szituációfüggő és mindig a gondozók érdeklődésének fókuszpontjában áll. A kulcs a kutyák mentalitását leíró jelzők használatához véleményem szerint Andrea narratívájában fogalmazódik meg, amikor a problémamentesség fontosságát emeli ki. Az „okos” kutyák nem támasztanak viselkedésbeli akadályokat a menhely ideális működése elé, az örült kutyákkal, akikkel a közeli interakció veszélyes lehet, az idióta kutyákkal, akik rendetlenséget okoznak és szóbeli fegyelmezésben részesülnek, valamint a gyagyás kutyákkal szemben, akik (még) nem okoznak kellemetlenséget, de viselkedésük sokszor fundamentálisan átláthatatlan marad. Egyfajta kontinuum figyelhető meg a gondozók védenceikről feltételezett mentális attribútumainak a sorában, amely mind a kutyákkal való interakciók, mind a róluk szóló narratívák során előkerül. Ha egy kutya inkább a farkastól örökölt „természetes” ösztöneit követi, agresszív, rendetlen vagy szeleburdi, akkor konfliktusba kerül a menhely állattartási gyakorlatával és elképzelésével, a mentalitása pedig így negatív jelzők használatával fogalmazódik meg. Ha azonban a kutya az ember igényei nyomán a háziasítás során szerzett „mesterséges” ösztöneit követi, tehát betartja az emberi szabályokat és együttműködik a gondozókkal, akkor az elmeállapotát pozitív jelzők mentén írják le. Nagyon egyszerűen úgy is fogalmazhatunk, hogy túl sok „Természet” kiszámíthatatlanná, megismerhetetlenné teszi a kutyák viselkedését az ember számára, ilyenkor pedig fennáll a „kozmológiai autizmus” veszélye, ami a kutyák elméjének negatívabb értelmezését vonja maga után. Ezzel szemben éppen elég „Kultúra”, a gondozói elvárásoknak való megfelelés, a gondozókkal való együttműködés és a menhelyi szabályok betartása képezi a kutyák „okosságáról”, és némiképp ironikus módon, „jó természetűségükről” szóló értelmezések alapját.

Források

Abrell, Elan (2021): *Saving Animals: Multispecies Ecologies of Rescue and Care*. Minneapolis–London: Minnesota University Press.

Arluke, Arnold (1991): Coping with Euthanasia: A Case Study of Shelter Culture. *Journal of the American Veterinary Medical Association*, Vol. 198.: 1176-1180.

Arluke, Arnold (1994): Managing Emotions in an Animal Shelter. In Manning, Aubrey -- Serpell, James: *Animals and Human Society: Changing Perspectives*. London: Routledge, 145-165.

Csányi Vilmos (2002): *Jeromos, a barátom*. Budapest: Vince Kiadó Kft.

Csányi Vilmos (2012): A kutyák szőrös gyerekek: Bukfenc és Jeromos a tudomány szolgálatában. Budapest: Libri Kiadó.

Czerny, Sarah (2017): „Dogs don't speak”: A consideration of the flow of knowledge between dogs, anthropologists and humans. *Narodna Umjetnost*, Vol. 49. (1): 7-22.

Griffin, Donald Redfield (1976): *The Question of Animal Awareness: Evolutionary Continuity of Mental Awareness*. New York: Rockefeller University Press.

Griffin, Donald Redfield (2001): Animals know more than we used to think. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, Vol. 98. (9): 4833-4834.

Griffin, Donald Redfield (2009): Windows on Nonhuman Minds. In *Process Approaches to Consciousness in Psychology, Neuroscience and Philosophy of Mind*. (eds. Weber, Michael -- Weekes, Anderson), Albany (NY): State University of New York Press, 219-231.

Guenther, Katja (2020): *The Lives and Deaths of Shelter Animals*. Stanford CA: Stanford University Press.

Hamilton, Lindsay -- Taylor, Nik (2012): Ethnography in evolution: adapting to the animal „other” in organizations. *Journal of Organizational Ethnography*, Vol. 1. (1): 43-51.

Ingold, Tim (1988): The animal in the study of humanity. In *What is an Animal?* (ed. Ingold, Tim), London-New York: Routledge, 84-99.

Kohn, Eduardo (2007): How dogs dream: Amazonian natures and the politics of transspecies engagement. *American Ethnologist*, Vol. 34. (1): 3-24.

Morgan, Lewis Henry (1868): *The American Beaver and His Works*. Philadelphia: J. P. Lippincott and Co.

Reeve, Charkie Lucian -- Rogelberg, Steven (2005): The Caring-Killing Paradox: Euthanasia Related Strain Among Animal Shelter Workers. *Journal of Applied Psychology*, Vol. 35. (1): 119-143.

Safina, Carl: What animals are thinking and feeling and why it should matter. TedX Midatlantic talk, 2016. https://www.youtube.com/watch?v=-wkdH_wluhw&ab_channel=TEDxTalks Utolsó elérés: 2023. 02. 26.

Sanders, Clinton (1993): Understanding Dogs: Caretakers' Attributions of Mindedness in Canine-Human Relationships. *Journal of Contemporary Ethnography*, Vol. 22. (2): 205-223.

Servais, Véronique (2018): Anthropomorphism in Human–Animal Interactions: A Pragmatist View. *Frontiers in Psychology*, Vol. 9.: 1-10.

Tallberg, Linda (2014): *Processing Puppies: An Animal Shelter Ethnography*. Helsinki: Publications of the Hanken School of Economics.

Taylor, Nik (2007): „Never an It”: Intersubjectivity and the creation of animal personhood in animal shelters. *Qualitative Sociology Review*, Vol. 3. (1): 59-73.

Taylor, Nik (2010): Animal Shelter Emotion Management: A Case of In Situ Hegemonic Resistance? *Sociology*, Vol. 44. (1): 1-17.

Viveiros de Castro, Eduardo (2014): *Cannibal Metaphysics: For a Post Structural Anthropology*. Minneapolis: Univocal.

László Borbála

Kutyák a hollywoodi filmes konstrukciók küszöbén

Absztrakt

A tanulmány a hollywoodi játékfilmek kutyaszereplőinek megjelenési formáit vizsgálja az általuk kiváltott erős érzelmek megértése érdekében. Abból a feltevésből indul, hogy a nézőkre gyakorolt érzelmi hatás olyan összetett, mint maga a lény, ami ezt előidézi. A hollywoodi filmekben szereplő kutyák három réteget különböztet el: 1) egy vizuális réteget, melyen „cuki” képként jelennek meg; 2) egy epistemológiai réteget, melyre a hozzájuk csatolt, az emberek számára fontos jelentéseket vetítik a filmkészítők; 3) és egy fenomenológiai réteget, mely a kutyaszínészek sajátos létvilágát mutatja meg, a dokumentumfilmekhez hasonló módon. Három filmen – a *Betyár, a hűséges tolvajon*; a *Benjin*; és az *Egyik kopó, másik eben* – keresztül szemléltetem, hogy a kutyaszínész pillanatnyilag megmutatkozó fenomenológiai tapasztalatai valóban a filmbéli kutyaszereplő részét alkotják, ezért a kutyák egy különleges „küszöb”- pozíciót foglalnak el a hollywoodi moziban, hiszen egyszerre részei a filmes konstrukciónak és lépnek azon túl. A kutyaszereplő fenomenológiai rétege ugyanúgy hozzájárul a nézőkben való erős érzelmi reakció kiváltásához, mint a közelikkel felnagyított „kiskutya-szemek”, illetve a feltétel nélküli szeretet és a gyermekies szabadság kutyákhoz kapcsolt allegorikus narratívái.

Kulcsszavak: kutyaábrázolások, filmek, hollywoodi filmipar, érzelmi hatások, állatetika

Abstract

The article examines the visual manifestations of canine characters in Hollywood feature films in order to gain a better understanding of the affective experiences they evoke in the audience. It builds on the premise that the quality of the canine character of moving viewers to emotions is as complex as the individual who evokes it. It contends that dogs featured in Hollywood feature films contain three layers: 1) a visual layer that constructs the dog as a cute image; 2) an epistemological layer that carries the meanings we attach to it; and 3) a phenomenological layer that presents the subjective lifeworlds of the canine actors, in a manner similar to documentaries. The article analyses three films, namely, *Old Yeller*; *Benji*; and *Turner & Hooch*, to demonstrate that the momentarily revealed phenomenological layer is in fact an integral part of the filmic dog character, and that, consequently, dogs occupy a threshold position in Hollywood feature films, being simultaneously in and out of fiction. Thus the viewers are potentially moved to emotions not only because the filmmakers use close-up shots to accentuate the moving quality of the dogs' "puppy eyes" and offer allegorical

narratives which attach the notions of unconditional love and childlike freedom to the dogs. The phenomenological layer of cinematic canines also contributes to evoking a strong affective experience in the audience.

Keywords: dog representations, cinema, Hollywood film industry, emotional effects, animal ethics

1. Bevezetés: A hollywoodi filmek kutyaszereplői és az általuk kiváltott érzelmek

Mi váltja ki azt a megható érzést, melyet sokan átélünk, mikor egy kutya ránk néz a képernyőn keresztül? Mi vagy ki ez a lény? Mit vagy kit látunk, mikor egy kutya megjelenik egy hollywoodi filmben? Amint arra John Berger, és az ő érvelését követve Akira Mizuta Lippit és Randy Malamud rámutatott, a hollywoodi filmes ábrázolások általában emberi jelentéssel feltöltött szimbólumokká, metaforákká, vagy szórákkoztató látványossággá teszik az állatokat, azonban ezáltal letagadják komplex létvilágukat. Röviden fogalmazva, a hollywoodi gépezet a szórákkoztatás és az érzelmi ráhatás céljából kihasználja és eltárgyasítja az állatszereplőket (Berger 1980; Lippit 2000; Malamud 2012). Ebből a szempontból az egyik legrosszabb helyzetben a kutyák állnak, hiszen a népszerű amerikai családi filmek előszeretettel használják a főszereplő kis kedvencet olyan emberi fogalmak, trópusok⁸⁸ és érzelmek kivetítésére, mint a barátság, a hűség és a feltétel nélküli szeretet. Emellett olyan, kifejezetten filmes technikákat is használnak, mint a közeli beállítás, mellyel a kamera a főszereplő eb „kiskutya-szemeire” fókuszál azért, hogy meghassa a nézőket. A legtöbb hollywoodi filmes tehát a kutyákat egyrészt valamilyen elvont emberi fogalmat hordozó konstrukciónak vagy az érzelmi manipuláció eszközeként szánja, a filmkritikusok pedig túlnyomórészt így is értelmezik őket. Ahogy Adrienne L. McLean fogalmaz, „Hollywood a kutyákat arra bérl fel, hogy a trénernek, az írók, a rendezők, a stúdiók, valamint a közönség és a kritikusok szándékainak, elvárásainak kivetüléseiként szerepeljenek” (2014: 13).⁸⁹

⁸⁸ Az irodalomtudományban használt kifejezés olyan szót jelöl, melyet a szerző átvitt, metaforikus értelemmel ruház fel – ebben az esetben jelentése: szókép. A kutya szót például mind a magyar, mind az angolszász irodalom gyakran használja megvetendő emberi tulajdonságok (fősvénység, lustaság, komizság), de pozitív jellemvonások (például a hűség) kifejezésére is. A trópus továbbá egy adott kulturális ábrázolásban jelentős szerepet betöltő, s ezért visszatérő témát is jelöl – ebben az esetben jelentése: motívum. A filmművészet a kutyát visszatérő – általában metaforikus – motívumként is használja, például a főszereplő ember nyomorúságos vagy magányos helyzetének, más esetekben a szeretet, barátság, hűség elveinek nyomtatékosítására.

⁸⁹ Tanulmányomban Hollywood és a hollywoodi filmek alatt az Amerikában készült, amerikai (vagy Amerikában munkálkodó) rendező által rendezett, híres hollywoodi stúdió (például Walt Disney, Warner Bros., Columbia Pictures) által finanszírozott és forgalmazott, illetve valamely klasszikus hollywoodi műfajhoz (például családi- és kalandfilmekhez, vígjátékokhoz) sorolható filmeket értem, és ezeken belül azokra koncentrálok, melyekben kutya szerepel. Habár a hollywoodi filmekben megjelenő kutyák (későbbiekben: hollywoodi kutyák) gyakran szimbólumokként, metaforákként, vagy az érzelmi manipuláció eszközeiként szerepelnek a produkciókban, tanulmányomban azt szeretném érzékeltetni, hogy még az ily módon eltárgyasított állatok is meghaladják a

Azonban a hollywoodi filmekben megjelenő kutyaszereplő sokkal több, mint egy meghatározó tekintet vagy egy szentimentális szimbólum. A képernyőn látható ebek valódi, hús-vér kutyák (élőszereplős filmek esetében), vagy (animációs filmek esetében) valódi, hús-vér kutyákat ábrázoló fiktív teremtmények is. A kutyákat így sohasem lehet teljesen bezárni az őket kihasználó filmes konstrukciókba. Az utóbbi nézet egyik legfontosabb képviselője, Jonathan Burt szerint az állatok a moziban meghaladják szimbolikus asszociációikat, így mindig a fikció és a valóság határán helyezkednek el (2002: 11-12.). Anat Pick, Burthöz hasonlóan azt állítja, hogy „az emberi aggodalmak tükröként és tulajdonságok tárházaként való túlzott használatuk ellenére az állatok megjelenése a mozgóképen nem csak absztrakt, hanem egyszerre mindig konkrét is (2015: 311). Donna Haraway szavai velősen összefoglalják, hogy a kutyák a filmekben mindig is kettős státuszban vannak jelen: egyszerre „hús-vér lények és jelölők, testek és szavak, történetek és világok” (2003: 20).

Jelen tanulmány a hollywoodi játékfilmek kutyaszereplőinek megjelenési formáit vizsgálja az általuk kiváltott erős érzelmek megértése érdekében. Abból a feltevésből indulok ki, hogy a nézőkre gyakorolt érzelmi hatás olyan összetett, mint maga a lény, ami ezt előidézi. A hollywoodi filmekben szereplő kutyák érvelésem szerint legalább három réteggel rendelkeznek: 1) egy vizuális réteggel, melyen „cuki” képként jelennek meg; 2) egy episztemológiai réteggel, melyre a hozzájuk csatolt, az emberek számára fontos jelentéseket vetítik a filmkészítők; 3) és egy fenomenológiai réteggel, mely a kutyaszínészek sajátos létvilágát mutatja meg, a dokumentumfilmekhez hasonló módon. Három filmen – a *Betyár, a hűséges tolvajon*; a *Benjin*; és az *Egyik kopó, másik eben* – keresztül kívánom bemutatni, hogy habár a hollywoodi filmek torz képet keringetnek az ebekről, ami miatt aranyos, gyermeki, feltétel nélkül szerető lényként vagyunk hajlamosak tekinteni rájuk, valójában kutyaként is megjelenítik őket.

2. A hollywoodi kutyaszereplők három rétege

2.1. Vizuális réteg: a kutya, mint „cuki” kép

A klasszikus hollywoodi mozi hajlamos az ebet a „cukiság” képeként megkonstruálni,⁹⁰ habár ennek során nagyban a kutya mimetikus-neoténias anatómiájára, pontosabban átható „kiskutya-tekinetére” támaszkodik.⁹¹ Friss etológiai kutatások szerint a házasított kutyák szeme körül megtalálható egy izompár (a levator anguloculi medialis és a retractor anguli

rájuk erőltetett konstrukciókat. Emellett azt is érdemes megjegyezni, hogy nem minden hollywoodi film használja a kutyát metaforaként vagy manipulációs eszközként.

⁹⁰ Bár a hollywoodi kutyaábrázolások többnyire a „cukiság” esztétikáján alapszanak, ugyancsak gyakran találkozunk habzó szájú fenevadakkal, félelmetes kutya-szörnyekkel, melyek inkább a horror esztétikáját, illetve jelentés- és hatásképző mechanizmusait idézik. Katarina Gregersdotter et al. szerint a horror filmek az állatot leggyakrabban szörnyetegként, vad bestiaként, és gonosz Másikként ábrázolják, aki félelmeink kivetüléseként szolgál, illetve a normalitás, a civilizáltság és az erkölcsi felsőbbrendűség érzéseit hivatott megerősíteni a nézőben (2015: 5–14). Természetesen, amint a jelen tanulmányban is érvelek, az egyes kutyaszereplők olyan összetettek, hogy nem lehet egyszerűen a „cuki” vagy a rémisztő bináris kategóriába sorolni őket.

⁹¹ A neoténia egy olyan biológiai jelenség, melynek fennállásakor egy adott fajnál csak fiatal korban megjelenő tulajdonság vagy viselkedésforma megmarad más, későbbi életszakaszokban is.

oculi lateralis), mely a farkasokban, a kutyák legközelebbi genetikai őseiben nem található meg (Kaminski et al. 2019: 14678). Amikor ezek az izmok felhúzzák a kutya szemöldökét, a szeme nagyobbak és ezért aranyosabbnak tűnik, mire az ezt látó emberben megemelkedik a vér oxitocin szintje – ugyanazé a hormoné, amely előhívja gondoskodási ösztönöket, mikor emberi csecsemőket látunk (Nagasawa et al. 2015: 333). A kutatások eredményei tehát azt mutatják, hogy a háziasított kutyák a velünk való együttes evolúció során fejlesztették ki ezeket az izmokat, azért hogy aranyosnak tűnjenek, és azt a késztetést keltsék bennünk, hogy törődjünk velük. A „cukiság” észlelése természetesen szubjektív, de ahogy az imént idézett kutatás mutatja, biológiai alapja is van, melyet először Konrad Lorenz írt le az 1940-es években. Lorenz *bébiséma* („*Kinderschema*”) elmélete szerint a fiatal egyedekre jellemző fizikai tulajdonságok – például a nagy fej, a gömbölyded arc, a magas homlok, a kis orr és száj, valamint a nagy szem – hajlamosak a gondoskodó ösztönök kiváltására a szemlélőben (1943: 235–409). Ennek tudatában elmondható, hogy a kutyák egyrészt az ember kisbabák arckifejezéseit „utánozzák”, másrészt ezért a felnőttkorban is megőrzik a fiatal egyedekre jellemző vonásokat. Emiatt nevezhető anatómiájuk mimetikus-neoténias alkatnak, ami leginkább „kiskutya-tekinetükben” nyilvánul meg.

Míg az etológusok erre csak nemrégiben találtak anatómiai bizonyítékot, a hollywoodi filmkészítők mindig is előszeretettel támaszkodtak a kutyaszínészek „kiskutya-szemeire”, azáltal, hogy közeli beállításokkal felnagyították a megható kutyatekinetet, s így próbáltak minél több nézőben pozitív érzelmeket kiváltani (és következésképpen minél több bevételt teremteni). Ez a hagyomány a némafilm korszakban kezdődött, amikor dialógusok hiányában a színészek – beleértve az állatszínészeket is – arckifejezései hatalmas narratív jelentőséget nyertek (Fuller-Seeley – Groskopf 2014: 65). Az akkori filmkritikusok rendszeresen méltatták a négylábú sztárok intelligenciáját és színészi készségeiket, nyomatékosítva, hogy a kutya nem egyszerűen egy idomított állat, ami trükköket hajt végre, hanem színész, aki tekintetével, arckifejezéseivel és testbeszédével számos különböző érzelmi állapotot és cselekvést képes előadni (Fuller-Seeley – Groskopf 2014: 63). A *Chicago Tribune* egyik kritikusja például azt nyilatkozta Strongheart⁹² a *The Silent Call* című, 1922-es filmben nyújtott alakításáról, hogy a kutya „nem egy cirkuszi állat ... egy rendkívül intelligens lényről van szó, aki szívbemarkoló tekintetével és éles szemfogaival tökéletesen illeszkedik a festői tájakat ábrázoló háttérbe” (idézi Fuller-Seeley – Groskopf 2014: 63). E megjegyzésben az az érdekes, hogy habár elismeri tekintetének kifejezőerejét, s ezáltal az emberszínészekével szinte azonos szintre emeli a kutyát, mégis a film által ábrázolt világ vizuális megjelenítésének részeként kezeli, aki a tájhoz hasonlóan inkább tárgyi státuszban, mintsem egy öntudattal rendelkező szubjektumként van jelen. Ez arra utal, hogy végső soron a filmkészítők az ebek beszédes tekintetét eszközként használják. A kutyaszínészt arra utasítják, hogy könyörgő „kiskutya-szemekkel” nézzen az emberszínészre vagy a kamerába, tekintetét pedig közeli felvételekkel hangsúlyozzák, azért, hogy a nézőkben potenciálisan védelmező-gondoskodó érzéseket váltsanak ki. Ahogy az 1. ábrán látható kronológiai

⁹² Rin Tin Tin mellett Strongheart volt Hollywood első négylábú csillagainak egyike, aki összesen hat filmben szerepelt az 1920-as években, és az emberi sztárokéhoz fogható népszerűségnek örvendett.

sorrendbe rakott filmjelenetek mutatják (bal felülről indulva: *Lassie hazatér*, 1943; *Betyár, a hűséges tolvaj*, 1957; *Benji*, 1974; *Egyik kopó, másik eb*, 1989; *Szájkosaras kosaras*, 1997; *Egy kutya miatt*, 2005; *Hachi: a leghűségesebb barát*; 2009; és *Egy kutya négy élete*, 2017), a kutya „cuki” képként való megkonstruálása a szemeit felnagyító közelik segítségével az 1920-as évektől kezdve mind a mai napig bevett gyakorlat.

1. ábra

Forrás: saját szerkesztés, képkockák és állóképek a *Lassie hazatér*; *Betyár, a hűséges tolvaj*; *Benji*; *Egyik kopó, másik eb*; *Szájkosaras kosaras*; *Egy kutya miatt*; *Hachi: a leghűségesebb barát*; és az *Egy kutya négy élete* című filmekből.

2.2. Episztemológiai réteg: a kutya, mint a szeretet és a hűség szimbóluma

A klasszikus amerikai családi filmek a kutyaszereplőket gyakran társítják a feltétel nélküli szeretet és a hűség trópusaival. Bár fontos megjegyezni, hogy ez az azonosítás a kutyák valódi pro-szociális viselkedésén alapszik, mégis a kutya allegorikus megkonstruálásáról van szó, amely hajlamos ferdíteni a valóságot. Sőt, amint azt Donna Haraway kifejti, „az a hit, miszerint a kutya ‘feltétel nélkül’ szereti az embert még a kortárs fogyasztói társadalmak kisállattartó közösségeiben, vagy talán kiváltképpen ezekben a közösségekben ártalmas” (2003: 33). Haraway egyszerre ítéli el a kutya emberi célokra való hasznosítását és azt az elgondolást, miszerint a kutya szeretete a félreértésekkel, ellentmondásokkal és bonyodalmakkal terhes emberi kapcsolatok között vigaszt nyújt az embernek, „betölti a lelkében tátongó űrt”, s ezáltal teljesebb emberré teszi (2003: 33). Haraway szerint mindkét kutyatartással kapcsolatos viselkedés a humanista narcizmus egy-egy formája. A „feltétlen szeretet” ideáljának kutyákra való kivetítése is az emberi faj kivételességének fantáziáját dédelgeti, s közben nem veszi figyelembe a valódi kutyák és emberek közötti viszonyok értékét, vagyis az olyan kapcsolatokat, ahol a kutyák szeretete, hűsége nem feltétel nélküli, hanem mind neki, mind a gazdának dolgoznia kell a kötelék kialakulásáért és megtartásáért. Haraway szavaival élve, „a ‘feltétel nélkül’ szeretet egy neurotikus fantázia, aminek aligha van valóságalapja; a szeretet kusza feltételeinek teljesítésére tett szüntelen próbálkozás egy egészen más kérdés” (2003: 35). A hollywoodi filmek narratívái általában kihagyják a kutyával való együtt létezés olyan részleteit, mint a négylábú társ bizalmának elnyerése, ami nem feltétel nélküli, azaz minden esetben azonnali és könnyű, hanem számos tényezőtől (például a kutya korától, korábbi tapasztalataitól, fajtájától, személyiségétől) függő, és (kifejezetten

az idősebb, szocializálatlan, vagy traumát szenvedett ebeknél) sokszor nehézkes és hosszadalmas folyamat.

Ha emberi fogalmak kutyákra való kivetítéséről van szó, meg kell említenünk azt a tendenciát is, ahogy a kutya „küszöb-lényként” jelenik meg, aki könnyedén mozog az emberiség és az állatiság, a szelídség és a vadság, illetve a civilizáció és a természet tartományai között (McHugh 2004: 42). Ahogy a konkrét filmelemzésekből majd kiderül, a kutya továbbá gyakran átlépi a szimbolikus határt gyermekkor és felnőttkor között. Egy gyermek – általában egy kisfiú – és egy kutya között kialakuló barátság visszatérő narratív minta a hollywoodi filmekben. A négylábú társ szerepe az ilyen történetekben nem annyira az, hogy fegyelemre és felelősségtudatra tanítsa a gyermeket, hanem inkább hogy visszahozzon a felnőttek világába egy keveset abból a vadságból, érzelmi szabadságból és szociális nyitottságból, melyek – legalábbis a felnőttek szemszögéből nézve – a gyermekkor sajátos jellemzői. Érdekes tehát, hogy míg a kutyák evolúciósan kifejlődött neoteniás kinézete potenciálisan gondoskodó (szülői) érzést vált ki a nézőkből, viselkedésük arra ösztönöz minket, hogy – narratív eszközökkel megkonstruált – gyermeki tulajdonságaikkal azonosuljunk. Ha a hollywoodi kutyaszereplők csupán első két rétegre, a vizuális és az episztemológiai rétegre fókuszálunk, akkor megerősítjük a kutyák létvilágát, szubjektivitását, ágenciáját háttérbe szorító antropocentrikus értelmezéseket, miszerint a kutyák a filmekben pusztán konstrukciók – képek, szimbólumok, metaforák, allegóriák – melyek célja, hogy saját magunkról ötleteket, fogalmakat, érzéseket vetítsünk vissza önmagunknak az állatokon keresztül. Az efféle olvasatok főleg az állati fordulat (*animal turn*) előtti irodalom- és filmtudományokban érvényesültek, de dominanciájukat az utóbbi néhány évtizedben számos animal studies kutató, többek között a már említett Jonathan Burt és Anat Pick megkérdőjelezte.

2.3. Fenomenológiai réteg: a kutya, mint kutya

A filmes kutya azonban érvelésem szerint sokkal több, mint egy aranyos kép vagy akár egy hűséget, szeretetet és érzelmi szabadságot reprezentáló allegorikus entitás, hisz sajátos érzéki tapasztalatai, szubjektív létvilága – mindaz, amit a jelen tanulmány a fenomenológiai réteg elnevezésbe sűrít – sohasem szakad el a fikciós konstrukciótól. Emiatt McLean szerint a kutyák „reprezentációs válságot” idéznek elő az élős szereplős filmekben, mert ábrázolásuk sohasem tekinthető tényleges reprezentációnak (2014: 20). Vagyis a kutyát (vagy kutyákat) ábrázoló fikciós filmek mindig is bizonyos mértékben dokumentumfilmek, a szónak abban az értelmében, hogy a filmes ábrázolás a valóságot dokumentálja, bár érvelésem szerint ez a valóság-referencialitás nem haladja meg vagy bontja fel a fikciót, hanem annak részévé válik. McLeanhez hasonlóan Burt is azt állítja, hogy „a fikciós és a valódi állat között nagyon nehéz meghúzni a határvonalat,” de észrevehető olyan pillanatokban, amikor az állat felfedi valódi voltát, vagy, Heidegger fogalmával élve: „jelenvaló létét” (*Dasein*). Ilyen pillanatokban, Burt szerint, a vásznon látható állat egy „szakadást idéz elő a reprezentációs térben” (2002: 11-12), noha érvelésem szerint ez a szakadás csak látszólagos.

Effajta momentumoknak lehetünk tanúi például az 1927-es *Boston Blackie visszatérése* (*The Return of Boston Blackie*, rend. Harry O. Hoyt)⁹³ című némafilm nézésekor, melyben a legkorábbi hollywoodi kutyaszereplők egyike, Strongheart alakítja a hírhedt ékszertolvaj, Boston Blackie hű társát. Már a nyitójelenetben megpillanthatjuk a valódi kutyát, hiszen ahogy a szintén Strongheartnak keresztelt kutyaszereplő ujjongva üdvözlő a börtönből szabaduló Blackie-t, úgy tűnik, a kutya furcsa módon nem a filmbéli gazdájának örül (2. ábra). Ezt onnan vehetjük észre, hogy Strongheart „rossz irányba” néz: egy olyan dologra vagy személyre ugat, ami, vagy aki jelen van a forgatáson, de a kamera által rögzített területen kívül esik, valószínűleg az állatidomárra. Ebben a pillanatban tehát a kutya elárulja „jelenvalótlását”, ami azonban nem tépi fel a fikciót, hanem annak részévé válik, hiszen hiába ugat a kutya a felvételen kívül eső személyre, a film megy tovább. Hasonló látszólagos reprezentáció-szakadás történik abban a jelenetben, melyben Blackie és Strongheart egy parkban sétálnak és a bokrok közül hirtelen előbukkan egy macska (3. ábra). Megpillantva bajszos nemezsisét (vagy játszópajtás-jelöltjét), Strongheart tekintete a macskára szegeződik, fülei előre állnak, homlokát ráncolja; teste minden porcikájával a macskára összpontosít. A kutya arcára fókuszáló közeli beállítás fokozza ezt az állapotot. Aztán, amint a macska menekülőre fogja, a kutyában előtör a zsákmányszerzési ösztön és nekilódulna, hogy üldözőbe vegye a macskát, ha Blackie, illetve az őt alakító Bob Custer, nem tartaná vissza. A szekvencia attól érdekes, hogy a macska által kiváltott viselkedés felfedi a fiktív kutyaszereplő immanens fenomenológiai rétegét, amely a kutya szubjektív, a forgatás helyéhez és idejéhez kötődő létvilágát, érzékszervi impulzusait, a jelenlévő tárgyakra és élőlényekre adott reakcióit, az aktuális környezettel való kommunikációs folyamatait foglalja magában, röviden: a kutya valódi voltát. A kiemelt pillanatok nem szakítják fel a fikció szövetét, hanem felfedik, hogy mindig is eredendően ott húzódik benne a valóság. Következményük, amint arra Pao-Chen Tang éleslátóan rámutat, hogy a nézők pillanatnyilag kizökkennek a fikcióból, és meglátják a kutyaszereplőben „a valódi kutyát és annak a filmes reprezentációhoz való viszonyát” (2017: 55).

⁹³ A *Boston Blackie visszatérése* egy rendkívül értékes forrás a filmes kutyaábrázolások tanulmányozásához, hiszen ez az egyetlen fennmaradt Strongheart-film. Az állatszereplős, és kifejezetten a kutyaszereplős némafilmek akkora népszerűségnek örvendtek az 1920-as években, hogy a legtöbb filmállomány megsemmisült a gyakori vetítés következtében (Horowitz 2014: 222).

2. ábra

Forrás: saját szerkesztés, kép a *Boston Blackie visszatérése* című filmből.

3. ábra

Forrás: saját szerkesztés, képsor a *Boston Blackie visszatérése* című filmből.

Az elkövetkezendő filmelemzések során ugyancsak ki fogok emelni olyan pillanatokot, melyekben a kutya látszólag szétpukkasztja a fikciós világ buborékját. Burt és Pick álláspontjával azonban részben szakítva a jelen tanulmány amellet érvel, hogy a kutyaszínész pillanatnyilag megmutatkozó fenomenológiai tapasztalatai valóban a filmbéli

kutyaszereplő részét alkotják, azaz nem felbontják, hanem kiegészítik azt. Ezt úgy is fogalmazhatnánk, hogy a kutyák egy különleges „küszöb”- pozíciót foglalnak el a hollywoodi moziban, hiszen egyszerre részei a filmes konstrukciónak és lépnek azon túl. A kutyaszereplő fenomenológiai rétegét alap esetben nem szoktuk észrevenni, de érvelésem szerint ugyanúgy hozzájárul a nézőkben való erős érzelmi reakció kiváltásához, mint a közelikkel felnagyított „kiskutya-szemek”, illetve a feltétel nélküli szeretet és a gyermekies szabadság kutyákhoz kapcsolt allegorikus narratívái. Tehát, míg a hollywoodi kutyaszereplők első két rétege az olyan antropocentrikus olvasatokat támasztja alá, melyek szerint a kutyák a moziban emberi célokat szolgáló konstrukciók, a fenomenológiai réteg – mely leginkább azokban a pillanatokban mutatkozik meg, mikor a kutyaszínész látszólag „kiesik a szerepéből” – egy olyan értelmezést igényel, amely elismeri maguknak a kutyáknak a szerepét a film által kiváltott nézői reakciók alakításában.

3. A hollywoodi kutyaszereplők három rétegének bemutatása három filmen keresztül

3.1. Betyár, a hűséges tolvaj

A Betyár, a hűséges tolvaj (*Old Yeller*, rend. Robert Stevenson) egy 1957-es Disney film, mely a polgárháború utáni években, a vidéki Texasban játszódik. A történet egy kamaszfiú és egy kutya között kialakuló barátságot mutat be. Habár elsőre a tizenöt éves Travis, aki apja távollétében magára veszi a családi farm védelmezésének feladatát, el akarja kergetni a lógófülű kóbor kutyát, ugyanis az szeleburdiságával a tekintélyét fenyegeti, Betyár bebizonyítja, hogy meg tudja védeni Travis életét az egyre hátborzongatóbb vadállatoktól (először egy vadkanhordától, majd egy veszett farkastól), és emiatt szoros kötelék alakul ki közte és a fiú között. Amint azt a kutya cselekményben betöltött szerepe és a film címe is sugallja, Betyár egyik fontos funkciója, hogy a lojalitás, szolgálatkészség, és szeretet allegorikus üzeneteit közvetítse. Másik, hasonlóan szimbolikus szerepe, hogy segítsen az önmagát túl hamar felnőtté avanszáló Travisnek újra megtapasztalnia a gyermeklét örömeit és nehézségeit. A kutyával való barátságának és a közös kalandoknak köszönhetően Travis életébe visszatér a szabadság, a bizalom, és a szeretetet, melyek azonban sebezhetővé is teszik a fiút. Ezért, Sepsi László értelmezésében, [a] „beavatástörténet egyszerűnek tűnő feladata – irányítani a gazdaságot és távol tartani a kártevőket – hamar frusztráló kihívássá válik, aminek csúcspontján már a címszereplő kutya is a veszetségtől megvadulva vicsorog gazdáira. *A Betyár...* ahelyett, hogy megnyugtatóan az állatvilág fölé emelné kamaszhőst, inkább a kudarc elfogadására tanít: az erdők-mezők vadjai és az egyén jellemhibái fölött aratott győzelem legjobb esetben is csak időleges lehet, a hazatérő apuka pedig a hímdominancia trükkjei helyett a traumafeldolgozás lehetséges stratégiáira kezdi tanítani az ifjú trónkövetelőt.” (2014: 15)

A kutya tehát vadságával az ember természet fölötti dominanciáját, barátságával pedig a felelősségtudat, az önfegyelem és az érzelmek visszatartásának normáit kérdőjelezi meg, mely viselkedésformák elsajátítása a 19. századi vidéki amerikai társadalomban a felnötté, pontosabban pedig a férfivé válás feltételének számított. A kutya iránti szeretete összetöri

Travisben a család, a közösség és a civilizáció védelmezésére felesküdtött maskulin identitás illúzióját, és helyet enged a másik iránti nyitottságnak, a bizalomnak és a gondoskodásnak, melyek tradicionálisan a femininitással és a gyermekiességgel összekapcsolt tulajdonságok. Travis olyan szoros kapcsolatba kerül a kutyával, hogy elhallgatja az eb veszettségének tényét, míg a helyzet azonban odáig fajul, hogy végül akarata ellenére le kell lőnie hű társát. Nem sokkal a kutya halála után hazatér Travis apja, a fiú azonban nem hajlandó elfogadni az ajándékba hozott lovat, mely korábban a férfiasság szimbóluma volt a szemében, hiszen Betyár emléke továbbra is a szívében él. Érzelmeinek átélését, és nem elnyomását választja. A kutya fontos allegorikus szerepe tehát a filmbéli kamaszfiút, és vele együtt a nézőket is, az érzelmeik megélésére tanítani.

4. ábra

Forrás: saját szerkesztés, képkocka a *Betyár, a hűséges tolvaj* című filmből.

Emellett a filmben sok az olyan közeli beállítás, melyek Betyár „kiskutya-szemeire” közelítenek, főleg olyan jelenetekben, amikor a kutyának védelemre, gondoskodásra, vagy élelemre van szüksége – ezek a képek védtelennek ábrázolják a kutyát, céljuk pedig, hogy a közönségben potenciálisan gondoskodó érzéseket váltsanak ki (4. ábra). A film viszont gyakrabban ösztönzi arra a nézőket, hogy a kutya és a fiú szoros kapcsolatát látva maguk is idézzék fel gyermekkoruk barátságait, illetve a társadalmi normák, elvárások, korlátok által még nem zabolázott érzelmeiket. A film kutyaszereplője tehát elsősorban egy allegorikus „küszöb-lényként” értelmezhető (McHugh 2004: 42), akit a filmkészítők arra szántak, hogy szeretetével visszatranszportálja mind a filmbéli Travist, mind a nézőket egy illuzórikus gyerekkorba.

3.2. Benji

A *Benji* (rend. Joe Camp) című 1974-es családi filmben két kisgyerek, apjuk intésére ellenére összebarátkozik egy kóbor kutyával, Benjivel, aki nyomozónak csap fel, mikor három betörő behatol egy elhagyatott házba és elrabolja fiatal barátait. Ez az alkotás szintén

5. ábra

Forrás: saját szerkesztés, képek a *Benji* című filmből.

gyakran használja a közeli beállítást, hogy felnagyítsa a címszereplő „kiskutya-szemeit”, „cuki” képpé változtassa, és gondoskodó érzéseket váltson ki a nézőből. A veszélyben lévő gyerekszereplők és a kutya „kiskutya-tekintetere” fókuszáló beállítások váltakoztatása ezt a hatást erősíti (5. ábra). A cselekmény szintjén Benji ugyancsak a gyermekiesség, az érzelmi szabadság, az önzetlen szeretet, a barátság, és a hűség jelentéseit hordozza. Egyik feladata, hogy a nézőközönséget visszavezesse egy képzeletbeli gyerekkorba. A kutyaszereplő ebből a szempontból szöges ellentétben áll Dr Chapman, az apa karakterével, aki – gyermekei Benji iránti rajongása ellenére – megtiltja, hogy befogadják a kutyát, döntését azzal indokolva, hogy a kóbor eb betegségeket terjeszthet. Dr Chapman gyermekeitől ugyancsak a szabályok, határok, és távolságok betartását követeli; a kutyatartás elutasítása tehát az apa és gyermekei közötti szoros kapcsolat hiányának szimbolikus fokalizációjaként is értelmezhető. Eközben Benji ismételt látogatásai a Chapman házba, az őt fenyegető veszélyek ellenére, az interszubjektív és a fajközi kapcsolatokkal járó nyitottságot és bizalmat jelképezik, mely viselkedésmintákat hagyományosan a gyermekkorral azonosítjuk. A film vizuális és episztemológiai rétegeit tekintve *Benji* tehát hasonló a *Betyár, a hűséges tolvajhoz*hoz, hiszen szintén egy szentimentális képpé, és egy allegorikus entitássá formálja a kutyát.

Azonban Betyár és Benji rendelkeznek egy harmadik réteggel is: a fenomenológiai réteggel, mely kiegészíti a fikciós világot a kutyaszínészek létvilágával, hozzájárulva az

affektív nézői élmények kiváltásához. A *Betyár, a hűséges tolvaj* esetében nem kell sokáig várnunk, hogy megpillantsuk a kutyaszereplő fenomenológiai rétegét, hiszen a film egy olyan jelenettel kezdődik, amiben Betyár (akit egy Spike nevű Mastiff-Labrador keverék kutya alakít) egy nyulat üldöz a texasi mezőkön és kukoricaföldeken keresztül (6. ábra). Mivel a jelenet egyrészt a cselekmény része, másrészt kvázi-dokumentumfilmként megörökíti, ahogy a Spike nevű kutyaszínész egy nyulat kerget, a kutyaszereplő a fikció és a valóság küszöbén helyezkedik el; kettős állapotával elmosza a hagyományosan két különállónak vélt dimenzió közötti határvonalat. Más szóval Betyár nem csupán a vadság és szelídség, természet és civilizáció, gyermekkor és felnőttkor szimbolikus terei között mozog könnyedén, hanem a való világ és a reprezentáció között is, összekötve a kettőt.

6. ábra

Forrás: saját szerkesztés, kép a *Betyár, a hűséges tolvaj* című filmből.

A *Benjiben* is egy olyan jelenetben vehetjük észre leginkább a kutyaszereplő fenomenológiai jelenlétét, amikor a kutyaszínész (akit a kistermetű keverék kutyaszínész, Higgins alakít) és a szereplő viselkedése egybeesik, például amikor a reggeli rutinja részeként Benji megkerget egy macskát (7. ábra). Ráadásul a jelenet során a kamera egy ponton átvált a kutya szubjektív nézőpontjára, ami szintén segít a kutyát kutyaként és nem (csak) konstrukcióként látni. Valóság és fikció keveredését erősíti az is, hogy a filmben a macska gazdája rákiált a kis kedvencét rettegésben tartó kutyára: „Te elvetemült korcs!” A szidalmazás enyhén metafikciósnak hat, hiszen nem egyértelmű, hogy a kutyaszereplőnek, Benjinek, vagy a kutyaszínésznek, Higginsnek szól, ezáltal alátámasztja a kutya küszöbpozícióját, vagyis azt, ahogy az eb folyamatosan a fikció és a valóság határán táncol. Vagy mondhatnánk azt is, hogy egy másik állatot kerget. Hiszen úgy tűnik, hogy a fikció és a

valóság összevegyülése az olyan jelenetekben a leginkább szembetűnő, ahol a kutyaszereplő egy másik teremtményt üldöz, azaz egy másik állat jelenlétére reagál; ezekben pillanthatjuk meg legkönnyebben a valódi kutyát, szubjektív létvilágát, és a filmes mediatizációhoz való viszonyát.⁹⁴

7. ábra

Forrás: saját szerkesztés, képsor a *Benji* című filmből.

3.3. *Egyik kopó, másik eb*

Az utolsó elemzésben az 1989-ben bemutatott, *Egyik kopó, másik eb* (Turner & Hooch, rend. Roger Spottiswoode) című filmvígjátékra összpontosítok, mely egy Turner nevű rendőrnagy és újdonsült kutyája, Hooch kapcsolatát mutatja be. A zsarut Tom Hanks, míg kutyáját egy Beasley nevezetű Bordeaux-i dog alakítja. Hoochot egy kevésbé hagyományos hollywoodi kutyaszereplőnek tekintem, hiszen nem kifejezetten illik a „cuki” kutyák kategóriájába, s ezért kissé jobban ellenáll az olyan antropocentrikus olvasatoknak, melyek szerint a kutyák a moziban pusztán konstrukciók és az érzelmi manipuláció eszközei. Érvélem szerint, e kutyaszereplő esetében az vált ki leginkább intenzív, nehezen megmagyarázható érzéseket a nézőben, hogy Hoochot szinte az egész film alatt valódi kutyaként, s nem csupán fikciós ebként látjuk, azaz, esetében a fenomenológiai réteg hangsúlyosabban megmutatkozik, mint Betyárnál vagy Benjinél. Ez részben azzal magyarázható, hogy a hatalmas termetű, nyáladzó, félelmetes állkapcsokkal rendelkező Bordeaux-i dog az előző kutyaszereplőkhöz képest a legkönnyebben lép át a „cukiból” a vad és a kiszámíthatatlan dimenziójába. Amint Elizabeth Young kifejti, „a fajtától és az egyedtől függően a kutyák váltakozva testesítik meg az otthont, a rendet és a civilizációt, illetve az ezeket fenyegető veszélyeket. Hiszen a barátságos kis kedvencben ott rejtőzik annak a lehetősége, hogy hűségéből agresszióba, cukiból vadba csapjon át, s ezáltal leleplezze a domesztikáció könnyen ledönthető határait” (2016: 132).

Hooch azokat a kutyákat képviseli, akik vadul ingadoznak az aranyos és a vad attribútumai között. Például abban a jelenetben, ahol a címszereplők először láthatók együtt, nehéz megállapítani, hogy Hooch azért rohan Turner felé, hogy barátságosan üdvözölje vagy megtámadja (8. ábra). Sőt, a jelenetet nézve Tom Hanks épsége miatt is aggódni kezdhet a

⁹⁴ Persze hozzá kell tennünk, hogy a posztproduktív munkálatok során a filmkészítők gondosan kiválasztják és megvágják a felvételeket, figyelve, hogy ne maradjanak a végső alkotásban olyan jelenetek, amelyek valamilyen okból zavarnák a közönséget (családi filmek esetében ilyenek a verekedő vagy üzekedő kutyákat rögzítő képsorok). A reprezentáció befogadja, de közben cenzúrázza is a valóság bizonyos részleteit.

néző, hiszen a lassított felvétel, melyben a kutya a kamera felé fut, megköveteli, hogy ne konstrukcióként, hanem valódi kutyaként lássuk a kutyát, ahogy az a színész felé robog. A fajtaválasztás tehát nem csak a történeten belül biztosít küszöb-pozíciót a kutyának, hanem a fikció és a valóság viszonyában is, melyet úgy tűnik Hooch bármikor képes felbontani. Habár a fikciót a szó szoros értelmében nem tudja feltépni, hiszen nem szakad meg a film, mikor a kutyát kutyaként látjuk, a kutya fenomenológiai jelenléte mégis megváltoztatja az ábrázolás logikáját, hiszen folyamatosan emlékeztet minket a valódi kutya jelenlétére és kissé nyugtalanító érzést válthat ki bennünk.

Érdekes, hogy a valódi kutya folyamatos fenyegetése a fikció szövetének feltépésére még erősebbé teszi a barátság és szeretet allegóriáját, mely ugyanúgy része az *Egyik kopó, másik eb* kopó,

8. ábra

Forrás: saját szerkesztés, képek az *Egyik kopó, másik eb* című filmből.

*másik eb*nek, mint a *Betyárnak* és a *Benjinek*. A film cselekménye egy precíz, tisztaság- és rendmániás zsaru, és egy koszos, nyáladzó, zabolázatlan kutya kezdetben valószínűtlennek tűnő barátságát mutatja be, mely során Hooch sokkal fegyelmezettebbé, míg Turner rugalmasabbá, nyitottabbá, és elfogadóbbá válik a kutyával való kapcsolatának köszönhetően. A férfiben történő legfőbb változás, hogy teret ad érzelmeinek; hajlandóvá válik másokat szeretni és mások szeretetét elfogadni, beleértve Emily, az állatorvos romantikus közeledését. Akár azt is mondhatnánk, hogy az ember és a kutya egy kölcsönös transzformáción mennek keresztül, mely során Hooch egy antropomorf rendőrkutyává válik, aki bűnözők után nyomoz, míg Turner egy kutyakekszert ropogtató lényé zoomorfizálódik. Tehát ez a film is egy szívmengető allegorikus mesét kapcsol a kutyához, hiszen az ebet egy olyan, szinte isteni entitásként ábrázolja, aki elsöprő szeretetével képes az emberek jellemét pozitív irányba formálni. Értelmezésem szerint a kutyaszereplő megható ereje azonban nem csak a szeretet allegóriájának köszönhető, hanem annak is, hogy a fikciós Hoochban folyamatosan látjuk az őt alakító, félelmetes kinézetű Bordeaux-i dogot.

Az előző két film kutya-konstrukcióihoz hasonlóan az *Egyik kopó, másik eb* is alkalmanként a „cukiság” élő képeként jeleníti meg a kutyát. Az olyan jelenetekben, mint amikor Turner a munkából hazatérve rajtakapja Hoochot valami csibészszégen, és a kutya tekintetével azt sugallja, „nem én voltam”, vagy amikor a szemeivel könnyörög a gazdájának, hogy „kérlek, engedj be” (9. ábra), a kamera ráközelít Hooch „kiskutya-tekitetére,” hogy meghassa a nézőket. Azonban olyan képeket is kapunk a kutyáról, melyeken a tekintete nem hordoz könnyen lefordítható emberi üzenetet, hanem kifürkészhetetlen marad. Erre példa a

9. ábra

Forrás: saját szerkesztés, képkocka az *Egyik kopó, máik eb* című filmből.

10. ábrán látható kép, mely a kutyát félsötétben, hátulról megvilágítva, illetve profilból ábrázolja, s ennek következtében nem tud érvényesülni a felhúzott szemöldökök által kiváltott „kiskutya-szem-hatás”. Ennek ellenére Hooch tekintete megható, mert a kutyát egy rejtelmes, megismerhetetlen, s épp ezért egyenértékű szubjektumként ábrázolja. Ahogyan ez a beállítás is bizonyítja, a kutyaszínesz által kiváltott érzelmi reakciók legalább annyira köszönhetőek a valódi kutya szubjektív létvilágának, mint a filmkészítők által használt, a nézők manipulációját szolgáló stratégiáknak.

10. ábra

Forrás: saját szerkesztés, képek az *Egyik kopó, máik eb* című filmből.

Összegzés

Összefoglalva amellet érveltem, hogy a hollywoodi filmek kutyaszereplői sokkal összetettebbek, mint ahogy azt az antropocentrikus értelmezések sugallják. Nem pusztán filmes konstrukciókról van szó, hanem valódi állatokról is, akiknek jelenléte beleivódik a film szövetébe és egészen megmagyarázhatatlan érzelmi hatást képes kiváltani a nézőben. A hollywoodi kutyák által előidézett érzelmek tehát olyan összetettek, mint amilyenek maguk a kutyaszereplők. Az elemzéseken keresztül igyekeztem szemléltetni, hogy a hollywoodi ebek három réteggel rendelkeznek: 1) egy vizuális réteggel, melyen „cuki” képként jelennek meg; 2) egy episztemológiai réteggel, melyre a hozzájuk csatolt, az emberek számára fontos jelentéseket vetítik a filmkészítők; 3) és egy fenomenológiai réteggel, mely a kutyaszínészek sajátos létvilágát mutatja meg, a dokumentumfilmekhez hasonló módon. Amellet érveltem, hogy az utolsó réteg miatt a kutyák egy különleges „küszöb”- pozíciót foglalnak el a hollywoodi moziban, hiszen egyszerre részei a fikciós konstrukciónak és lépnek azon túl. Így a mozi egyszerre tudja őket eltárgyasítani őket azáltal, hogy különböző képeket és jelentéseket vetít rájuk, s egyszerre képtelen őket teljesen eltárgyasítani. Végső soron pedig úgy gondolom, hogy ennek tudatosítása egy etikus filmnézési és értelmezési gyakorlat alapja lehet. Hiszen habár a filmes konstrukciók miatt hajlamosak vagyunk aranyos, gyermeki, feltétel nélkül szerető lényként tekinteni a kutyákra, ezekben az ábrázolásokban jelen van a valódi kutya is. Ezért a hollywoodi kutyás filmek akár emlékeztetőül használhatóak arra, hogy az állatokat a valóságban is kutyaként és ne emberi bábuként kezeljük.

Források

- Berger, John (1980): Why Look at Animals? In *About Looking*. (szerk. Berger, John), New York: Pantheon, 3–18. Magyarul: Berger, Joh (1990): Miért nézzük meg az állatokat? *Jelkép*, 1. évf. (2): 105–116.
- Burt, Jonathan (2002): *Animals in Film*. London: Reaktion Books.
- Fuller-Seeley, Kathryn – JeremyGroskopf (2014): The Dogs Who Saved Hollywood: Strongheart and Rin Tin Tin. In *Cinematic Canines: Dogs and Their Work in the Fiction Film*. (szerk. McLean, Adrienne L.), New Brunswick: Rutgers University Press, 54–78.
- Gregersdotter, Katarina, et al. (2015): Szerk. *Animal Horror Cinema: Genre, History and Criticism*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Haraway, Donna (2003): *The Companion Species Manifesto: Dogs, People, and Significant Otherness*. Chicago: Prickly Paradigm Press.
- Horowitz, Alexandra (2014): The Dog at the Side of the Shot: Incongruous Dog (*Canis familiaris*) Behavior in Film. In *Cinematic Canines: Dogs and Their Work in the Fiction Film*. (szerk. McLean, Adrienne L.), New Brunswick: Rutgers University Press, 219–234.
- Kaminski, Juliane, et al. (2019): Evolution of Facial Muscle Anatomy in Dogs. *PNAS*, 16. évf. (29): 14677–14681.

- Lippit, Akira Mizuta (2000): *Electric Animal: Toward a Rhetoric of Wildlife*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Lorenz, Konrad (1943): Die angeborenen Formen moeglicher Erfahrung. *Tierpsychol*, 1. évf. (5): 235–409.
- Malamud, Randy (2012): *An Introduction into Animals and Visual Culture*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- McHugh, Susan (2004): *Dog*. London: Reaktion Books.
- McLean, Adrienne L. (2014): Szerk. *Cinematic Canines: Dogs and Their Work in the Fiction Film*. New Brunswick: Rutgers University Press.
- Nagasawa, Miho, et al. (2015): Oxytocin-gaze positive loop and the coevolution of human-dog bonds. *Science*, 348. évf. (6232): 333–336.
- Pick, Anat (2015): Executing Species: Animal Attractions in Thomas Edison and Douglas Gordon. In *The Palgrave Handbook of Posthumanism in Film and Television*. (szerk. Hauskeller, Michael et al.), London: Palgrave, 311–321.
- Sepsi, László (2014): Borzasztó természet. *Filmvilág*, 1. évf. (7): 14–16.
- Tang, Pao-Chen (2017). Of Dogs and Hot Dogs: Distractions in Early Cinema. *Early Popular Visual Culture*, 1. évf. (15): 44–58.
- Young, Elizabeth (2016): Canine Uncanny Zone. *Humanimalia*, 7. évf. (2): 131–140.

Filmográfia

- Benji*. Rend. Camp, Joe (1974): McKinney, TX: Mulberry Square Productions.
- Betyár, a hűséges tolvaj (Old Yeller)*. Rend. Stevenson, Robert (1957): Westlake Village, Thousand Oaks, Chatsworth, CA: Walt Disney Pictures.
- Boston Blackie visszatérése (The Return of Boston Blackie)*. Rend. O. Hoyt, Harry (1927): Chadwick Studios, Hollywood, Los Angeles, CA: Chadwick Pictures. Elérhető: Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=IN1VyUhnDyl&t=7325>
- Egy kutya miatt (Because of Winn-Dixie)*. Rend. Wang, Wayne (2005): Louisiana, USA: Twentieth Century Fox, Walden Media.
- Egy kutya négy élete (A Dog's Purpose)*. Rend. Hallström, Lasse (2017): Winnipeg, Manitoba, Canada: Dreamworks Pictures, Walden Media, Amblin Entertainment.
- Egyik kopó, másik eb (Turner & Hooch)*. Rend. Spottiswoode, Roger (1989): Monterey, Pacific Grove, Moss Landing, CA: Touchstone Pictures.
- Hachi: a leghűségesebb barát (Hachi: A Dog's Tale)*. Rend. Hallström, Lasse (2009): Rhode Island, USA: Stage 6 Films, Inferno Distribution, Hachiko.
- Lassie hazatér (Lassie Come Home)*. Rend. Wilcox, Fred M. (1943): Monterey, CA: Metro-Goldwyn-Mayer.
- Szájkosaras kosaras (Air Bud)*. Rend. Smith, Charles Martin (1997): Vancouver, British Columbia, Canada: Walt Disney Pictures, Keystone Pictures.

Inántsy-Pap Judit

A kutya-társ választásának pszichológiai lehetőségei egy projektív teszt kísérleti kialakításával

„Nem jó az embernek egyedül lenni; szerzek néki segítő társat, hozzá illőt.”

/I. MÓZES 2, 18./

Absztrakt

A gyermekkor sajátos gondjaival terhelt és ezzel együtt szuperérzékeny periódusában az önreflexió és az önmagukról, illetve a saját igényeikről való gondolkodás, továbbá az erről való kommunikáció sok esetben nehéznek bizonyul. Kiváltképpen jellemző probléma ez a különleges bánásmódot igénylő tanulók számára. Éppen ezért fontos célt szolgálnak azok a pszichológiai eszközök, amelyek segítik az egyének társal kapcsolatos igényeiknek a feltárását. A kutya az ember által antropomorfizált állat, mely beépült a kultúránkba és gyakran társ asszociációban jelenik meg. A kutyaválasztás, ha az társválasztási célból történik, ilyen módon alkalmas közegül szolgálhat a társválasztási motivációk vizsgálatára.

A vizsgálat során kutyaképekből felépített projektív eljárás kísérleti kialakítása történt, amely alkalmas lehet az egyén társ iránti attitűdjének feltérképezésére. A kialakított képsorozat az egyéni társigények feltérképezésén túl számos egyéb pszichológiai szempontú vizsgálati és elemzési lehetőséget rejt megában. Intra és interperszonális kontextusban is jól alkalmazható. A teszt használata során nemcsak önmagunknak, de másoknak is választhatunk társat kutyák „személyében” és arra is nyílik lehetőség, hogy megtippeljék mások számunkra milyen társat (milyen kutyát) választanak.

A tanulmány bemutatja a teszt kialakításának lépéseit és működésének jellegzetességeit, nemcsak egyéni választási helyzetben, de interperszonális kontextusban is. Végezetül kitér arra, hogy ez az újonnan kialakított vizsgálati eljárás az állatasszisztált terápiás folyamatot megelőzően, esetleg annak részeként hogyan tudná segítő módon közreműködni.

Kulcsszavak: társas kapcsolatok, társállat, kutyaválasztás, projektív teszt, állatasszisztált terápia

Abstract

During the super-sensitive period of childhood, which is fraught with its own particular problems, self-reflection and thinking and communicating about themselves and their own needs can often prove difficult. This is a particular problem for pupils with special needs. For this reason, psychological tools that help explore individuals' peer needs serve an important purpose. The dog is an anthropomorphised animal that has become embedded in our culture and is often associated with companionship. The choice of a dog, when made for peer selection purposes, can thus serve as a suitable medium for examining peer selection motivations. This paper gives an account of the development of a projective procedure constructed from dog images, which may be suitable for mapping an individuals' attitudes towards a peer. In addition to the mapping of individual peer needs, the image series offers a number of other psychological aspects for investigation and analysis. It can be used in both intra- and interpersonal contexts. Using the test, we can choose a companion not only for ourselves but also for others in the "person" of a dog, and it is also possible to predict what kind of companion (dog) others will choose for us. The paper describes the steps in the development of the test and the characteristics of its functioning, not only in individual choice situations but also in interpersonal contexts. Finally, it discusses how this newly developed test procedure could help and contribute to the animal assisted therapy process, possibly as part of it.

Keywords: social relations, companion animal, choice of dog, projective test, animal-assisted therapy

Bevezetés

Kétségbevonhatatlan tény, hogy az ember társas lény, mégis megdöbbentő változatosság figyelhető meg abban, hogy mennyire különböző az igénye az egyes embereknek a társas kapcsolatok kialakítására és fenntartására. Tudható, hogy a különbségek nemcsak az emberi kultúrák, társadalmak, csoportok között léteznek, de az egyénen belül is változatosságot mutathatnak akár életperiódusoknak, élethelyzeteknek megfelelően az egyedi élet lefolyása során. A kapcsolatok iránti igény egyének közötti és egyénen belüli különbségeinek ellenére, minden bizonnyal kijelenthető számos orvosi és pszichológiai evidencia alapján, hogy bármely életkorban lelki egészségünk alapfeltételeként tekinthető, hogy társas kapcsolatokat tartsunk fenn és azok keretein belül létezzünk és „boldoguljunk”.

1. Háttér

1.1. *Veleszületett szocialitás és a kötődés: ember és kutya párhuzamok és analógiák*

A veleszületett szocialitás elképzelés egy sor már születéskor adott szociálisnak tekinthető megnyilvánulást foglal keretbe. Egészen az újszülöttkortól neurális és viselkedéses szintű jelenségek figyelhetőek meg humán és bizonyos nem-humán fajoknál is egyaránt melyek alapvetően bizonyítják veleszületett társas késztetéseinket és irányultságainkat (Nagy – Molnár, 1997 ; Nemes – Molnár 2002).

A Bowlby által kidolgozott kötődélmélet az emberi társas kapcsolódás és kötődés eredőjeként és motorjaként a bioszociális ösztönt képzei el. Elképzelése szerint ez az ösztön arra predesztinálja a csecsemőt, hogy az őt gondozó személlyel kapcsolatot hozzon létre és mindez a biztonság és védelem elérése és fenntartása céljából történik. Az elsődleges gondozó élethosszig tartó jelentőségét a monotrópia fogalmával írja le (Bowlby 1958; 1988). Bowlby a kötődést magyarázó rendszerébe filogenetikus illetve ontogenetikus hatásokat egyaránt beemel, értelmezési keretet nyújt a korai és az egyedfejlődés során időben később kifejlődő társas készségeink magyarázatára egyaránt (Bowlby 1969; 1973; 1980).

A kutyák evolúciója során a kölyök anyjuk felé mutatott kötődése nem bizonyult sem tartósnak sem erősnek (Ross – Scott – Cherner – Denenberg 1960). Ez a tendencia markáns ellentétben áll azzal, ahogy az embergyerek kötődik az anyjához. A kutyák az emberek felé mutatott ragaszkodásukról, kötődésükről lettek méltán híresek és az állatvilágban különlegesen mutatkoznak abból szempontból, hogy milyen korai életkortól és milyen tartósan nyilvánítják meg az ember felé szociális vonzalmukat illetve kötődésüket (Topál – Miklósi – Csányi – Dóka 1998; Topál – Gácsi – Miklósi – Virányi – Kubinyi – Csányi 2005). Ami szintén speciális jelenség, hogy a kutyák felnőtt korukban is képesek az ember irányába speciális kötődési viselkedést kialakítani, de ez a mechanizmus funkciójában és működésében valószínűsíthetően eltér a korai felismerést szolgáló imprinting mechanizmustól (Gácsi – Topál – Miklósi – Dóka – Csányi 2001).

1.2. *A konvergens evolúció a kooperáció és kommunikáció*

Ha a korai szelekciós hatásokat vesszük tekintetbe, akkor a kutya házasítása során az emberi környezet meghatározó mivoltához kétség sem férhet. Az emberi közösségekben mindennaposan jelenlévő és felmerülő társas, emocionális és kognitív problémák a kutyák számára is próbatételként, evolúciós kihívásként jelentkezhetnek (Miklósi - Topál - Csányi 2004). A konvergens evolúció ilyen módon funkcionális viselkedési analógiákat teremtett meg az ember és a kutya esetében, és ennek köszönhető, hogy a két filogenetikus nem rokon faj társas viselkedés komplexé számos ponton hasonlóságokat és átfedést mutat. (Topál – Miklósi – Gácsi – Pongrácz – Kubinyi – Virányi – Csányi 2007, Csányi – Miklósi 1998).

A kutya számos ponton adaptálódott az emberi viselkedéshez és több szempontból is képessé vált még az ember által képviselt *természetes pedagógia* (Csibra – Gergely 2009), megértésére és megfejtésére is (Topál 2009). Ennek következménye az is, hogy a kutyák bizonyos társas helyzetek megértésére való képessége jól összevethető az emberi

egyedfejlődés korai szakaszában zajló szocio-kognitív történésekkel (Miklósi – Topál 2013). A legtöbb kutya ma is az ember társas közelségét élvezi, sok esetben, mint családtag szocializálódik. Ez valójában azt jelenti, hogy a kutya ontogenetikus fejlődése is a humán szocializáció kereteihez köthető. Mindezek eredményeképpen számos kooperatív és kommunikatív megnyilvánulást észlelhetünk a kutya részéről az ember irányába. Az emberi kommunikációs jeleket a kutyák képesek követni, és azt irányadónak tekintik (Lakatos - Soproni - Dóka - Miklósi 2009). Ráadásul a mutató, tekintet követés egy referenciális rendszerben értelmeződik számukra, mint valamire való utalásként jelenik meg. Ha egy tárgy kívánatos számukra és azt nem tudják megszerezni, segítségre várva az emberre szegeznek tekintetüket (Miklósi - Soproni, 2006). Az ember szociális kommunikatív jelzéseire rendkívül érzékenyek például a tekintet irányultságára (Téglás – Gergely – Kupán – Miklósi – Topál 2012). Bizonyos vizsgálatok alátámasztják, hogy a kutyák reagálnak az ember belső állapotaira is pl. kortizolszint emelkedést regisztráltak csecsemő sírás hallatán (Yong – Ruffman 2014). Deputte és Doll vizsgálatában az emberi arckifejezésekre való reakcióit vizsgálták a kutyáknak és eredményeik szerint a mérges illetve vidám emberek arckifejezéseire érzékenyebbek a kutyák, mint a semleges arcokra (Deputte – Doll 2011).

1.3. *A kutya, mint társállat*

A közös együttélés és sorsközösség közös leszármazás nélkül is számos bizonyított viselkedéses hasonlóság és analógia forrása lett (Miklósi 2014). A közös együttélés a szelektív tenyésztés lehetőségét is megadta az ember számára, melynek során még morfológiai analógiák is kialakultak az ember és a kutya között. Bizonyos kutyafajták esetében a fej és a pofa kifejezetten emberi archoz való hasonlatosságot mutat pl. buldogok esetében. A közös együttélés a kutyához való kapcsolódási lehetőségek széles skáláját is megteremtette az ember számára. Az ember és kutya kapcsolódásban azonban lényegi különbség van az ember és a kutya perspektívája között. Bowlby kötődéelméletében eredendő aszimmetriát feltételez az anya és csecsemője kapcsolatában és ezt arra alapozza, hogy a gyermek fejlődésének korai szakaszában létében függ anyjától az anya pedig nyilvánvalóan nincsen kiszolgáltatva ilyen értelemben csecsemőjének (Bowlby 1958; 1988). Hasonló kiszolgáltatottságon alapuló aszimmetria van jelen a kutya és az ember kapcsolatában. Ahogyan a csecsemő léte anyjától függ, ugyanúgy van a kutya is létében kiszolgáltatva az embernek. Nem véletlen, hogy Bowlby az anya gyermekéhez fűződő viszonyának leírására jellegzetesen nem a kötődés, hanem a kötelék szót használja. A kutya specifikusan és individuális módon kötődik a gazdájához (Gácsi - Topál - Miklósi - Dóka - Csányi 2001) az ember pedig saját beállítódásának megfelelően viszonyul kutyájához. Ennek a viszonyulásnak az egyik legintenzívebb formája, ha társként esetleg különleges esetekben kötődési figuraként tekint valaki a kutyájára (Zilcha-Mano - Mikulincer - Shaver 2011; Kurdek 2008). Az emberek gyakran nemcsak társként, de családtagként tekintenek a kutyára (Bonas - McNicholas - Collis 2000; Enders - Slegers 2000).

Triebenbacher (1998) vizsgálatában 174 gyermekkel felvett strukturált interjú segítségével elemezte és értelmezte mit is jelent és milyen jelentőséggel bír a gyermekek számára az állatokkal való kapcsolat. Az interjúk eredményei szerint a gyerekek különleges barátként tekintenek a háziállatokra a szeretet, az érzelmi támogatás és a biztonság forrásaként. A kutya mindemellett számos egyéb projekció forrása is lehet.

1.4. A társválasztási nehézségek gyermek és fiatalkorban és a projektív tesztek

A baráti kapcsolatok létrehozása és azok fenntartása az egyik legösszetettebb lélektani feladat a felnövekvő generáció életében, a barátok hiánya és a magányosság megélése pedig számos gyermek problematikája (Brown - Larson 2009). Kifejezett kihívás még a társkapcsolati problémákkal élő gyermekekkel foglalkozó pszichológusok számára is a társkapcsolati nehézségekkel rendelkező gyermekek egyedi és sajátos társigényének megértése és megfejtése. Gyakorló iskolapszichológusok tapasztalata, hogy bizonyos társas affektusokat involváló helyzetekben a gyermekek jó része vagy nehezen tudja, vagy nem akarja kifejezni bizonyos vélekedéseit. Valószínűsíthetően minél inkább érzelmi aspektusokat érint a probléma annál nehezebb számukra verbalizálható, kognitív kategóriákban megközelíteni és kifejezni. A tapasztalat szerint a verbalításra épülő és kognitív kategóriákat implikáló, kikérdezés esetén gyakori a környezet reakcióira korigált úgynevezett elvárt válaszadás. Ezen túlmenően az is problémát jelent, hogy a gyermekek kommunikációja saját illetve mások affektusaira vonatkozóan a felnőttekhez képest korlátozott, életkoruk, szókincsük, kisebb mértékű önreflexiójuk kapcsán. A gyermekek társas nehézségeinek megoldásában ezért fontos célt szolgálnak azok a pszichológiai eszközök, amelyek segítik az egyének társal kapcsolatos igényeiknek a feltárását. A projektív tesztek abból a feltételezésből indulnak ki, hogy ha az ingeranyag megítélése többértelműséget rejt magában abban az esetben a tesztelt emberek valószínűbben vetítik bele a képzeletüket a teszttingerekbe, és kevésbé kontrolálják válaszaikat (Rózsa- Kő - Oláh 2006). Az én rejtőzködése és védelme kevésbé válik szükségessé, projektív ingeranyagok és eljárások esetén, a nehezen megragadható és kifejezhető benső tartalmak könnyebben kivetítésre kerülnek. A pszichológiai mérések történetében projektív tesztek nagyon korán megjelentek, mint a tudatosan kevésbé kifejezhető szándékok és belső feszültségek előhívói. Használatukkor nem csak az aktuális állapot megértése a vizsgált tárgya, hanem az általánosnak tekinthető egyéni reakció és viselkedéses jellegzetességek is vizsgálata is lényeges, amelyekre a teszt a maga konkrét értelmében legtöbbször közvetlenül nem kérdez rá. (Rózsa - Bergyár, 2006)

1.5. Kutyaválasztás és társválasztás

A kutya jellegzetesen az ember által antropomorfizált állat, beépült a kultúránkba és igen gyakran társ asszociációban jelenik meg. Feltételezésünk szerint a kutyaválasztás, ha az célzottan társválasztási igénnyel történik, alkalmas közegül szolgálhat a társválasztási motivációk vizsgálatára.

2. Vizsgálat

2.1. Vizsgálati cél

- Egy kutyaképekből felépített projektív eljárás kísérleti kialakítása, amely alkalmas lehet az egyén társ iránti attitűdjének feltérképezésére
- Olyan eszköz kialakítása, amely a társsal kapcsolatos reprezentációk tanulmányozását lehetővé teszi a társ választásokban megmutatkozó reprezentációs jellegzetességeken keresztül

2.2. A teszt kialakítása

2.2.1. Előzetes megfontolások a kutyák képeinek kiválasztásához

A teszt kialakításakor fontos szempont volt, hogy különböző kutyák képei szerepeljenek benne, mivel az emberek is különböző társakat választanak, különböző értékeket, tulajdonságokat preferálnak. A képek kiválogatása során amellet, hogy a kép jó minőségű, tiszta, éles kontúrokkal rendelkező legyen, kiemelt figyelem helyeződött arra, hogy az egész testtel ábrázolt kutya képe helyett csak a kutya feje szerepeljen a képen, mivel a fej és az arc több érzelem kifejezését és ennek olvasását teszi lehetővé. Mindezt figyelembe véve a Nemzetközi Kutya Enciklopédiából (Dangerfield - Howell 1991) 36 darab kép került kiválasztásra.

2.2.2. Az alkalmas képek teszt-ingerré alakítása

36 db 11 x 14,5 cm-es oldalhosszúságú képet hoztunk létre az eredeti színes fotók fekete-fehér másolatával, hogy az különböző színek érzelmi felhívó jellegét ki tudjuk küszöbölni (1 melléklet).

2.2.3 A képek jellemeztetése

Első lépésben arra kértük a vizsgálati személyeket, hogy jellemezzék a képeket tetszőlegesen megválasztott jelzőkkel, tulajdonságokkal. A következő volt az instrukció: „*Mi jut eszedbe a képről, milyen ez a kutya?*” A 36 képet 30 fő jellemezte asszociációs alapon, ilyen módon több mint 100 különböző asszociáció, melléknév érkezett a kutyaképekre.

2.2.4. Az asszociált tulajdonságok rendszerezése, megfelelő értékelő kategóriák létrehozása

A kutyák képeire érkezett asszociációs bázis alapján képet kaptunk arról, hogy milyen alapvető jelzők, attribútumok mentén szemlélik az emberek a kutyaképeket, miként is gondolkodnak róluk, milyen tulajdonságokkal alapján látják el, illetve ruházzák fel őket. Az jellemzéseket domináló antropomorfizációs tendencia már ezen a szinten is nagyon egyértelműen megmutatkozott.

A következő lépésben a képekre kapott nagyszámú tulajdonságot rendszerezési céllal kategóriákba soroltuk. Olyan átfogó kategóriákat kerestünk, melyek a lehető legtöbb

hasonló jelentéstartományban mozgó asszociált tulajdonságot lefedik, integrálják és kifejezhetővé teszik. Az egyes kategóriákhoz megfogalmaztunk két olyan kifejezést is, mely az adott jellemző szélsőpontjának tekinthető. Az alábbi példa szemlélteti a kategória létrehozásának folyamatát:

Példa a kategória alkotásra:

- A kategória neve: szomorúság
- asszociációk: búskomor, melankolikus, bánatos
- A kategória két végpontja: szomorú-vidám

A következő 15 végső kategória került kialakításra:

1. Határozottság	9. Hangulat
2. Szépség	10. Önmagával elégedettség
3. Különlegesség	11. Értelmesség
4. Energikusság	12. Érzékenység
5. Erőszakosság	13. Barátságosság
6. Szándék,	14. Jellem
7. Szimpátia	15. Megbízhatóság
8. Megjelenés	

2.2.5. Képekre jellemző tulajdonság mérése

A harmadik lépésben a kategóriákhoz tartozó két végpont felhasználásával egy vizuál-analóg skálát hoztunk létre. A végpontot megjelenítő kifejezések közé egy számozás és osztás nélküli 8 cm hosszú egyenes került.

határozott	_____	határozatlan
szép	_____	csúnya
átlagos	_____	különleges
energikus	_____	nem mozgékony
erőszakos	_____	alázatos
jó szándékú	_____	rossz szándékú
szimpatikus	_____	nem szimpatikus
tisztelet parancsoló	_____	szánalmat keltő
szomorú	_____	vidám
önmagával elégedett	_____	nem elégedett
okos	_____	buta
érzékeny	_____	érzéketlen
barátságos	_____	barátságatlan
erős jellemű	_____	gyenge jellemű
megbízható	_____	megbízhatatlan

A személyeket arra kértük, hogy helyezzenek el egy jelzést, mely kifejezi, hogy az adott képet milyen mértékben jellemez a végpontokkal szemléltetett tulajdonság. A tulajdonság illeszkedésének mértékét az kifejezte ki, hogy közelebb vagy távolabb tesz (x) jelzést az egyenesen a két tulajdonságbéli végpont felé

Szomorú-----x-----Vidám

Az egyenes osztását és számozását szándékosan el akartuk kerülni. Elképzelhető, hogy a tudatos mérlegelés és megítélés irányába tolhatja el az ítéleteket. A jelzések elhelyezkedését lemértük egy vonalzó milliméterskálájának felhasználásával, így minden tulajdonság egy számértékben volt kifejezhető. A képek jellemző tulajdonságainak keresésekor a jellemzésre *szolgáló 15 tulajdonságpárt hozzárendeltük mind a 36 képhez. A vizsgálat ezen szakaszában 75 fő vett részt (34 férfi 41 nő; életkor:14-25 év).*

2.2.6 Képekre jellemző meghatározó tulajdonság azonosítása

Mivel minden képhez minden tulajdonság hozzákapcsolódott, meg kellett határoznunk azt a tulajdonságot, mely az adott kép vonatkozásában a leginkább jellemzőnek tekinthető. Ehhez a következőképpen jártunk el. Azt feltételeztük, hogy amennyiben egy kép esetén van egy jellemző tulajdonság, vagyis a kitöltő személyek el tudják dönteni, hogy az adott dimenzió két végpontja között milyen a kutya tulajdonsága, akkor a mért érték (a jelzés helye) eltér az elméleti várható értéktől, vagyis a középpontot kifejező (4-es érték). Minden kép esetén dimenzióként kiátlagoltuk a kapott értékeket. Azok a tulajdonságok kerültek kiválogatásra, melyek átlaga szignifikánsan eltért a középértéktől, vagyis amikor a tulajdonság dimenzió valamelyik végpontja meghatározónak bizonyult a jellemzésben (amikor a jelzés közelített az egyenes valamelyik végpontja felé). Az elemzést egymintás t-próba segítségével végeztük el.

Azon képek azon dimenziói, ahol nem volt szignifikáns eltérés egyik dimenzió esetén sem kihagyásra kerültek. Azon képek esetén ahol több dimenzió esetén is eltéréseket tapasztaltunk, azok a dimenziók kerültek megtartásra, amelyeknél az átlag a leginkább közelített az egyenes két végpontját jelző érték felé. Ez konkrétan azt jelenti, hogy a 0-2 és a 6-8 közé eső átlagértékek esetén került egy tulajdonság megtartásra kiindulva abból, hogy a tulajdonság képhez tartozásának a mértéke arányos a tulajdonságpár két végpontjához (0;8) való közelséggel.

Ilyen megfontolások mellett azok a képek maradtak meg, ahol a legtöbb dimenzió átlagértéke felelt meg az előbbi szempontoknak. A szelekciós szempontok után 36 képből 20 kép került megtartásra, amelyek bizonyos számú hozzájuk társított tulajdonsággal rendelkeznek. A képekre példákat lásd az 1. mellékletben.

Mopsz

- csúnya
- különleges
- nem szimpatikus
- szánalmat keltő
- szomorú

Angol szetter

- szép
- jó szándékú
- szimpatikus
- önmagával elégedett
- okos
- érzékeny
- barátságos
- megbízható

Komondor

- határozatlan
- csúnya
- szomorú
- érzékeny
- barátságos

Kaukázusi

- határozott
- energikus
- jó szándékú
- szimpatikus
- tiszteletet parancsoló
- okos
- érzékeny
- barátságos
- erős jellemű
- megbízható

2.3 A teszt felhasználása és értelmezési lehetőségek

A teszt működését egyéni és interperszonális helyzetben is teszteltük. Az eredmények részletes bemutatása nélkül jelen keretek között csak az általunk alkalmazott társválasztási instrukciókat és ezek általunk javasolt társválasztási motivációra vonatkozó értelmezési lehetőségét ismertetjük.

- Instrukció: Válasz magadnak kutyát, amelyik társad lehetne! - *A gyermek társsal kapcsolatos igényei jelenik meg*
- Az erre az instrukcióra kapott választás azt mutatja meg illetve tárja föl, hogy a gyerek társra vonatkozó igényei milyen szimbolikus tartalmak, társ-attribúciók mentén körvonalazható.
- Instrukció: Válasz (x,y)-nak társat! - *A másik gyermek társsal kapcsolatos igényeinek a megítélése jelenik meg.*
- Az erre az instrukcióra adott választás közvetlenül azt mutatja meg, hogy a kérdezett gyerek mit gondol társa(i)nak társigényéről, de egyben értelmezhető információt ad a másik gyermekről, milyennek is látszik társa(i)szemében.
- Instrukció: *Szerinted (x,y) neked melyik társat választaná?* - A saját társigény a másik által történő megítélésben jelenek meg
- Az erre az instrukcióra adott választás részben a kérdezett gyerek társigényét mutatja meg az 1. instrukcióhoz hasonlóan, de ennél lényegesebb, hogy arról is információt kapunk, hogy a kérdezett gyerek milyennek gondolja társainak órá vonatkozó észleléseit az ő társigényére vonatkozóan.

2.4. Felhasználási lehetőségek

Magányosság, elutasítás, mellőzöttség, sajátos nevelési igények. Mindegyik problémában közös, hogy a társas igények megismerése kiemelt jelentőségű, a társas alkalmazkodás megsegítésére pedig fokozottan nagy szükség van. A teszt azáltal, hogy egyéni és interperszonális helyzetben egyaránt működőképes, egy nehézségekkel rendelkező gyermek kapcsán nemcsak arról ad információt, hogy ő hogyan gondolkodik a saját és mások társigényeiről, hanem a társak órála kialakult vélekedésének megismerésére is lehetőséget ad a társak ószámára történő kutyaválasztásai által. Önmaga szemlélése a másik szemszögéből, pedig szintén fontos gyakorlat annak megértésére, hogy a másik személy őt hogyan és miként láthatja. A nézőpont váltás a másik szempontjának a felvétele fontos összetevője a barátság formálódásának (Selman,- Levitt - Schultz 2017). A vizsgálóeljárás stresszmentes és játékos légkörben ad lehetőséget arra, hogy a személy saját vágyait érzéseit, illetve akár a tudattalanból eredő sajátos motivációit is belevetítse, kifejezze a válaszadásba.

A kutyával-asszisztált terápiás munka során kiemelten fontos, és a terápia működőképességének fontos feltétele, hogy a gyermek ne legyen sem közömbös sem elutasító az állattal szemben. Ha a gyermek közömbös és semmilyen érdeklődést nem mutat a kutya felé, akkor felesleges erőfeszítés a kutya bevonása a terápiás folyamatba. Ha pedig kifejezetten elutasító, akkor komoly elővigyázatosság szükséges és szintén mérlegelendő a kutya részvétele az esetleges balesetveszély elkerülése miatt. A kutyaképek tulajdonságdimenziók mentén történő értékelésének a jellege és sajátosságai fontos információval szolgálhatnak a gyermek kutyákkal kapcsolatos vélekedéseiről, esetleges antropomorfizációs hajlamáról. Valószínűsíthetően érdektelen a kutyák iránt a gyermek, ha

a képek értékelése során az ellentétes tulajdonságpárok közötti egyenes középső régióját használja a kutyáról való vélekedései kifejezésére. Ha a gyermek a negatív tulajdonságok irányába erősen eltolja a kutyák értékelését szintén jelzőértékkel bírhat a kutyák elutasítására vonatkozóan.

Összegzés

Kutatásunk, azzal az általános kérdéssel foglalkozik, hogy hogyan is tudja a kutyákkal kapcsolatos percepció szimbolikus és viselkedéses értelemben segíteni az emberi lélek és viselkedés működésének megértését? Célunk az ember kutyához fűződő viszonyának tanulmányozása a reprezentációs jellegzetességeken keresztül, mely a társsal kapcsolatos szimbolizációs tevékenység modelljeként szolgál.

A kutya az ember által antropomorfizált állat, amely kultúránkba beépülve gyakran és könnyen jelenik meg társ asszociációban. Feltételezésem szerint a kutya alkalmas közegként szolgálhat az egyén társsal kapcsolatos elképzeléseinek megértéséhez. A kutyaválasztásban kapcsolati, érzelmi tartalmakat projektálunk. A különböző felhívó jelleggel rendelkező kutyák képeiben pedig az egyén megfelelő projektív felületet tud találni a társsal kapcsolatos élményeinek megjelenítéséhez. A projektív tesztek pedig különösen fontosak az érzelmi élmények megértésében és azonosításában. Az egyén képzeletét használják ki és arra a feltevésre alapoznak, hogy az egyén képzeletének termékei révén felfed valamit önmagából, a nem egyértelmű információ révén a percepció egyedspecifikussá válik.

A vizsgálatban különböző kutyaképekből álló teszt sorozat kialakítása történt. A képek közül történő választás, tárválasztás motivációját sugalló kérdésekkel, alkalmas lehet az egyén társsal kapcsolatos igényeinek feltárására. A teszt lehetőséget ad arra is, hogy ne csak magának, de másnak is tudjon társat választani a vizsgált személy, Ha másnak választunk társat az kétszeresen is értelmezhető válasz. Egyfelől képet kaphatunk bármely az osztályban kiválasztott gyermekekről, hogyan is ítélik meg társai az ő társsal kapcsolatos igényeit. Másfelől bepillantunk abba, hogy egy gyermek mennyire pontosan látja a másik gyermek társigényét. Könnyen tesztelhető a becslés, ha a másik gyermek is választ magának kutyát a képek közül, amelyik társa lehetne. Végezetül a teszt lehetőséget biztosít arra is, hogy a vizsgált személy magát egy másik gyermek szemszögéből szemlélve válasszon magának társat. Ez az elképzelés is ellenőrizhető, ha megkérjük az illetőt (akinek a nevében választott), hogy ténylegesen válasszon a képek közül egy kutyát, amelyik a célszemély társa lehetne. A vizsgáló eljárás nagy előnye, hogy stresszmentes, játékos környezetben nyújt információt tudatosan kevésbé kifejezhető vágyokról és vélekedésekről.

Források

Bonas Sheila - June McNicholas - Glyn Collis (2000): "Pets in the network of family relationships: An empirical study." In *Companion animals and us: Exploring the relationships*

- between people and pets.* (eds.) Podberscek Anthony - Elizabeth Paul - James Serpell, Cambridge University Press 209-236.
- Bowlby, John (1988): Attachment, communication, and the therapeutic process. *A secure base: Parent-child attachment and healthy human development*, 137-157.
- Bowlby, John (1958): The nature of the child's tie to his mother. *The International Journal of Psychoanalysis*, 39, 350–373.
- Bowlby, John (1969): *Attachment and loss: Vol. 1. Attachment*. New York: Basic Books.
- Bowlby, John (1973): *Attachment and loss: Vol. 2. Separation*. New York: Basic Books.
- Bowlby, John (1980): *Attachment and loss: Vol. 3. Loss, sadness, and depression*. New York: Basic Books.
- Brown Bradford, - James Larson. "Peer relationships in adolescence." (2009): In: Hjelmquist Erland- "RM Lerner - L. Steinberg (eds.) Handbook of Adolescent Psychology." 74-103.
- Csányi Vilmos - Miklósi Ádám (1998): A kutya, mint a korai emberi evolúció modellje. *Magyar Tudomány* 63, 1043-1053.
- Csibra Gergely – Gergely György (2009): Natural pedagogy. *Trends in Cognitive Sciences*. 13, 144-153.
- Deputte, B. L. - Doll, A. (2011): Do dogs understand human facial expressions? *Journal of Veterinary Behavior: Clinical Applications and Research*, 6 (1): 78–79.
- Dangerfield, Stanley - Howell, Elsworth (1991): Nemzetközi Kutya Enciklopédia Pannon Könyvkiadó.
- Enders-Slegers Marie José (2000): The meaning of companion animals: Qualitative analysis of the life histories of elderly cat and dog owners. In *Companion animals and us: Exploring the relationships between people and pets* (eds.) Podberscek Anthony - Elizabeth Paul - James Serpell New York, NY, US: Cambridge University Press. 237-256.
- Gácsi Márta - Topál József - Miklósi Ádám - Dóka Antal - Csányi Vilmos (2001): "Attachment behavior of adult dogs (*Canis familiaris*) living at rescue centers: forming new bonds." *Journal of Comparative Psychology* 115 (4): 423.
- Kurdek, Lawrence (2008): Pet dogs as attachment figures. *Journal of Personal and Social Relationships*, 25 (2): 247–266.
- Lakatos, Gabriella - Soproni Krisztina - Dóka Antal - Miklósi Ádám (2009): "A comparative approach to dogs' (*Canis familiaris*) and human infants' comprehension of various forms of pointing gestures." *Animal cognition* 12 (4): 621-631.
- Miklósi Ádám - Topál József - Csányi Vilmos (2004): Comparative social cognition: what can dogs teach us? *Animal Behaviour*. 67, 995–1004.
- Miklósi Ádám - Topál József (2013): What does it take to become 'best friends'? Evolutionary changes in canine social competence. *Trends in Cognitive Sciences*, 17 (6): 287–294. 85
- Miklósi, Ádám (2014): *Dog behaviour, evolution, and cognition*. oUp Oxford.

- Nagy Emese - Molnar Péter (1997): "A veleszületett szocialitás jelenségéről." In *A megtermékenyítéstől a társadalomig: Az ember, a kultúra és a társadalom perinatális dimenziói* (szerk.) Hidas György, Dinasztia, 23-28.
- Nemes László – Molnár Péter (2002): Evolúciós pszichológia: új szintézis. *Magyar Tudomány, 1*, 20-32.
- Ross Sherman- Scott - Maria Cherner - Victor Denenberg.(1960): "Effects of restraint and isolation on yelping in puppies." *Animal Behaviour* 8, 1-5.
- Rózsa Sándor - Bergyár Judit (2006): A pszichológiai tesztek típusai, alkalmazási területei és a tesztelés folyamat. In *A pszichológiai mérés alapjai – Elmélet, módszer és gyakorlat.* (szerk.) Rózsa, Sándor - Nagybányai Nagy Olivér - Oláh Attila Budapest: Bölcsész Konzorcium, 25-55.
- Rózsa Sándor - Kő Natasa - Oláh Attila (2006): A személyiségmérés projektív technikái. In: Rózsa Sándor - Nagybányai Nagy Olivér - Oláh Attila (szerk.). *A pszichológiai mérés alapjai – Elmélet, módszer és gyakorlat.* Budapest: Bölcsész Konzorcium, 199-221.
- Selman, Robert - Mira Levitt - Lynn Hickey Schultz (2017): "The friendship framework: Tools for the assessment of psychosocial development." *Fostering friendship.* Routledge, 31-52.
- Téglás Ernő - Gergely Anna - Kupán Krisztina - Miklósi Ádám - Topál József (2012): "Dogs' gaze following is tuned to human communicative signals." *Current Biology* 22, (3): 209-212.
- Topál József - Gácsi Márta - Miklósi Ádám - Virányi Zsófia - Kubinyi Enikő - Csányi Vilmos (2005): "Attachment to humans: a comparative study on hand-reared wolves and differently socialized dog puppies." *Animal behaviour* 70, (6): 1367-1375.
- Topál József - Miklósi Ádám - Csányi Vilmos - Dóka Antal (1998): Attachment behavior in dogs (*Canis familiaris*): a new application of Ainsworth's (1969) Strange Situation Test. *Journal of Comparative Psychology* 112, (3): 219-229.
- Topál József - Miklósi Ádám - Gácsi Márta - Pongrácz Péter - Kubinyi Enikő - Virányi Zsófia – Csányi Vilmos (2007): Alternatív funkcionális modell a humán szociális viselkedés evolúciójának tanulmányozásához *Pszichológia Szemle* 62(1):139-158.
- Topál József (2009): Kutya és ember párhuzamok: az emberi kommunikációra való érzékenység evolúciója. *Magyar Tudomány, 170* (11): 1395-1404.
- Triebenbacher, Sandra Lookabaugh (1998): Pets as Transitional Objects: Their Role in Children's Emotional Development. *Psychological Reports, 82* (1): 191–200.
- Yong Min Hooi -Ted Ruffman (2014): "Emotional contagion: Dogs and humans show a similar physiological response to human infant crying." *Behavioural processes* 108, 155-165.
- Zilcha-Mano Sigal - Mario Mikulincer - Phillip Shaver. (2011): An attachment perspective on human–pet relationships: Conceptualization and assessment of pet attachment orientations. *Journal of Research in Personality, 45* (4): 345-35.

A handling hatása az állatassisztált foglalkozások során a törpenyulak bizalmasságára

Absztrakt

Jelen vizsgálatunkban törpenyulak viselkedését és az emberhez való viszonyát (bizalmasság) teszteltük egy nyári gyermektáborban. Két alkalommal összesen 20 nyulat teszteltünk, 120 gyermeket vontunk be a vizsgálatokba. Az összes nyúl több generáció óta speciálisan állatassisztált munkára szelektált állományból származott. Egy részüket a születésük utáni szenzitív időszakában imprintáltuk (handling) az emberi érintésre. Az állatassisztált foglalkozások során a nyulakat több alkalommal is stressz érte, ennek hatását mértük. A beavatkozások során a gyerekek viselkedési felméréseket is készítettek a nyulakkal, amelyek során kapcsolatba léptek az állatokkal, megérintették és megfogták őket. A nyulak bizalmassági szintje a gazdájukkal szemben szignifikánsan alacsonyabb volt a beavatkozások után a korábban mért pontszámokhoz képest. Az adatokból kitűnik, hogy a nyulak harmadik alkalommal szignifikánsan kevésbé toleránsak lettek az első alkalomhoz képest. Az imprintált nyulak mindkét esetben magasabb pontszámot értek el a viselkedésteszteken, mint a nem handlingelt egyedek.

Kulcsszavak: terápiás nyulak, stressz, állatassisztált beavatkozás, handling

Absztract

In our present study we tested the behavior of dwarf rabbits in a children's summer camp. In two occasions altogether 20 rabbits were tested while 120 children were involved to the examinations. All the rabbits were from the same buck and three different does. Four of them were previously imprinted during the kittens' sensitive period after birth to human beings. The confidentiality level of the rabbits against to their owner were significantly lower after the interventions compared to the previously measured scores. Three interventions followed each other and it is obvious by the data that rabbits became significantly less tolerated for the third time compared to the first one. In both cases those rabbits who were imprinted reached higher scores on the behavior tests compared to the non handled ones.

Keywords: therapy rabbits, stress, Animal Assisted Intervention, handling

Bevezetés

Azt, hogy a körülöttünk élő állatok jótékony hatással vannak az ember stressz szintjére több kutatás is megerősíti. Ha rendszeres kapcsolatban vagyunk az állatokkal, ez jelentősen lecsökkenti a stressz szintet (Varga, 2009). Emellett az állattartók kapcsolatteremtő képessége is javul (Bánszky – Kardos – Rózsa – Gerevich, 2012). Ez hasznos számukra, hiszen a stressz negatív hatása mindenkit érint, függetlenül a társadalomban betöltött helyétől. Így akár már iskoláskorú gyermekeknél is megjelenhetnek ezek a hatások (Varga, 2009). A modern környezetben a gyermekeket egyre több és erősebb inger éri, ennek ellenére (vagy éppen ezért) amikor érzelmi problémákkal szembesülnek, gyakran a velük élő állatok társaságában találnak megnyugvást (Marty – Danelle, 2002). Az, hogy milyen állatot tudunk felhasználni egy állatasszisztált tevékenységben, vagy terápiában, sok tényezőtől függ. Nem minden faj és egyed alkalmas erre a feladatra. Mielőtt elkezdjük a munkát egy adott állattal, mindenképpen szükségesek előzetes ismeretek az emberekkel szembeni viselkedéséről. Így tudjuk biztosítani mind a munkába bevont emberek, mind az állatok biztonságát és azt, hogy egyik fél számára se legyen negatív élmény az állatasszisztált foglalkozás (Molnár – Iváncsik – DiBlasio, 2019).

Vizsgálatunk során arra voltunk kíváncsiak, hogy milyen a törpenyulak viselkedése, stressztűrése egy iskolai körülményeket imitáló állatasszisztált foglalkozás keretei között.

1. Anyag és módszer

A vizsgálathoz összesen 20 törpenyulat használtunk fel. Ezek teljes- és féltestvérek voltak (egy apától és három anyától származtak). Négy egyedet handlingeltünk a születésük után. Ennek során a kisnyulakat, miután az anyjuk megszoptatta őket, kézbevéve szoktatjuk hozzá az emberi érintéshez. A többi nyúl nem részesült ebben az előkészítő kezelésben. A nyulak elhelyezésére egy zárt épület szolgált, ahol hagyományos, hobbynyulak tartására alkalmas ketrecekben élnek. Az állatasszisztált munkába bevont egyedek stresszre mutatott viselkedési válaszait egy nyári gyermektáborban teszteltük. A tábort a Várpalotai Család- és Gyermejkölési Központ szervezte. Két alkalommal vettünk részt a tábor munkájában, így alkalmunk nyílt 10-10 nyúllal és összesen 120 kisiskolás korú gyermekkel elvégezni a vizsgálatot. A munka során a gyermekek a különböző feladatok elvégzése után mindannyian kézbe is vehették a nyulakat.

Mivel korábbi tapasztalataink szerint már a nyulak szállítása, a szállítóketrecben való utazás is stresszhez vezethet (Molnár – Rudolf, 2015), az állatokat a 45 perces tartó utazást követően, a vizsgálati teremben egy órán át pihentettük, mielőtt megkezdtek volna velük az állatasszisztált foglalkozást. A vizsgálatban résztvevő gyermekek három csoportra kerültek besorolásra, így mindkét alkalommal 3x20 gyermekkel tudtunk együtt dolgozni. Minden nyúl mellé két gyermek és egy pedagógus (táborfelügyelő) került. Utóbbiak segítették a gyermekeket a feladatokban.

1. kép: A nyulak elhelyezése a teremben

2. kép: A nyulak elhelyezése a gyerekekkel

A vizsgálat teljes ideje alatt három 45 perces foglalkozás követte egymást, közöttük 15 perces szünetekkel. A foglalkozásokon a feladatokat az alsó tagozatos gyermekek hajtották végre a nyulakkal. Ezzel el tudtuk érni azt, hogy a nyulak folyamatosan növekvő mértékű stressz alá kerültek, mivel a gyermekek egyre erőteljesebben közeledtek hozzájuk: az érintéseket kézbevétele, felemelés követte.

A nyulak bizalmasságát egy korábban jól bevált teszt segítségével mértük, mely összesen 12 feladatból tevődik össze (Molnár – Rudolf, 2015). A teszt feladatai során fokozatosan közelítünk a nyúlhoz, miközben regisztráljuk az általa adott viselkedési válaszokat. Ezek széles skálán mozoghatnak a félelemtől a közönyön át egészen az érdeklődésig. A reakciókat egy pontozási skálával értékeljük. A 12 feladat végrehajtása során a tesztelő növekvő pszichikai nyomást gyakorolt a nyúlra. Az első feladatnál csak a ketrechez lépett, a másodiknál ráhelyezte a kezét, a harmadiknál az ujjával megzörgette a ketrec rácsát. A negyedik feladat során már a ketrec ajtaját is kinyitotta, majd mozdulatlanul behelyezte a kezét. A hatodik feladatban a kezét mozgatta, a hetedikben megsimogatta, majd kivette a nyulat. először nyúl gondozójának az ölében simogatta, majd a saját ölében tartotta. A tizedik feladat során felállt vele, végül a földre helyezte, megfigyelte, hogy menekül, esetleg közeledik-e a nyúl, vagy felfedezi a környezetét. Végül az utolsó feladatban visszatette a nyulat a ketrecébe. Itt arra voltunk kíváncsiak, hogy a nyúl kiugrik-e a biztonságot jelentő

ketrecből, hogy újra kontaktusba kerüljön az emberrel. Az állat viselkedésének pontozása mellett nagy információ értéket adott az állat reakciójának latenciájának mérése is. Egy-egy feladat során 15 másodperce volt a nyulaknak a végrehajtásra, ezalatt figyeltük meg a reakciójukat. A kedvező viselkedésformák mutatása esetén a kisebb latenciára bónusz pontokat kaphattak. Így a teszt során maximálisan 64 pontot kaphattak a nyulak. A gondozó iránti bizalmasságot a foglalkozásokat megelőző napon és a foglalkozásokat követően is teszteltük.

A tesztek egy egyszerűsített verzióját a táborban a foglalkozás során a gyermekek is elvégezték a nyulakkal. ebben az esetben is a nyulak érdeklődését, közönyét, félelmét mutató viselkedésformákra voltunk kíváncsiak. Minden nyúl egy-egy alkalommal három körben két-két gyermekkel (és az őket háttérből segítő pedagógussal) került kapcsolatba, így minden egyedről három felmérés készült. A teszt során a gyermekek is fokozatosan közelítették meg a nyulakat, feljegyezve azok viselkedését. Az első feladat itt is a kéz zárt nyúlketrecre való helyezése volt, majd következett a ketrec zörgetése, kinyitása és a nyúlhoz való benyúlás. A következő lépésben megsimogathatták a ketrecben lévő nyulat. Ezek után a gyerekek leültek a padlóra egymással szemben és a segítő pedagógus a nyulat kivéve a ketrecből a 3. képen látható módon a lábaik közé helyezte.

3. kép: A nyúl ketrecéből kivéve

4. kép: A nyúl a gyermekek ölében

A szerző felvételei

A feladatsor végén a gyermekek ölbe vették a nyulakat, felállva mindketten megsimogatták (4. kép), végül visszahelyezték őket a ketrecbe.

A gyermekeknek a nyolc feladat végrehajtására 20 percük volt. A pontozás során egy-egy feladatra maximálisan 4 pontot kaphattak a nyulak. A félelmet mutató egyedek 1 pontot, a közömbösen viselkedő nyulak 2 pontot, a kevésbé érdeklődők 3 pontot, a gyermekekkel kapcsolatba lépő nyulak 4 pontot kaphattak, így az elérhető maximális pontszám 32 pont volt. A statisztikai értékelés során páros mintás t-próbát használtunk.

3. Eredmények és értékelésük

3.1. A nyulak gondozóval szembeni viselkedésének változás

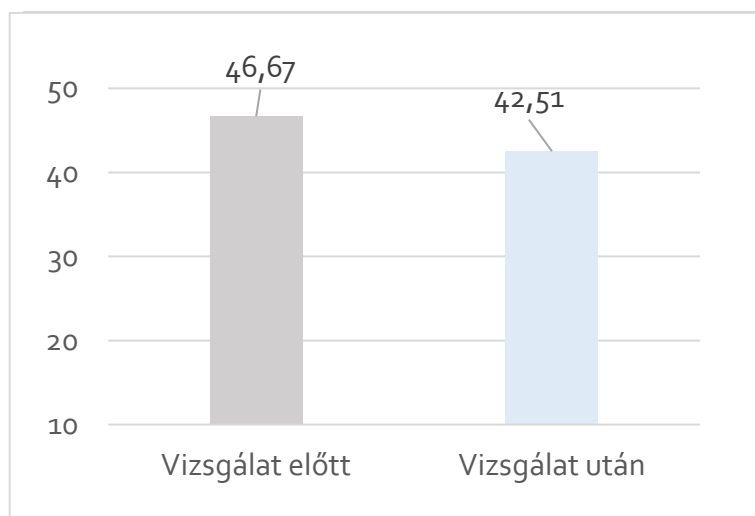
A gondozóval szembeni bizalmasság változásait az 1. táblázatban mutatjuk be.

1. számú táblázat: Nyulak bizalmasságának változása

Sorszám	Egyed	Pontszámok összesen		Változás mértéke
		Vizsgálat előtt	Vizsgálat után	
1	30 (H)	54,6	52	-2,6
2	37 (H)	55	54,8	-0,2
3	39 (H)	56,8	55,4	-1,4
4	32 (H)	52,8	52,8	0
5	40 (K)	52,6	47,8	-4,8
6	41 (K)	52,8	47,2	-5,6
7	42 (K)	51,6	48,8	-2,8
8	43 (K)	48,4	49	0,6
9	44 (K)	42,2	38,6	-3,6
10	45 (K)	38,8	34,2	-4,6
11	60 (K)	46,2	47,2	1
12	61 (K)	39,4	37	-2,4
13	62 (K)	45	42,4	-2,6
14	46 (K)	47,2	41	-6,2
15	47 (K)	45	40,4	-4,6
16	48 (K)	41	28,8	-12,2
17	49 (K)	35,6	34,2	-1,4
18	51 (K)	39,8	26,2	-13,6
19	56 (K)	41,4	34,6	-6,8
20	59 (K)	47,2	37,8	-9,4

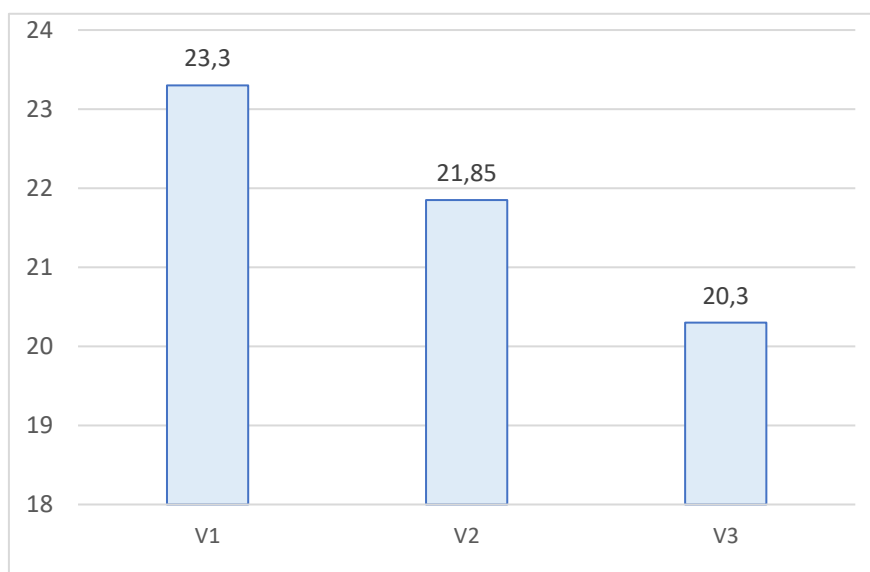
A tesztek alapján kimutatható, hogy a gondozóval szemben a nyulak szignifikánsan alacsonyabb bizalmasságot mutattak a foglalkozások után, amit az állatasszisztált foglalkozás során elszenvedett stressz okozhatott ($t= 4.6599$ $df=19$, $p=0.0001707$, a különbségek átlaga /mean of differences/ 4.16). Az 1. ábrán megfigyelhető a csökkenés mértéke.

1. ábra: Bizalmassági érték átlaga a vizsgálat előtt és után

Összehasonlítva a vizsgálatban részt vett handlingelt egyedek átlagpontja magasabb értéket mutat úgy a kezelés előtt, mint utána (2. ábra).

2. ábra: A handling hatása az átlagpontokra

3.2. A nyulak bizalmasságának változása a gyermekek foglalkozása során

A gyermekekkel végzett tesztek hatását a nyulak bizalmasságára a 2. számú táblázat mutatja be.

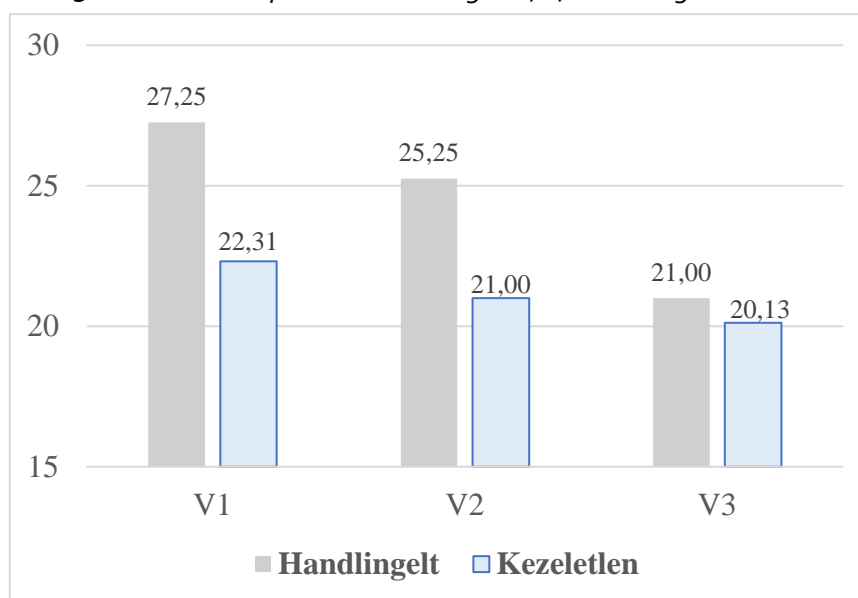
2. táblázat: Nyulak bizalmasságának változása a gyermekekkel végzett vizsgálat során

Sorszám	Egyed	Pontszámok összesen			Változás mértéke I-III között
		I. felmérés	II. felmérés	III. felmérés	
1	30 (H)	29	27	20	-9
2	37 (H)	27	26	25	-2
3	39 (H)	28	26	23	-5
4	32 (H)	25	22	16	-9

5	40 (K)	23	21	22	-1
6	41 (K)	22	20	19	-3
7	42 (K)	27	25	21	-6
8	43 (K)	22	20	18	-4
9	44 (K)	20	9	16	-4
10	45 (K)	22	25	29	7
11	60 (K)	25	23	20	-5
12	61 (K)	20	17	23	3
13	62 (K)	25	25	20	-5
14	46 (K)	20	23	25	5
15	47 (K)	23	18	19	-4
16	48 (K)	23	20	14	-9
17	49 (K)	23	23	20	-3
18	51 (K)	19	19	19	0
19	56 (K)	26	22	22	-4
20	59 (K)	17	26	15	-2

A foglalkozások elején a nyulak nagyobb érdeklődést mutattak a gyerekek irányába, mint a végén. Így elmondhatjuk, hogy a harmadik gyermekcsoport tesztelése során szignifikánsan kevesebb volt a nyulak által elért összpontszám ($t=3.1349$, $df=19$, $p=0.005454$, a különbségek átlaga (mean of differences) 3). Az idő előrehaladtával a nyulak egyre passzívabbak lettek, majd elhúzódtak, menekültek a gyerekek elől.

3. ábra: Az elért pontszámok átlaga a I, II, és III vizsgálat során

Ugyanakkor ebben az esetben is megfigyelhető volt, hogy a kölyökkorukban handlingelt nyulak pontszámai mindhárom gyermekcsoportnál magasabbak voltak, mint a kezeletlen nyulak átlagpontszámai

Következtetések

A vizsgálatunkból levonható legfontosabb következtetés, hogy napos korban handlingben részesült nyulak emberrel szemben mutatott stressztűrő képessége szignifikánsan magasabb a kezelést nem kapott nyulakénál. Így mindenképpen javasolt, hogy az állatassisztált foglalkozásokba bevonni kívánt nyulaknál az első élethetükben, a szenzitív időszakban a handlinget végezzünk. Ezzel elősegíthetjük a foglalkozások során a nagyobb biztonságot (a bizalmasabb, szelídebb nyúlnál kisebb az esélye, hogy megugrik a gyermek kezében, vagy megkarmolja). Emellett állatjóléti szempontokat is figyelembe véve további haszna is van a handlingnek: a jobb stressztűrő képesség eredményeképpen az állatassisztált foglalkozások alatt alacsonyabb az elszenvedett stressz mértéke. Hasonlóképpen magasabb szinten maradt a handlingelt egyedek bizalmassági szintje a gondozójukkal szemben a foglalkozások után. Ugyan itt is kimutatható volt a bizalmasság csökkenése, de szignifikánsan kisebb mértékben, mint a nem kezelt állatok esetében. Ez alapján megállapítható, hogy a handlingelt nyulakra a stresszhatást követően is nyugodtabb, bizalmasabb viselkedés jellemző.

A gyermekekkel végzett vizsgálatoknál az egymás után következő foglalkozásokon a nyulak által elért bizalmassági pontok átlaga csökkent. Ez a különbség statisztikailag igazolható mértékű volt. Az eredményekből arra következtethetünk, hogy az állatok az első foglalkozást még jól elviselték, az átlagos pontszámuk 23.3 volt az elérhető 32-ből, ami a harmadik foglalkozásra már 20.3-ra csökkent. A következő munkaszakaszok során a bizalmassági szintjük nagymértékben csökkent. Az elért pontok között jelentős eltérést tapasztalhatunk a három szakasz során a handlingelt (24.5 pont az elérhető 32-ből) és nem handlingelt (21.14 pont) csoportok között. A kölyökkorban handlingelt nyulak a második alkalommal is az elsőhöz hasonlóan viselkedtek, együttműködők, barátságosak voltak a gyerekekkel, csak a harmadik alkalommal vált láthatóvá a stressz negatív hatása. Ezzel szemben a nem handlingelt egyedeknél ez a hatás már a második alkalommal megjelent. Ez alapján arra következtethetünk, hogy a kölyökkori szenzitív időszakban végzett szoktatás nagyban segít leküzdeni a nyulak esetében az állatassisztált foglalkozások által okozott ismétlődő stresszt.

Források

- Bánszky Noémi – Kardos Edina – Rózsa Linda – Gerevich József (2012): Az állatok által asszisztált terápiák pszichiátriai vonatkozásai. *Psychiatria Hungarica* 27 (3):180-190
www.gerevichjosef.hu/uploads/1/1/6/5/11659830/bnszky_s_mtsai_2012.pdf
- Bilkó Ágnes – Altbäcker Vilmos (2000): Regular handling early in the nursing period eliminates fear responses toward human beings in wild and domestic rabbits. *Developmental Psychobiology* 36 (1), 78-87
- Marty Becker – Danelle Morton (2002): Az állatok gyógyító ereje. Gold Book Kft. p.56-57. ISBN 978 963 426 073 8
- Molnár Marcell – Iváncsik Réka – DiBlasio Barbara (2019): On the positive effect of rabbit-assisted interventions in classroom environment on the anxiety of pupils In: Carmo, Mafalda (szerk.)

Education Applications & Developments IV: Advances in Education and Educational Trends Series
Lisboa, Portugália: InSciencePress, pp. 215-225., 11 p

Molnár Marcell – Rudolf Zsófia (2015): A nyulakkal folytatott állatasszisztált pedagógiai foglalkozások hatásmechanizmusainak etológiai megközelítése In Takács István: Állatasszisztált pedagógia és terápia. Kaposvári Egyetem Pedagógiai Kar, Kaposvár, ISBN 978-615-5599-09-5 pp. 165. 79-112 p

Varga Éva (2009): Stresszkönyv avagy hogyan legyünk egészségesek és energikusak a stressz ellenére is. LPI Könyvkiadó p. 5-10; 42-43. ISBN 978 963 9813 0803

Az ideális törpenyúl kiválasztása látássérültek számára, társállatként való tartásra⁹⁵

Absztrakt

A látássérültek számára a különböző állatfajok mindennapi ellátása, tartása nehézségekbe ütközhet, ugyanakkor az állatasszisztált aktivitás során a közérzet általános javulása, a stressz csökkenése és a társállat jelenléte nyújtotta megnyugtató hatás elérése számukra is fontos. Ennek betöltésére a nyulak kifejezetten alkalmasak. Míg a kutya sok igényt támaszt gazdájával szemben, amelynek kielégítése jelentős feladatot hárít a látók számára is, a törpenyúl gondozási szükségletei egy látássérült számára könnyebben kielégíthetők, mint a kutyáé. Ugyan a közlekedésben nem tudnak segíteni, illetve a faj veszélyhelyzetben való jelzésre sem alkalmazható (jelenlegi tudásunk alapján), de kedvelt kisállat, bizalmas, kézhez szoktatható, az alapvető szabályokra megtanítható. A látássérültek számára a nyulak kezelése során olyan tulajdonságok is felszínre jutnak, melyek egy látónak nem, vagy csak mérsékelten érzékelhetők. Vizsgálatunk során egy olyan teszt kidolgozása és alkalmazhatóságának ellenőrzése volt a célunk, mely segítséget nyújthat az olyan nyulak kiválasztásában, melyeket látássérült személy társállatként kíván tartani. Megállapítható, hogy a viselkedési vizsgálatok alatt a nyulak különböző szituációkban kapott pontjaik alapján a látók és a látássérültek egyformán értékelik az egyedeket. Megismételtünk egy olyan – viselkedésen alapuló – teszt sorozatot, módszert, melyet alkalmazva egyrészt a látássérültek számára megfelelő terápiás munkára használható nyulakat ki lehet válogatni, másrészt a későbbiekben alapul szolgálhat egy speciális terápiás célra kialakított vonal létrehozásában. A vizsgálataink alapján megállapítható, hogy az összeállított kritériumrendszer alkalmas a nyulak kiválogatására. Kimutathatók voltak különbségek a vizsgálat során, de csak az egyes nyulak közötti különbség bizonyult jelentősnek. Tehát az egyes feladatokat közel egyforma eredményességgel tudták megoldani a látók és a látássérültek. Eltérés detektálható volt, mely azonban nem bizonyult szignifikánsnak ($P > 0,05$). A hallgatók és a látássérültek eredményei között nem volt szignifikáns a különbség, bár a hallgatók átlagosan magasabb pontszámokat adtak. A kritériumrendszert a látók és a látássérültek is egyaránt jól tudják alkalmazni.

⁹⁵ Tanulmányunk az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-21-3. Kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával, valamint az EFOP-3.6.3-VEKOP-16-2017-00005/projekt keretében meghirdetett pályázat támogatásával készült.

Kulcsszavak: terápiás nyulak, látássérültek, állatasszisztált foglalkozások,

Abstract

For the visually impaired, the daily care and keeping of various animal species can be difficult, but at the same time, the general improvement in well-being, the reduction of stress and the calming effect provided by the presence of a companion animal during animal-assisted activity are also important for them. Rabbits are especially suitable for filling this. While the dog makes many demands on its owner, the fulfillment of which is a significant task for the sighted, the care needs of the dwarf rabbit can be met more easily for a visually impaired person than that of a dog. Although they cannot help with traffic, and the breed cannot be used to signal in a danger situation (based on our current knowledge), it is a popular pet, confidential, can be used to handling, and can be taught the basic rules. For the visually impaired, during the treatment of rabbits, qualities that are not or only moderately perceptible to a sighted person come to the surface. During our study, we aimed to develop and verify the applicability of a test that can help in the selection of rabbits that a visually impaired person wants to keep as a companion animal. It can be concluded that, based on the points obtained by the rabbits in different situations during the behavioral tests, the sighted and the visually impaired evaluate the individuals equally. We have repeated a series of tests, a method based on behavior, which can be used to select rabbits suitable for therapeutic work for the visually impaired, and can later serve as a basis for creating a line designed for special therapeutic purposes. Based on our tests, it can be concluded that the set of criteria is suitable for selecting rabbits. Differences were detectable during the study, but only the difference between individual rabbits proved to be significant. Therefore, the sighted and the visually impaired were able to solve the individual tasks with almost the same effectiveness. A difference could be detected, but it was not significant ($P > 0.05$). The difference between the results of the students and the visually impaired was not significant, although the students gave higher scores on average. The system of criteria can be used equally well by sighted and visually impaired people.

Keywords: therapy rabbits, visually impaired, Animal Assisted Intervention,

Bevezetés

Kutatások sora bizonyítja, hogy a társállatok tartása, a velük való kapcsolat, az érintésük és a róluk való gondoskodás hozzájárul az emberek mentális jólétéhez, az egészség megőrzéséhez. Számos beszámoló szerint a súlyos lelki válságokból való felépülést is elősegíti, megkönnyíti. A fizikai érintés csökkenti a szorongást, depressziót, ezáltal a magányt (Barker és mtsai., 2003; Friedmann & Tsai, 2006; Wells, 2009). Az emberek

általános egészségi állapotának javítására elsőként haszonállatokat használtak (Fine, 2019). Az első feljegyzett állatasszisztált foglalkozást 1792-ben Angliában William Tuke végezte a mentálisan beteg emberek számára fenntartott intézményben, az életkörülményeinek javítása érdekében. A Tuke irányítása alatt álló otthonban a baromfiak mellett nyulak is megtalálhatók voltak, mint terápiás állatok (McCulloch, 1986, Morrison, 2007).

Napjainkban a legnépszerűbb terápiás állatfaj a kutya (Fine, 2019), de az elmúlt 30 évben más fajokról is beszámoltak, például a lovakról (Lönker, 2020, Koukourikos, 2019), nyulakról (Loukaki, 2010, Molnár, 2020, Iváncsik, 2021), macskákról (Krause-Parello, 2019), madarokról (Koukourikos, 2019), tengeri malacokról (Gut, 2018) and hüllőkről (Murry, 2012) is. Az állatok intervenciók során történő alkalmazása egyre bővülő terület, hiszen megjelennek az akut és hospice ellátásban, illetve óvodákban és általános iskolákban egyaránt (Mazzola, 2020).

Rendkívül fontos az állatok egészségének és jólétének biztosítása az állatasszisztált interakciók minden vonatkozásában. Az állatokkal történő foglalkozás pozitív hatásai az emberekre egyre nyilvánvalóbbá válik, azonban az állatok igényei és szükségletei nem mérhetők egyértelműen. Az interakciók során az állatok jóléte számos területen sérülhet, a fizikai és mentális stressz, mely a segítő társállatokat (még ha rövid ideig is) érinti, negatív hatással lehet az állat jólétére (Fine, 2019).

Nyulak, mint állatasszisztált foglalkozások partnerei

A nyulak, mint partnerállatok az állatasszisztált interakciók során jól használhatók a kutyák vagy macskák alternatíváiként, de a megfelelő egyed kiválasztása nagy gondot igényel. Granger (2000) és Mallon (1994) javaslatai szerint, amelyek napjainkban (2023) is érvényesek, számos kritériumnak kell teljesülnie ahhoz, hogy a nyulakat az állatasszisztált programokban használhassuk.

- Hozzá kell szoktatni őket a szállításhoz és az állatszállító dobozok/ketrecek használatához.
- A nyulakat meg kell tanítani arra, hogy elfogadják az idegenekkel való fizikai interakciót.
- Hozzá kell szoktatni őket, hogy együttműködjenek, miközben legalább 2 percig idegen személyek az ölükben tartják őket.
- Jól kell tolerálniuk, hogy idegenek simogassák őket különböző testrészeiken beleértve a száj tájékát, a fogakat, a füleket és a mancsokat, továbbá jól kell tolerálniuk, hogy egyszerre akár többen is simogatják őket.
- El kell fogadniuk az olyan járást/mozgást segítő eszközök használatát, mint a mankó, a bot, a tolószék stb.
- A hirtelen zajt, hangot és esetleg kiabálást is jól kell tűrniük.

A fenti követelményeknek megfelelő nyulak többféleképpen bevonhatók az állatasszisztált tevékenységekbe, így könnyen a gyerekek kedvenceivé is válhatnak (Mallon, 1994).

A nyulak társállatként, kifejezetten hobbi célra való tartása az elmúlt években folyamatosan növekvő népszerűség övezi. Néhány évtizede a haszonszerzés volt a nyultartás egyetlen célja, ma már az állattal asszisztált foglalkozásokra való és hobbi célú tenyésztés is szerepet kap. A nyulak elsősorban a gyermekek körében népszerű és kedvelt állatok, hiszen kedvesek, játékosak, barátságosak, testbeszédük jól olvasható, könnyű őket szocializálni (Mallon, 1992., Molnár és mtsai, 2015). A nyulakat terápiás állatként veteránotthonokban, iskolákban és óvodákban, bentlakásos gondozóotthonokban és időotthonokban is alkalmazzák (Molnár, 2015, Morrison, 2007, Urichuk, 2003). Molnár és munkatársai iskolai körülmények között a nyulak elsőosztályos gyermekekre gyakorolt hatását vizsgálták. A nyúl jelenlétében végzett fejlesztő foglalkozásoknak kimutatható szorongáscsökkentő hatása volt a gyermekekre. Minél intenzívebb volt gyermek szorongása a program kiindulásakor, az állatasszisztált foglalkozás annál kifejezettebb hatást mutatott ennek csökkentése érdekében (Molnár és mtsai, 2019; Molnár és mtsai, 2020).

Látássérültek társállatai

A látássérültek számára egy kutya társállatként való tartása sok megoldandó feladatot hárít gazdájára. A napi gondozása, ellátása mellett a rendszeres mozgatás, sétáltatás, a kölyök kutya felnevelése, tanítása mind időigényes és a kutya habitusától függően sok esetben nehéz feladat látók számára is. A törpenyulat kézhez lehet szoktatni, gazdájával szemben hamar bizalmi viszonyt alakít ki, gondozási szükségletei egy látássérült számára könnyebben kielégíthetők, mint egy kutyáé, az alapvető szabályokra hamar megtaníthatók, többek között szobatiszta állatok. Ugyan a közlekedésben nem tudnak segíteni, illetve a faj veszélyhelyzetben való jelzésre sem alkalmazható (jelenlegi tudásunk alapján), de az állatasszisztált aktivitás során a közérzet általános javítására, a stressz csökkentésére és a társállat jelenléte nyújtotta megnyugtató hatás elérésére kifejezetten alkalmasak.

Kutyákkal már több alkalommal is vizsgálták, hogy a látássérültek számára mely egyedek a leginkább alkalmasabbak társállatként való tartásra olyan tényezők alapján, mint testméret, szőrtípus, fajta, habitus. Tudomásunk szerint nyulakkal összefüggően egy alkalommal vizsgálták azt, hogyan érdemes a látássérülteknek kapcsolatba kerülniük velük. Ez a vizsgálat jelen tanulmányunk előzményéül szolgál (Iváncsik és Molnár, 2021).

Az állatasszisztált tevékenységek bevonására alkalmazott állatok jóllétének biztosítása, számukra a tartósan stresszmentes élet kialakítása elengedhetetlen. Az állat alkalmasságának leírhatósága rendkívüli jelentőségű a kiképzéseket megelőzően, függetlenül az állat fajtától. A terápiára alkalmasság valószínűsítése minden állat esetében, szakmai, valamint gazdasági szempontú előnyökkel járhat. Az állatok általában véve nem tartanak a betegségeinktől, kortól, fogyatékoságtól és egyéb társadalmi kirekesztő tényezőktől. Vélhetően teljesen semlegesek ezekkel szemben. Ezért a sajátos, speciális szükségletű emberek ellátásában különösen fontos szerep juthat a terápiás állatoknak. Elengedhetetlenül fontos azonban, hogy előzetes információink legyenek az állatról,

legfőképpen a vérmérsékletéről, az adott egyed jellemző karakteréről, és az emberek irányába tanúsított bizalmasságáról. Így tudunk kellő biztonságot adni minkét fél számára – az állat számára és a vele foglalkozó, az őt gondozó látássérült számára is.

1. Anyag és módszer

2021-ben a Iváncsik és Molnár révén egy olyan 14 feladatot tartalmazó, nyulak reakcióit és viselkedését felmérő teszt került kidolgozásra, mely segítségével az állat stressz szintjére következtethetünk, továbbá információt kaphatunk az egyedek emberek felé tanúsított bizalmasságáról is. A tesztfeladatok összeállításában részt vett egy nyúltenyésztő látássérült személy is, így a vizsgálati anyag részét képezi a látássérültek nyulakkal kapcsolatos „kellemes élmény” felmérése is.

A látássérült bevonásával elkészült tesztfeladat az alábbi kérdéseket veti fel:

- Harapás/karmolás érezhető?
- Fél a nyúl? Ad ki félelemből hangot (visítás), próbálkozik meneküléssel?
- Elviseli, ha megölelik/ölbe beszik? Mennyire nyugodt a nyúl ölbe véve?
- Milyen a nyúl illata? Kellemes? Ezt a „kritériumot” főleg a fülben lehet leghamarabb észrevenni.
- Mi jellemzi az állat légzési sebességét/hangerejét? Zajos?
- Milyen tapintású a szőrzete? Mennyire selymes/durva?
- Milyen gyors a pulzusa?
- A testének egységes a hőmérséklete? Vannak olyan testtájak, melyek melegebbnek/hűvösebbnek érezhetők?
- Milyen pozícióban tartja a füleit simogatás közben? Teljesen felemeli? Fülkagylóját összecsuksva lelapítja/hátára szorítja?
- Vizsgálat alatt bármilyen kellemes hangot ad ki? Ez lehet például az öröm jeleként fogak „összeropogtatása”, vagy akár hümmögés is.
- Mennyire feszesek, vagy éppen ellazultak az izmai?
- A fülében lévő erek kitapinthatók?
- Megnyalja a kezünket simogatás közben?
- Mennyire türelmes a vizsgált nyúl?

A teszt elvégzése során a különböző szempontokra lehetséges válaszok 1-5 pontban megadásra kerültek. A megjelölt válaszok egyben a nyulaknak, az adott feladat szerinti reakcióinak és tulajdonságainak jellemzően az értékeit is képviselték, ahol az 5 minden esetben a leginkább kívánatos viselkedést, tulajdonságot mutatott egyed pontszámát jelölte.

A vizsgálatba a MATE állattenyésztő mérnökei által szelídségre szelektált, hatodik generációs nyúl állományának egyedei lettek bevonva. A 10 vegyes ivarú, 12-18 hónap közötti nyúl különböző szőrminőségű, szőrhosszúságú, színű és méretű volt, melyek mindegyikét 22 önkéntes (12 látássérült és 10 látó) vizsgált meg a megadott szempontok

alapján. A látássérültek a Vakok és Gyengénlátók Somogy Megyei Egyesületének, illetve a Veszprém Megyei Vakok és Gyengénlátók Egyesületének önkéntesei voltak. A tesztek felvételében részt vett látó önkéntesek a Magyar Agrár és Élettudományi Egyetem gyógypedagógus és mezőgazdasági mérnök szakos hallgatói voltak. A hallgatók párban dolgozva felváltva értékelték a nyulakat, a pár mindkét tagja minden nyulat tesztelt először bekötött szemmel, majd látva, míg a látássérültek egy-egy hallgató segítségével végezték el a tesztfeladatokat. A nyulak véletlenszerű sorrendben kerültek a vizsgálatba, így a vizsgálónak nem volt ismerete arról, hogy az adott egyed, hány pontot kapott korábban.

Az állatjóléti szempontokat figyelembe véve a tesztek felvételére négy alkalommal került sor, elkerülve ezzel az állatok kimerülését, elfáradását. A tesztfelvételek az alábbiak szerint alakultak:

- 2021. október 20. MATE hallgatók által végzett vizsgálat – bekötött szemmel
- 2021. december 08. MATE hallgatók által végzett vizsgálat – látva
- 2021. december 10. látássérültekkel végzett vizsgálat – Kaposvár (6 fő)
- 2021. március 25. látássérültekkel végzett vizsgálat – Veszprém (6 fő)

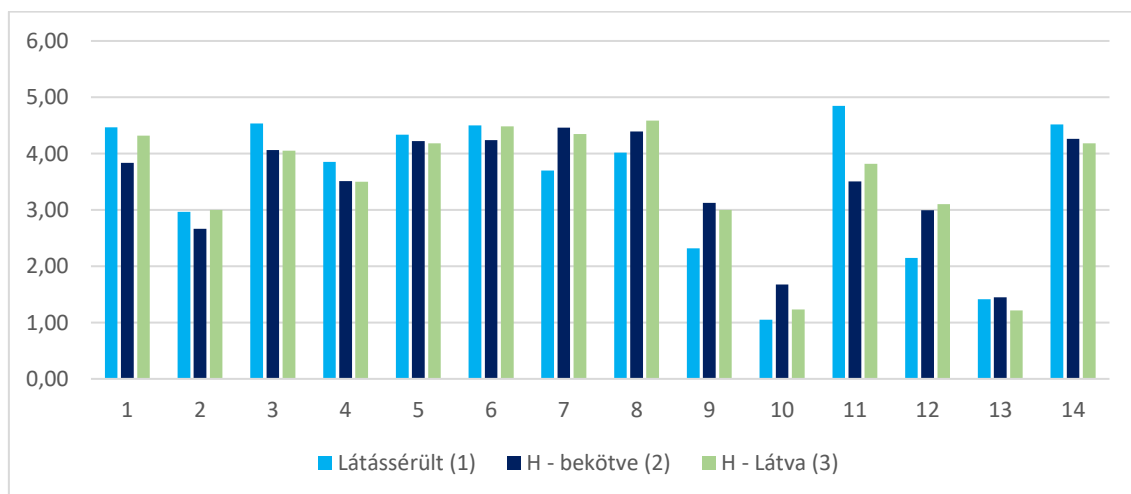
Az eredményeket táblázatokban foglaltuk össze, majd értelmezésüknél multinomiális logisztikus regressziót használtunk.

2. Eredmények és értékelésük

2.1. A látás hatása a feladatok értékelésére

Az 1. ábra a 14 szempont átlagpontjait foglalja össze, a látás szerinti bontásban, ahol H - bekötve = hallgató bekötött szemmel, H - látva = hallgató látva

1. ábra: Az egyes szempontok átlagpontjai – látás szerinti bontásban

Látás szempontjából a 14 aspektus értékelése során szignifikáns eltérés nem tapasztalható ($P > 0,05$). A látássérültek és a látók egyaránt hasonlóan értékelték a nyulak

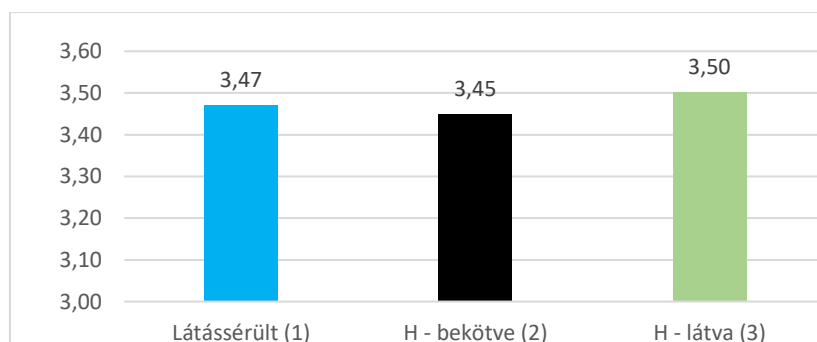
viselkedését és hasonlóan érzékelték az állatok élettani funkcióit is. Nagyobb eltérés a 8-as és 12-es kérdéseknél volt leírható, melyeknél mindkét esetben a látássérültek adtak alacsonyabb pontszámot.

A 8-as kérdés a nyúl testének egységes hőmérsékletére vonatkozott, mely alapján a látássérült következtetni tud az állat színére vonatkozóan is. A nyulak színének megállapítása a látók esetében nyilvánvalóan nem releváns. Megfigyelés alapján bebizonyosodott, hogy a teljesen fehér színű nyulaknak a tenyerünkbe véve, nehezebben melegíthető fel a fülük, mint azoknak, amelyek nem teljes mértékben fehér színűek. Ha a két fülnek eltér a színe, akkor alig észrevehetően, de megkülönböztethető a hőmérsékletük. Ezek a tulajdonságok nemcsak a fülre, hanem például a hát/fejtető szőrének színére is vonatkoztathatók. A fekete szín lehűtésének próbálkozásánál szinte ugyan ez a tapasztalat. A fülekkel ellentétben, a szőrrel sűrűbben fedett, testtájakon érzékelhető jelentős változás. Olyan színeknél, mint például a narancs, ez nem tapasztalható. A látássérültek esetenként képesek voltak meghatározni az egyedek eltérő (sötét/világos) színét az állat testének eltérő hőmérsékletének megállapítása által. A vizsgálatban részt vevő önkéntesek is hasonló eredményeket értek el a bekötött szemmel történő tesztfelvétel során.

A vizsgálat során a látássérültek az állatokat teljesen nyugodtak érezték, míg a hallgatók szerint a nyulak izomzata feszesebb, s viselkedésük nyugtalanabb volt, így a 11. kérdésnél 21,24%-kal kevesebb pontra értékelték. A 14., utolsó kérdésben arra kértük az önkénteseket, hogy az állat türelmeségét jellemezzék az ötös skálán, A csoportok közötti különbség 7,53%-ra csökkent a hallgatók és a látássérültek között, ahol szintén a látássérültek vélekedtek pozitívabban. A többi kérdésnél közel azonosan ítélték meg a hallgatók és a látássérültek a különböző szempontokban a nyulakat. Jellemző azonban, hogy a látássérültek több feladatnál magasabb pontértékeket adtak (1, 3, 4, 5, 6, 13), mint a látók, akár bekötött szemmel, akár látva az eltérések azonban statisztikailag azonosnak tekinthetők. A látássérültek másként értékelték a 7, 9, 10, 12 feladatokat. Kis mértékben nyugtalanabbnak, félénkebbnek ítélték meg az állatokat, magasabb pulzusszámot határoztak meg. A különbségek szignifikánsan itt sem térnek el egymástól, a válaszok közötti különbségek detektálhatók, ugyanakkor minimális mértékűek.

A 14 kritérium összesített átlagpontjait a 2. számú ábra mutatja be, ahol H - bekötve = hallgató bekötött szemmel, H - látva = hallgató látva.

2. ábra: kritériumok összesített átlagpontjai

Megállapítható, hogy a feladatok értékelésében a látásnak nincs hatása az eredményekre, a látó önkéntes hallgatók mindkét esetben hasonlóan értékelnek, ami nem tér el a látássérültek megállapításaitól. Az egyes feladatok elvégzése során a pontszámokban a hallgatók és a látássérültek között volt ugyan némi különbség, melyek azonban statisztikailag azonos kategóriákba tartoznak, de jelentős eltérés egyik esetben sem írható le.

2.2. A látás hatása az állatok értékelésére

Az 1. számú táblázat a nyulak nyulak átlagpontjait foglalja össze, látás szerinti bontásban, ahol H – bekötve = hallgató bekötött szemmel, H – látva = hallgató látva.

1. számú táblázat: A nyulak átlagpontjait, látás szerinti bontásban.

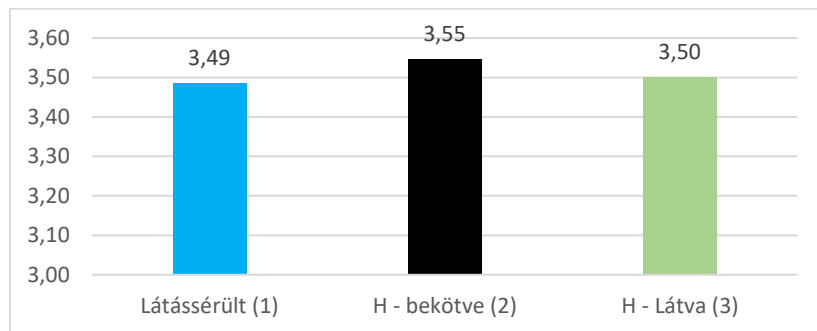
Nyulak nevei	Látássérült	H - bekötve	H - Látva
Cukorka	3,45	3,57	3,57
Gyula	3,25	3,55	3,58
Mogyoró	3,52	3,54	3,39
PZS	3,31	3,64	3,49
Szivi	3,36	3,55	3,56
Alma	3,40	3,44	3,46
Répa	3,18	3,48	3,52
Metán	3,48	3,49	3,49
Bolyhos	3,38	3,59	3,39
Etuka	3,58	3,61	3,60

Mivel a látássérülteknek alkalmas nyulak kiválasztásában jellemzően látó személyeknek kívánunk támpontokat adni, így az ő eredményeiket tárgyaljuk tovább.

Az egyedek megítélésében nem írható le szignifikáns különbség a látás szempontjából, az eltérés 2 esetben haladta meg a 0,2 tizedet, a táblázatban sárga színnel jelöltük, azonban a különbség esetükben sem szignifikáns ($P > 0,05$). A hallgatókat feltételezhetően befolyásolta a nyulak külleme, mindkét egyed tarka mintájú, hosszú szőrű, bak nyúl. Vérmérsékletük azonban – a bak nyulakra jellemzően – élénkebb, gyakran jelölnek, melyet fejük dörgölésével végeznek, fogaikat kocogtatják. Ez a magatartási forma a látássérültek számára kevésbé volt kívánatos.

Összesítettük a nyulak egyedeinek elért pontszámait, s megvizsgáltuk, hogy detektálható-e különbség a teszt elvégzése során annak függvényében, hogy látássérült vagy látó személy végzi a vizsgálatot.

Az eredményeket a 3. ábra szemlélteti, ahol H – bekötve = hallgató bekötött szemmel, H – látva = hallgató látva.

3. ábra: A nyulak átlagpontjai látás szempontjából

Az önkéntesek mindegyik csoportja hasonlóan értékelt a nyulak egyedeit, mely alapján megállapítható hogy az eredményekre nincs hatással az, hogy látássérült személy végzi-e a vizsgálatot, vagy látó személy. A hallgatók bekötött szemmel és látva is hasonlóan értékelnek, eltérés nem tapasztalható, valamint az értékek nem térnek el szignifikánsan a látássérültekétől.

Következtetések

Az elvégzett vizsgálataink alapján megállapítható, hogy az összeállított teszt alkalmas arra, hogy a különbségeket írjon le a nyulak egyedei között, s mivel a látás nem befolyásolja az állatok viselkedésének megítélését a kritériumrendszer alkalmas, hogy a látók a látássérültek számára megfelelő nyulat válasszanak ki.

Az egyes feladatokat közel azonos eredményekkel végezték el a hallgatók és a látássérültek, szignifikáns eltérés nem leírható egyetlen esetben sem. Az előzmény kutatás során, ahol egy látássérült és nyolc látó személy került bevonásra, a hallgatók és a látássérültek eredményei között sem volt leírható szignifikáns különbség, bár abban a vizsgálatban a látássérült szigorúbban értékelt, mint a látó önkéntesek. Megállapítható, hogy a látók is és a látássérültek is megfelelően tudják alkalmazni a kritériumrendszert, mely segítséget nyújthat a megfelelő nyúl kiválasztásában.

Javasoljuk a teszt alkalmazását a látássérültek számára történő hobbinyúl kiválasztásakor. Preferáljuk számukra a nőstény nyulak társállatként való tartását, mivel a bakokra jellemző viselkedés a fejük dörgölésével végzett jelölés és fogaik kocogtatása

idegen, diszkomfort érzést váltott ki a látássérültekben, csökkentve ezzel a kellemes élmény érzetét.

Források

- Barker, S., Rogers, C., Turner, J., Karpf, A., & Suthers-McCabe, H. (2003). Benefits of interacting with companion animals: A bibliography of articles published in refereed journals during the past 5 years. *Animal Behavioral Scientist*, 47(1), 94–99.
- Fine, A. H., Beck, A. M. & Zenithson Ng. (2019), The State of Animal-Assisted Interventions: Addressing the Contemporary Issues That Will Shape the Future in *Int. J. Environ. Res. Public Health* 2019, 16, 3997; doi:10.3390/ijerph16203997
- Friedmann, E., Son H., Saleem M. (2015). The animal-human bond: Health and wellness. In A. Fine (Ed.), *Handbook on Animal-Assisted Therapy: Foundations and Guidelines for Animal-Assisted Interventions* (4th ed, Chapter 7, pp. 73–88). Academic Press.
- Granger B. P. & Kogan L. (2020), *Animal-Assisted Therapy in Specialized Settings*, Chapter 10, in *Handbook on Animal-Assisted Therapy: Theoretical Foundations and Guidelines for Practice* Page 216 Rabbit, Copyright © 2000 by Academic Press.
- Gut, W., Crump L., Zinsstag, J., Hattendorf, J. & Hediger K. (2018). The effect of human interaction on guinea pig behavior in animal-assisted therapy in *Journal of Veterinary Behavior* 25 (2018) 56e64 Small Mammal Research <https://doi.org/10.1016/j.jveb.2018.02.004>
- Ivánicsik R., Molnár M. (2021). Criterias for the selection of rabbits suitable for animal-assisted work with the visually impaired (preliminary study) *ACTA AGRARIA KAPOSVÁRIENSIS* (2021) 25 (1), 3–15; DOI: 10.31914/aak.2438
- Koukourikos, K., Georgopoulou, A., Kourkouta, L. & Tsaloglidou, A. (2019), Benefits of Animal Assisted Therapy in Mental Health in *International Journal of Caring Sciences* September-December 2019 Volume 12, Issue 3, 1898e1905 Review Article https://www.internationaljournalofcaringsciences.org/docs/64_koukorikos_review_12_3.pdf
- Krause-Parello, C., A., Gulick, E., E. & Basin B. (2019) Loneliness, Depression, and Physical Activity in Older Adults: The Therapeutic Role of Human–Animal Interactions in *Anthrozoös*, 32:2, 239e254, DOI: 10.1080/08927936.2019.1569906
- Lönker, N., S., Fechner, K. & Abd El Wahed A. (2020), Horses as a Crucial Part of One Health, in *Vet. Sci.* 2020, 7(1), 28; <https://doi.org/10.3390/vetsci7010028>
- Loukaki, K., Koukoutsakis, P. & Kostomitsopoulos, N.(2010), Animal welfare issues on the use of rabbits in an animal assisted therapy program for children in *Journal Of The Hellenic Veterinary Medical Society* 2010, 61(3): 220-225

- Mallon, G. P. (1994). Cow as co-therapist: Utilization of farm animals as therapeutic aides with children in residential treatment. *Child & Adolescent Social Work Journal*, 11(6), 455-474.
- Mallon G. P. (1992). Utilization of animals as therapeutic adjuncts with children and youth: A review of the literature. *Child and Youth Care Forum* 1992, 21 (1): 53-67. DOI: <https://doi.org/10.1007/BF00757348>
- Mazzola, S., M., Pirrone, F., Sedda, G., Gasparri, R., Romano, R., Spaggiari L. & Mariangela A. (2020), Two-step investigation of lung cancer detection by sniffer dogs, in *Journal of Breath Research*, Volume 14, Number 2 DOI 10.1088/1752-7163/ab716e
- McCulloch M.J. Katcher A.H., Beck A.M. (1983) Animal-facilitated therapy: Overview and future direction in *New Perspectives on Our Lives with Companion Animals*. University of Pennsylvania Press; Philadelphia, PA, USA: 1983. pp. 410–426.
- Molnár, Marcell, Iváncsik, R., Di Blasio, B. (2019). On the positive effect of rabbit-assisted interventions in classroom environment on the anxiety of pupils In: Carmo, Mafalda (edit.) *Education Applications & Developments IV: Advances in Education and Educational Trends Series* Lisboa, Portuguese InSciencePress, 2019 pp. 215-225., 11 p.
- Molnár Marcell, Iváncsik, R., Di Blasio, B. Nagy, I. (2020). Examining the Effects of Rabbit-Assisted Interventions in the Classroom Environment *ANIMALS* Volume 10 (1) Paper: 26. 2020, DOI: 10.3390/ani10010087
- Molnár, Marcell, Rudolf, Zs., Szalai, K., Takács, I. (2015). Állatasszisztált pedagógiai és terápia, TÁMOP-4.1.2.B.2-13/1-2013-0014. „Pedagógusképzést segítő hálózatok továbbfejlesztése a Dél-Dunántúl régióban”
- Morrison M. L. (2007), Health Benefits of Animal-Assisted Interventions in *Complementary Health Practice Review*, Vol. 12 No. 51-62 DOI: 10.1177/1533210107302397
- Murry, F., R., & Todd M. A. (2012) Positive Behavioral Impact of Reptile-Assisted Support on the Internalizing and Externalizing Behaviors of Female Children with Emotional Disturbance in *Anthrozoös*, 25:4, 415-425, DOI: 10.2752/175303712X13479798785733
- Urichuk, Liana Joanne, Anderson, D. (2003). Improving mental health through animal assisted therapy. Alberta, Canada: Chimo Project. (Chapter 1.5 Current Use of Animal-Assisted Therapy) ISBN 0-9732944-0-X
- Wells, D.L. (2009). The effects of animals on human health and well-being. *Journal of Social Issues*, 65(3): 523–543.

Iváncsik Réka– Molnárné Bajzik Melinda – Suba-Bokodi Éva – Molnár Marcell

A törpenyulakkal végzett fejlesztés hatása az elsősztályos gyerekek évkezdési szorongására⁹⁶

Absztrakt

Az általános iskola első osztályának kezdetén a gyerekek általában magasabb szintű szorongást mutatnak, ami a tanév során a tanárokkal való interakció miatt folyamatosan csökken. A gyermekek szorongás szintje azonban további módszerek, például az osztályban végzett állatasszisztált beavatkozások alkalmazásával is csökkenthető. A bemutatott kutatásban a nyúl-asszisztált beavatkozás hatékonyságát vizsgáltuk két, eltérő háttérű elsős osztályban. Az egyik vizsgált osztály többségi osztály volt többségi tanulókkal, míg a másik osztályba sajátos nevelési igényű tanulók kerültek (úgynevezett integráló osztály). Megállapítható, hogy a nyúl-asszisztált beavatkozások különösen hatékonyak voltak ott, ahol a gyerekek szorongása magasabb volt, az állatasszisztált intervenció pozitív hatása jobban megmutatkozott az integráló osztályban. Vizsgálataink alapján a módszer hasznosnak tűnik a tanárok oktató-nevelő munkájában a hatékonyság javításában.

Kulcsszavak: terápiás nyulak, szorongás, állatasszisztált beavatkozás, iskolás gyermekek, STAI-C

Abstract

At the beginning of the first grade elementary school children generally show higher levels of anxiety which continuously decreases due to the activity of teachers. However, the level of anxiety can also be decreased by using additional methods like animal assisted interventions in class. In this study the efficiency of rabbit assisted intervention was examined in two first grade classes with different background. In one of the classes most pupils had special education needs. It could be concluded that rabbit assisted interventions were particularly efficient where the anxiety level was high. This method seems to be useful improving the efficacy of the education activity of teachers.

Keywords: therapy rabbits, anxiety, Animal Assisted Intervention, school children, STAI-C

⁹⁶ Köszönetet mondunk a MTA-MATE Kora gyermekkor Kutatócsoport programnak, melynek keretében a tanulmány elkészítését a Magyar Tudományos Akadémia Közoktatás-fejlesztési Kutatási Programja támogatta.

Bevezetés

Az állatasszisztált tevékenységek nagyon sok területen használhatók. Ugyanakkor még nem pontosan ismertek a hatásmechanizmusaik. Az egyik olyan terület, ahol már bizonyítottan tűnik a módszer pozitív hatása, az állatasszisztált pedagógia. Itt az iskolás gyermekek szorongására, esetleges depressziójára gyakorol hatást az állatok jelenléte. A leggyakrabban kutyákkal dolgoznak az állatasszisztált munka során (Tissen – Hergovich – Spiel, 2007).

Friedmann és Son (2009) kutatása kimutatta, hogy abban az esetben, ha a gyermekek olvasását kutya segíti, csökken a vérnyomásuk értéke. A gyermekek hangos olvasással kapcsolatos szorongását jobban csökkentette a kutya jelenléte, mint a barátoké vagy a felnőtté.

Az AAP (Animal Assisted Pedagogy) más néven AAE (Animal Assisted Education) egy olyan ismeretátadási folyamat, amelynek során az állatokkal végzett munkát egy megfelelően képzett pedagógus hajtja végre, aki ismeri az állatok viselkedését és így azokat fel tudja használni saját pedagógiai céljainak eléréséhez. Már többen foglalkoztak az ember-állat interakciók (HAI) felhasználásának lehetőségeiről az osztálytermi pedagógiai gyakorlatban. Ezekből kiderült, hogy a társállatokat, házi kedvenceket közvetlenül és közvetve is bevonhatók a tanítási folyamatba (Kazdin, 2011: 35-52). Egyre gyakoribb az állatok osztályteremben való megjelenése az osztályteremben. Leginkább az óvodai és az alapfokú oktatásban találkozhatunk állatokkal asszisztált programokkal (Gee – Fine – Schuck, 2015). Az Egyesült Államokban, 2015-ben készült internetes felmérések azt az eredményt hozták, hogy az osztálytermi munkában sokféle állatot felhasználnak a pedagógusok: halakat, tengerimalacokat, hörcsögöket, rákot, hüllőket és nyulakat. Emellett olyan ritkább fajok is megjelentek a palettán, mint a görények (Gee – Griffin – McCardle, 2017).

Zasloff – Hart – De Armond (1999) vizsgálatuk során szintén pozitív hatásokat tapasztaltak az állatok osztálytermi munkába való bevonásával kapcsolatban: az iskolások állatokkal kapcsolatos attitűdjei, a veszélyeztetett tanulók önképének javulása, valamint az iskolákkal és a felnőttekkel szembeni attitűdök javulása. Rud – Beck (2003) eredményei szerint az állatok természetesen motiválják a gyerekeket a tanulási folyamatban. Az állatok és gyerekek közötti spontán interakciók „tanítható pillanatok” teremtenek, amelyek növelik a tanulás hatékonyságát. A foglalkozások során az állatok és a gyermekek között pozitív kapcsolat alakul ki, ami növeli a gyerekek biztonságérzetét, ezáltal a stressz és a szorongás szintje redukálódhat (Friedmann – Son, 2009).

Waltner-Toews (1993) felméréséből kiderül, hogy Észak-Amerikában az állatasszisztált programokat folytató szervezetek (150 amerikai és 74 kanadai szervezet) döntően kutyákkal és macskákkal dolgozik (94%). Nyulakat a foglalkozások 28%-ában, kisemlősöket (hörcsögök, egérfélék, tengerimalacok) 15%-ban, míg madarakat 10%-ban használnak fel a fejlesztéshez. Schlote is hasonló arányokat talált a 2009-ben elvégzett vizsgálatában. Ő azt tapasztalta, hogy a leggyakoribb a kutyák felhasználása (59,8%), őket követik a macskák

22,5%-al. Nyulakat a szervezetek egytizede (9,8%) alkalmaz. Ettől alig marad el a madarakkal dolgozó fejlesztők aránya (8,8%).

Mi a kutatásaink során leginkább törpenyulakkal dolgozunk. Bár a kutyák, macskák felhasználásával kapcsolatban több a rendelkezésre álló irodalom (Brelsford – Meints – Gee, – Pfeiffer, 2017), de a tapasztalataink szerint a nyúl a gyermekek körében pozitív érzelmet kiváltó állatfaj. Előnye még, hogy szelídíthető, megtanulja az együttéléshez szükséges alapvető szabályokat (például szobatisztaság), az ellátása olcsó, könnyen kivitelezhető, a kisgyermekek számára is megtanulható. A véleményünket alátámasztja Mallon (1992) is, aki leírta, hogy a nyulak szocializálhatóságuk, barátságosságuk és egyértelmű viselkedésük miatt népszerű állatok a gyermekek szemében.

Korábbi kutatásaink (Molnár – Takács – Rudolf – Molnár, 2015) során kiderült, hogy nem minden nyúl alkalmas az AAI-re. Az eltérések alapján elkezdtünk egy szelekciós programot, valamint a tenyésztésünkben megszülető kisnyulakat már újszülött kortól kezdve, „handling” segítségével szoktatjuk hozzá az emberi érintéshez, az emberrel való együttműködéshez. A módszer lényege, hogy a nyúl fajnál az állat első életében történő kézzel való megérintése redukálja a félelem mértékét, főleg amennyiben a kezelés közvetlenül a szoptatás után történik (Pongrácz – Altbäcker, 1999).

1. Anyag és módszer

Kutatásunkban, melyben az általános iskolai elsőosztályos gyerekek iskolakezdéssel kapcsolatos stressz csökkentésének a lehetőségeit vizsgáltuk, két különböző osztályból származó gyerekek vettek részt. A két osztály közötti fő különbség a sajátos nevelési igényű (SNI) és a tanulási és viselkedési zavarokkal (BTM) rendelkező gyermekek száma volt. Az egyik osztály egy úgynevezett integráló iskolában volt, ahol jellemző a BTM és SNI, illetve a hátrányos helyzetű, szegény és rosszul iskolázott környezetben élő gyermekek magasabb aránya. Bár ezek a gyerekek nehezen tudnak alkalmazkodni az iskolai környezethez, ebben az iskolában nincsen kifejezetten számukra kialakított integráló program, hanem a pedagógusok mellett a tipikusan fejlődő osztálytársaik jelenléte segíti a fejlődésüket. A másik osztály egy olyan iskolában található, ahol jó körülmények között élő, magasabban iskolázott családok gyermekei járnak, itt nagyon kevés a BTM vagy SNI gyermek. Míg az integráló iskolában az összes gyermek közel 70%-a a SNI és BTM, addig a másik iskolában ez az arány nem éri el az 1%-ot. Az osztályok létszáma az integráló iskolában 22 fő, míg a többségi iskolában 29 fő volt.

Kutatásunk első 6 hetében nem végeztünk állatassisztált fejlesztést, hogy meg tudjuk állapítani az iskolakezdés által okozott szorongás alapértékét. Ezután hathetenként váltották egymást a nyúllal assisztált és a nyúl nélküli időszakok. Így el tudtuk érni azt is, hogy a nagy iskolai ünnepek, szünetek, mindig nyúlmentes periódusra estek, így nem zavarták egymást az állatassisztált foglalkozásokkal. A vizsgálatunk első lépéseként gyógypedagógusok és pszichológusok megalkották a gyermekek képességprofilját, felmérték az adaptív, motoros, a nyelvi, kognitív és számolási készségek területeit, a kevésbé fejlett készségek javítása érdekében.

Az állatasszisztált periódusokban, a nyulak folyamatosan a teremben voltak, így állandó kapcsolat alakult ki közöttük és a gyerekek között. Ezt egészítették ki minden héten egy alkalommal a gyógypedagógus hallgatók által tartott 45 perces állatasszisztált fejlesztő foglalkozások. Ami nagyon fontos eleme volt a fejlesztésnek, hogy a foglalkozás alatt és után a gyerekek közvetlen fizikai kontaktusba (pl. simogatás) tudtak lépni az állatokkal. A foglalkozások mindig az aktuális tananyaghoz illeszkedve, azt kiegészítve, csoportokban, különféle módszerekkel kerültek összeállításra. Minden alkalomban közös volt, hogy a teremben szabadon közlekedő nyúl odamehetett bármelyik gyermekhez, akik megsimogathatták őket. A helyes válaszokat adó gyerekek külön is megsimogathatták az állatot, ami nagyon motiváló hatással bírt rájuk nézve. A fejlesztés talán legfontosabb része a nyulak megérintése, a velük való közvetlen fizikai kontaktus volt.

1.1. Adatok gyűjtése, értékelése

A gyermek szorongásának mértékét háromhetente vizsgáltuk így mind a nyulas, mind a nyúlmentes időszakban kettő-kettő alkalommal tudtunk adatokat felvenni. A State-Trait Anxiety Inventory for Children, STAI-C (*Spielberger és mtsai, 1973*) teszt magyar változatát használtuk, melyhez a standard pontszámokat magyar gyerekek adatai alapján dolgozták ki (*Perczel és mtsai, 2018*). Ennél a tesztnél a kapott pontszámokból nem különféle betegségekre következtethetünk, hanem a vizsgált személy a populáció átlagtól való eltéréseinek a megállapítására szolgál. Mivel az elsősztályos gyermekek még nem tudnak írni, a tesztek kitöltésében gyógypedagógus hallgatók segítettek. Egy-egy hallgató kettő gyermekkel foglalkozott egymás után, így viszonylag gyorsan végeztünk az adatfelvétellel.

A Vonásszorongás teszt (STAI-C) 20 kérdésből áll, a „szinte soha” válasz 1 pontot, a „néha” 2 pontot és a „gyakran” 3 pontot ért. Egy gyermek összesen 60 pontot érhetett el.

A teszt kiértékelését pszichológus segítségével végeztük. Az összesített pontok tekintetében 35 pont felett szorongó, 30-35 pont között kissé stresszes és a 30 pont alatt normál szorongási szintről beszélhetünk.

A pillanatnyi szorongás értékelése abban tér el az előzőtől, hogy 38 pont felett szorongó, 30-38 pont között kissé stresszes, 30 pontnál alatt normál szorongási kategóriába soroljuk a gyermekeket.

Az adatok kiértékelése során csak azokat a gyerekeket vettük figyelembe, akik minden teszten részt vettek. Összesen 27 ilyen gyermek volt.

A fejlesztő foglalkozások során az osztályokban egy-egy nyúl volt jelen. A nyulak speciálisan állatasszisztált foglalkozásokra szelektált tenyészetből származtak. A szelekció alapja a szelídség és stressztűrő képesség. A nyulak születésük után megkapták a speciális felkészítést (handling), ami tovább javította az emberekkel való kapcsolatukat. Az ivarukat tekintve általában nőstény nyulakat használunk az osztálytermi munkára, mivel a bakoknál gyakran megfigyelhető a vizelet fröcskölés, aminek a célja a területük kijelölése. ezzel a viselkedésformával akármilyen szelídek, elvesztik az osztálytermi munkára való alkalmasságukat. A nyúlketrec egy 10 cm magas dobogón helyezkedett el a tanári asztal mellett, ahol amellet, hogy védett helyen volt, a gyerekek folyamatosan szemmel tudták

tartani a nyulaikat. A reggeli protokoll része volt, hogy a pedagógus a ketrec ajtaját kinyitotta, így a nyúl szabadon közlekedhetett a teremben, de ha igényelte, visszamehetett a ketrece védelmébe táplálkozni, üríteni, vagy pihenni. A ketrec megfelelő méretű, mindennel felszerelve, amire egy nyúlnak szüksége van: szénatartóval, szelepes itatóval, etetőállal, kis házzal alváshoz, és nyúl WC-vel amit cserélhető alommal, fapellel töltöttünk meg. A nyulak teljes értékű, kereskedelemben kapható nyúltápot, emellett szénát és friss zöldséget kaptak. Az etetésüket a gyerekek intézték, naponta kétszer (az iskolába érkezés után és a napközi végén). Szintén önként jelentkeztek a gyerekek a takarítási és almolási feladatokra. Víz és széna *ad libitum* állt a nyulak rendelkezésére. Hirtelen hangok esetén az állat visszahúzódott a ketrecbe és bent maradt. A gyerekek szívesen fogadták a nyulak közeledését.

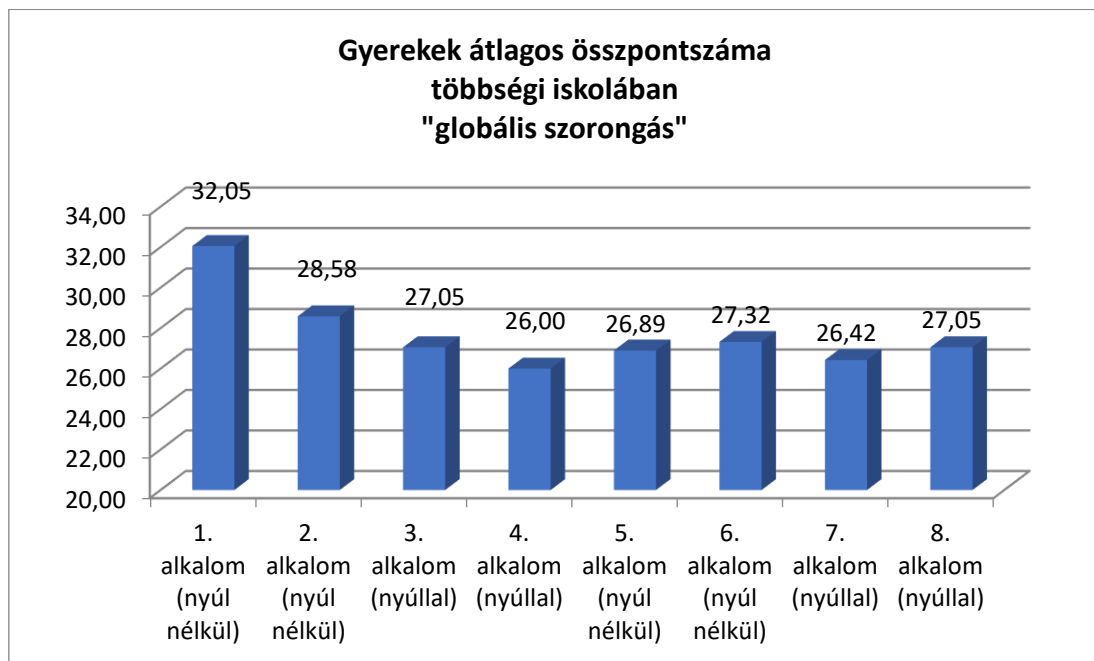
A program megkezdése előtt a nyulak alapos állatorvosi vizsgálaton estek át, az állatorvos beoltotta őket a fertőző betegségek (myxomatosis és RHD) ellen, valamint rendszeresen kaptak paraziták elleni kezelést is. Mivel a nyulak karmai folyamatosan nőnek, az állatasszisztált periódusok előtt minden egyednek a karmait levágtuk, ezzel is csökkentve a sérülések esélyét. Minden nyúl mentes volt zoonózistól és parazitáktól.

2. Eredmények és értékelésük

2.1. Hosszútávú (globális) szorongás vizsgálata

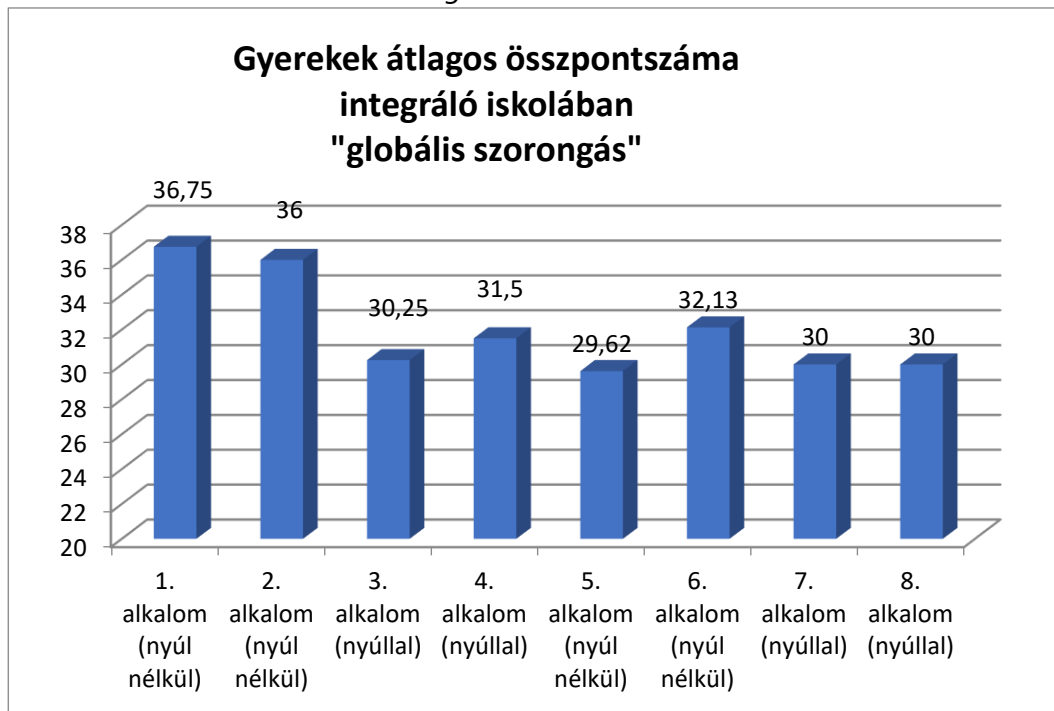
Az adatok értékelése során először a gyerekek átlagos „globális” szorongásszintjét vizsgáltuk meg mindkét osztályban. A globális szorongás a hosszabb távon ható stresszreakciók eredményeképpen alakul ki. A többségi iskolában (1. ábra) várakozásainknak megfelelően nem tapasztaltunk kiemelkedően magas átlagos értékeket. Itt az első héten 32,05 pont volt az osztályátlag, ami közepes szorongásszintet mutat. Tehát a gyermekeknél láthatóan okozott némi törést az iskola megkezdése. Ugyanakkor a tanítók sikeresen lecsökkentették az átlagos szorongást 28,58 pontra. A nyúl megérkezése és a fejlesztő foglalkozások hatására tovább tudott csökkenni az érték (27,05 és 26,00 pontra), tehát az osztály normál állapotba került a szorongás szempontjából. A második nyúlmentes időszakban enyhe növekedést, majd a nyúl visszatérével újra csökkenést tudtunk regisztrálni.

1. ábra A gyerekek átlagos globális szorongási összpontszámának változása a többségi iskolában

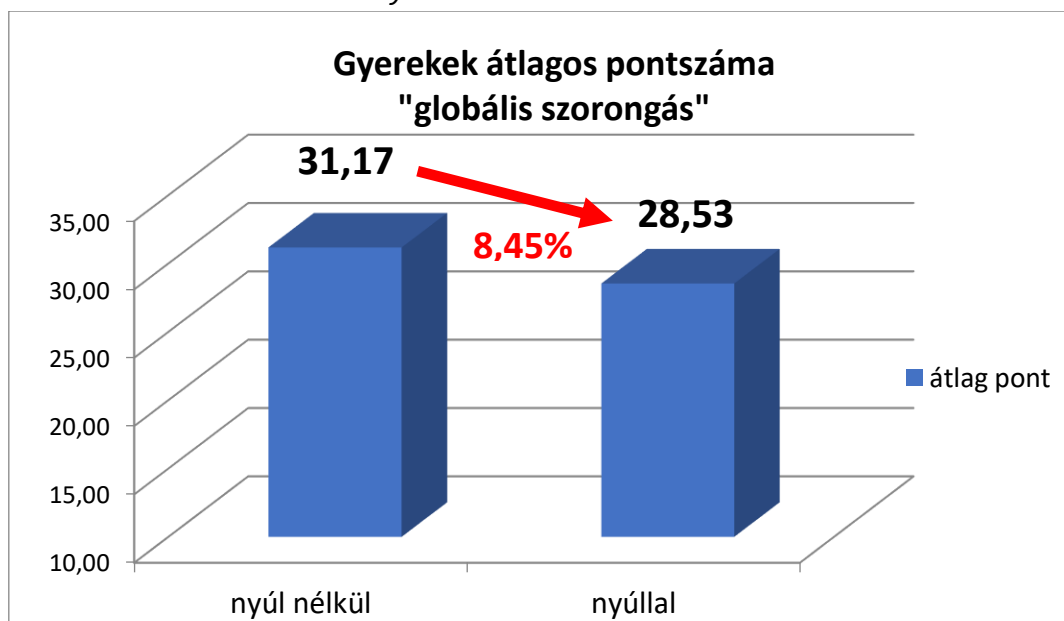

Az előzőekkel szemben az integráló iskolában azt tapasztaltuk, hogy a globális szorongás kiindulási értékét (36,75 pont) osztályszinten a „szorongó” kategóriába tudtuk sorolni (2. ábra), ami azt jelenti, hogy ez az osztály nagyobb mértékben szorongott az iskolakezdés miatt, mint a többségi iskolába járó gyerekek. A második mérés idejére a pedagógusok itt is csökkenteni tudták a szorongás mértékét, de csak elenyésző mértékben, 0,75 ponttal. Így az osztályba járó gyermekek még mindig a szorongó kategóriában maradtak. A nyúllal asszisztált foglalkozások hatására viszont a harmadik méréskor már 30,25 pontra csökkent az érték, ez már a „kissé stresszes” kategóriának felel meg. Hasonlóképpen a másik osztályhoz, a nyúl nélküli időszakban itt is emelkedést, majd a nyúl visszatértekor újra csökkenést detektáltunk. Ekkor a globális szorongás stabilizálódott 30 ponton. Ez éppen eléri a „normál” kategória felső határértékét, tehát elmondhatjuk, hogy a globális szorongás tekintetében, a nyúl segítségével a szorongó állapotból indulva sikerült normalizálni az osztályt.

2. ábra A gyerekek átlagos globális szorongási összpontszámának változása az integráló iskolában

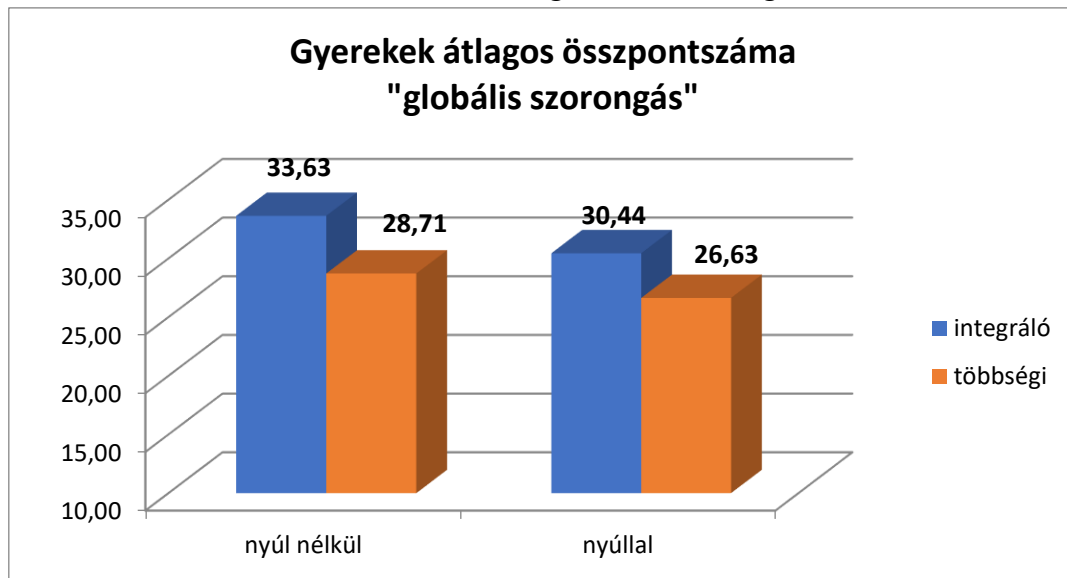

3. ábra A gyerekek átlagos globális szorongási pontszámának változása a nyulas és a nyúl nélküli időszakokban

Ha egyben nézzük az összes gyermek értékeit, akkor láthatjuk, hogy a nyúlmentes periódusokban a globális szorongás átlagos értéke 31,17 pont. Ezzel szemben a nyulas fejlesztések időszakában 28,53 pontot ért el a globális szorongás. Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy a nyúl jelenléte átlagosan 2,64 ponttal csökkentette a gyermekek pontszámait (3. ábra). Ez a kiindulási pontszámhoz képest 8,45 %-val való csökkenést jelent.

4. ábra A gyerekek átlagos globális szorongási pontszámának változása a nyulas és a nyúl nélküli időszakokban az integráló és a többségi iskolában

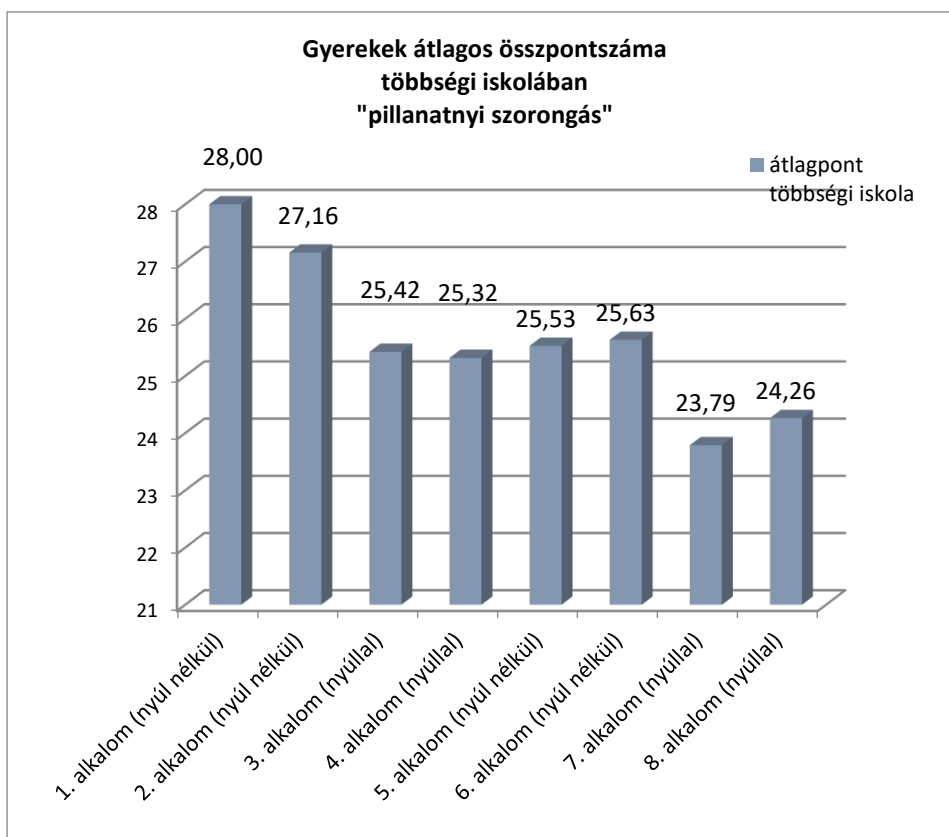

A 4. ábrán külön mutatjuk be a nyulas és a nyúlmentes időszakokban a globális szorongás értékeit a két osztályban. A többségi iskolában mind az állatasszisztált, mind a nyúl nélküli időszakokban is a „normál” kategóriába kerültek az értékek, ugyanakkor itt is megfigyelhető a szorongás szintjének csökkenése: a nyulas időszakokban a kiindulási értéknél 7,24%-al lett alacsonyabb. Az integráló osztályban a csökkenés mértéke több, mint két %-al volt nagyobb, mint a többségi iskolában (9,45%). A statisztikai elemzés kimutatta, hogy a globális szorongásnál tapasztalható különbségek szignifikánsnak bizonyultak ($p < 0,05$). Ezek alapján nagy biztonsággal állíthatjuk, hogy a nyúllal folytatott állatasszisztált foglalkozások alkalmasak a gyermekek hosszútávú (globális) szorongásának csökkentésére, így nagyban hozzájárulhatnak a pedagógusok eredményes munkájához.

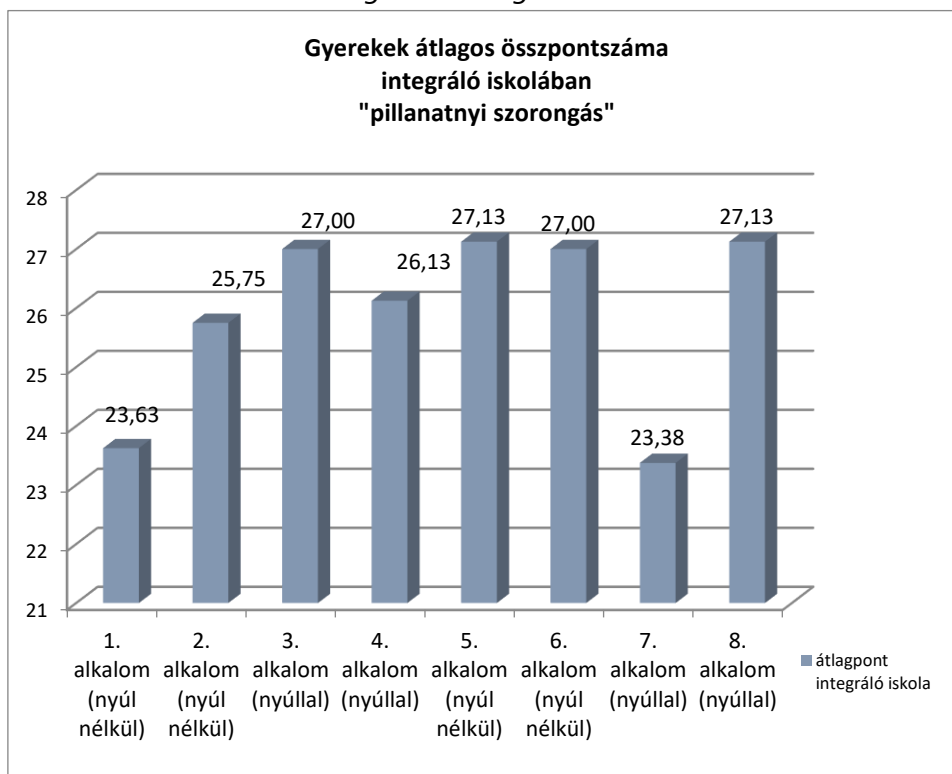
2.2. Rövidtávú (pillanatnyi) szorongás vizsgálata

A rövidtávú szorongás vizsgálatokor a többségi osztályban a pontszámok változása hasonló képet mutat (5. ábra), mint a globális szorongás esetén. Az integráló osztályban viszont ebben a témakörben nem sikerült semmilyen hatást kimutatni (6. ábra).

5. ábra A gyerekek átlagos pillanatnyi szorongási összpontszámának változása a többségi iskolában

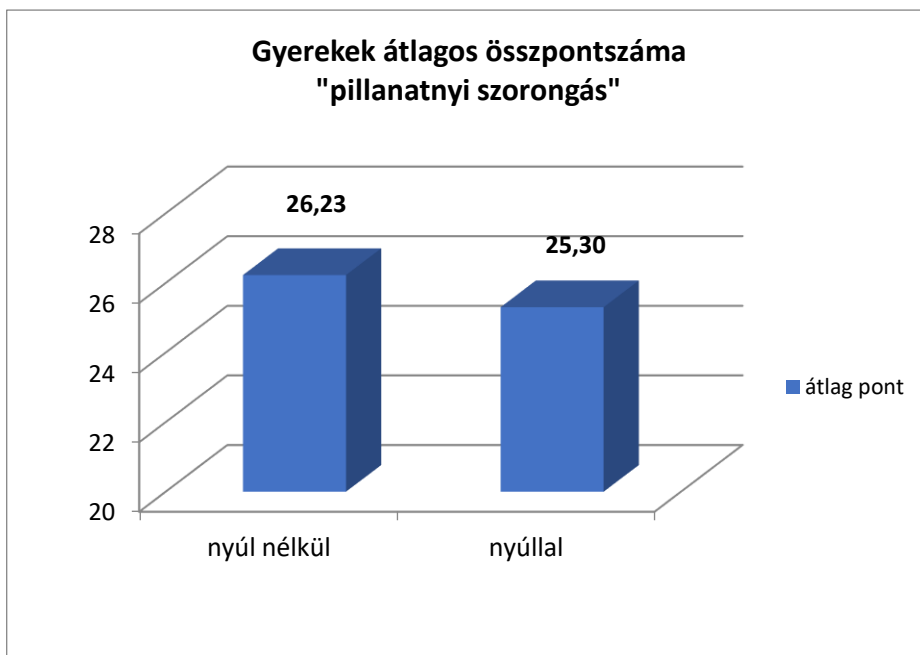

6. ábra A gyerekek átlagos pillanatnyi szorongási összpontszámának változása a többségi és az integráló iskolákban

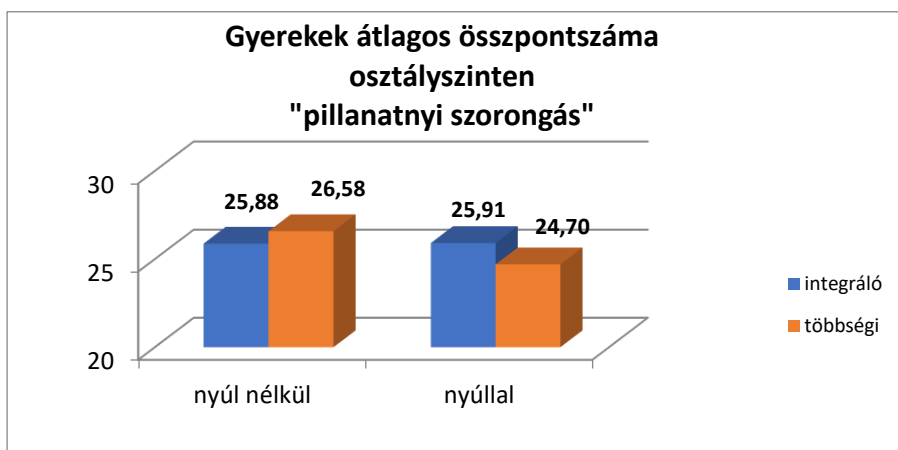

A két csoport összevont adatait (pillanatnyi szorongás) megvizsgálva, azt tapasztalhatjuk, hogy a nyúlmentes periódusokban az összes gyermek átlagában 26,23 pontot ért el a szorongás átlagos mértéke. A nyúllal asszisztált időszakokban ez az érték 25,30 pontra csökkent (7. ábra). Bár ezek az értékek sokkal alatta maradnak a globális szorongásnál mért értékeknek, de az azért ki lehetett mutatni, hogy a nyúl jelenléte ebben az esetben is csökkentette a gyermekek pontszámait a kiindulási pontszám 3,53 %-al. A két időszak közötti különbség nem volt szignifikáns.

6. ábra A gyerekek átlagos pillanatnyi szorongási összpontszámának változása a 7. nyulas ... és a nyúl nélküli időszakokban

8. ábra A gyerekek átlagos pillanatnyi szorongási összpontszámának változása a nyulas és a nyúl nélküli időszakokban az integráló és a többségi iskolában

A 8. ábrán külön mutatjuk be a nyulas és a nyúlmentes időszakokban a pillanatnyi szorongás értékeit a két osztályban. A többségi osztályban mindkét periódusban (nyúl nélküli és nyúllal asszisztált) időszakokban egyaránt a „normál” kategóriában volt a pillanatnyi szorongás értéke és hasonlóan a globális szorongáshoz, itt is csökkenést tapasztalhattunk a nyulas időszakokban (a kiindulási 26,58 pontról 24,70 pontra). Ezzel szemben az integráló osztályban a két időszakban gyakorlatilag megegyezett a mért átlagos pontszám, sőt minimális mértékben még emelkedett is (25,88 pontról 25,91 pontra).

Az integráló osztályban a fiúk és a lányok aránya megegyezett, míg a többségi osztályban nagyobb arányban voltak a lányok. Így a két iskola közötti különbségre a 9. ábra adhat magyarázatot. A fiúknál a pillanatnyi szorongásra nincsen hatással a nyúl jelenléte, míg a lányoknál a kiindulási pontszám 6,82%-ával csökkent a pontérték a nyulas foglalkozások hatására. Ez a különbség szignifikáns volt ($p < 0,05$).

9. ábra A nyulak hatása a pillanatnyi szorongásra a gyerekek nemétől függően

Következtetések

Kutatásunk alapján a nyúl-asszisztált tevékenység jótékony hatással volt az első osztályos tanulók szorongására. A globális szorongás esetében az állatasszisztált munka eredményessége a kiindulási értéktől függött. Átlagosan 8,45%-os csökkenést regisztráltunk, ami az integráló osztály 9,48%-os és a többségi osztály 7,24%-os pontszámcsökkenéséből adódott össze. Az integráló osztályba járó gyerekek a „szorongó” kategóriából a „normál” kategóriába kerültek.

A pillanatnyi szorongásnál a gyermekek neme jelentősen befolyásolta a nyulakra adott válaszokat és ebből (valamint a két osztály eltérő összetételéből) adódóan nem tudtunk ilyen egyértelmű hatást kimutatni.

Megállapítható, hogy a nyúl asszisztált beavatkozások alkalmasak voltak az általános iskolások szorongásos szintjének csökkentésére, javítva a pedagógusok oktatási tevékenységének hatékonyságát.

A további vizsgálatok során javasolható a nyulak stresszének behatóbb vizsgálata az állatasszisztált foglalkozások során, illetve a stressztűrőképességre és szelídségre való szelekció folytatása.

Források

- Brelsford, Victoria – Meints, Kerstin – Gee, Nancy – Pfeffer, Karen (2017) Animal-Assisted Interventions in the Classroom—A Systematic Review. *Int. J. Environ. Res. Public Health* 2017, 14, 669.
- Friedmann, Erika – Son, Heesook (2009) The human–companion animal bond: How humans benefit. *Vet. Clin. North Am. Small Anim. Pract.* 2009, 39, 293–326.
- Gee, Nancy – Fine, Aubrey – Schuck, Sabrina (2015) Animals in education settings: Research and Practice. In *Handbook on Animal-Assisted Therapy: Foundations and Guidelines for Animal-Assisted Interventions*, 4th ed.; Fine, A.H., Ed.; Academic Press: London, UK, 2015; pp. 195–210.
- Gee, Nancy – Griffin, James – McCardle, Peggy (2017) Human-Animal Interaction Research in School Settings: Current Knowledge and Future Directions. *Aera Open* 2017, 3, doi:10.1177/2332858417724346.
- Kazdin, Alan (2011) Establishing the effectiveness of animal-assisted therapies: Methodological standards, issues, and strategies. In *How Animals Affect Us: Examining the Influence of Human-Animal Interaction on Child Development and Human Health*; McCardle, P., McCune, S., Griffin, J.A., Maholmes, V., Eds.; American Psychological Association: Washington, DC, USA, 2011; pp. 35–52.
- Mallon, Gerald P. (1992) Utilization of animals as therapeutic adjuncts with children and youth: A review of the literature. *Child Youth Care Forum* 1992, 21, 53–67.
- Molnár Marcell – Takács István – Rudolf Zsófia – Molnár Tamás (2015) Examination the confidentiality of rabbits involved in animalassisted pedagogical work. In *Proceedings of the Conference of the Hungarian Ethological Society*, Kolozsvár, Hungary, 23–25 November 2015; p. 41.
- Pongrácz Péter – Altbäcker Vilmos (1999) The effect of early handling is dependent upon the state of the rabbit (*Oryctolagus cuniculus*) pups around nursing. *Dev. Psychobiol.* 1999, 35, 241–251.
- Rud, Anthony G. – Beck, Alan M. (2003) Companion animals in Indiana elementary schools. *Anthrozoös* 2003, 16, 241–251.
- Schlote, Sarah M. (2009) Animal-Assisted Therapy and Equine-Assisted Therapy/Learning in Canada: Surveying the Current State of the Field, Its Practitioners, and Its Practices. Master's Thesis, University of Victoria, Victoria, BC, Canada, 2009.

Tissen, Isabelle – Hergovich, Andreas – Spiel, Christiane (2007) School-based social training with and without dogs: Evaluation of their effectiveness. *Anthrozoös* 2007, 20, 365–373.

Waltner-Toews, David (1993) Zoonotic disease concerns in animal assisted therapy and animal visitation programs. *Can. Vet. J.* 1993, 34, 549–551.

Mező Katalin

A naturalista (természeti) területen kiemelkedő képességű személyek fejlesztése az állatasszisztációs foglalkozások által

Absztrakt

A naturalista (természeti) intelligencia megléte és színvonala – evolúciós pszichológiai szempontból – az emberré válás egyik legmeghatározóbb eleme, hiszen ezen képességterületek fejlettsége segíthette az ősöket a túlélésben, a természeti jelenségek értelmezésében és a gyakran rideg környezeti feltételek melletti boldogulásban. Napjainkban e képességterület szerepe egy kissé háttérbe szorult (köszönhetően a digitalizációnak vagy a nyelvi struktúrák szociális kapcsolatirányító szerepének), azonban továbbra is (és a rohamosan változó/romló környezeti feltételek mellett egyre inkább) szükség lesz azokra a személyekre, akik képesek a természeti környezetből érkező jeleket, mintázatokat, változásokat megfelelően értelmezni, azokra megfelelő válaszokat, megoldásokat keresni. Azoknak a személyek, akiknek a természeti területeken van kiemelkedő képessége, nagy szerepet játszanak a természettudományos jelenségek megfigyelésében, elméletek, felfedezések megalkotásában. Jelen tanulmány a naturalista (természeti) területen kiemelkedő képességű személyek azonosításával és fejlesztésével foglalkozik, egy speciális fejlesztési lehetőség, az állatasszisztált foglalkozások által adott lehetőségek kihasználása révén. A tanulmány részletesen bemutatja azokat a képességeket, sajátosságokat, amelyekkel a természeti jelenségek és a természet iránt különösen nyitott úgynevezett „nature smart” (természet okos) személyek jellemezhetőek. Majd elemezzük az állatasszisztált foglalkozásokban rejlő azon lehetőségeket, amelyek nem e foglalkozások megszokott céljai (például képességfejlesztés a képességhiányok vagy a nem megfelelő fejlődési ütem esetében; motivációfejlesztés stb.) szerint szerveződnek, hanem kifejezetten az átlagon felüli, kiemelkedő képességű gyermekek/tanulók fejlődésének elősegítését szolgálják.

Kulcsszavak: kiemelkedő képesség, tehetség, naturalista intelligencia, nature smart, állatasszisztáció

Abstract

The presence and development of naturalistic (natural) intelligence is one of the most crucial elements of becoming human from an evolutionary psychology perspective, as the

development of these skills may have helped ancestors to survive, interpret natural phenomena and thrive in often harsh environmental conditions. Nowadays, the role of this skill area has been somewhat overshadowed (thanks to digitalisation or the role of language structures in guiding social relations), but there will still be a need (and increasingly so in rapidly changing/deteriorating environmental conditions) for people who are able to interpret the signals, patterns and changes in the natural environment and to find appropriate responses and solutions. People who have outstanding skills in the natural domains play a major role in deciphering natural phenomena, theories and discoveries. The present study deals with the identification and development of persons with outstanding abilities in the naturalistic field, by exploiting a specific development opportunity offered by animal-assisted activities. The study will describe in detail the abilities and characteristics that characterise so-called "nature smart" persons, who are particularly open to natural phenomena and nature. It then analyses the potential of animal-assisted activities which are not organised according to the usual objectives of the activities (e.g. development of skills in the case of skill deficits or underdevelopment, motivation, etc.) but are specifically designed to promote the development of children/students with above-average and exceptional abilities.

Keywords: exceptional ability, talent, naturalistic intelligence, nature smart, animal assistants

Bevezető

Annak ellenére, hogy a természeti (naturalista) intelligencia a pszichológiai megközelítésekben Gardner 1999-es tanulmánya óta került fókuszpontba, be kell látni, hogy ezen intelligencia megléte már sokkal korábbról eredeztethető, s lényegében az emberré válás egyik legkorábbi bizonyítéka. A naturalista intelligencia ősi bizonyosságai könnyen tetten érhetők már az ősemberek életmódjában is, gondoljunk itt arra, hogy az őskori vadászó-gyűjtögető embereket a természeti intelligencia segíthette a túlélésben, a boldogulásban (például annak meghatározásában, hogy melyik növény és állat ehető és melyik nem, vagy annak ismerete, hogy melyik állattól kell félni és melyiktől nem); a környezettel, a növényekkel és az állatokkal kapcsolatos szimbiózis kialakításban valamint abban, hogy észrevegység a környezetükben lévő mintákat és a bekövetkezett változásokat. Azok az emberek, akik kiemelkedőbb képességekkel rendelkeztek a természeti jelenségek megértése terén egyfajta evolúciós előnyhöz jutottak, hiszen a természetes szelekció folyamatában azok az egyedek maradtak fenn, akik életképesebb, a változó környezeti hatásokhoz jobban alkalmazkodni tudó képességekkel rendelkeztek. Ez evolúciós pszichológiai szempontból egyben azt is jelenti, hogy a természetes szelekció azokat a viselkedéseket és gondolkodási folyamatokat részesíti előnyben, amelyek ökológiai nyomás alatt szelektív előnyhöz juttatják az egyént (Barkow et al. 1992), így a „természet okos

(nature smart)” (Gardner 1995; Tekiela – Shanberg 1995) emberek előnyt élvezhetnek a kevésbé jó képességű társaikhoz képest.

Az évezredek alatt az emberi agy képessé vált az adott környezeti feltételekhez való alkalmazkodásra, melynek hatására különböző, az adott időben és az adott körülményekhez igazodni képes neurológiai és pszichológiai képességek kerültek előtérbe a megismerési folyamatok során. Míg feltételezhető, hogy az ősidőkben a kimagasló természeti és a motorikus képességek birtoklása volt az elsődleges életfenntartó forma, addig napjainkban a nyelvi képességek, a matematikai képességek és az interperszonális képességek kerülnek előtérbe (v.ö. Európai Unió Tanácsa, 2018 által ajánlott 21. századi kulcskompetenciák⁹⁷). Emellett vizionálható, hogy a digitalizáció és a Mesterséges Intelligencia előre törésével a digitális képességek egy egészen új iránya és a versenyképes konnektivitás lesz a jövőbeli túlélés záloga, melyben vélhetően egyre kevesebb szerepet kap a korábban oly fontos természeti (naturalista) intelligencia (holott a túlélés továbbra sem képzelhető el ennek hiányában).

1. A naturalista intelligencia területén kiemelkedő képességű személyek

A naturalista intelligencia fogalmának elterjesztése egyértelműen Howard Gardner nevéhez köthető, aki az 1983-ban megalkotott többszörös intelligenciák⁹⁸ elméletében megjelenő hét területet⁹⁹ egészítette ki ezzel az újabb területtel. Gardner, hisz abban, hogy az intelligencia, több mint az elme egyetlen tulajdonsága, olyan „bio-pszichológiai potenciál az információ feldolgozására, amelyeket kulturális környezetben lehet aktiválni problémák megoldására vagy olyan termékek létrehozására, amelyek értéket képviselnek egy kultúrában. (Gardner 1999: 33–34)”. Tanulmányában kifejtette, hogy az intelligenciákra potenciálként tekint, utalva annak folyamatosan változó és fogékony természetére, s ezáltal (is) megkülönbözteti az elméletét azoktól az IQ alapú megközelítésektől, amelyek az emberi intelligenciát állandónak és veleszületettnek fogják fel. Ugyanakkor fontos azt megjegyezni, hogy Gardner nem utasította el az általános intelligencia (g-faktor) létét és nem vitatja a genetikai és a környezeti hatások központi szerepét, azonban a személyes kutatói érdeklődése pont a g-faktorra nem kiterjedő intellektuális folyamatok megismerésére irányult, ezért ezen vizsgálatok korrelációját nem tartotta fontosnak (Gardner 1995:203).

⁹⁷ Az Európai Unió Tanácsa által kiadott az egész életen át tartó tanuláshoz szükséges kulcskompetenciákról szóló keretrendszerben 8 kulcskompetencia jelenik meg, melyek az életben való boldoguláshoz elengedhetetlenek. Ezek a következők: 1) írás-olvasási kompetencia, 2) többnyelvűségi kompetencia, 3) matematikai kompetencia, valamint a természettudományokkal, a technológiával és a műszaki tudományokkal kapcsolatos kompetenciák, 4) digitális kompetencia, 5) a személyes, a szociális és a tanulás elsajátítására vonatkozó kompetencia, 6) állampolgári kompetencia, 7) vállalkozói kompetencia, 8) a kulturális tudatosság és kifejezőkészség kompetenciája.

⁹⁸ Fontos kiemelni, hogy Gardner szándéka szerint többszörös intelligenciákról (multiple intelligences) és nem többszörös intelligenciáról ír, csak Magyarországon gyakran tévesen használják a szerző által használt fogalmat.

⁹⁹ Howard Gardner eredeti többszörös intelligenciák elméletében (1983) először hét terület jelent meg: 1. nyelvi-verbális, 2. matematikai-logikai, 3. vizuális-térbeli, 4. zenei, 5. testi-kinesztéziás, 6. intraperszonális, 7. interperszonális. Ezt egészítette ki a 8. természeti – naturalista területtel, valamint vizsgálat alá helyezte a 9. egzisztenciális, 10. spirituális területeket is (de e két utóbbit nem támasztotta alá) (v.ö. Checkley,1997)

Gardner – elsősorban pszichológiai beállítódású – kritikusai (például Sternberg, 1983, 1991; Eysenck, 1994) szerint az elmélet egyik legfőbb támadási felülete pont az, hogy Gardner valójában nem az intelligencia definíciójának értelmezési lehetőségét bővítette ki, hanem megtagadja az intelligencia hagyományos konceptuális keretét, és úgy használja az intelligencia kifejezést, mint mások a képesség fogalmat (e kritikák részletes összefoglalóját lásd: Dezső 2021). Ezeknek a megállapításoknak valóban van igazságtartalma, azonban pedagógiai szempontból Gardner elmélete mégis jó kiinduló, s alapul szolgálhat a kiemelkedő képességek azonosításához, így például a természet iránt kifejezetten érdeklődő, a naturalista területen kiemelkedő képességűek identifikációjához és fejlesztéséhez is.

Gardner szerint a naturalista intelligencia, az a képesség, mely segítségével az egyén ismeri a természeti környezetét, és jól viszonyul ahhoz; magában foglalja a környezet elemeinek kategorizálási képességét és a környezetből való tanulás képességét. A természeti területen kiemelkedő képességeket mutató személyek esetében Gardner számos megkülönböztető jegyet felsorol, mely lehetőséget ad a természet és a természeti jelenségek iránt nyitottabb gyermekek/tanulók azonosítására. Az ezen a területen jobb képességek felelősek a természetben lévő minták érzékelésért, észleléséért és fokozza az egyéni érdeklődést az emberi viselkedés, vagy más fajok viselkedése, szokásai vagy élőhelye iránt. E terület fejlettségére utalhat, hogy gyakran már kora gyermekkorban megjelenő kötődés jelenik meg a külvilághoz vagy bizonyos állatokhoz, növényekhez. A természeti területen kiemelkedő képességűek nagy nyitottságot éreznek az állatokkal vagy természeti jelenségekkel foglalkozó tárgyak, műsorok és történetek iránt. Jelentős érdeklődést mutatnak az olyan témák iránt, mint a biológia, állattan, medicina, botanika, geológia, meteorológia, paleontológia, antropológia vagy csillagászat.

Hasonlóan gondolkodott Tirri és Nokelainen (2007) is, akik a környezeti (environmental) intelligencia három fő kategóriáját különböztették meg: 1) természet iránt szeretet; 2) természetvédelem; 3) környezetbarát fogyasztói szokások. Az első kategória a természet iránti szeretet célja, hogy megragadja az egyén természetben való jelenlét iránti elismerését (például csak csendben ülve észrevenni a természet világának finom különbségeit; megfigyelni a természetes változásokat, összefüggéseket és mintákat). A második kategória a természetvédelem és az állatok jogainak védelme, melynek célja, hogy megragadja a természet és az állatok iránti szeretetet és a szenvedélyt, és mindent megtegyen a védelme érdekében. A harmadik kategória a környezetbarát fogyasztói szokások, melynek célja, hogy megragadja az egyéni lehetőségeket az ökológiai érzékenység iránt, megértve azt a tényt, hogy „az ember és az összes többi lény összekapcsolódik egy összetett ökoszférában” (Morris 2004:164 idézi Tirri és Nokelainen, 2007).

2. „Nature smart” – „Természet okos” személyek

A „természet okos” személyek, a természet szerelmesei. Egészen a korai éveiktől kezdve tisztában vannak környezetükkel és környezetükben bekövetkezett változásokkal, akkor is, ha ezek a változások csak egészen apró, jelentéktelen mértékben történnek meg. Ez a

tudatosság az érzékelésük és az észlelésük magasan fejlett szintjének köszönhető. A magasabb szintű észlelési folyamataik segítik őket abban, hogy gyorsabban vegyék észre a hasonlóságokat, különbségeket és környezetük változásait, mint mások.

Jellemzőik Glock és mtsai (1998) alapján:

- nagyon jól érzik magukat a szabadban, sőt ott érzik legjobban magukat.
- tudatában vannak a természeti környezetük jellemzőivel és határozott kapcsolatot éreznek a természettel.
- vonzódnak a természetes élőhelyek, például az erdők, sivatagok, óceánok/tavak vagy patakok, vizes élőhelyek iránt.
- megújulnak a természetben, feltöltődnek.
- képesek megkülönböztetni a különböző növény- és állatfajokat, felismeri a mintákat és színeket.
- éles megfigyelőképességgel rendelkeznek és türelmesen figyelnek.
- elégedettséget éreznek a virágok, fák, kőzetek és ásványok, dinoszauruszok, madarak, vulkánok, felhőképződmények stb. nevének megtanulásakor.
- szívesen felfedezik és megérintik a szabadban lévő dolgokat, beleértve a „csúnya, ragadós, koszos, mocskos dolgokat”, nem félnek bepizkolni a magukat.
- könnyen megértik és meg tudják magyarázni a természeti jelenségeket.
- jó érzéssel ismerik fel a részleteket, észreveszik és örülnek a természet legapróbb ajándékainak.
- örömmel és sikeresen kertészkednek.
- jellemzőjük a háziállatok gondozása, a kóbor állatok hazahozatala, ápolása.
- madáretetőket és más etetőállomásokat állítanak fel az állatok számára.
- örömeiket lelik abban, ha könyveket olvasnak és műsorokat néznek az állatokról és az ökoszisztémákról.
- szívesen használnak és készítenek eszközöket, hogy többet tudjanak meg a természeti környezetről (például pillangóhálók, víz- és talajminőség-vizsgáló készletek, nagyítók, mikroszkópok, vadlesők).
- érdeklődnek, és figyelik a természet ciklikus mintáit, mint például az árapály, az évszakok, a holdfázisok és az éghajlat.
- szívesen gyűjtenek köveket, leveleket, virágokat, kagylókat, tollakat stb.
- az állatkerteket, farmokat, vadsparkokat, akváriumokat és állatkereskedéseket, állatokkal kapcsolatos szolgáltató helyeket (pl. lovas szolgáltatóhelyek – Müller et al. 2019) "különleges helyeknek" nevezik.
- élvezik a szabadban végzett szabadidős tevékenységeket, például a túrázást, a sziklamászást, a sífutást, a kempingezést, a vitorlázást, a bújárást stb., idejük nagy részét felfedezéssel töltik.
- rácsodálkoznak a körülöttük látott dolgokon, és végtelenül sok kérdést tesznek fel azzal kapcsolatban, amit megfigyelnek.

3. Kiemelkedő képesség vagy tehetség

Hazánkban a gardneri intelligencia területeket gyakran tekintik kijelölt tehetségterületeknek, melyek a tehetségfejlesztő programok irányvonalai. Így jelenik meg a természeti tehetséggondozás is a programok között.

Jelen tanulmányban végig a kiemelkedő képességű személyek kifejezés használatára kerül sor, nem véletlenül! Sokan, a „nature smart” részben felsorolt jellemzők alapján, már tehetséggondozásról vagy tehetségekről beszélnének, holott valójában legfeljebb jellemzők felsorolásáról, attitűdökről esetleg képességekről volt szó. Pedagógiai körülmények között, többnyire jószándéktól vezérelve, a tehetséget gyakran azonosítják a kiemelkedő, olykor már a jó (átlagos) képességgel is (s ezáltal válik félreértelmezetté a tehetség szó). Azonban a tehetség nem írható le egyszerűen az egy adott területen megnyilvánuló kiemelkedő képességgel, ahogyan a kiemelkedő képességgel rendelkezőkből sem feltétlenül lesznek tehetségek (részletesebben: Mező 2022). Amennyiben a bármely területen megmutatkozó kiemelkedő képességet tehetségként értelmezik, abban az esetben egytényezősé degradálják a tehetségfogalmat (azaz tehetség=kiemelkedő képesség). Az egytényezős megközelítések (például Terman 1925; Scheifele 1953) napjainkban már ritkán kerülnek felszínre, mivel bebizonyosodott, hogy többnyire vagy túl specifikusak vagy túl általánosítóak (lásd például tehetség =kimagasló intelligencia vagy tehetség=kreativitás).

Ahhoz, hogy az egyén individuális (és nem a kollektív-szociális) szempontból tekintve igazi tehetséggé – Czeizel (1997) szóhasználatában tálentummá váljon – a kiemelkedő képesség mellett legalább két dolog szükséges. Renzulli (1979) három körös modellje kitűnően szemlélteti ezt: a tehetség 1) átlagon felüli képesség; 2) feladat iránti elkötelezettség; 3) kreativitás együttese. Bármely elem hiánya megakadályozza a tehetség felszínre kerülését.

A motiváció és a kiemelkedő képesség viszonya: hiába van egy személynek kiemelkedő képessége, ha nincs kellő motiváltsága (feladat iránti elkötelezettsége) egy tevékenység végzéséhez, nagy valószínűséggel a kiemelkedő képesség megmarad a jó képességek szintjén. Egy személy akár évekig gyakorolhat egy-egy tevékenységet – ezáltal átlagon felüli képességekre tehet szert –, még sem lesz belőle tehetség, ha ezt a tevékenységet nem a belső motiváció, belső hajtóerő vezérli. A feladat iránti elkötelezettség belső motivációt, elhivatottságot jelent, azaz nem azért végzi a személy az adott tevékenységet, mert valaki azt mondta neki vagy megdicsérik, megjutalmazták érte (külső motiváció), hanem mert örömet leli benne, és amikor csak teheti, azzal szeret foglalkozni. Ha ez nem alakul ki az egyénben, akkor nincs meg a kellő alap a tehetséghez. Egy példával szemléltetve: az az egyén, aki általános iskolában 8-10 éven át tanult lovagolni, valószínűleg jó (az átlagnál jobb) képességekkel fog rendelkezni e tekintetben. Ha esetlegesen versenyekre viszik, fellépései vannak, akkor gyakran a külső motiváció segítségével hajtják az előre haladását. Ugyanakkor gyakori, hogy ugyanez a személy az évek múlásával is megmarad szabadidős lovasnak (és nem lesz belőle világhírű díjugrató, élsportoló), mert például abbahagyja a gyakorlást, elveszti vagy más irányba tereli az érdeklődését. Mivel nincs meg a továbblépéshez

szükséges kellő motivációja, a kiemelkedő képességből nem lesz realizálódó tehetség (még akkor sem, ha korábban ezt a kifejezést aggatták rá).

A kreativitás és a kiemelkedő képesség viszonya: hiába van egy személynek kiemelkedő képessége, ha nincs kellő kreativitása (alkotásra való képessége) egy tevékenység végzéséhez, nagy valószínűséggel a kiemelkedő képesség megmarad a jó képességek szintjén. A kreativitás talán még meghatározóbb a tehetség szempontjából, mint a motiváltság. Guilford szerint „a kreativitás alkotóképességet, teremtőképességet jelent, amely során a különféle képességek szerveződése lehetővé teszi az elszigetelt tapasztalatok összekapcsolását, újszerű értelmezését és új formában történő megjelenését” (Guilford 1950: 144.) A kreativitás által lesz képes az egyén újszerű, a korábbiaktól eltérő (ezáltal kiemelkedő) meglátások, ötletek, alkotások létrehozására. A kreativitás a legmeghatározóbb abból a szempontból, hogy tehetséggé válik-e a személy vagy sem. Gondoljunk arra például, hogy számtalan gyermek végez megfigyeléseket természetbúvárként, vagy szeret kísérletezni, mégsem lesz belőle Charles Darwin, aki megalkotta és leírja az evolúció elméletét a Fajok eredete című művében. Hogy miért? Azért, mert a legtöbb kiemelkedő képességű személy, nem rendelkezik kellő önálló, másoktól teljesen eltérő kreativitással, amellyel az ismeretek között megtalálja az összefüggéseket, vagy felfedezze azokat a kutatási vagy alkotási réseket, amellyel az eddigiektől teljesen újat, eredetit alkothat.

Összegezve: a tehetség kifejezés használatával érdemes óvatosan bánni, különösen a fejlesztő programok első szakaszában például az óvodai, vagy általános iskolai fejlesztések során. Amit általában lehet azonosítani és fejleszteni egy-egy területen, azok a kiemelkedő (az átlagtól jobb) képességek, hiszen erre többféle pedagógiai-pszichológiai diagnosztikai eszköz, megfigyelés, fejlesztő program stb. rendelkezésre áll. A belső motiváció kitartást – években, még inkább évtizedekben mérhető, olykor életre szóló elkötelezettséget – jelent, amit a korai (óvodai, iskolai programok) többnyire nem tudnak nyomon követni, hiszen a természetes életkori váltások ezt nem teszik lehetővé (kivéve, ha nem a hagyományos közintézményes keretekhez kötött a fejlesztés). Így a tehetség „feladat iránti elköteleződés” kritériumának meglétét nehezen lehet ellenőrizni. Az eredeti, originális, a másoktól eltérő kreativitás sem minden esetben azonnal megnyilvánuló, s ráadásul a személy kreativitásának megítélése függ a környezet befogadóképességétől és a bírálók megítélésétől (bővebben: Mező 2017). Ebből következően az általános, több személy számára nyújtott, főként korai (óvodai, iskolai) fejlesztő programok esetében célszerű inkább a kiemelkedő képességű gyermekek/tanulók fejlesztéséről beszélni, s a tehetséggondozás, tehetségfejlesztés kifejezést azokra a programokra használni, amelyek vagy a manifestálódott tehetségek támogatását szolgálják vagy egyéni (esetleg kiscsoportos formában) több éven, évtizeden át folyamatosan (életútkíséréssel) biztosítják a személyben rejlő tehetség kibontakozását.

4. A naturalista (természeti) területen kiemelkedő képességű személyek fejlesztése az állatasszisztációs foglalkozások által

A természeti jelenségek iránt nyitott, érdeklődő gyermekek/ tanulók viszonylag könnyen felismerhetők a többiek között, mivel ők azok, akik többnyire imádják a biológia, földrajz

tárgyakat; állandóan az állatokról, növényekről beszélnek; évszaktól függetlenül a szabadban tartott órákat tartják a legjobbnak; sokat kérdeznek a környező világ megértése céljából stb. Ahhoz, hogy megtaláljuk közöttük, a valóban kiemelkedő képességűeket fontos, hogy elősegítsük az érdeklődési kör felszínre kerülését és speciális mederben tartását, ezáltal megteremtve annak a lehetőségét, hogy a személy a saját területén szakértővé, témaspecialistává válhasson. Ehhez különösen nagy hangsúlyt kell fektetni az élményalapú tapasztalati tanulásra (Mező, 2015), a közvetlen tanulási tapasztalatok megteremtésére. A naturalista területen kiemelkedő képességűek fejlesztése során alkalmazható általános módszerek:

- megfigyelés, szabály- (törvény)alkotás: multimodális érzékelés-észlelés (Mező - Mező 2019) biztosítása. Konkrét természeti helyzetek, változások megfigyelése (állatok, növények, időjárás, természeti jelenségek, madarak vándorlása, tengeráramlás, felhők, jégesők stb.), autodidakta módon (esetleg minimális segítséggel) megvalósuló értelmezése, feldolgozása. Az ökológiai elvek működés közbeni észrevétele (például a növényi vagy állati anyagok idővel történő bomlása, évszakok, hónapok, napszakok szerinti változások stb.). A valós természeti környezetből adatok detektálása, összefüggések felismerése.
- gyűjtés, osztályozás, kategorizálás: fotódokumentáció, mozgókép vagy konkrét gyűjtés által növények, levelek, bogyók, madarak, tollak, fészkek stb. osztályozása, azonosítása és kategorizálása, rámutatva a természetben lévő hasonlóságokra és különbségekre. Természetben megtapasztalható jelek (pl. hangok, szagok, illatok, színek, fényjelenségek, időjárási helyzetek stb.) csoportosítása, rangsorolása, szétválasztása, összeadása a megfigyelt jellemzők szerint ösztönözve az egyéni meglátások, megállapítások felszínre kerülését.
- közvetlen munkavégzés és tanulás a természeti környezetben: növények termesztése (növények, kertek, erdők létrehozása és gondozása). Tanösvények, tankertek, kilátók, szabadtéri tantermek kialakítása. Túrakon, kirándulásokon való részvétel. Állattenyésztéssel, állatgondozással kapcsolatos munka és tanulási tapasztalatok biztosítása. Zoopedagógiai lehetőségek kihasználása.
- felfedezés, feltárás, ásatás, hipotézisalkotás: előfeltevések alapján konkrét, minél önállóbb felfedezések lehetőségének biztosítása. Újrafelfedeztetés módszere (Mező 2021), újabb törvényszerűségek felfedeztetésére törekvés. Ásatásokon, feltárásokon való részvétel. Terepmunka. Múzeumpedagógiai aktivitások (Mező és Mező, 2020).
- dokumentáció, az eredmények rögzítése: folyamatos megfigyelési napló, természetnapló vezetésére ösztönzés. Terepmunka eredményeinek, adatainak vezetése, rögzítése naplóban, blogban, spotokban, kisfilmekben, dokumentumfilmekben, fényképekben, videóknak. A megfigyelés során rögzített adatok pontos regisztrálásnak elsajátítása (például szín, forma, méret, élethely, különleges jellemzők, egyediségek stb.). Természetrajzok készítése, vázlatolása. Változások, szakaszok, fázisok, metamorfózisok, átalakulások dokumentálása.

- modellezés: méretarányos vagy kicsinyített változatok mérése vagy rajzolása. Növények, állatok vagy természeti jelenségek szimulációja. Szimulált világalgatózás, a szimulált világ és a megismert világ összehasonlítása.

Ezeknek a módszereknek a beépítésével az állatasszisztációs foglalkozások is kitűnő terepei lehetnek a naturalista területen kiemelkedő képességű személyek képességfejlesztésének.

Az állatasszisztált foglalkozások esetében az alapfogalom három elemből áll: 1) első egység, maga az állat, amely lehet kutya, ló, macska, nyúl, pók, egyéb ízeltlábú vagy egyéb állatfaj. A választás során az adott lehetőségeket és a fajtól függően kiváltott sajátos hatást kell figyelembe venni. 2) A második egység az asszisztált, mely utal arra, hogy az állat alanya, segítője, „eszköze”, motiválója a foglalkozásoknak. 3) A foglalkozások kifejezés pedig a megvalósítható programok sokrétűségét, változatosságát jelzi. (Fine 2000, Köböl és Topál, 2012).

Az állatasszisztációs foglalkozások során az állatok célzott és tudatos bevonása történik a gyógyítás, az oktatás-nevelés, a fejlesztés, az életminőség javításának folyamatába (Köböl, Hevesi és Topál, 2013). Az állatasszisztációs foglalkozásokat jellemzően a gyógypedagógia, fejlesztőpedagógiai értelemben eltérő fejlődési ütemű gyermekek/tanulók fejlesztése során veszik igénybe, illetve időnként előfordulnak olyan programok is, melyek a felelős állattartást, múzeumpedagógiai foglalkozások megvalósítását, idegen nyelv oktatást, érzékenyítést vagy az integráció elősegítését tűzik ki célul. A kiemelkedő képességű gyermekek tanulók naturalista intelligenciájának fejlesztési lehetősége azonban eddig nem került felszínre, holott a kapcsolódási pont nyilvánvaló.

Ezeknél a gyermekeknél/tanulóknál már nem a hagyományos értelmű (az állatasszisztációs foglalkozások során egyértelmű) képességfejlesztés, motiváció lesz az elsődleges (bár kétségtelenül ez is felszínen van), hanem egy magasabb szintű ismeretátadás, tudásbővítés lehet a cél (ezáltal elérve az erős oldalak további fejlődését).

Néhány példa arra, hogy milyen tartalmak jelenhetnek meg a kiemelkedő képességű gyermekek/tanulók fejlesztésében egy állatasszisztációs foglalkozás keretében (szándékosan függetlenül attól, hogy milyen állat – kutya, ló, macska, nyúl, teknős, ízeltlábú stb. a foglalkozásba bevont társállat):

1) Állattan vagy zoológia – az állatok rendszerezésével, állatfajok és közösségeik megismerésével foglalkozó ismeretek. Ezen belül:

- Állatrendszertan: az állatok rendszertani elhelyezése, a fajra jellemző sajátosságok gyűjtése, rendszerezése, kategorizálása.
- Állatélettani és vagy állatgenetikai ismeretek az érdeklődők számára.
- Etológia: az állatok viselkedésének megfigyelése, megismerése és értelmezése. Ebbe beletartozhat az állat mozgásában, testfelépítésében, anyagcseréjében végbemenő változások figyelemmel kísérése, vagy a megfigyelő által szabad szemmel nem látható, csak különböző vizsgálati módszerek (például méretvétel, mikroszkopikus elemzés stb.) segítségével nyomonkövethető kutakodás. Az

állatok viselkedésében megjelenő genetikailag rögzült (öröklött), és a tanult viselkedések elemzése. Az állati viselkedések megváltoztatására irányuló minél önállóbban kivitelezett kísérletek. Normális, a fajra, fajtára jellemző viselkedések, valamint az ettől eltérő viselkedési zavarok és a nem kívánt viselkedések kezelésének módjai. A tanult viselkedések kialakításának folyamataiban való aktív, tapasztalati részvétel, a folyamat gondos rögzítése naplók, rövidfilmek, dokumentumfilmek, természetfotók stb. által.

- Állatföldrajz: az állatok földrajzi elhelyezkedésével, elterjedésével kapcsolatos ismeretek, egyes területek állatvilágával, faunájával foglalkozó oknyomozás.
- Ősállattan: a paleozoológia felé terelés is lehetséges (gondoljunk például a Hyracotheriumszerű, róka nagyságú, erdőlakó őszállatokra melyből kialakult a mai háziállatunk, a ló, az e területen érdeklődő személyek kifejezetten nagy érdeklődéssel vetik bele magukat a paleozoológiai kutakodásokba).

2) Társállattartás – a társállattartással, az állattartással, állattenyésztéssel, állatgondozással kapcsolatos gyakorlati, közvetlen tapasztalatok biztosítása. Az ember-állat kapcsolatának elemzése (Lovas Kiss 2022). Az állat hatásainak megfigyelése és értelmezése az ember pszichológiai, élettani jelenségeire. A társállat szerepe az egyén fizikai, mentális állapotának kialakításában.

3) Ökológiai – környezettani, környezetbiológiai ismeretek nyújtása. Kísérletezés egy-egy kiragadott jelenség - például az állat, társállat ökológiai lábnyoma és annak csökkentése – terén. Terepi kutatások, állatok élettere, csökkenő élettér hatása stb. témákban. Biológiai alapjelenségek hatásainak modellezése a társállatokra pl. mozgásszegény életmód és a kutyák obesitásának kapcsolata stb.

Mindezek csak kiragadott példák a számtalan jól alkalmazható, különösen az erős oldalak további támogatását, a konkrét érdeklődési területeken kialakuló jelentős eredmények elősegítését célzó állatasszisztált fejlesztési lehetőségek közül. Az állatasszisztációs foglalkozásokon való részvétel a kiemelkedő képességű gyermekek/tanulók esetében akkor éri el a célját, ha kialakulnak a résztvevőkben konkrét érdeklődési területek (pl. etológus, biológus, zoológus), vagy ha kutatásra alkalmas kérdések merülnek fel bennük, olyan kérdések, amelyek életre szólóan és szenvedélyesen meghatározhatják egy-egy témához való elköteleződésüket, és ha új, eddig megválaszolatlan gondolatok, tevékenységek irányába terelik őket.

Összefoglalás

A kimagasló természeti intelligenciával, képességekkel rendelkező személyek ugyanúgy az élet és a tudomány csodabogarai, mint azok a témák, amelyekkel szeretnek foglalkozni. Fejlődésük és kibontakozásuk elősegítéséhez csak egyetlen terep biztosítása szükséges, ami nem más, mint maga a természet. Ha már gyermekkorban teret adunk annak, hogy ezek a személyek valódi természetes közegben lehessenek – akár a köznevelési intézmények zárt terei helyett a természetben megtartott tanórákkal, foglalkozásokkal (például a külső terepi órák tartásával, erdei iskolákkal, kihelyezett élőhelyi kalandozásokkal, outdoor pedagógiák

alkalmazásával), vagy megfordítva: lehetőséget adunk a természet betörésének a közintézményekbe (például az állatok órai 'állatasszisztációs' foglalkozásokon való részvételével vagy viváriumok, terráriumok, laboratóriumok felállításával) – egy jelentős lépést tettünk afelé, hogy a kiemelkedő képességek később valódi tehetségekké érhessenek. A természeti területen kiemelkedő képességeket mutatók között nagy eséllyel találkozhatunk a természettudományok terén alkotó tudósokkal, egyetemi kutatókkal, agrár-, környezet- és erdőmérnökökkel, a megújuló energia és a fenntartható fejlődés aktivitásaival és a megoldások felfedezőivel, az állatokért fennmaradáséért küzdő zoológológusokkal és állattenyésztőkkel, a természeti jövő hírnökeivel... Fontos, hogy már gyermekkortól kezdve tudatosan, a saját érdeklődésükhöz igazodóan fejlesszük, támogassuk őket.

Források

- Barkow, Jeromme. H. – Cosmides, Leda, – Tooby, John (Eds.). (1992): The adapted mind: Evolutionary psychology and the generation of culture. Oxford University Press.
- Checkley, Kathy (1997): The first seven . . . and the eighth intelligence: A conversation with Howard Gardner. Educational Leadership: Teaching for multiple intelligences. ASCD V.55, #1, September. 8-13.
- Czeizel Endre (1987): Sors és Tehetség. Minerva Kiadó, Budapest.
- Darwin, Charles (1905): A fajok eredete. Vass, Budapest.
- Dezső Renáta Anna (2021) Többszörösen vitatott többszörös intelligenciák. Tudásmenedzsment 22. (1.). 94-110. DOI: 10.15170/TM.2021.22.1.5
- Európai Unió Tanácsa (2018). A Tanács Ajánlása (2018. május 22.) az egész életen át tartó tanuláshoz szükséges kulcskompetenciákról. (EGT-vonatkozású szöveg) web: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604\(01\)&from=SV](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604(01)&from=SV) Megtekintés ideje: 2023.01.30.
- Eysenck, Michael W. (1994): Intelligence. In M. W. Eysenck (Ed.). The Blackwell dictionary of cognitive psychology (pp. 192–193). Blackwell Publishers.
- Fine Aubrey H. (ed.) (2000): Handbook of animal assisted therapy. Theoretical foundations and guidelines for practice. San Diego, CA Academic Press
- Gardner, Howard (1983). Frames of Mind: A Theory of Multiple Intelligences. New York: Basic Books.
- Gardner, Howard (1995). Reflections on Multiple Intelligences. Phi Delta Kappan, 77, 200.
- Gardner, Howard. (1999). Intelligence reframed: Multiple intelligences for the 21st century. New York: Basic Books.
- Glock, Jenna – Wertz, Susan – Meyer Maggie (1998). Discovering the Naturalist Intelligence: Science in the Schoolyard. Zephyr Press, London.
- Guilford, Joy Paul (1950): Creativity. American Psychologist, 5, 444–454.

Köböl Erika – Hevesi Tímea Mária – Topál József (2013): .Állatassisztált foglalkozások. Mentorháló, JGYPK, Szeged.

Köböl Erika – Topál József (2012): Játék vagy munka? A kutyás terápia lehetőségei a tanulásban akadályozott gyermekek fejlesztésében. Gyógypedagógiai Szemle ,40.(2.). 159-169.

Lovas Kiss Antal (2022): Nem kutyásnak való vidék?: A kutyatartás városantropológiai nézőpontból. In Bali, János; Papp, Richárd; Povedák, István; Szász, Antónia; Tomory, Ibolya (szerk.). Antropológia – Gondolkodás – Alkotás: A. Gergely András köszöntése 70. születésnapja alkalmából. Budapest, Magyarország: Magyar Kulturális Antropológiai Társaság (MAKAT). 485-498.

Mező Ferenc (2021): Felfedeztetéses tanulást segítő gyakorlatok az OxIPO-modell alapján. OxIPO – interdiszciplináris tudományos folyóirat, 2021/3, 83-97. doi: 10.35405/OXIPO.2021.3.83

Mező Katalin (2015): Kreativitás és élménypedagógia. Debrecen, Magyarország : K+F Stúdió ISBN: 9786155267079

Mező Katalin (2017): A kreativitás időbeli aspektusai. Debreceni Egyetem, Humán Tudományok Doktori Iskola, Debrecen.

Mező Katalin (2022): Az állatassisztációs foglalkozások felhasználási lehetőségei a tehetség gondozásban. In Lovas Kiss Antal (szerk.). Az ember-állat kapcsolat perspektívái : Antrozoológiai konferencia : absztraktkötet. Debrecen, Magyarország : Debreceni Egyetem p. 14

Mező, Katalin – Mező, Ferenc (2019):.Az OxIPO-modellen alapuló képességfejlesztés. In: Pálfi, Sándor (szerk.) Kora gyermekkori nevelés, család és közösségek = Early childhood education, families and communities : A Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Gyógypedagógiai Kara által szervezett EECERA 2018 Konferencia Debrecen, Magyarország : Didakt. 77-86.

Mező Katalin – Mező Ferenc (2020): A múzeumpedagógia és a tehetség gondozás lehetőségei egy virtuális múzeumban. Különleges Bánásmód - Interdiszciplináris folyóirat, 6(3), 89–99. doi: 10.18458/KB.2020.3.89

Müller Anetta – Bács Zoltán – Bácsné Bába Éva – Oláh János – Pfau Christa – Molnár Anikó (2019): Lovas szolgáltató létesítmények összehasonlító elemzése az Észak-alföldi régióban. International Journal of Engineering And Management Sciences / Műszaki és Menedzsment Tudományi Közlemények 4 : 3. 79-93. Doi: 10.21791/IJEMS.2019.3.8

Renzulli Joseph (1979): What makes giftedness: A reexamination of the definition of the gifted and talented. Ventura (California), Ventura County Superintendent of Schools Office.

Scheifele, Marian (1953): The gifted child in the regular classroom. New York, Bureau of Publications, Teachers College, Columbia University.

Sternberg, Robert J. (1983): How much Gall is too much gall? Review of Frames of Mind: The theory of multiple intelligences. Contemporary Education Review, 2(3), 215–224.

Sternberg, Robert J. (1991): Death, taxes, and bad intelligence tests. *Intelligence*, 15(3), 257–270. Doi: 10.1016/0160-2896(91)90035-C

Tekiela, Stan – Shanberg, Karen (1995): *Nature smart: A family guide to nature*. Cambridge, MN: Adventure Publications.

Terman, Lewis M. (1925): *Mental and Physical Traits of a Thousand Gifted Children*. Genetic Studies of Genius. Volume 1, Stanford University Press, Stanford.

Tirri, Kirsi – Nokelainen, Petri. (2007). Empirical Investigation of the Multiple Intelligences Profiling Questionnaire's Environmental Sensitivity Scale. Paper presented at the 12th biennial conference of the European Association for Research on Learning and Instruction, Budapest, Hungary.

Mező Ferenc

Terápiás célok az állatoktól való félelem kezelése aspektusából

Absztrakt

Az állatoktól való félelem (vagy annak szélsőséges formája, a zoofóbia) gyakori jelenség, amely az állatasszisztált terápiában részt vevő embereknél is előfordulhat. Ez a sajátos félelem vagy szorongás ahhoz vezethet, hogy a páciens vagy nem meri elkezdni az állatasszisztált terápiát, vagy menet közben visszalép tőle. A páciens állatokhoz (különösen a terápiás állathoz) való viszonyának felmérése ezért alapvető diagnosztikai lépés az állatasszisztált terápia ajánlását megelőzően, és az alábbi döntések egyikéhez vezethet: 1) az állatasszisztált terápiát nem akadályozza a páciens állatoktól való félelme, ezért ajánlható; 2) az állatasszisztált terápia a terápiás állattól való félelem kezelésének szerves részét kell, hogy képezze; 3) az állatasszisztált terápia előtt az állatoktól való félelmet kell kezelni, és az állatasszisztált terápia maga csak ezután adható; 4) az állatasszisztált terápia elutasítása (olyan esetekben, amikor a páciens szélsőséges, fóbiás állatfélelme miatt a beavatkozásra rendelkezésre álló idő, környezet és finanszírozás miatt nem kivitelezhető). Annak érdekében, hogy az állatoktól való félelem ne legyen akadálya annak, hogy a potenciális páciensek részt vegyenek az állatasszisztált terápiában, figyelmet kell fordítani e félelmek feloldására. Az állatoktól való félelem viszonylag könnyen kezelhető, és megelőző intézkedésként, vagy kialakult averzió esetén (ha a páciens nem mutat klinikai tüneteket) akár oktatási kontextusban is alkalmazható. A relevánsabb klasszikus intervenciós módszerek közé tartozhat az elárasztás, a szisztematikus inger-deszzenzitizáció, a légzéskontroll, a képzelet és a paradox szándék. Újabb lehetőség az OxIPO kreatív meseterápia, amely abból áll, hogy a pácienssel közösen létrehozott történetekben egy témához (pl. állat) kapcsolódó negatív és pozitív viselkedési mintákat mutatunk be, és az attitűdöket módosítjuk, illetve „újratanuljuk”.

Kulcsszavak: állat, félelem, terápia

Abstract

Fear of animals (or an extreme form of it in the form of zoophobia) is a common phenomenon that may also occur in people who take part in animal-assisted therapy. This specific fear or

anxiety can lead to the patient either not daring to start animal-assisted therapy or withdrawing from it in the process. The assessment of the patient's attitude towards animals (in particular the therapy animal) is, therefore, an essential diagnostic step prior to the recommendation of animal-assisted therapy, and can lead to one of the following decisions: 1) animal-assisted therapy is not prevented by the patient's fear of animals and can therefore be recommended; 2) animal-assisted therapy should be an integrated part of the treatment of the fear of the therapy animal; 3) it is necessary to address fears of animals before animal-assisted therapy and the animal-assisted therapy itself can then be given; 4) rejection of animal-assisted therapy (in cases where the patient's extreme, phobic fear of animals is not feasible due to the time, environment and funding available for the intervention). In order to ensure that fear of animals does not become a barrier to the involvement of potential patients in animal-assisted therapy, attention must therefore be paid to the resolution of these fears. Fear of animals is relatively easy to treat and can be implemented as a preventive measure or, in the case of established aversion (if the patient does not show clinical signs), even as in an educational context. More relevant classical intervention methods may include flooding, systematic stimulus desensitization, breath control, imagination, and paradoxical intention. A more recent option is the OxIPO creative story therapy, which consists in presenting negative and positive behavioral patterns related to a subject (e.g. an animal) in stories created with the patient, and in modifying and "relearning" attitudes

Keywords: animal, fear, therapy

Bevezető

Az állatok haszon- vagy társállatként tartásán túl (Lovas Kiss, 2022a), az állatasszisztált pedagógia és terápia iránt jelentős érdeklődés (Lovas Kiss 2022b; Laoues-Czimbalmos és Szerdahelyi 2022, Juhász 2022, Mező 2022, Müller 2022, Takács 2015, Babos 2013) nyilvánul meg az utóbbi években¹⁰⁰. Az állatok pedagógiai célú bevonásának hátterében az állhat, hogy az állatokról szóló oktatás szerves része a környezet megismerését és a biológiát célzó tananyagnak, ami során az állatok a szemléltetés jó értelemben vett eszközeivé válnak. Az állatasszisztált pedagógia ezen kívül az állatokat motivációs, érdeklődést felkeltő és fenntartó tényezőként hasznosítja egyéb (nem feltétlenül állatokkal kapcsolatos) oktatási és nevelési, élménypedagógiai (Mező 2015) elérése érdekében. Az állatasszisztált terápiaik hátterében pedig a felsorolt pedagógiai előnyökön túl még az állhat, hogy e terápiaik a

¹⁰⁰ A Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Gyógypedagógiai Kara, valamint a Debreceni Egyetem, Antrozoológiai kutatócsoportja Dr. Lovas Kiss Antal szervezésében 2022-ben *Az ember-állat kapcsolat perspektívái: antrozoológiai konferencia* címmel valósított meg tudományos rendezvényt a témával kapcsolatban (Lovas Kiss, 2022b).

betegségek nemzetközi osztályozása (BNO-10), illetve a Mentális zavarok diagnosztikai és statisztikai kézikönyve (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, DSM – lásd: Nussbaum 2013) oldalain közreadott problémák esetében több esetben kiegészítő, olykor pedig központi szerepet játszhatnak (pszichológiai terápiákkal kapcsolatban lásd: Federspiel – Karger 1998).

Jelen tanulmány fókuszában az állatoktól való félelem és annak állatasszisztált terápiát érintő következményei állnak. Először körbejárjuk, a jellemző terápiás célok körét az állatoktól való félelem kezelése aspektusából, valamint azt, hogy milyen hatása lehet az állatoktól való félelemnek az állatasszisztált terápiára. Ezt követően az állatokkal kapcsolatos attitűd vizsgálati módszereire, majd a vizsgálatok eredményeinek a terápiát érintő lehetséges következményeire térünk ki. Végül bemutatásra kerül néhány konkrét módszer (elárasztás, szisztematikus inger deszenzitizáció, légzéskontroll, paradox intenció, OxIPO kreatív meseterápia), amely az állatoktól való félelem kezelése szempontjából hasznos lehet, s kiegészítheti az állatasszisztált terápiát.

1. Terápiás célok az állatoktól való félelem kezelése aspektusából

Egy állatok bevonásával operáló terápia célja egyrészt lehet az állatoktól való félelemtől függő/független probléma kezelése. Másrészt a terápiák megkülönböztethetők abból a szempontból is, hogy céljuk-e az állatoktól való félelem kezelése vagy sem (1. táblázat).

1. táblázat: Terápiás célok az állatoktól való félelem kezelése aspektusából. Forrás: a Szerző

A terápia célja az állatoktól való félelemtől független probléma (pl. negatív önértékelés) kezelése?	A terápia célja az állatoktól való félelem kezelése?	
	Nem	Igen
Nem	Nincs terápia.	Pl.: kutyáktól való félelem kezelése
Igen	Pl.: állatasszisztált terápia kutyával	Pl. állatasszisztált terápia kutyával, egyben a kutyáktól való félelem kezelése

Állatoktól függő problémák legjellemzőbb típusa az azoktól való szorongás, illetve annak súlyosabb esete a zoofóbia. Az állatoktól való kóros méreteket öltő félelem specifikus, egy vagy több állatfajra koncentráció jellegű is lehet. A fajspecifikus zoofóbia jellegzetes esetei a teljesség igénye nélkül:

- Ailurofóbia: a macskáktól való félelem,
- Apifóbia, melisszofóbia: félelem méhektől,
- Arachnofóbia: pókoktól való félelem,

- Entomofóbia: rovaroktól való félelem,
- Equinofóbia, hippodofóbia: lovaktól való félelem,
- Herpetofóbia: hüllőktől való félelem,
- Ichthiofóbia: halaktól való félelem,
- Kinofóbia: kutyáktól való félelem,
- Kiroptofóbia: denevértől való félelem,
- Musofóbia: egértől és patkánytól való félelem,
- Ofidiofóbia: kígyóktól való félelem,
- Ornitofóbia: madaraktól való félelem,
- Ranidafóbia: békáktól való félelem,
- Sphekszfóbia: darazsaktól való félelem,
- Vermifóbia: férgekktől való félelem.

Az állatoktól független probléma fejlődésbeli vagy traumatizáló eseményhez kötődő pszichológiai (leggyakrabban: szorongás, negatív önértékelés) és szomatikus (például: rossz testtartás) tünetekkel járhat, amelyek esetében az állat egyfajta emocionális, motivációs faktorként és/vagy a szomatikus tünetek enyhítését, megszüntetését segítő faktorként járulhat hozzá a terápiás munka sikeréhez.

Egy-egy terápia elemezhető lehet abból a szempontból is, hogy az állatoktól való félelem kezelése célja-e a terápiának vagy sem. Amennyiben a terápiának nem célja az állatoktól való félelem kezelése, akkor a terápia lényegében az állat nélkül is megvalósulhat. Ellenkező esetben sor kerülhet ugyan az állatok bevonása nélküli terápiára, ám azok bevonásával a terápia sikerének valószínűsége valószínűsíthetőbb.

A fentiek alapján négy lehetőség adódik:

- A terápiának nem célja az állatoktól való félelemtől független probléma (például: önértékelési zavar) kezelése és az állatoktól való félelem kezelése sem: ebben az esetben – kezelendő probléma hiányában – lényegében nincs szükség terápiás beavatkozásra.
- A terápiának nem célja az állatoktól való félelemtől független probléma kezelése, azonban éppen e félelem kezelésére irányul a terápia: ez történik olyankor, amikor a kutyáktól, macskáktól, lovaktól, pókoktól és/vagy egyéb állatoktól való félelem kezelése a célunk, anélkül, hogy a résztvevő személy egyéb esetleges problémái (táplálkozási zavar, negatív önértékelés, teljesítményszorongás stb.) is a terápiás tevékenység fókuszába kerülnének.
- A terápiának célja az állatoktól való félelemtől független probléma kezelése, de nem célja az azoktól való félelem kezelése: ez történik például, amikor olyan állatok bevonásával történik meg egy terápia, melyektől az adott személy nem fél. De speciális esetként (egyfajta műhibaként) itt említhető meg az is, amikor a terápiában résztvevő személy fél ugyan a bevont állattól, ám ez a félelem nem nyilvánvaló a terápia vezetője számára, így azt terápiás célként sem veszi

figyelembe. Ilyenkor, ha a terápia hatására csökken az állattól való félelem, akkor az a terápia nem tervezett kedvező mellékhatásának tekinthető.

- Az állatoktól való félelemtől függő és független problémák szimultán kezelése is lehet egy terápia célja: ez történik olyankor, amikor az állatoktól való félelemtől független (például: önértékelési) probléma kezelése céljából végzünk állatasszisztált terápiát egy olyan állattal (például: kutyával), amivel kapcsolatban félelem is fennáll, annak érdekében, hogy egyben az állatoktól (itt: a kutyáktól) való félelem kezelése is megtörténjen.

2. Állatoktól való félelem lehetséges hatása az állatasszisztált terápiára

Az állatoktól való félelem (illetve ennek zoofóbiában megvalósuló extrém formája) gyakori jelenség, ami az állatasszisztált terápiába bevinni tervezett személyeknél is előfordulhat, s aminek döntő hatása lehet egyrészt a páciens állatasszisztált terápiához való hozzáállására, másrészt a terapeuta feladataira, és a terápia alakulására.

Állatoktól való félelem lehetséges hatása az állatasszisztált terápiára – a páciens aspektusából.

Az állatoktól való félelem fennállása estén a páciens döntése és a terápia alakulása a következő jellemző forgatókönyvek szerint alakulhat:

Az állatasszisztált terápia kerülése: előfordulhat olyan helyzet, amikor valaki nem mer, nem akar szembenézni az állatoktól való félelmével, ezért kerüli az állatasszisztált terápiák által nyújtott lehetőségeket, s helyettük más terápiás formákat preferál. Elkerülő magatartása révén tehát megkíméli magát a félelmet keltő ingerekkel (az állatokkal) kapcsolatba kerüléstől, ami rövid távon komfortérzést biztosíthat számára, ám hosszú távon nem oldódott meg ilyen irányú gondja, mert az állatoktól való félelem továbbra is (akár élethosszigan) fennállhat.

Az állatasszisztált terápia megkezdése, de kilépés az állatasszisztált terápiából: az állatoktól való félelemmel igyekszik ugyan szembenézni a páciens és hajlandó elkezdni az állatasszisztált terápiát, ám „eltökéltsége” nem tart ki a terápia végéig, s elmarad a foglalkozásokról, idő előtt befejezi azt.

Az állatasszisztált terápia megkezdése, de annak hatékonyságát csökkenti az averzió: az állatoktól való félelemtől (is) küzdő páciens nemcsak bekapcsolódik az állatasszisztált terápiába, hanem azon annak végéig részt is vesz, azonban a terápia gyógyítás jellegű és/vagy időbeli, s ezzel pénzügyi hatékonyságát csökkenti az említett félelme.

Az állatasszisztált terápia megkezdése és pozitív mellékhatásként jelentkezik az állatoktól való félelem csökkenése, megszűnése: ideális esetben a páciens nemcsak megkezdi az állatasszisztált terápiát, de annak hatására az állatoktól való félelme is redukálódik, vagy akár feloldódik.

Állatoktól való félelem lehetséges hatása az állatasszisztált terápiára – a terapeuta aspektusából: látható, hogy az állatasszisztált terápiák tervezése, megvalósítása során nem hagyható figyelmen kívül a páciens állatokkal kapcsolatos attitűdje. Olyannyira nem, hogy a

terapeuta egyik legelső feladata annak megállapítása, hogy mi jellemzi a páciens állatokkal kapcsolatos attitűdjét (szűkebb értelemben: félelemét).

A páciens állatokkal (elsősorban: a terápiás állattal) kapcsolatos attitűdjének felmérése tehát az állatasszisztált terápia ajánlását megelőző lényeges diagnosztikai lépés¹⁰¹, amelynek főbb módszerei: a megfigyelés, az interjú, a kérdőíves felmérés, a tartalomelemzés. E módszerekkel az állatokkal kapcsolatos attitűd kognitív (tudással, ismeretekkel kapcsolatos), affektív (emocionális, érzelmi viszonyulással kapcsolatos) és a konatív (viselkedéssel, viselkedési szándékkal kapcsolatos) komponensei mérhetők fel (2. táblázat).

2. táblázat: az állatokkal kapcsolatos attitűd vizsgálatának módszerei. Forrás: a Szerző

Módszerei:	Az állatokkal kapcsolatos attitűd komponensei		
	Kognitív komponens	Emocionális komponens	Konatív komponens
a) Megfigyelés:	Ismeretek, hiedelmek, (tév)hitek feltárása	Fiziológiai tünetek megfigyelése	Viselkedés állat közelében és állat nélküli környezetben
b) Interjú:		Szubjektív emocionális élmények elmeséltetése	Életrajzi események (kulcsélmények, betanult viselkedés formák), és viselkedési szándékok feltárása
c) Kérdőív		Pl. önjellemző tünetlista alkalmazása	
d) Tartalomelemzés (pl. szöveg, rajz, játék elemzése)		Emocionális jelek (pl. méret, szín, agresszió, időbeliség) elemzése	

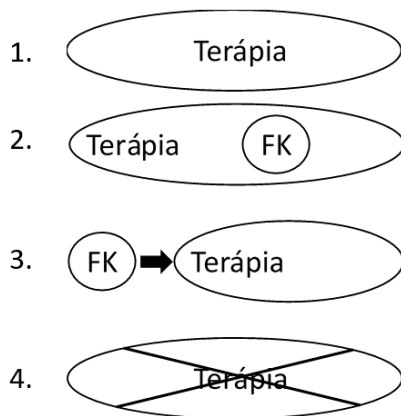
A páciens állatokkal (elsősorban: a terápiás állattal) kapcsolatos attitűdjének felmérése eredményeként a következő döntések egyike hozható (1. ábra):

- 1) az állatasszisztált terápiának nem akadálya a páciens állatoktól való félelme, ezért a terápia javasolható;
- 2) a terápiás állattal kapcsolatos félelem kezelése az állatasszisztált terápia integrált részét kell, hogy képezze;

¹⁰¹ A szülő/gondviselő hozzájárulása minden esetben szükséges a diagnosztikai és a terápiás jellegű beavatkozások előtt!

- 3) az állatasszisztált terápia előtt szükség van az állatokkal (különösen a kiválasztott terápiás állatfajjal, vagy konkrét állattal) kapcsolatos félelmek kezelésére, s maga az állatasszisztált terápiára ezután kerülhet sor;
- 4) az állatasszisztált terápia elvetése (abban az esetben, ha a páciens állatokkal kapcsolatos extrém, fóbiás mértékű félelme a beavatkozásra rendelkezésre álló időbeli, környezeti, finanszírozási keretek miatt nem megvalósítható).

1. ábra: Döntési lehetőségek az állatokkal kapcsolatos attitűd vizsgálatát követően (FK = félelem kezelése). Forrás: a Szerző

3. Az állatoktól való félelem kezelése

Az állatoktól való félelem viszonylag könnyen kezelhető, és megelőző jelleggel, illetve már kialakult averzió esetében (amennyiben a páciens nem mutat klinikai tüneteket) akár pedagógiai kompetenciakörben is megvalósítható. Az alábbiakban bemutatunk néhányat az állatoktól való félelem kezelésére (is) használható módszerekből. Ezek: elárasztás, szisztematikus inger deszenzitizáció, légzéskontroll, paradox intenció, OxIPO kreatív meseterápia – további, mintegy 50 módszerrel kapcsolatban lásd: Mező (2016). Az itt bemutatásra kerülő módszerek esetében röviden közlésre kerül a módszer megnevezése, lényege, egy esetbemutatás, a módszer alkalmazásának lépései (kiskorú páciens feltételezve), illetve néhány megjegyzés a módszerrel kapcsolatban. E módszerek külön-külön, egymásra épülve vagy egymással párhuzamosan is használhatók esetenként.

3.1 Elárasztás

A módszer lényege: gyakoriságát és időtartamát tekintve is nagy mennyiségben kell találkoznia a páciensnek a szorongást keltő ingerrel.

Esetbemutatás: egy utcán sétáló nyolcéves kisfiút a kóbor kutya megtámadott és kiharapott egy darabot annak lábszárából. Az altatásában végzett műtétet követően a magához tért, immár tiszta tudattal rendelkező gyermek így fordult édesanyjához: „Anyá, vegyünk otthonra egy kutyát!”. Amikor az anya döbbenetesen kérdezte, hogy miért akar kutyát

a gyermek, a fiú így válaszolt: „Azért akarok kutyát, mert nem akarok egy életen át félni a kutyáktól.” A gyermek saját maga jutott el az elárasztás módszerének választásához, s látta be, hogy az állattól való félelemével szembe kell és lehet néznie, ha nagy mennyiségben találkozik a kiváltó ingerrel, a kutyával.

A módszer lépései:

1. A szorongást keltő inger azonosítása (pl. a kutyáktól, lovaktól, stb. fél a páciens);
2. Konzultáció a szülővel – ha beleegyezik a folytatásba, akkor:
3. Konzultáció a gyermekkel – ha beleegyezik a folytatásba, akkor:
4. Terápiás „szerződés” kötése a pácienssel: tudatosuljon benne, hogy beleegyezett az elárasztásba, és az is, hogy mit vállalt a kezelés során. E „szerződés” megtörténhet szóban is – a tudatosítás a lényeg!
5. Elárasztás megvalósítása (minél gyakrabban, minél hosszabb időtartamban).
6. Kontrollvizsgálat.

Megjegyzés az állatasszisztált terápiával kapcsolatban: tekintve, hogy az állatasszisztált terápia során a terápiás állat is jelen van, így a terápia ülései az elárasztást is szolgálhatják.

3.2. Szisztematikus inger deszenzitizáció

A módszer lényege: fokozatosan történik meg a hozzászoktatás a szorongást keltő ingerhez.

Esetbemutató: arachnofóbia, vagyis a pókoktól való félelem szisztematikus deszenzitizációval történő kezelése esetén a páciens egy terem falánál ülve figyeli a terem szemközti falára kivetített pókokat ábrázoló képeket, képsorokat, egészen addig, amíg be nem következik a habituáció (a hozzászokás) ezekhez az ingerekhez. Ekkor egyrészt szimbolikus jutalmat (szóbeli dicséretet, zsetont stb.) kap, másrészt szigorítjuk az ingeradás feltételeit: a terem közepére helyezett székről (tehát a képekhez közelebb kerülve) kell néznie a szorongást keltő képeket. A habituáció és a jutalmazás után háromlépés távolságból kell néznie a kivetített képeket, majd meg kell érintenie egy pillanatra a kivetített pókokat, ezután néhány másodpercig a kivetített pókok képére kell helyeznie a kezét. Ezt követően élő pókokat kell egyre közelebről megfigyelni, majd megérinteni. Egy-egy újabb gyakorlatra akkor lehet rátérni, ha az előző ingerhelyzettel kapcsolatban megtörtént a habituáció (a páciens nem mutat szorongásra utaló viselkedést, nem számol be ilyen élményről) és megvalósult annak jutalmazása is.

A módszer lépései:

1. A szorongást keltő inger azonosítása (például: szorongáskeltő inger lehet egy pók)
2. Konzultáció a szülővel – ha beleegyezik a folytatásba, akkor:
3. Konzultáció a gyermekkel – ha beleegyezik a folytatásba, akkor:
4. Szorongásleltár összeállítása: egy lista a szorongáskeltő ingerrel kapcsolatban. Például: félek a pók látványától, félek a „pók” szótól is, félek attól, hogy pókot kell ennem.

5. Szorongáshierarchia felállítása: a legkisebb szorongást kiváltó elemtől a legnagyobb szorongást kiváltó elemig besorszámozzuk a szorongásleltár tételeit. Például: 1. félek a „pók” szótól, 2. félek a pók látványától, 3. félek attól, hogy pókot kell ennem.
6. Szorongáshierarchia célszintjének kijelölése: a célszint a szorongáshierarchiának az a szintje, ameddig a terápiával el kívánunk jutni. A célszintnek az a lényege, hogy nem kell minden félelmet kiírtani egy-egy ingerrel szemben. Például, ha hazánkban le lehet úgy élni egy életet, hogy soha nem tálalnak fel nekünk pókból készült ételeket, akkor a szisztematikus inger deszenzitizációval hozzá lehet ugyan szokni a pókevéshez, csak hogy teljesen felesleges. Az előző példánál maradva a célszint a 2. szint („félek a pók látványától”).
7. Szituációk rendelése a szorongáshierarchia 1. szintjétől a célszintig terjedő tételeihez. Például: a példabeli szorongáshierarchia első szintje esetében végig kell gondolni, hogy miként teremthetünk olyan szituációt, amelyben a „pók” szó sokszor elhangzik. A szorongáshierarchia második szintje (példánkban ez egyben a célszint is) alkalmával pedig arra kell megoldást találnunk, hogy hogyan szembesíthetjük a páciens pókok képeivel, illetve valódi pókokkal.
8. A szorongáshierarchia 1. szintjétől a célszintig terjedően megtörténik a deszenzitizáció. Szabály: magasabb szintre csak akkor lépünk, ha az alacsonyabb szint esetében sikert értünk el (vagyis: megtörtént a habituáció), s jutalmaztuk azt.
9. Kontrollvizsgálat

Megjegyzés az állatasszisztált terápiával kapcsolatban: az állatasszisztált terápia kezdetén az állattal való ismerkedés során lényegében megtörténhet a szisztematikus inger deszenzitizáció.

3.3 Légzéskontroll

A módszer lényege: a fiziológiai stressz csökkentése a légzés lelassítása révén. A légzés lassulása, egyenletesebbé válása, csökkenti a stressz okozta szívverés ütemét, biztosítja a szervezett optimális oxigén-széndioxid anyagcseréjét, oldja a simaizmok görcsös tónusát.

Esetismertetés: a lovaktól való félelem esetén a lovak látványát, érintését, megülését kísérő heves érzelmi/fiziológiai reakciók (szapora szívverés, ziháló légzés, gyomorgörcs érzete, stb.) megelőzése, kezelése érdekében azt kérjük a páciens-től, hogy végezzen légzést lassító gyakorlatokat.

A módszer lépései:

1. A szorongást keltő inger azonosítása (pl. a kutyáktól, lovaktól, stb. fél a páciens)
2. Konzultáció a szülővel – ha beleegyeznek a folytatásba, akkor:
3. Konzultáció a gyermekkel – ha beleegyeznek a folytatásba, akkor:
4. A légzéstechnika/-technikák bemutatása (például: 4-2-4-2 ütemű légzés, ami során négy ütemen át kifújjuk a levegőt, két ütemet várunk, majd négy ütemen át beszívjuk a levegőt, s két ütem után mindezt megismételjük, egészen az izgalmi állapot csökkenéséig, megszűnéséig);

5. A légzéstechnika/-technikák gyakorlása;
6. Kontrollvizsgálat.

Megjegyzés az állatasszisztált terápiával kapcsolatban: az állat jelenléte által okozott, átélt fiziológiai stressz csökkentése a légzés lelassítása révén az adott helyzetben, rövidtávon csökkentheti az állattal kapcsolatos félelmet, azonban hosszú távon várhatóan nem okoz kedvező változást. De: minél többet tapasztalja meg a páciens a stresszmentes létet az állat közelében, annál inkább várható, hogy megtanulja, hogy tudatosítja azt a tapasztalatot, hogy az állat nem vált ki belőle stresszt.

3.4. *Paradox intenció*

A módszer lényege: a félelemmel ellentétes szándékokra építő módszer szerint: „Vágyjunk arra, amitől rettegünk!”, ennek hatására félelmünk csökkenhet, a kontrollt a magunkénak érezhetjük.

Esetismertetés: egy diák félt a kutyák érintésétől. A diák azt a feladatot kapta, hogy akarja a kutyák érintését, akarja, hogy egy kutya hozzá dörgölődjön a lábához, akarjon kutyát simogatni.

A módszer lépései:

1. A szorongást keltő inger azonosítása (pl. a kutyáktól, lovaktól, stb. fél a páciens)
2. Konzultáció a szülővel – ha beleegyezik a folytatásba, akkor:
3. Konzultáció a gyermekkel – ha beleegyezik a folytatásba, akkor:
4. Szorongásleltár összeállítása (ugat, felém szalad, hozzám ér, harap stb.)
5. Szorongásleltár tételeinek értékelése veszélyességi szempontból: azt ne akarjuk például, hogy megharapjon egy kutya (ez önbeteljesítő jóslat is lehet), de azt akarhatjuk, hogy megszaglásszon az állat, hozzánk bújjon, ugasson, stb.)
6. Paradox intenciók instrukcióinak megfogalmazása a szorongásleltár tételei kapcsán („Félek attól, hogy megszaglászik a kutya” → „Azt akarom, hogy szaglásszon meg a kutya”)
7. Kontrollvizsgálat

Megjegyzés az állatasszisztált terápiával kapcsolatban: csak a testi épségre nem veszélyes állati viselkedésekre alkalmazzuk a módszert! Az állatot provokáló, támadásra ösztönző magatartás kiváltása nem lehet célunk.

3.5. *OxIPO kreatív meseterápia*

A módszer lényege: a pácienssel közösen alkotott történetekben lehetőség van egy témával (például: állattal) kapcsolatos negatív és pozitív viselkedésminták bemutatására, és az attitűdök módosítására „újratanulására”, a kívánt viselkedés vikariáló jellegű megerősítésre.

Esetismertetés: egy madaraktól féltő kislány esetében olyan mesefolyam született, amelyben három jóbarátnak kellett megtalálnia egy barátságos kismanó varázsmadarát, amely az

állatkertben lévő, sok-sok madárnak otthont adó madárházban vegyült el a többi madár közé. A három jóbarát közül az egyik nagyon bátran, ügyesen bánt a madarakkal, s ezzel bemutatta, hogy miként kellene viselkedni. Egy másik szereplő azonban már-már tragikomikusan félt a madaraktól, számos vicces helyzetbe keverte magát ezzel, s bemutatta, hogy hogyan nem kellene viselkedni a madarakkal kapcsolatban. A harmadik szereplőt mindig a kislány irányította, s e szereplőn keresztül kiderült, hogy ő milyen viselkedést gondol követendőnek. Amint kialakult az a helyzet, hogy a harmadik, a kislány által animált szereplő is szorongásmentes viselkedést tanúsított a mesében, a meseterápia áttért a szisztematikus deszenzitizációra, s megtörtént a valódi madarakhoz történő hozzászokás. E példában az OxIPO kreatív meseterápia tehát előkészítette a szisztematikus inger deszenzitizációt azzal, hogy lelkileg felkészítette a kislányt a madarakkal történő találkozásra, illetve viselkedésmintákat adott számára a mesebeli szereplők, mint modellek viselkedésének bemutatása révén.

A módszer lépései:

1. A szorongást keltő inger azonosítása (pl. a madaraktól való félt a páciens).
2. Konzultáció a szülővel – ha beleegyeznek a folytatásba, akkor:
3. Konzultáció a gyermekkel – ha beleegyeznek a folytatásba, akkor:
4. Történet (pozitív, negatív, illetve a páciens által animált) szereplőinek, helyszínének, főbb motívumainak közös megvitatása.
5. A történetben a szorongáskeltő ingerrel kapcsolatos pozitív/negatív viselkedésminták bemutatása, megvitatása, megerősítése.
6. A történetben a páciens által animált szereplő viselkedésének tesztelése. A kívánt viselkedés követése után:
7. Szituációs gyakorlatok végzése a kívánt viselkedés begyakorlása érdekében.
8. A kívánt viselkedés tesztelése „élő” helyzetben.
9. Kontrollvizsgálat.

Megjegyzés az állatasszisztált terápiával kapcsolatban: a történet állattal és/vagy állatasszisztált terápiában megnyilvánuló viselkedésekre fókuszáljon. A módszer megnevezésének magyarázata: az „OxIPO” kifejezés a tanulást információfeldolgozó folyamatnak tekintő OxIPO-modellre (lásd: Mező és Mező 2019) utal, ami szerint a tanuláshoz négy fő komponense van: az organizáció (tanulásszervezés), az input (információbemenet), a process (információfeldolgozás), az output (információkimenet, -felhasználás)¹⁰². Terápiás alkalmazásban a tanult érzelmek (például ilyenek az állatoktól való félelmek) elemzése, kezelése kapcsán is alkalmazható az OxIPO-modell. Ekkor: az organizáció a terápiás folyamat szervezését jelenti, az input a páciensnek biztosított információk köre (pl. mese), a process a páciens affektív/kognitív információfeldolgozása, az output pedig egyrészt a páciens és/vagy az által animált meseszereplő viselkedése. A

¹⁰² Az OxIPO-modell képletszerűen: Tanulás = Organizáció x (Input + Process + Output) Lásd: Mező és Mező (2019)

módszer nevében a „kreatív” kifejezés arra vonatkozik, hogy nem előre megírt történeteket használunk a terápia során, hanem a pácienssel közösen hozunk létre teljesen új történeteket. A „mese” kifejezés a történetek műfajára vonatkozik – 11 éves korig mesét, 11 éves kortól fantasyt vagy más műfajú történeteket alkothatunk.

Összefoglalás

Az állatasszisztált terápia olykor központi, olykor kiegészítő eleme lehet az állatoktól való félelem kezelése. E félelmek mind a páciens, mind a terapeuta aspektusából befolyásolhatják a terápia tevékenység tartalmi, időbeli, s ezzel összefüggésben finanszírozási, végsősoron pedig hatékonysági mutatóit. Jelen tanulmányban egyrészt az állatoktól való félelem állatasszisztált terápia gyakorolt következményeit, másrészt az állatokkal kapcsolatos attitűdök feltárásának, illetve az állatoktól való félelem kezelésének néhány módszerét foglaltuk össze (e módszerek bővebb, egyéb módszerekkel kiegészített leírását lásd Mező (2016) művében).

Források

- Babos Edit (2013): Állatasszisztált terápia módszertani előtanulmány óvodáskorú gyerekek kutyával történő fejlesztésére. *Alkalmazott Pszichológia*, 2013, 13(3), 59-81.
- BNO-10 – *A betegségek és az egészséggel kapcsolatos problémák nemzetközi statisztikai osztályozása - 10. revízió, I. kötet.* (1995) Népjóléti Minisztérium, Budapest. ISBN 92 4 154419 8. Letöltés: 2016. 12. 12. Web: <http://www.eski.hu/surjan/SE/kod1/BNO-I.pdf>
- Laoues-Czibalmos Nóra – Szerdahelyi Zoltán (2022): Mozgásfejlesztés kutyával a fogyatékossgal élő gyermekek körében. In Lovas Kiss Antal (Szerk.): *Az ember-állat kapcsolat perspektívái: antrozoológiai konferencia – Program- és absztraktkötet.* Debreceni Egyetem, Debrecen. 30. o.
- Federspiel, Krista és Karger, Ingeborg Lackiner (1998): *A lélek egészségkönyve.* Kossuth Kiadó, Budapest.
- Juhász Orchidea (2022): „Az ízeltlábúak varázslatos világa” –ismeretterjesztés, érzékenyítés és a félelmek csökkentése egy élménypedagógiai program kontextusában. In Lovas Kiss Antal (Szerk.): *Az ember-állat kapcsolat perspektívái: antrozoológiai konferencia – Program- és absztraktkötet.* Debreceni Egyetem, Debrecen.19. o.
- Lovas Kiss Antal (2022a): A társállatként tartott kutyák a fogyasztói társadalomban. In Lovas Kiss Antal (Szerk.): *Az ember-állat kapcsolat perspektívái: antrozoológiai konferencia – Program- és absztraktkötet.* Debreceni Egyetem, Debrecen. 22. o.
- Lovas Kiss Antal (Szerk.)(2022b): *Az ember-állat kapcsolat perspektívái: antrozoológiai konferencia – Program- és absztraktkötet.* Debreceni Egyetem, Debrecen
- Mező Ferenc (2016): *A viselkedés elemzése és fejlesztése.* K+F Stúdió Kft., Debrecen.

- Mező Ferenc és Mező Katalin (2019): Az OxIPOmodell – az interdiszciplináris kutatások egy lehetséges értelmezési kerete. *OxIPO – interdiszciplináris tudományos folyóirat*, 2019/1, 9–21. doi: 10.35405/OXIPO.2019.1.9
- Mező Katalin (2015): *Kreativitás és élménypedagógia*. Kocka Kör, Debrecen.
- Mező Katalin (2022): Az állatassisztációs foglalkozások felhasználási lehetőségei a tehetséggondozásban. In Lovas Kiss Antal (szerk.): *Az ember-állat kapcsolat perspektívái: antrozoológia konferencia absztrakt kötet*. Debreceni Egyetem, Debrecen, 14. o.
- Müller Anetta (2022): A kutyás rekreációs programok szerepe és megjelenése az egészségmegőrzésben. In Lovas Kiss Antal (Szerk.): *Az ember-állat kapcsolat perspektívái: antrozoológiai konferencia – Program- és absztraktkötet*. Debreceni Egyetem, Debrecen. 29. o.
- Nussbaum, Abraham M. (2013): *A DSM-5 diagnosztikai vizsgálat zsebkönyve*. Oriold és Társai Kiadó, Budapest.
- Takács István (2015): *Állatassisztált pedagógia és terápia*. Kaposvári Egyetem Pedagógiai Kar, Kaposvár.

Pálinkás Réka – Molnár Anikó – Lovas-Kiss Antal – Müller Anetta

A kutyák szerepe a szabadidős tevékenységekben és a fizikai aktivitás ösztönzésében kutatások tapasztalatai alapján¹⁰³

Absztrakt

Napjainkban megnövekedett a társállatként tartott kutyák száma. A tulajdonosok – különösen városi környezetben – gyakran mozdulnak ki kedvenceikkel. A kutyával végzett egyik legfontosabb szabadidős elfoglaltság lehet a kutyasétáltatás, mely hozzájárulhat a napi aktivitás szükséglet biztosításához, de egyre többen viszik a kutyájukat magukkal a szabadidős tevékenységeik és az utazásaik során is, így a kutyák a rekreációban és turizmusban egyaránt megjelennek. Mivel a kutyatartás a szabadidős tevékenységek ösztönzésével, növelheti a lakosság fizikai aktivitását, javíthatja egészségi állapotát és ezzel hozzájárulhat a munkaképességük megőrzéséhez is, ezért számos kutatás fókuszál a kutyatartásból eredő pozitív hatásokra. Ebben a tanulmányban olyan szekunder kutatások összegyűjtése és bemutatása volt a célunk, amelyek ezeket az előnyös hatásokat vizsgálják.

Kulcsszavak: rekreáció, fizikai aktivitás, kutyatartás, egészséges életmód, turizmus

Abstract

Nowadays, the number of dogs kept as companion animals has increased. Owners - especially in urban environments - often go out with their pets. One of the most important leisure activities with a dog can be dog walking, which can contribute to ensuring the need for daily activity, but more and more people take their dogs with them during their leisure activities and travels, so dogs appear in both recreation and tourism. Since keeping dogs can increase the physical activity of the population by encouraging leisure activities, improve their health and thereby contribute to preserving their ability to work, many researches focus

¹⁰³ A publikáció elkészítését „A munkaképesség, a munka- és életminőség egyéni és társadalmi fenntarthatóságában szerepet játszó sport és testedzés kérdéseinek vizsgálata az egészséges és biztonságos társadalomért (multidiszciplináris kutatási ernyőprogram)” projekt támogatta.

on the positive effects of keeping dogs. In this study, we aimed to collect and present secondary research that examines these beneficial effects.

Keywords: recreation, physical activity, dog ownership, healthy lifestyle, tourism

Bevezetés

A legtöbb emberi társadalomban jelen vannak kutyák, szerepük kulturálisan meghatározott. Bár a földön élő kutyák többsége gazdátlanul élő párta kutya, *village-*, vagy *city dog*, a fejlet kapitalista társadalmakban többnyire közelebbi a kapcsolat, gyakran töltenek be családtag szerepet. A 21. század elején a fogyasztói társadalmakban nagy népszerűségnek örvendenek a társállatok, különösen a kutya és macska tartás és a kedvencként tartott állatok száma folyamatosan és jelentősen növekszik. Míg a Cofidis felmérése a magyarországi kutyaállományt 2020-ban megközelítőleg 2,00 millióra tette (<https://www.cofidis.hu/media/cofidis-kutyaszemmel-kerekasztal-prezentacio-1002.pdf>), addig az Állatorvostudományi Egyetem egyik vizsgálata szerint 2021 nyarán, hazánkban megközelítette a 3 milliót. (Vetter – Vizi – Ózsvári 2022) A Butcher’s PetCare kutatása szerint a magyar háztartások közel fele tart kutyát és ez az arány az európai átlaghoz (20-30%) képest magasnak mondható.

A kutyák, mint társállatok sokféle kedvező hatást gyakorolhatnak az ember egészségi állapotára, testi, lelki és szociális közérzetére. (Barcelos et. al. 2020). Powell és munkatársai (2019) a kutyabirtoklással járó előnyös hatásokat négy mérőszám alapján határozták meg. Ezek a magány, a pozitív és a negatív érzelmek, valamint a szorongás. Méréseik alapján a kutyatulajdonosok körében már 3 hónap után csökkent a magány-érzet és a kutyatartók mentális egészségi állapota is jobb volt. Barcelos és munkatársai (2020) szintén megerősítették, hogy a kutyával végzett tevékenységek és interakciók javítják a kutyatulajdonosok önbecsülését és mentális jólétet. A kutatás ugyanakkor arra is rávilágít, hogy a gazdára gyakorolt pozitív hatás csak meghatározott tevékenységek és interakciók esetén valósulhat meg. A kutyatartás mentális egészségmegőrző és stresszoldó szerepét is több kutatás vizsgálta és bizonyította (Allen et. al. 1991; Lass-Hennemann et. al. 2014; Odendaal-Menintjes et. al. 2003; Crossman et. al. 2015). Az elmúlt években számos kutatás irányult az ebek mint társállatok elmagányosodást enyhítő és érzelmi állapotjavító szerepére is. (Andreassen et. al. 2012; Betz et. al. 2012). A kutyák emberre gyakorolt jótékony hatását terápiás (Hoffmann et. al. 2009; Pereira-Fonte 2018) vagy prevenció jelleggel is felhasználják. Grajfonder és munkatársai (2017) beszámolnak a kutya-assisztált foglalkozások iskolai tanulók jólétében, hangulatában és szorongáscsökkentésében betöltött pozitív hatásairól. A „*well-being*”-re, hangulatra, közérzetre és szociális kapcsolatra kifejtett hatásait különböző célcsoportok esetében más kutatások is megerősítették (Teo-Thomas et. al. 2019; Endo et. al. 2020; Parslow et. al. 2005; Scoresby et. al. 2021; Powell et. al. 2019; Carr et, al. 2019).

A kutyák tartásában megjelenik a rekreációs cél, a kutyával együtt töltött szabadidő, ami hozzájárul az ember egészségének és munkaképességének javításához (Cutt et. al. 2008b). Több nemzetközi kutatás is beszámol arról, hogy a kutyatartás magasabb fizikai aktivitással jár. (Cutt et. al. 2008a; Oka-Shibata 2009; Westgarth et. al. 2014; Lim-Rhodes 2016; Owen et. al. 2010; Christian et. al. 2013, Park et. al. 2021, Pickup et. al. 2018). A kutyatulajdonosok 40-80%-a sétáltatja kutyáját (Baumen et. al. 2001; Schofield et. al. 2005; Suminski et. al. 2005; Ham et al. 2006; Thorpe et. al. 2006a), de a fizikai aktivitásuk jelentős eltéréseket mutatott. (Brown - Rhodes 2006; Thorpe et. al. 2006b). A kutyatartás így önmagában kapcsolódott a fizikai aktivitáshoz és a sétához.

Az Eurobarométer 2017-ben készült felmérése megállapította, hogy a magyar lakosság 67%-a mozgásszegény életmódot folytat. A lakosság 53%-a egyáltalán nem végez semmilyen sporttevékenységet, 14%-a pedig ritkán sportol. A fizikai aktivitás hiánya súlyos betegségek kialakulásához vezethet. A növekvő társállattartási kedv, talán jó lehetőséget kínálna a mozgásszegény életmód ellensúlyozására, ezért is van nagy jelentősége az ebtartáshoz kapcsolódó egészségügyi előnyök hazai vizsgálatának. A fizikai aktivitással és a kutyatartással kapcsolatos tényezők jobb megértése segítené a jövőbeni beavatkozásokat.

1. Módszertan

Kutyával történő fizikai aktivitással és szabadidős tevékenységekkel kapcsolatos tanulmányokat kerestünk online folyóirat adatbázisok alapján 2022. július 1. és 2022. szeptember 30. között, valamint a Google Scholar és a Research Gate felületeken megjelenési dátum korlátozás nélkül. A keresési kifejezések a következőket tartalmazták: a kutyasétáltatás és kutyatartás pozitív hatásai az egyén számára, kutyák szerepe a turizmusban és a kutyával történő utazás.

1. táblázat: A házikedvenc tartásának pozitív hatásai

Kutató	Minta	Vizsgálat	Eredmény
Tower – Nokota (2006)	kutyával és kutya nélkül élő amerikaiak (n= 2291)	Depresszió	A kutyatulajdonosok kevésbé depressziósak, mint a nem kutyatulajdonosok.
Hecht et. al. (2001)	kisállattal és kisállat nélkül élő amerikaiak (n=298)	Önbecsülés, önérzet	Kisállat tulajdonosoknak magasabb volt az önbecsülése, mint azoknak, akiknek nincsen kisállatuk.
Headey .(1999)	kutyával és kutya nélkül élő ausztrálok (n=1011)	Magány	A kutyatulajdonosok kevésbé voltak magányosak, mint a kutyával nem rendelkezők.

Wood et al. (2007)	kisállattal rendelkező (n = 200) és kisállattal nem rendelkező (n = 139) ausztrálok	Magány, egyedüllét	A kis állattulajdonosok kétszer kisebb valószínűséggel számoltak be arról, hogy gyakran érzik magukat magányosnak, mint azok, akiknek nincsen kisállata.
--------------------	---	--------------------	--

Forrás: saját szerkesztés, 2023

Ezek a kutatók és kutatásaik a kutya és más kedvtelésből tartott kisállat tartásának pozitív hatásait vizsgálták. A tanulmányok alapján elmondható, hogy a társállatként tartott kutyák csökkentik a magányt, növeli a gazda önbecsülését és hatékony ellenszerét jelentik a depresszióknak.

A kutyasétáltatás a felelős állattartásért tett lépésként is értékelhető, tehát nem csak az ember, hanem az állat számára is meghatározó. Ennek ellenére nem minden kutyát sétáltatnak a gazdáik, de alapvetően elmondható, hogy a városi lakásban tartott kutyák esetében meghatározó jelentőségű a sétáltatás. Ugyanakkor nem csak a lakásban tartott kutyákat sétáltatják.

2. táblázat: sétálási szokások kutyatartóknál és nem kutyatartóknál

Kutató	Minta	Vizsgálat	Eredmény
Brown – Rhodes (2006)	351 kanadai felnőtt (18 év feletti)	Sétálás percben egy átlagos héten	Kutyatartók > Nem kutyatartók 300 perc 168 perc
Dembicki – Anderson (1996)	127 amerikai idős ember (65 év feletti)	Napi séta percben kifejezve	Kutyatartók > Nem kutyatartók 37,8 perc 27,8 perc
Headey (1999)	1011 ausztrál felnőtt (18 év feletti)	Séta alkalmak száma egy héten	Kutyatartók > Nem kutyatartók 4 séta 2 séta
Cutt – Giles – Corti (2008)	1813 ausztrál felnőttek (18 év feletti)	Hány percet sétál egy szokásos héten?	Kutyatartók > Nem kutyatartók 150,3 perc 110,9 perc
Schofield (2005)	1237 ausztrál felnőttek (18 év feletti)	Heti kutyasétáltatás szabadidős célból (pl. kirándulás, rendezvények látogatása) percben	Kutyatartók > Nem kutyatartók 114,9 perc 108,2 perc

Christian – Trapp (2013)	1218 ausztrál gyerekek (18 év alatti)	Heti összes gyaloglás percben	Kutyatartók > Nem kutyatartók 165,6 perc 140,6 perc
-----------------------------	---	----------------------------------	---

Forrás: saját szerkesztés, 2023

A kutatási eredmények alapján elmondhatjuk, hogy a kutyát tartó emberek sokkal többet járnak ki a szabadba és végeznek valamilyen fizikai tevékenységet (leginkább sétálnak), mint a nem kutyások. A lakásban kutyát tartók számára elkerülhetetlen a rendszeres séta és ezzel nem csak a házi kedvencek testi és szellemi jólétét biztosítják a tulajdonosok, hanem a saját egészségünk megőrzéséért is tesznek. A rendszeres séták nem csak a gazda és kutya páros kapcsolatát erősítik, hanem a napi sétával sokat lehet tenni a túlsúly ellen is. A táblázatban látható, hogy a vizsgálatba vont különböző célcsoportok (gyerek 18 éves korig, felnőtt 18 éves kortól, idős 65 év felett) esetében valóban magasabb fizikai aktivitásról beszélhetünk, amely segíthet a kardiovaszkuláris betegségek, az elhízás, stb. csökkentésében (Mubanga et. al. 2017).

Motooka és munkatársai megállapították, hogy a 65 év felettiéknél nem csak a kutyasétáltatás jár potenciálisan nagyobb egészségügyi előnyökkel, hanem növeli a parazimpatikus idegi aktivitást pusztán az állat simogatása, a róla való gondoskodás és a vele folytatott kommunikáció révén is. (Motooka et. al. 2006).

2. A Kutyák megjelenése az utazásban, turizmusban

A kutyatulajdonosok gyakran magukkal viszik kedvenceiket utazásaik során, hogy ne kelljen lemondaniuk a kutyájuk társaságáról. A vizsgálatok szerint a 2010-es évek elején az amerikai és brit társállattartóknak csak a 40%-a nyaralt együtt házi kedvencével. (K9 Magazine 2012; TripAdvisor 2012; Pet Population 2022; Earth Web 2022; Visit Britain 2011). Az évtized végére ez az arány már lényegesen nagyobb volt, egy spanyol turisztikai kutatás (The rise of dog-friendly tourism, 2019) megállapította, hogy a kutyatartók 93%-a, a kutyájával utazik. Ennek megfelelően, olyan szálláshelyeket keresnek, amelyeket a kutyáikkal közösen vehetnek igénybe, például kutyabarát szállodákat, apartmanokat stb. A programok tekintetében is a kedvencükkel közösen végezhető kikapcsolódási formákat keresik, előnyben részesítik a természetben eltöltött időt és a vízparti aktivitásokat. (Ráthonyi 2013) Például a házi kedvenceikkel utazó spanyolok 36%-a tengerparti vagy partvidéki célpontokat választ első számú úti célul. (The rise of dog-friendly tourism, 2019) Több szakirodalom is alátámasztotta, hogy a kutyatartók aktívak, és ez szabadidős mintázatukban is megjelenik, az utazás és turisztikai tevékenységek alatt is igénylik a kutyabarát desztinációkat, ezért egyre inkább fontossá válik, a kutya-ember közös interakción alapuló szabadidős vagy sportolási lehetőségeket kínálata, és az is, hogy a kutyával kirándulók megszólítása érdekében ezek a lehetőségek megjelenjenek a desztinációk és szálláshelyek, különböző digitális felületein. (Baumen et. al. 2001; Schofield et. al. 2005; Suminski et. al. 2005; Brown - Rhodes 2006; Cutt et. al. 2008a; Westgarth et. al. 2014)

Hung és munkatársai (2016) 568 fő tajvani kutyatulajdonost vizsgáltak, akik kedvenceikkel együtt utaztak. Arra keresték a választ, hogy az egyedül utazó turistákkal szemben a kedvenceikkel utazóknak a saját igényeiken túl milyen szempontokat kell figyelembe venniük az állataik miatt az utazási forma és a desztináció kiválasztása során. Azt az eredményt kapták, hogy a motivált, kedvenceikhez kötődő tulajdonosok, akik társállatként tartják kutyájukat bevonják őket a turisztikai tevékenységekbe és figyelembe veszik a kutyák szükségleteit is. Ugyanerre az eredményre jutottak Chen és munkatársai 2013-as kutatásuk alkalmával, amikor a brit kutyatulajdonosokat vizsgáltak. Mindkét tanulmány (Hung et. al. 2016; Chen et. al. 2013) felhívta a figyelmet azokra a korlátozó tényezőkre, amelyek megnehezítik, vagy megdrágítják a kutyával történő utazást.

A spanyol kutyatartók évente átlagosan 3,95 alkalommal, átlagosan 4,06 éjszakára mennek kirándulni vagy utaznak, ezek az alkalmak valamivel rövidebbek, mint a nemzetközi átlag öt napos időintervalluma. Az átlagos éjszakánkénti költség 72,6 €. Ez az adat 23%-kal magasabb, mint a spanyol utazók átlagos kiadása, ami 58 €/éjszaka. (The rise of dog-friendly tourism, 2019) Ez igazolja a kutyatartók magasabb költéshajlandóságát az utazás alatt.

Konklúzió

A kutatások azt mutatják, hogy a kutyatulajdonosok gyakrabban járnak sétálni és futni, és több időt töltenek a szabadban, mint azok, akiknek nincs kutyájuk. A kutyatulajdonosok általában magasabb fizikai aktivitásúak, mint azok, akiknek nincs kutyájuk. A kutyával való sétálás és futás javítja az egészségi állapotot, mivel segít a testsúlycsökkentésben, javítja a kardiovaszkuláris egészséget, és csökkenti a stresszt. Ez különösen fontos, hiszen napjainkban az emberek egyre több időt töltenek üléssel, és ezt az ülő életmódot akár tovább ronthatja a járványhelyzet, mivel csökkent az emberek fizikai aktivitása, ezzel párhuzamosan pedig növekedett az üléssel töltött idő (Ráthonyi et. al. 2021a; Ráthonyi et. al. 2021b). Ezen kívül, a kutyatulajdonosok gyakrabban vesznek részt közösségi sporttevékenységekben, mint például a kutyasportokban, ami tovább növeli fizikai aktivitásukat. A kutatások azt is mutatják, hogy a kutyatulajdonosok általában jobban teljesítenek a fizikai tesztekben, mint azok, akiknek nincs kutyájuk (Barcelos et. al. 2020; Odendaal-Menintjes et. al. 2003; Oka-Shibata 2009; Westgarth et. al. 2014). Összességében, a társállatok iránt kifejtett gondoskodás nem csak az állat számára előnyös, hanem segítheti a gazdát a fizikai aktivitás növelésében és az egészséges életmód fenntartásában.

A kutyatartók szabadidős mintázatát az élénkebb aktivitás jellemzi és ezt a tevékeny szabadidő-eltöltést igénylik az üdülés alatt is, így a kutyatartás ösztönzése javíthatja a lakosság egészségi állapotát, melyeket a népegészségügyi stratégiák készítésénél is figyelembe kell venni.

Források

Allen, Karen M. – Blascovich, Jim – Tomaka, Joe – Kelsey, Robert M. (1991): Presence of human friends and pet dogs as moderators of autonomic responses to stress in women. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61. évf. (4): 582-589.

- Andreassen, Gøril – Stenvold, Linda Catrine – Rudmin, Floyd (2012): My Dog is My Best Friend: Health Benefits of Emotional Attachment to a Pet Dog. *Psychology & Society*, 5. évf. (2): 6-23.
- Barcelos, Ana Maria – Kargas, Niko – Maltby, John – Hall, Sophie – Mills, Daniel. S. (2020): A framework for understanding how activities associated with dog ownership relate to human well-being. *Scientific reports*, 10. évf. (1): 1-12.
- Bauman, Adrian – Russell, Schroeder – Furber, Susan – Dobson, Annette (2001): The epidemiology of dog walking: an unmet need for human and canine health. *The Medical Journal of Australia*, 175. évf. (11-12):632-634.
- Beetz, Andrea – Julius, Henri – Turner Dennis – Kotrschal, Kurt (2012): Effects of social support by a dog on stress modulation in male children with insecure attachment. *Frontiers in Psychology*, 3:352.
- Brown, Shane – Rhodes, Ryan (2006): Relationships among dog ownership and leisure-time walking in Western Canadian adults. *American Journal of Preventive Medicine*, 30. évf. (2):131-136.
- Carr, Eloise – Wallace, Jean – Pater, Rianne – Gross, Douglas (2019): Evaluating the relationship between well-being and living with a dog for people with chronic low back pain: a feasibility study. *International Journal of Environmental Resesearch Public Health*, 16. évf. (8):1472.
- Christian, Hayley – Trapp, G. – Lauritsen, C. – Wright, K. – Giles-Corti, B. (2013): Understanding the relationship between dog ownership and children's physical activity and sedentary behaviour. *Pediatric Obesity*, 8. évf. (5):392-403.
- Christian, Hayley – Westgarth, Carri – Bauman, Adrian – Richards, Elizabeth – Rhodes, Ryan – Evenson, Kelly – Mayer, Joni – Thorpe, Roland (2013): Dog ownership and physical activity: a review of the evidence. *Journal of Physical Activity and Health*, 10. évf. (5):750-759.
- Crossman, Molly K. – Kazdin, Alan E. – Knudson, Krista (2015): Brief unstructured interaction with a dog reduces distress. *Anthrozoös*, 28. évf. (4): 649–659.
- Cutt, Hayley – Giles-Corti, Billie – Knuiman, Matthew (2008a): Encouraging physical activity through dog walking: why don't some owners walk with their dog? *Preventive Medicine*, 46. évf. (2):120-126.
- Cutt, Hayley – Giles-Corti, Billies – Knuiman, Matthew – Timperio, Anna – Bull, Fiona (2008b): Understanding dog owners' increased levels of physical activity: results from RESIDE. *American Journal of Public Health*, 98. évf. (1):66-69.
- Dembicki, Diane – Anderson, Jennifer (1996). Pet ownership may be a factor in improved health of the elderly. *Journal of Nutrition for the Elderly*, 15. évf. (3):15-31.
- Endo, Kaori – Yamasaki, Syudo – Ando, Shuntaro – Kikusui, Takefumi – Mogi, Kazutaka – Nagasawa, Miho – Kamimura, Itsuka – Ishihara, Junko – Nakanishi, Miharuru – Usami, Satoshi – Hiraiwa-Hasegawa, Mariko – Kiyoto, Kasai – Atsushi, Nishida (2020): Dog and cat ownership predicts adolescents' mental well-being: A population-based longitudinal study. *International Journal of Environmental Resesearch Public Health*, 17. évf. (3):884.

- EarthWeb (2022): Pet Ownership Statistics. URL: <https://earthweb.com/pet-ownership-statistics/>
- Grajfoner, Dasha – Harte, Emma – Potter, Lauren – McGuigan, Nicola (2017): The Effect of Dog-Assisted Intervention on Student Well-Being, Mood, and Anxiety. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 14. évf. (5):483.
- Ham, Sandra – Epping, Jacqueline (2006): Peer Reviewed: Dog Walking and Physical Activity in the United States. *Preventing Chronic Disease*, 3. évf. (2):A47
- Headey, Bruce – Grabka, Markus – Kelley, Jonathan – Reddy, Prasuna – Tseng, Yi-Ping (2002): Pet ownership is good for your health and saves public expenditure too: Australian and German longitudinal evidence. *Australian Social Monitor*, 5. évf. (4):93-99.
- Hecht, Laura – McMillin, Daniel – Silverman, Philip (2001): Pets, networks and well-being. *Anthrozoös*, 14. évf. (2):95-108.
- Hoffmann, Andrea – Lee, Ah Hyung – Wertenaue, Florian – Ricken, Roland – Jansen, Joanna – Gallinat, Juergen – Lang, Undine (2009): Dog-assisted intervention significantly reduces anxiety in hospitalized patients with major depression. *European Journal of Integrative Medicine*, 1. évf. (3): 145–148
- Hung, Kuang-Peng – Chen, Annie – Peng, Norman (2016): Taking dogs to tourism activities: incorporating attachment into a pet-related constraint-negotiation model. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 40. évf. (3):364-395.
- K9 Magazine (2012): Pet Friend Britain: Planning a pet friendly holiday. URL: <http://www.k9magazine.com/pet-friendly-britain-planningpet-friendly-holiday/>
- Lass-Hennemann, Johanna – Peyk, Peter – Streb, Markus – Holz, Elena – Michael, Tanja (2014): Presence of a dog reduces subjective but not physiological stress responses to an analog trauma. *Frontiers in Psychology*, 5:1010.
- Lim, Clarise – Rhodes, Ryan (2016): Sizing up physical activity: The relationships between dog characteristics, dog owners' motivations, and dog walking. *Psychology of Sport and Exercise*, 24:65-71.
- Motooka, Masahiko – Koike, Hiroto – Yokoyama, Tomoyuki – Kennedy, Nell (2006): Effect of dog-walking on autonomic nervous activity in senior citizens. *The Medical Journal of Australia*, 184. évf. (2):60-63.
- Mubanga, Mwenya – Byberg, Liisa – Nowak, Christoph – Egenvall, Agneta – Magnusson, Patrik – Ingelsson, Erik – Fall, Tove (2017): Dog ownership and the risk of cardiovascular disease and death – a nationwide cohort study. *Scientific Reports*, 7: 15821.
- Odendaal, J. – Meintjes, R. (2003): Neurophysiological correlates of affiliative behaviour between humans and dogs. *The Veterinary Journal*, 165. évf. (3): 296-301.
- Oka, Koichiro – Shibata, Ai (2009): Dog ownership and health-related physical activity among Japanese adults. *Journal of Physical Activity and Health*, 6. évf. (4):412-418.
- Owen, Christopher – Nightingale, Claire – Rudnicka, Alicja – Ekelund, Ulf – McMinn, Alison – van Sluijs, Esther – Griffin, Simon – Cook, Derek – Whincup, Peter (2010): Family dog ownership and levels of physical activity in childhood: findings from the Child Heart and Health Study in England. *American Journal of Public Health*, 100. évf. (9):1669-1671.

- Park, Miso – Park, Hoon-Ki – Hwang, Hwan-Sik – Park, Kye-Yeung – Yim, Ho-Hyoung (2021): The Relationship between Dog Ownership and Physical Activity in Korean Adults. *Korean Journal of Family Medicine*, 42. évf. (1):59-65.
- Parslow, Ruth – Jorm, Anthony – Christensen, Helen – Rodgers, Bryan – Jacomb, Patricia (2005): Pet ownership and health in older adults: Findings from a survey of 2551 community-based Australians aged 60–64. *Gerontology*, 51. évf. (1): 40-47.
- Pereira, Jorge Mota – Fonte, Daniela (2018): Pets enhance antidepressant pharmacotherapy effects in patients with treatment resistant major depressive disorder. *Journal of Psychiatric Research*, 104:108–113.
- Pet population (2022): Pet Population, URL: <https://www.pfma.org.uk/pet-population-2022>
- Pickup, Emily – German, Alexander – Blackwell, Emily – Evans, Mark – Westgarth, Carri (2017): Variation in activity levels amongst dogs of different breeds: results of a large online survey of dog owners from the UK. *Journal of Nutritional Sciences*, 6. évf.(e10.) URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/journal-of-nutritional-science/article/variation-in-activity-levels-amongst-dogs-of-different-breeds-results-of-a-large-online-survey-of-dog-owners-from-the-uk/6E56682BE674317B06CEF39A448AB793>
- Powell, Lauren – Edwards, Kate M. – McGreevy, Paul – Bauman, Adrian – Podberscek, Anthony – Neilly, Brendon – Sherrington, Catherine – Stamatakis, Emmanuel (2019): Companion dog acquisition and mental well-being: A community-based three-arm controlled study. *BMC Public Health*, 19. évf. 1: 1-10.
- Ráthonyi, Gergely (2013): Influence of social media on tourism – especially among students of the University of Debrecen. *Abstract - Applied Studies In Agribusiness And Commerce*, 7. évf. (1):105-112.
- Ráthonyi, Gergely – Kósa, Karolina – Bács, Zoltán – Ráthonyi-Ódor, Kinga – Füzési, István – Lengyel, Péter – Bácsné Bába, Éva (2021a): Changes in Workers' Physical Activity and Sedentary Behavior during the COVID-19 Pandemic. *Sustainability*, 13. évf. (17):9524
- Ráthonyi, Gergely – Bácsné, Bába Éva – Szabados, György – Ráthonyi-Ódor, Kinga (2021b): A COVID-19 pandémia hatása a munkavállalók fizikai aktivitására. *International Journal Of Engineering And Management Sciences / Műszaki És Menedzsment Tudományi Közlemények*, 6. évf. (2):72-84.
- Schofield, Grant – Mummery, Kerry – Steele, Rebekah (2005): Dog ownership and human health-related physical activity: an epidemiological study. *Health Promotion Journal of Australia*, 16. évf. (1):15-19.
- Scoresby, Kristel – Strand, Elizabeth – Ng, Zenithson – Brown, Kathleen – Stilz, Charles Robert – Strobel, Kristen – Barroso, Cristina – Souza, Marcy (2021): Pet Ownership and Quality of Life: A Systematic Review of the Literature. *Veterinary Sciences*, 8. évf. (12):332.
- Suminski, Richard – Poston, Walker – Petosa, Rick – Stevens, Emily – Katzenmoyer, Laura (2005): Features of the neighborhood environment and walking by US adults. *American Journal of Preventive Medicine*, 28. évf. (2):149-155.

- Teo, Jillian – Thomas, Susan (2019): Psychological mechanisms predicting wellbeing in pet owners: Rogers' core conditions versus Bowlby's attachment. *Anthrozoös*, 32. évf. (3):399–417.
- The rise of dog-friendly tourism (2019): The rise of dog-friendly tourism URL: <https://www.spain-holiday.com/rentalbuzz/the-rise-of-dog-friendly-tourism>
- Thorpe, Roland – Kreisle, Regina – Glickman, Lawrence – Simonsick, Eleanor – Newman, Anne – Kritchevsky, Stephen (2006a): Physical activity and pet ownership in year 3 of the Health ABC study. *Journal of Aging and Physical Activity*, 14. évf. (2):154-168.
- Thorpe, Roland – Simonsick, Eleanor – Brach, Jennifer – Ayonayon, Hilsan – Satterfield, Suzanne – Harris, Tamara – Garcia, Melissa – Kritchevsky – Stephen Health, Aging and Body Composition Study. (2006b): Dog ownership, walking behavior, and maintained mobility in late life. *Journal of the American Geriatrics Society*, 54. évf. (9):1419-1424.
- Tower, Roni Beth – Nokota, Maki (2006): Pet companionship and depression: Results from a United States Internet sample. *Anthrozoös*, 19. évf. (1):50-64.
- TripAdvisor (2012): Traveling with pets for the dogs, according to TripAdvisor survey. URL: http://www.tripadvisor.com/PressCenter-i2275-c1-Press_Releases.html
- Vetter Szilvia – Vizi Veronika – Ózsvári László (2022): A magyarországi kutyatartási szokások a COVID-19-világjárványban – 2021-es országos reprezentatív felmérés előzetes eredményei. *Magyar Állatorvosok Lapja*, 144(1): 3–12.
- VisitBritain (2011): Visitor economy facts—updated April 2011. The big picture. URL: <http://www.visitbritain.org/insightsandstatistics/visitor-economyfacts/index.aspx>
- Westgarth, Carri – Christley, Robert – Christian, Hayley (2014): How might we increase physical activity through dog walking?: A comprehensive review of dog walking correlates. *International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity*, 11. évf. (1):1-14.
- Wood, Lisa – Giles-Corti, Billie – Bulsara, Max (2005): The pet connection: Pets as a conduit for social capital?. *Social science & medicine*, 61. évf. (6):1159-1173.

Baba Erika – Kozma Tímea

A kutyák szerepe a rekreációs sportban

Absztrakt

Az emberek többsége szereti hasznosan tölteni a szabadidejét. Ebben a házi kedvencek – különösen a kutyák – is partnerek lehetnek. Az együtt töltött idő nem csak élményekben lehet gazdag, hanem számos pozitív testi és lelki hatással is bírhat. A közös aktivitások közül ebben a tanulmányban két területre térünk ki rekreációs nézőpontból, a kutyával történő túrázást és az agility sportot mutatjuk be. Ezekben a tevékenységekben az ember és az állat együtt él meg a mozgás örömét és a közös tevékenység egyben az egészségmegőrzés egyik fontos összetevője is mindkettőjük számára. A túrázás lehetőséget teremt a gazda és kutyája számára, hogy a különböző intenzitású mozgást közösen éljék meg és élvezzék a természeti közegben. Az agility sport során a kutya – gazdája irányítása alatt – egy akadálypályát küzd le meghatározott időn belül, amelynek során az intenzív mozgásban lévő állat irányítása a felvezető számára is fokozott fizikai megterhelést és összpontosítást igényel. Emellett akár az agility tréning, akár a túrázás közben az együtt töltött idő erősíti a kutya és gazdi közötti köteléket is, ezáltal szorosabbá fűzve a köztük lévő kapcsolatot.

Kulcsszavak: kutya, agility, túrázás kutyával, rekreáció, szabadidősport

Abstract

Most people like to spend their free time doing something useful. Our pets can be partners in this, as together we can enjoy a range of experiences, and spending time with our pets can have many positive effects on our body and mind. There are several ways to make the most of our time with our dog; in this study we would like to focus on agility sports and hiking with dogs. In these activities, not only the animals are actively involved, but also their owners, sharing the joy of exercise, which is an important component of health maintenance for both of them. While in agility, the dog, under the control of its owner, tackles an obstacle course within a set time, in hiking, the dog and its owner go for a hike together in nature, enjoying the environment. In addition, whether during agility training or hiking, the time spent together also strengthens the bond between dog and owner, thus strengthening the relationship between them.

Keywords: dog, agility, hiking with dog, recreation, leisure sport

Bevezetés

Manapság egyre több ember tart kutyát, a FEDIAF (European Pet Food Industry Federation) adatai alapján 2021-ben 92 millió kutyát regisztráltak Európában, Magyarországon 2,8 milliót (The European Pet Food Industry 2022). A felelős állattartás egyik fontos ismérve a kedvtelésből tartott kutyákra fordított idő, így a szabadidő hasznos eltöltésének egyik formájává váltak a kutyákkal végzett aktivitások. Nem csak az ebek miatt fontosak a közös akciók, rekreációs szempontból a kutyatartók egészségének és munkaképességének újratermelése miatt is jelentőséggel bírnak az állatokkal végzett különböző mozgásformák. A szabadidő hasznos eltöltésében megjelenik az egészségmegőrzés preventív szemlélete, a szórakozás iránti igény vagy akár a társaság, a szociális kapcsolatok erősítése is. (Müller et. al. 2005; Barta et. al. 2011; Müller et. al. 2016) Jelentős szakirodalma van a különböző célcsoportok körében végzett szabadidőeltöltési szokások vizsgálatának, (Juhász et. al. 2015; Herpainé et. al. 2017; Müller et. al. 2011; Kinczel-Müller 2022; Pálinkás et. al. 2022; Szabó et. al. 2022; Kórik et. al. 2022), számos tanulmány született a rekreációs programokról is de, a kutyával való közös rekreáció irodalma még meglehetősen csekély. (Lovas Kiss 2020; Lovas Kiss 2022)

Írásunk jelentőségét az adja, hogy egyre több ember tölti szabadidejét a társállatával, egyre elterjedtebbé vált a házikedvencsel való közös tevékenység, ami számos formában megnyilvánulhat, például a kutyával végzett sétában, sportokban, túrázásban.

Szakkikkünkben olyan kutyás programok bemutatására vállalkoztunk, amelyek a kutya és gazda párosok jó-létét, közérzetét, teherbíró képességét javíthatják. Két területre térünk ki rekreációs nézőpontból, a kutyával történő túrázást és az agility sportot mutatjuk be.

A kutyával történő sportolás nemcsak az állatok fizikai és mentális terhelése, hanem annál jóval több, a kutya és a gazdája közötti erős kötődés kialakításának és a tudáselsajátításnak az eszköze. (Fressnapf 2021) Az agility sportban a kutyának a lehető leggyorsabban kell végig haladnia a kijelölt pályán, akadályok teljesítése közben, a gazdája utasításait követve. (Vonholdt et al. 2010) Az agility története egészen az 1970-'80-as évekig nyúlik vissza, ekkor alkották meg az első hivatalos szabályokat. (Varga 2010) Bár az agility sportra a legtöbb kutya alkalmas, főleg a futást kedvelők és a nagy mozgást igényűek számára kiváló. (Zooplus 2022) Ezt a sportot lehet versenyszerűen is űzni, azonban az elsődleges célja a szórakozás és az örömmel végzett mozgás. Ezért Magyarországon számos pályát alakítottak ki, ahol a négylábú kedvencek tudnak gyakorolni. Az első agility klub a fővárosban, Budapesten nyitotta meg kapuit. (Varga 2010) Az agility sport egyik sajátossága a partneri viszony, ahol elengedhetetlen a kapcsolat és a bizalom a kutya és a gazdája között. (Varga 2010) Ez a fajta mozgás nem csak a kutya, hanem a felvezetője számára is számos egészségfejlesztő hatással bír, testi, lelki és szociális téren egyaránt. Az agility a humán

rekreációban is fontos szerepet tölt be, fenntartja a mentális egészséget, valamint a túlsúly és elhízás csökkentésére is alkalmas. (Vékony–Mák–Fónagy 2021) Nem csak az ép (Boda et. al. 2019; Kinczel et. al. 2021), hanem a fogyatékkal élő emberek szabadidő-eltöltésével (Laoues et. al. 2019b; Laoues et. al. 2020), sportolásával is egyre több tanulmány foglalkozik. (Laoues. et. al. 2019a,c; Laoues et. al. 2021) A para-sport az 1960-as évektől kezdett elterjedni és folyamatosan bővül ezen sportok tárháza. Többek között az eredeti agility sportból is kifejlődött a para-agility a mozgássérültek számára, ahol már magyar siker is született. (Varga 2010)

A sétálás már önmagában is egészséges mozgásforma, a túrázás azonban még fokozottabb hatással van a szervezetünkre. A tanulmány második felében a kutyás túrázás egészségvédő hatásai kerülnek fókuszba. A gazda mellett a kutya számára is számos pozitív hatással jár a közös kirándulás az erdőben; a fizikai aktivitás mellett egy intenzív szellemi kikapcsolódásról van szó, amelyet egymás társaságában töltve kutya és gazdája még közelebb kerülnek egymáshoz. Azonban több szempont meghatározó a felkészülés során. Fontos figyelembe venni a táv-és a szintkülönbség tervezésénél a kutya és gazdája életkorát, egészségügyi állapotát és edzettségét is és az útvonal megválasztásánál be kell tartani a fokozatosság elvét. Valamint a kutyás túrázás az állat megfelelő egészségügyi felkészítését és megfelelő felszerelés beszerzését is igényli.

A vizsgálati módszereink megválasztása során fontos szerepet szántunk a rendelkezésre álló adatok másodelemzésének. A szekunder kutatásunkban több hazai -és nemzetközi tanulmányt, cikket tekintettünk át, ezzel egy széleskörű feltárást tudtunk végezni a témában. Kutatásunkban azt vizsgáltuk, hogy az agility sport hogyan illeszthető be a szabadidő-eltöltésbe, milyen hatásai vannak. Továbbá feltérképezésre kerültek a természetjárás jótékony hatásai a kutya és gazdája szempontjából is, kitérve a kutyával történő túrázás felszereléseire és szabályaira (óvintézkedéseire).

2. Az agility, mint kutyás sport megjelenése a rekreációban

2.1. Az agility sportág bemutatása

Az agility egy olyan mozgásforma, ahol a kutya és az ember egy csapatként dolgozik együtt. Egy kijelölt pályán, akadályokon keresztül kell végig haladnia a kutyának a gazdája irányításával. A pályára kihelyezett akadályokat hibátlanul kell teljesíteni megszabott időn belül. A gazda feladata a kutyával végig haladva a pályán, az eb irányítása vezényszavakkal és mozdulatokkal. Ez a mozgásforma fejleszti az ügyességet, gyorsaságot és a kutya irányíthatóságának képességét, valamint mind a két fél állóképességét. (Vonholdt et al. 2010)

Az interneten több információ is megtalálható az agility eredetéről. Az 1978-ban megrendezésre kerülő Cruft's kutyakiállítás egyik szervezője felkérte Peter Meanwel-t, az akkoriban ismert kutyaképzőt, hogy hozzon létre a kiállítás keretében belül egy bemutatót. Ekkor született meg a lovak díjugratásra emlékeztető, ám a kutyák mozgásához és képességeihez alakított látványos mozgásforma, amely rövidesen intézményesült is, amikor

az első hivatalos szabályt 1980-1981-ben kialakították. Az első magyarországi agility klub Budapesten jelent meg, de rövidesen az ország számos városában alakítottak ki pályákat. (Varga 2010) A kutyáknak különböző útvonalat kell teljesíteni a verseny során, ahol az akadályok megvannak számozva, hogy a gazdáknak könnyebb legyen az irányítás. A szabályzat szerint az agility versenyeken a pályán az útvonal begyakorlására nincs lehetőség, a kutya versenyhelyzetben találkozik először a végrehajtandó feladatsorral, ezért különösen nagy jelentősége van a gazda irányító tevékenységének. A 22x40 méter alapterületű pályán különböző akadályok vannak elhelyezve. Ilyen akadály lehet az alagút vagy kúszó, érintőzónás akadályok, ugróakadályok, karika, távolugró akadály, szlalom és az asztal. (Varga 2010) Bár az agility szinte minden kutyafajta számára alkalmas testmozgást tud biztosítani, leginkább a nagy fizikai aktivitás igényű, gyors, mozgékony egyedek szeretik ezt a sportot. (Zooplus 2022) Az agilityben legsikeresebb fajták leginkább a terelő és vadász kutyafajták közül kerülnek ki. Például a border collie, westie és golden retriever vagy a magyar vizsla tipikusan ilyen fajták. (László 2020)

2.2. A partneri viszony és a rekreációban betöltött szerep

Az agilityt sokan a kapcsolat és a bizalom sportjának tartják, mert a két fél részéről együttműködést és partneri viszonyt igényel és nagyban hozzájárul a testi és kognitív képességek fejlesztéséhez. Az agility kínálta mozgásrepertoár egyaránt segíti a kutya és a gazdája kondíciójának megtartását, egészséges éltvitelét és fittségének megőrzését. (Vékony–Mák–Fónagy 2021). Mindez azért is nagyon fontos, mert az elhízás és túlsúly már nem csak humán probléma, egyre inkább érinti a velünk élő társállatokat is.

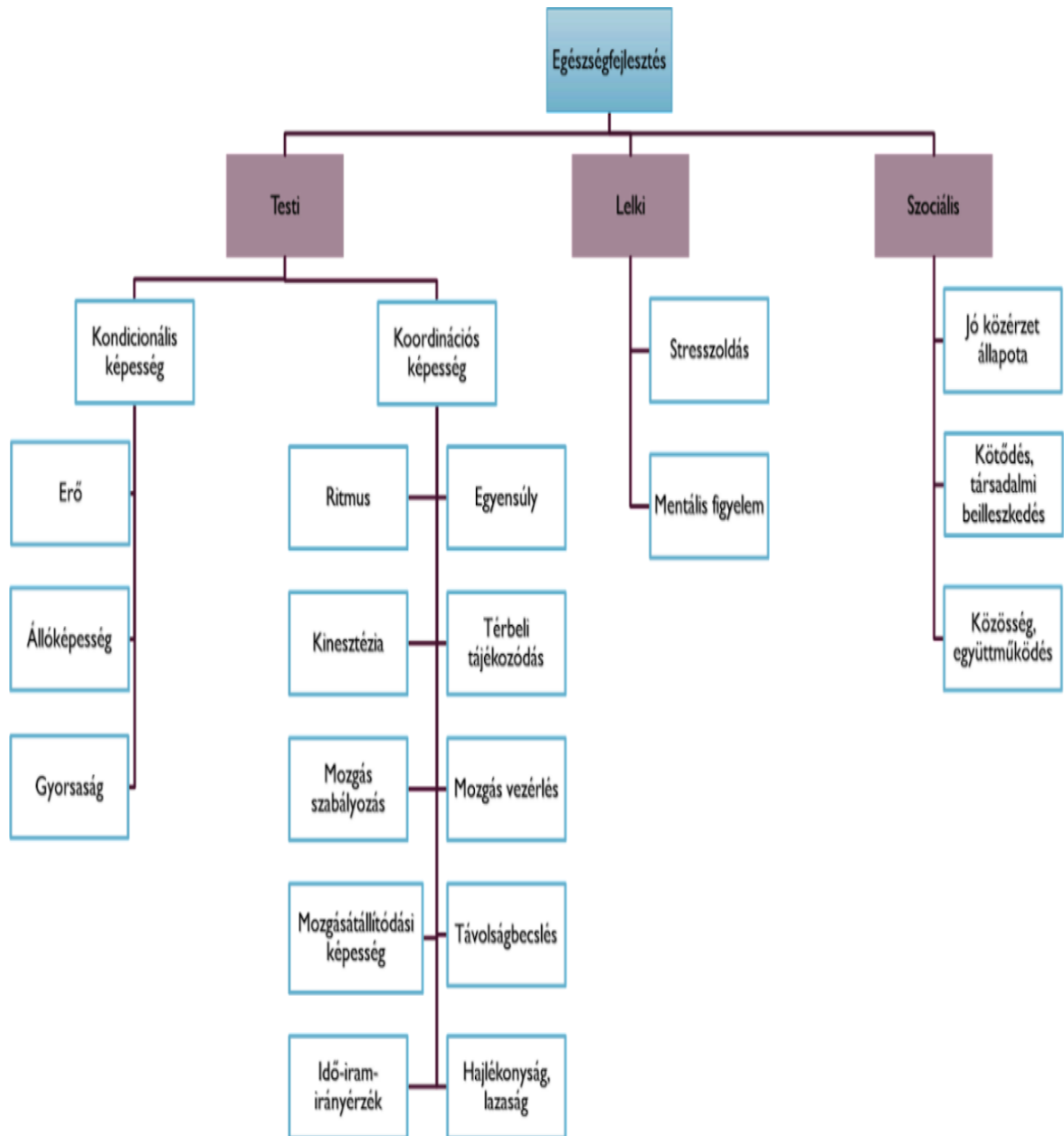
Azonban nem csak a testi erőnlétet fejleszti a közös sporttevékenység, hanem a kognitív képességekre is pozitívan hat, egyaránt támogatja az érzékelést, az észlelést, a figyelmet és az emlékezést. A gyakorlással elért eredmények nem csak a gazda számára okoznak sikerélményt, hanem a sikeresen végrehajtott feladatokért járó elismerés a kutya számára is pozitív megerősítést jelentenek. (Varga 2010) Így a szabadidő-eltöltésének ez a formája intenzíven hozzájárul a mentális egészség fenntartásához is. Az agility egészségfejlesztő hatása testi, lelki és szociális téren egyaránt megfigyelhető (1. ábra).

2.3. Para-agility

A fogyatékkal élő emberek számára is fontos a hasznos szabadidő-eltöltés, ami hozzájárulhat az egészségi állapotuk megtartásához vagy javításához. A para-sport az 1960-as évektől kezdett elterjedni és folyamatosan bővül ezen sportok tárháza. Mányik Richárdnak (kerekeszékes mozgássérült) és Alt Sándornak köszönhetően néhány éve az eredeti agility sportnak is megszületett a mozgássérültek számára kialakított para-agility formátuma. Megalkotásra került egy olyan versenyszabályzat, ami a számukra átalakított sport pontos leírását tartalmazza (László 2021). A legnagyobb különbség az eredetihez képest az, hogy a kutya gazdája kerekesszékekben közlekedik a pályán, valamint kevesebb akadályt kell teljesíteni és több idő áll rendelkezésre. Ez a fajta agility olyan népszerű lett, hogy

megrendezésre került már több Paragility Világbajnokság is. 2015-ban Gulyás Viktória és kutyája Maya második helyezést ért el az Ausztriában megrendezésre kerülő Világbajnokságon. (Schmidt 2015)

1. ábra: Az agility egészségfejlesztő hatásai

Forrás: Saját szerkesztés, 2022

3. Kutyával történő túrázás egészségvédő hatása

3.1 Testi, mentális és szociális jóllét

Az egészség a teljes testi, szellemi és szociális jóllét állapota, és nem csupán a betegség vagy fogyatékoság hiánya. (Borbély – Müller 2008) A WHO 2022-es ajánlása szerint, heti

legalább 150 percnyi közepes intenzitású testmozgásra van szükségünk az egészségünk megőrzéséhez. Ezt a heti 150 percet tölthetjük a városban is sétával, azonban egészségesebb és még fokozottabb a séta hatása, ha erdőben, illetve hegyen tesszük.

A rendszeres túrázás –és mint minden aerob tevékenység– hatására nagyobb lesz a szív teljesítőképessége (a szívizom megerősödik), fokozódik a vérkeringés, ezáltal felgyorsul a szövetek oxigén- és tápanyagellátottsága, az érfalak rugalmasabbá válnak. Ezáltal normalizálódik a vérnyomás, csökken a koleszterinszint, így elkerülhetők a szív-és érrendszeri megbetegedések, mint az agyvérzés vagy a szívinfarktus, melyeket hazánkban vezető halálokként tartanak számon. A hegyen felfelé haladva vagy egy síkterepű tempós gyaloglás során nem csak a pulzusunk emelkedik meg, hanem a légvételek száma is szaporább lesz; a kardiovaszkuláris rendszer mellett a légzőrendszer is edződik, ezáltal nő a vitálkapacitás. Az izomtömeg nő és a csontrendszer erősödik, mely fokozottan jó az idős korosztály számára, akiknél gyakori a szarkopénia (izomtömeg-és izomerővesztés) és az oszteoporózis (csontritkulás), továbbá a rendszeres testmozgás (és túrázás) hatására elérhetjük az ideális testtömeg-indexünket is. Végül mivel természetben történik a mozgás, ahol a változó az időjárási körülmények a szervezetet alkalmazkodásra készíteti, az immunrendszer is erősödik. (Müller – Rác 2011; Borbély – Müller 2015)

A testi jóllét mellett a mentális jóllét is meghatározó jelentőségű. A felgyorsult életmód és a mindennapokban egyre fokozottabban megjelenő stressz helyzetek komoly kihívást jelentenek a szervezetünknek. A megnyugvásra nagyon jó közeget biztosít a természeti környezetben eltöltött idő. Az erdő kínálta lehetőségek kihasználására jó példa lehet az „erdőfürdőzés” (japánul shinrin-yoku) amely egy olyan mindfulness gyakorlat, amely koncentrált jelenlétet és az tudatos összpontosítás igényel. Ennek során a résztvevők az erdőre koncentrálnak minél több érzékszervükkel igyekeznek befogadni a körülöttük zajló történéseket. Minimum félórányi természetben töltött idő után csökken a vérben a kortizolszint, ezáltal a túrázás után nyugodtabban, pihentebben, kiegyensúlyozottabban, fókuszáltabban és kreatívabban térhetünk vissza mindennapos tennivalóinkhoz. (Kovács 2022; Fónagy – Ránky 2020)

Az ember társas lény, szívesen éli meg a rá ható élményeket közösségben. A közösségi élmény megélésének leginkább, barátok és családtagok az alanyai, de gyakran a családtagként kezelt társállatok is betölthetik ezt a szerepet. (Müller – Rác 2011)

3.2. A kutyával való túrázás jellemzői

Számos kutatás bizonyítja, hogy a városi körülmények között élő kutyákra éppúgy hatnak a civilizációs problémák, mint az emberekre. Ami a testi jellemzőket illeti, sajnos a kutyák is egyre gyakrabban küzdenek civilizációs betegségekkel, mint például az elhízással, szív és érrendszeri betegségekkel, allergiával, mozgásszervi megbetegedésekkel, vagy daganatos megbetegedésekkel.

Az ember és a kutyák elhízásában egyaránt a táplálkozás és a mozgás az a két fontos összetevő, amely elősegítheti az ideális testsúly kialakítását. A kutyával közösen végzett

túrázás különösen alkalmas formája az egészséges életmód kialakításának. Már egy közös túra is élményt jelent gazda és kutyája számára, azonban az egészségmegőrzést az jelenti, ha rendszeres időtöltés válik belőle. Megfigyelték, hogy azok a gazdák, akik kutyájukkal közösen kezdenek bele egy mozgásformába, nagyobb eséllyel tartanak ki a céljuk mellett, hiszen egy állandó edzőpartnerre lelhetnek kutyájuk személyében. (Sándor 2021)

A túrázás nem csak a kutya és gazdája fizikai állapota szempontjából fontos, az ebek jóllétének is meghatározó elemei lehetnek. A kertben tartás vagy egy lassú séta a háztömb körül nem elégíti ki egy aktív kutya mentális és fizikai igényeit. Szükségük van hosszabb idejű, fokozottabb mozgásra, ingergazdag környezetre, amelyhez az erdő jó terepet kínál. A legtöbb kutya vérbeli túrázó, érzékszerveik emberétől eltérő jellegéből adódóan lényegesen több információ befogadására alkalmasak. Az ingergazdag közeg pedig elősegíti a fizikai mellett a mentális leterhelésüket is. A rendszeres túrázás csökkenti a mozgás hiánya okozta stresszt és a szorongásos viselkedéseket (főleg ugatás, a gazda lakókörnyezetének megromlása, stb.) Mindemellett a kutyák is hasonló boldogságérzetet éreznek egy kiadós mozgás után, mint az emberek. Mondják, „fáradt kutya a jó kutya”. (Maurer 2022) (2. ábra).

1. ábra: Közös túra a Zemplénben

Forrás: saját kép, 2022

3.3. A kutyával való túrázás tervezésének szempontjai

Elsősorban vegyük figyelembe a kutyánk életkorát, testsúlyát és testméretét. A rövid orrú kutyáknak (pl. bulldog, mopsz) nehézkesé válhat a légzés, ha a túra túl hosszú vagy erőteljes, nekik egy rövid erdei séta javasolt. Kölyök- és idős kutyákkal ne vágjunk bele megerőltető fizikai tevékenységbe, hosszabb távú túrákba. A mozgás fokozottan igénybe veheti az ízületeit és izmait az idős kutyáknak. Ha a kutyánk lemarad mögöttünk a túra során és láthatóan nehezen mozog, inkább hagyjuk otthon pihenni, ezzel elkerülve az esetleges

sérüléseket, húzódásokat. A fiatal kutyákat egyéves kortól – a csontozatuk és immunrendszerük megfelelő fejlettsége során – kb. 5 km-es túrára vigyük, majd ezután fokozatosan növelhetjük a távot. (Maurer 2022, Zooplus 2022)

Lépésről lépésre, túráról túrára növeljük a távot és az iramot, törekedjünk a fokozatosságra, ahol a kutya (és a gazdi is) fokozatosan szokja meg az egyre nagyobb terhelést. Első körben a távot növeljük, hogy a kutya és gazdi állóképessége is fejlődjön, a hosszabb távok előtt tanácsos túrázási tapasztalatot szerezeni, egy egész napos túra előtt pár rövidebb távot teljesíteni a környéken. Olyan útvonalat, távot és szintkülönbséget válasszunk, amely mindkettőjüknek jótékony és teljesíthető (a sikerélmény fontos). (Maurer 2022, Zooplus 2022)

Figyeljünk a hőmérsékletre! A kutyák mivel közelebb vannak a talajhoz, ezért testük hamarabb felmelegedik és hűl le, mint a miénk. Ha például a nyári melegben túrázunk, tartsunk több szünetet, hogy lehűthesse magát a kedvencünk. Télen pedig javasolt a kabát vagy egy vékony filc mellény ráadása, mivel a fizikai megerőltetés miatt felhevült kutyánk könnyen megfázhat, mikor megállunk. (Maurer 2022)

Kezdjük a túrát egy 15 perces sétával, ami közben kiszimatolhatja magát a kutya elvégezve kis-és nagydolgot, így jobban fogunk tudni vele haladni a túránk során. (Maurer 2022)

A túra során figyeljük a kutyánk viselkedését, mozgását! Vegyük észre a fáradtság és az esetleges fájdalom jeleit. Ha nagyon liheg a kutya, lassítsunk a tempón vagy tartsunk szünetet. Ha sántítani kezd vagy úgy látjuk, hogy elkedvetlenedett, szintén álljunk meg egy pihenőre, illetve vizsgáljuk meg, hogy mi lehet a baj. Lehet, hogy csak belelépett egy méhecskébe vagy egy tüskébe, de egy rossz mozdulattól meg is húzhatta az egyik izmát. Hozzánk hasonlóan nekik is fontos a pihenés, így egy kiadós túra után hagyjuk őket szunyókálni. (Maurer 2022, Nagy 2019)

Túra után alaposan vizsgáljuk át magunkat és kutyánkat is, hogy nincs-e bennünk kullancs, illetve a kutyánkban toklász, tüske vagy egyéb dolog a mancsában stb. (Horváth 2015)

3.4. Plusz felszerelés kutyás túrához

Akár egy rövidebb sétát az erdőben, akár egy egész napos kirándulást tervezünk, az indulás előtt számos dolgot kell összekészítenünk a hátizsákba nem csak magunk, hanem a kutyánk számára is. Az első és legfontosabb dolog (nem csak számunkra, hanem a kutyánk számára is) az ivóvíz és hozzá az itatótál vagy itatókulacs. Mindig legyen nálunk elegendő mennyiségű víz, a túra során többször adjunk inni kutyánknak, ezzel elkerülve a kiszáradást. (Maurer 2022) Útközben a tiszta, folyó vizekből is ihat a kutya, azonban az állóvizekben számos kórokozó rejtőzhet, azokat kerüljük. Ha hosszabb túrára indulunk, amely során több pihenőt is beiktatunk, a piknik során gondolhatunk kutyusunkra is azzal, ha berakunk neki pár jutalomfalatot. (Zooplus 2022)

További fontos kellék a kullancscsipesz, amivel nem csak kullancsot, hanem akár a mancsból egy tüskét is el tudunk távolítani. Emellett fontos a megelőzés, tehát a túra előtt mindenképp használjunk kullancs elleni cseppet vagy nyakörvet. (Zooplus 2022, Horváth 2015)

Az erdei túrázás során kutyánkat kizárólag pózáron vezethetjük a túratársak és az erdei vadak védelme érdekében. Ha természeti és védett természeti területen póráz nélkül túrázunk, akkor a 2012. évi II. törvény értelmében jogszabályt sértünk. (Pankerné 2021) Emellett ha egy vadász azt látja, hogy egy kutya vadat hajt, kilőheti figyelmeztetés nélkül. (Horváth 2015) A póráz nem csak kötelező kellék, egyúttal a kutyánkat is megvédi a bajtól; megegyen mindent, amit talál, veszélyes helyre menjen stb. (Nagy 2019) A túrázás során a kutyának is kényelmesebb a póráz hámmal való használata, továbbá a hám biztonságosabb is, mivel vész esetén a nyakörvnél fennáll a fojtásveszély. (Zooplus 2022) Hosszú, futópóráz használunk, ezzel is teret engedve kutyánknak, ugyanakkor mégis szem előtt tartva őt. Egy egész napos túra során azonban nem kényelmes kézben tartani a póráz, így egy derékra tehető póráz vagy a derékövbe akasztott flexi kényelmes megoldást jelenthet. (Bujdosó-Szalay 2019) Továbbá legyünk előzékenyek; hívjunk magunk mellé kutyánkat és engedjük el mellettünk a többi túrázót, futót, bringást. (Maurer 2022)

Végül pedig használjunk ürülékzacskót az ürülék felszedésére. Ahogy mi sem, úgy más sem szeretne belelépni a túraútvonalon keletkezett ürülékbe. (Bujdosó-Szalay 2019, Maurer 2022)

Összegzés

Az agility kiváló rekreációs sport, hisz hasznosan és aktívan tölti a szabadidejét a szeretett háziállat és a gazdája egyaránt. Az agility mozgásformában a kutya és ember alkotta csapat egy kijelölt pályán halad végig, ahol akadályok vannak elhelyezve és ezt kell sikeresen teljesíteni. A gazdinak mindössze annyit feladata van, hogy a kutyát irányítsa vezényszavakkal és mozdulatokkal. Az elmúlt években már nem csak az ép, hanem a fogyatékkal élő emberek szabadidő-eltöltésével és sportolásával is egyre többet foglalkozunk. Így a hagyományos agility mozgásból létrejött a para-agility azok számára, akik fogyatékkal élnek. Ez abban különbözik az eredeti sporttól, hogy aki irányítja a kutyát, mozgássérült. Számukra is van lehetőség versenyszerűen űzni ezt a tevékenységet. A 2015-ben megrendezésre kerülő Paragility Világbajnokságon magyar siker is született.

Az eredeti agility versenyre különböző elrendezésű pályákat alakítanak ki, ahol az akadályokat számozzák, annak érdekében, hogy a kutyákat segítő gazdik könnyebben tudják irányítani az állatokat. A pályára többek között alagút, kúszó, érintő zónás akadályok, ugróakadályok, karika, távolugró akadály, szlalom és asztal elemeket helyeznek ki. Manapság azért ennyire népszerű ez a szabadidős tevékenység, mert szinte az összes kutyafajta alkalmas a mozgásra. Leginkább azok kedvelik, akik sportos, atletikus adottságokkal rendelkeznek, gyorsak és mozgékonyak. A magyar vizsla, mint terelőkutya

kifejezetten alkalmas ehhez a sporthoz, vagy a border collie, husky, westie, golden retriever is.

Nagy hangsúlyt kell fektetni a partneri viszony kialakítására, mivel az egyik alapvető dolog a kapcsolat és a bizalom a két fél között. Az engedelmesség elsajátítása és fegyelmezettség jellemzi a mozgásformát. A rendszeres gyakorlás és mozgás alkalmas a kondíció megtartására, ami a fittség szempontjából előnyös. Már nem csak az emberekre jellemző az elhízás és túlsúly, hanem az állatokra is. Így a sporttal csökkenteni tudjuk ezt a problémát. A testre gyakorolt hatási mellett a lélekre is jó ez a tevékenység, hiszen örömet, vidámságot okoz és csökkenti a stresszt.

A természetjárás az egyik legjobb módja a testmozgásnak gazdi és kutyája számára is. Nem csak a fizikai „karbantartásról” gondoskodik, hanem a lelket is feltölti, szellemileg felfrissíti kutyát és gazdát egyaránt az ingergazdag környezet, s mindazon által erősíti a kutya-gazdi kapcsolatot is, hiszen egy közös út, egy közös kalandot is rejt magában.

A közös túrázás tervezésénél fontos a körültekintés, például figyelembe véve a saját magunk és kutyánk életkorát, egészségi –és edzettségi állapotát, mikor túraútvonalat (távot és szintkülönbséget) választunk. Ha még eddig csak a ház körül sétáltattuk kedvencünket, először kisebb környékbeli túrákkal (pár km) szoktassuk magunkat az új mozgásformához, majd ezt követően jöhetnek az akár egész napos túrázások is a közeli hegyekbe. Mikor a túrához bepakolunk, túratársunkra is gondoljunk: vigyünk magunkkal számára is elegendő vizet, itatótálat/itatókulacsot, némi jutalomfalatot, illetve ürülékzacskót, mellyel felszedjük az ürülékét. Mindig gondoljunk a kullancs elleni védelemre, így lássuk el kutyánkat kullancs elleni cseppel vagy nyakörvvel, mielőtt az erdőbe visszük.

Ha kiválasztottuk a megfelelő útvonalat és bepakoltunk a hátizsákba, indulhat a túra! A túra elején ajánlott egy 15 perces környékbeli sétát tenni a parkolóban (vagy a túraútvonal elején lassabban haladni), hogy kedvencünk kedvére kiszimatolhassa magát és megejtse a kisebb-nagyobb dolgát, ami után kényelmesebben tud majd haladni mellettünk az úton. Nagyon fontos, hogy az erdei túra során is kötelező a póráz használata. Ez nem csak a természetet, hanem a kutyánkat is védi az egyéb veszélyforrásoktól (méreg, ürülék stb.). Ajánlott hosszúpóráz használata, amellyel mégis egy szabadságot adhatunk a kutyának, mialatt az egyik szemünk mégis mindig rajta marad. A túra során kövessük figyelemmel útitársunkat: mikor fáradt, liheg, jelezve, hogy lassítsunk vagy tartsunk pihenőt (ivószünetet), esetleg mikor jelez fájdalmat, ami esetén szintén nézzük meg, mi a baj (lehet egy tüske ment a talpába).

A közös túra után pedig a kellemes vacsora, fürdés után nagyon fontos, hogy nézzük át magunkat és kutyánkat is, hogy biztosan nem található-e bennünk kullancs. Ha megfelelően körültekintőek vagyunk a túra tervezésénél, a túrázás alatt és után, egy nagyon szép napot tudunk eltölteni egy gyönyörű környezetben a kedvencünkkel.

Bármelyik mozgásforma mellett is döntünk (vagy akár mindkettő mellett), a lényeg, hogy mozogjunk és érezzük közben jól magunkat a kutyusunkkal együtt.

Források

Barta Gábor – Pálinkás Réka – Müller Anetta (2011): The Role of the Saliris Thermal Spa's bath in the tourism and recreation. *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis Nova Series: Sectio Sport* 38. 5-13.

Boda Eszter Judit – Bácsné Bába Éva – Laoues-Czimbalmos Nóra – Müller Anetta (2019): Rekreációs fogyasztói szokások vizsgálata magyar fiatal felnőttek körében. *Különleges bánásmód* 5: 4. 33-44.

Bujdosó-Szalay Adél (2019): *Milyen felszerelésekre van tényleg szükség egy kutyás túrán?* URL:https://kutyabarat.hu/hasznos_tanacsok/78864/milyen_felszerelésekre_van_tenyleg_s_zukseg_egy_kutyas_turan/

Borbély Attila – Müller Anetta (2008): *A testi-lelki harmónia összefüggései és módszertana*. Budapest: Professzorok az Európai Magyarországért Egyesület.

Borbély Attila – Müller Anetta (2015): *Sport és Turizmus*. Debrecen: Campus Kiadó.

Fónagy Orsolya Erzsébet – Ránky Márta (2020): Erdőfürdő, avagy hogyan merülj el a tudatos jelenlétben. In: *Recreationcentral*. Eu URL: <https://tinyurl.hu/6DZG>

Fressnapf (2021): *A legkedveltebb kutyás sportok* URL: <https://www.fressnapf.hu/a-legkedveltebb-kutyas-sportok/>

Herpainé Lakó Judit – Simon István Ágoston – Nábrádi Zsófia – Müller Anetta (2017): Családok sportolási szokásainak szocioökonómiai hátterére. *Képzés és Gyakorlat: Training and Practice* 15: 4. 37-52.

Horváth Nikoletta (2015): A kutyák az erdőre szavaznak! URL: <https://kutyabarahelyek.hu/hu/hirek/reszletek/a-kutyak-az-erdore-szavaznak/>

Juhász Imre – Kopkáné Plachy Judit – Kiszela Kinga – Bíró Melinda – Müller Anetta – Révész László (2015): Időskorúak rekreációs fizikai aktivitásának hatása a kardiorespiratorikus rendszerre. *Magyar Sporttudományi Szemle* 16: 63. 4-8.

Kinczel Antónia – Bácsné Bába Éva – Molnár Anikó – Laoues-Czimbalmos Nóra – Müller Anetta (2021): A magyar fiatal felnőttek sportolási szokásai és a sportmotivációjuk alakulása *Acta Carolus Robertus* 11: 1. 27-38.

Kinczel Antónia – Müller Anetta (2022): Study on travel habits and leisure activities in the light of COVID-19 triggered changes in Romania and Hungary. *Geojournal of Tourism and Geosites* 41: 2. 440-447.

Kórik Valéria – Kinczel Antónia – Pálinkás Réka – Molnár Anikó – Müller Anetta (2022): Leisure opportunities for families with small children that make the preschool admission period easier and promote the love of preschool life. *Gradus* Vol 9, (No 2) 6 p.

Kovács Réka (2022): *Erdőfürdő, több mint egy séta*. URL: <https://www.erdofurdo.com/hogymi-is-ez/>

Laoues-Czimbalmos Nóra – Bácsné Bába Éva – Mező Kinga – Königh-Görögh Dóra – Müller Anetta (2020): Fogyatékos tanulók szabadidős preferenciarendszerének elemzése egy

kutatás tükrében. *International Journal Of Engineering and Management Sciences / Műszaki és Menedzsment Tudományi Közlemények* 5:1. 102-119.

Laoues-Czibalmos Nóra – Bácsné Bába Éva, Szerdahelyi Zoltán – Müller Anetta (2019): Sportmotivációs tényezők vizsgálata a 8-18 éves fogyatékossgal élő korosztály körében *Acta Carolus Robertus* 9:1. 121-132.

Laoues-Czibalmos Nóra – Dobay Beáta – Müller Anetta (2019): Examination of The Leisure Time-Related Consumption Habits of Young People With Disabilities With Special Emphasis on Sports. *Selye E-studies* 10:2. 34-45.

Laoues-Czibalmos Nóra – Müller Anetta – Bácsné Bába Éva (2019): Fogyatékossgal élő gyerekek sportfogyasztási szokásainak vizsgálata az akadálymentesített kínálati elemek tükrében. *Economica* (Szolnok) 10:10. 21-29.

Laoues-Czibalmos Nóra – Szerdahelyi Zoltán – Müller Anetta (2021): Development of leisure and sports consumption and sports motivation among children with disabilities. *Abstract - Applied Studies in Agribusiness and Commerce* 15: 1-2. 1-9.

László Enikő (2020): A kutyások legnépszerűbb sportja most az agility, nem véletlenül – De mi ez, és miért jó? URL: <https://www.azenkutyam.hu/elet/agility-kutyas-sport/>

László Enikő (2021): Magyarok találták ki a mozgássérült gazdiknak: bemutatjuk a paragility-t URL: <https://www.azenkutyam.hu/elet/paragility/>

Lovas Kiss Antal (2020): How dog owners perceive public space when walking their dogs? In *Mental Mapping: The Science of Orientation: New Approaches to Location – Spatial Patterns of the Global Economy Conference*. (eds. Letenyei László – Dobák Judit), Passau: Schenk Verlag, 137–150.

Lovas Kiss Antal (2022): Nem kutyásnak való vidék. A kutyatartás városantropológiai nézőpontból. In: Bali, János; Papp, Richárd; Povedák, István; Szász, Antónia; Tomory, Ibolya (szerk.) *Antropológia – Gondolkodás – Alkotás : A. Gergely András köszöntése 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, Magyarország: Magyar Kulturális Antropológiai Társaság (MAKAT) 485-498.

Maurer Lilla (2022): Edzés kutyával-10 tipp, hogy mindkettőtök számára élvezetes legyen a testmozgás *Kutyabaráthelyek.hu* URL: <https://kutyabarathelyek.hu/hu/hirek/reszletek/edzes-kutyaval-10-tipp-hogy-mindkettotok-szamara-elvezetes-legyen-a-testmozgas/>

Müller Anetta – Barcsák Barbara – Boda Judit Eszter (2016): Health tourism the cavebath of Miskolctapolca. In: *Korszerű szemlélet a tudományban és az oktatásban*. Gazdaságtudományi szekció. (szerk. Juhász György, Korcsmáros Enikő, Huszárik Erika) Zborník medzinárodnej vedeckej konferencie Univerzity J. Selyeho – 2016 „Súcasné aspekty vedy a vzdelávanía”. Sekcie ekonomických vied. Komárno, Szlovákia: Selye János Egyetem 233-245.

Müller Anetta – Könyves Erika – Szabó Róbert (2005): A wellnessturizmus sokszínű kínálatának bemutatása. *Iskolai testnevelés és sport - Elméleti módszertani és információs szaklap* 27. 29-34.

- Müller Anetta – Rácz Ildikó (2011): *Aerobik és fitness irányzatok*. Pécs: Dialóg Campus Kiadó.
- Müller Anetta – Széles-Kovács Gyula – Seres János – Kristonné Bakos Magdolna (2011): Főiskolai hallgatók rekreációs tevékenységei. *Rekreacio. Eu* 1:4. 31-34.
- Nagy Zsolt (2019): A kutyával túrázás szabályai URL: <https://www.csupasport.hu/turazas/a-kutyaval-turazas-szabalyai-31500/>
- Pálincás Réka – Kinczel Antónia – Váczi Péter – Molnár Anikó – Müller Anetta (2022): Recreational activities among students aged 14-18. *Geosport for Society* 16:1. 1-11.
- Pankerné Szabó Csilla (2021): A túrázás illemtana URL: <https://www.kisalfold.hu/kisalfold-press-hirek/2021/09/a-turazas-illemtana>
- Schmidt Zsófia (2015): *Magyar siker a ParAgility Világkupán!* URL: <https://kutyabarthelyek.hu/hu/hirek/reszletek/magyar-siker-a-paragility-vilagkupan/>
- Sándor Alexandra Valéria (2021): *Edzés kutyával: mozogj együtt a négylábú társaddal!* URL: <https://www.fitness.hu/magazin/2021/11/15/edzes-kutyaval-mozogj-egyutt-a-negylabu-tarsaddal>
- Szabó Dániel – Kovács-Nagy Klára – Müller Anetta (2022): Interrelations between sport and leisure activities among high school students. *Central European Journal of Educational Research*, 4:1. 41-52., 12 p.
- The European Pet Food Industry (2022): European Statistics URL: <https://europeanpetfood.org/about/statistics/>
- Varga Attila (2010): *Agility a kapcsolat sportja* Vesztprem: Schauzer Agility Team
- Vékony Blanka – Mák Erzsébet – Fónagy Orsolya Erzsébet (2021): A kutyatartás mint életmódot befolyásoló tényezők vizsgálata. *Trend és alternatív rekreáció* 11:2. 28.31. ISSN 2064-4981
- WHO (2022): *Physical activity* URL: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/physical-activity>
- Vonholdt, Bridgett et al. (2010) Genome-Wide SNP and Haplotype Analyses Reveal a Rich History Underlying Dog Domestication. *Nature* 464 (7290): 898-902. doi:10.1038/nature08837.
- Zooplus (2022): Agility – egy modern kutyasport URL: <https://www.zooplus.hu/magazin/kutya-magazin/kutya-sport-es-jatek/agility-egy-modern-kutyasport>
- Zooplus (2022): Túrázás kutyával –Kaland a mindennapokban URL: <https://www.zooplus.hu/magazin/kutya-magazin/kutya-sport-es-jatek/turazas-kutyaval>

A kötet szerzői

Baba Erika

Debreceni Egyetem, GTK Sportgazdasági-és menedzsment Intézet

Barna Orsolya

Eötvös Loránd Tudományegyetem Szociológia Doktori Iskola, Interdiszciplináris
Társadalomkutatások

Bartók Zoltán

Pécsi Tudományegyetem BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola

Csonka Liberta

Pécsi Tudományegyetem BTK Filozófia Doktori Iskola

Inántsy-Pap Judit PhD.

Debreceni Egyetem, BTK Pszichológia Intézet, Fejlődés- és Iskolapszichológiai
Tanszék

Iváncsik Réka

Magyar Agrár-és Élettudományi Egyetem, Kaposvári Campus, Állattenyésztési
tudományok Doktori Iskola

Kántor Barbara

Debreceni Egyetem BTK Humandi, Modern filozófia program

Kozma Tímea

Debreceni Egyetem GTK Sportgazdasági-és menedzsment Intézet

Kubinyi Enikő PhD. habil.

Eötvös Loránd Tudományegyetem, TTK Etológia Tanszék

László Borbála

Debreceni Egyetem, BTK Irodalom- és Kultúratudományok Doktori Iskola angol
irodalom- és kultúratudományi alprogram

Lovas Kiss Antal PhD.

Debreceni Egyetem, GYGYK Társadalomtudományi Tanszék

Mező Ferenc PhD.

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, Pszichológia Intézet

Mező Katalin PhD.

Debreceni Egyetem, GYGYK Gyógypedagógiai Intézet

Molnár Marcell PhD.

Magyar Agrár-és Élettudományi Egyetem, Kaposvári Campus

Molnárné Bajzik Melinda

Magyar Agrár-és Élettudományi Egyetem, Kaposvári Campus

Nagy Zoltán PhD. habil.

Pécsi Tudományegyetem BTK Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék és BTK
Néprajztudományi Intézet

Nemes László, PhD

Semmelweis Egyetem ÁOK Magatartástudományi Intézet, Bioetika csoport

Suba-Bokodi Éva

Magyar Agrár-és Élettudományi Egyetem, Kaposvári Campus, Állattenyésztési tudományok Doktori Iskola

Torma Anita PhD.

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem GTK Társadalomtudományi Intézet, Filozófia tanszék

Varga György

Eötvös Loránd Tudományegyetem TTK Földrajz- és Földtudományi Intézet, Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanszék